

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ІДЮСТИЛІ
АНАТОЛІЯ СВИДНИЦЬКОГО
СЛОВНИК

Кам'янець-Подільський
2019

УДК 811.161.2С1/7].08:81'282(038)

ББК 81.411.4-4

Рецензенти: **Грещук В.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Громик Ю.В., кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Гороф'янюк І.В., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Відповідальний редактор – **Гриценко П.Ю.**, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України.

Ф 82

Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького. Словник / укл.: Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. – 364 с.

У словнику подано фразеологізми, наскрізно вибрані з художніх та фольклорно-етнографічних творів А. Свидницького – письменника-подолянина, представника шістдесятників ХІХ ст. Описано значення сталих виразів, визначено їх сецифіку через порівняння з одиницями словника української літературної мови; продемонстровано особливості фразеовживань у рукописах автора й академічному виданні його творів.

Для науковців, викладачів і студентів філологічних факультетів вишів, учителів-словесників, а також усіх, хто цікавиться українською мовою.

ISBN 978-617-7626-62-5

Рекомендувала до друку вчена рада

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол №4 від 25 квітня 2019 року)*

ПЕРЕДМОВА

Українська лінгвостилістика і досі має низку постатей, творча спадщина яких залишається маловивченою. Серед них й ім'я Анатолія Свидницького – представника шістдесятників XIX ст., автора етнографічних нарисів та оповідань, роману “Люборацькі”. З-поміж виразних мовностилістичних засобів усієї творчої палітри письменника, що визначають його ідіостиль, особливо вирізняються фразеологічні одиниці, різні зі структурного погляду: словосполучення, речення, прислів'я та приказки.

За спостереженнями українських мовознавців, найвиразнішою прикметою авторського стилю А. Свидницького є саме майстерне користування фразеологічним багатством народного мовлення. У фразеологічних словниках української мови серед ілюстративного матеріалу є покликання на твори А. Свидницького, але, наприклад, у найавторитетнішому зібранні сучасної фразеології – академічному Словнику зафіксовано лише 20 покликань на роман “Люборацькі”, хоча, за нашими спостереженнями, фразеовживань у творі понад півтисячі. Інші твори письменника, на жаль, до уваги не брали.

Метою пропонованої лексикографічної праці є опис значення фразеологізмів у мовознавчій парадигмі А. Свидницького на матеріалі його художніх та фольклорно-етнографічних творів, порівняння з одиницями фразеологічного словника української літературної мови, зіставлення з рукописами автора й академічним виданням його творів.

Фразеологія, яку використовує у своїх творах письменник-одолянин, є не тільки яскравим засобом образності, емоційності, експресивності та виразності, а й правдивим свідченням особливостей національної культури українського народу, його світобачення, розуміння законів навколишнього світу. Здебільшого почуті на Поділлі, стали вирази лише частково відомі в інших місцевостях України, наприклад: *жупчики ловити, козубом стати, розв'язати губу, заганяти в шуришу, щоб губа не вакувала та ін.*

Систематизація та реєстрація фразеовживань, по-перше, повинна започаткувати укладання повного словника мови А. Свидницького як цінної інформації про мовну картину світу подолянина другої половини XIX ст., по-друге, дасть вагомий матеріал для наступних студій.

ПОБУДОВА СЛОВНИКА ТА СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ

У словнику фразеологізмів ідіостилю А. Свидницького подано усі фразеологічні одиниці, прислів'я, приказки і т. ін., ужиті у творах письменника. Ми опираємося на широке розуміння фразеологізму.

Структура словникової статті охоплює: 1) заголовне слово; 2) реєстровий фразеологізм із його варіантами (♦); 3) тлумачення семантики фразеологізму в творах; 4) фразеологізм-відповідник, який фіксує академічний Фразеологічний словник української мови (ФСУМ¹); 5) тлумачення; 6) ілюстративний матеріал (📖); 7) паспортизація фразеологізму, яка включає в себе назву твору, сторінку, на якій засвідчено сталий вислів (матеріалом обрано академічне видання творів А. Свидницького)²; 8) ілюстративний матеріал, узятий із рукописів письменника (✍️)³.

У словниковій статті фразеологізми тлумачаться переважно на перший за рахунком іменник, наприклад:

БОГ

♦ **Мати Бога в серці** – Бути милосердним, добрим, совісним, справедливим і т. ін.; пор.: **ма́ти Бо́га в се́рці (в душі, в животі і т. ін.)**. Бути милосердним, добрим, совісним, справедливим і т. ін. [ФСУМ, 1: 470].

📖 *Та майте Бога в серці! згадайте о. Гервасія!*

¹ Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – Київ: Наук. думка, 1993. – 984 с.

² Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси / Передм. П.П. Хропка. – Київ: Наукова думка, 1985. – 570 с.

³ Люборацькі. Список невідомою рукою – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 3, № 3663; Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського. Рукопис. – Інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України. – Фонд I, № 5046; Проти сили не попреш; з чим родився з тим і вмреш. Рукопис. – Бібліотека Академії Наук м. Санкт-Петербурга. – Фонд I. Рудченка, №1285-86; Недоколисана. Рукопис. – Бібліотека Академії Наук м. Санкт-Петербурга. – Фонд I. Рудченка, №1287.

Люборацькі, с. 99.

✍ Та майте Бога въ серци! згадайте о. Гервасія!

КІСТКА

♦ **Кісткою в горлі сісти** – Стати комусь на заваді; пор.: **ста́ти / сто́яти кі́сткою в го́рлі (поперéк го́рла) кому і без додатка.**

1. Завадити кому-небудь, дуже занепокоїти когось, викликати заздрість у когось.
2. Стати на перешкоді кому-, чому-небудь.
3. Зробитися остогидним, ненависним кому-небудь [ФСУМ, 2: 860].

📖 Запорожжся панам кісткою в горлі сіло; то щоб лучче його осміять, вони вчепили своїм дворякам оселедець: жмут волосся коло лівого вуха. Люборацькі, с. 63.

✍ Запорожжся панамъ кисткою въ горли сило; то шобъ луче ёго осміять, вони вчепылы своїмъ дворякамъ оселедець; жмытъ волося коло ливого вуха.

Якщо іменник у складі фразеологізму відсутній, то тлумачення подається на іншу частину мови в такому порядку: дієслово (присудкове слово), прикметник, займенник, числівник, прислівник, наприклад:

ЗАКАЗАТИ

♦ **І десятому (сотому) заказати** – Уживається як застереження не робити щось.

📖 Якби Тимоху не владика прислав, то знав би він, що то хахлуша, і десятому заказав би! Люборацькі, с. 138.

✍ Якъ бы Тымоху не владыка приславъ, то знав бы винъ, що то хахлуша! И десятому заказав бы.

📖 І почала вже проситись у свого чоловіка: – Пустити мене, голубе! вже не то що, але й десятому буду заказувати що то вередувати. Недоколисана, с. 393.

✍ И почала вже проситись у свого чоловіка: пусти мене, голубе! вже не то шо, али й десятому буду заказувати що-то вередувати.

*📖 Як опіє біда жінкою, то й болячки не треба: **сотому заказуєш** – “не женись”. Проти сили..., с. 378.*

 *Якъ опіє біда жінкою, то й болячки не треба: **сому** **заказуєш** – “не женись”.*

ЗВЕСТИСЯ

♦ **Звестися нінащо** – В силу життєвих обставин або через безвілля морально опускається, перестає дотримуватися загальноприйнятих норм у поведінці, діяльності і т. ін.; пор.: **зійти** (звестіся, перевестіся і т. ін.) / **сходити** (зводитися, переводитися) **нінащо** (**нінавіщо**). 1. Утратити все, розоритися. 2. Утратити свої якості, властивості, характерні риси [ФСУМ, 1: 334].

 *А попівнам сто раз лучче втопитись, аніж зостатъся дівочити при матері-вдовиці: і мати пропаца, й діти **зведутъся нінащо**. Люборацькі, с. 99.*

 *А попивнамъ сто-разъ луче втопытысь, анижъ зостатъся дивочыты пры матери вдовыци; и маты пропаца, и диты **зведутця нинащо**.*

Заголовне слово подається у початковій формі: для іменника це називний відмінок, однаина; для прикметника – називний відмінок, чоловічий рід, однаина; для дієслова – інфінітив тощо.

Відсилання зроблено на всі іменники, що входять до складу фразеологізму: тобто та сама фразема наводиться стільки разів, скільки в ньому є іменників, хоча розробляється лише під першим іменником. Наприклад:

КАМІНЬ

♦ **Немов камінь на серці** – Хтось важко переживає що-небудь; пор.: **[важкий] камінь давить душу (серце) кому**. Кому-небудь дуже важко, хтось перебуває в гнітючому настрої, дуже страждає, переживає і т. ін. [ФСУМ, 1: 363].

 *Говорить старий як годиться, а **на серці, немов** млинський **камінь**, лягла тяжка дума: “Чи не попалась мишка в котячі пазурі, що така слухняна стала”. Недоколисана, с. 396.*

 *Говорить старий, якъ годитця, а **на серці, не мовъ** млинський **камінь**, лягла тяжка дума: чи не попалась мишка въ котячі пазюрі, шо така слухняна стала.*

СЕРЦЕ

◆ Немов камінь на серці *див.* КАМІНЬ

Якщо сталий вислів (мовний зворот) не зафіксований у Фразеологічному словнику української мови, укладачі подаватимуть власні тлумачення, наприклад:

ГОРЛЯНКА

◆ В горлянку вилити – Випити.

 Любив неборак і яку квартинку **в горлянку вилить**; то ввійде в корчму, і наче лиш йому світ вільний: ходить, руками розмахує; “Водки!” – крикне, – і все ходить, аж луна йде; та все поглядає, чи дивляться на його люди, і дума: мабуть, пізнають, що я не що-небудь, а чвертокласник. Люборацькі, с. 121.

 Любывъ неборакъ и яку кваттырку **въ горлянку вылить**; то ввійде въ коршму, ѝ наче лишь ёму свить вильный: ходе, рукамы розмахує; “водкы!” – крыкне, – и все ходе, ажъ луна йде; та все поглядає, чы дывлятыця на ёго люды; ѝ дума: мабуть пизнають, що я не що небудь, а чвертокласныкъ.

ЛОВИТИ

◆ Ловити жупчики – Бути неухажним; спати на заняттях.

 То, маєте, так: як завважить старший, хто **жупчики ловить**, то ѝ моргне на кого-небудь, а той візьме перо за два кінці, вигне та підведе до самої кушки і пусте; то так вчисте, аж слёзи покотяться. Люборацькі, с.54.

 То, маєте, такъ: якъ завважытъ старшый, хто **жупчыкы ловытъ**, той моргне на кого-небудь, а той визьме перо за два кинци, выгне та пидведе до самои кушки ѝ пусте, то такъ вчысте, ажъ слёзи покотятця.

Якщо якесь слово трапляється у складі декількох фразеологізмів, то всі вони наводяться в одній словниковій статті, наприклад:

ДОЛЯ

◆ **Лиха доля** – Життя сповнене страждання; пор.: **лиха** (гірка, щербата і т. ін.) **доля**. 1. у кого, чия. Нещасливий, безталанний хто-небудь. 2. чия. Тяжке, нещасливе, безрадісне життя у кого-небудь. 3. Горе, нещастя [ФСУМ, 1: 261].

📖 *Лівобіцька і правобіцька Україна – то все один край, одні люди і одна **лиха доля**; та хто не був по цей бік Дніпра, жадної тямі не має про дьогобицьку Україну; хто не був по той бік, не зна України тогобицької. Люборацькі, с. 40.*

✍ *Лівобіцька и правобіцька Украина – то все одынь край, одни люды и одна **лыха доля**; та хто не бувъ по цей бикъ Днипра, жадной тямы не має про цѣбицьку Україну; хто не бувъ по той бикъ, не зна Украины тогобицької.*

◆ **На долю не нарікати** – Бути усім задоволеним.

📖 *Мій тато зуба з'їв на паламарстві, а **на долю не нарікає**. Люборацькі, с. 113.*

✍ *Мій тато зуба їзвѣвъ на паламарствѣ, а **на долю не нарикає**.*

📖 *Дай, боже, кожному доброму чоловікові таку жінку, як вона в мене. **На долю не нарікав би**. Недоколисана, с. 395.*

✍ *Дай, Боже, кожному доброму чоловікові таку жінку якъ вона в мене. **На долю не нарікавъ би**.*

◆ **Лиха доля лиху дорогу показала** – Втрачати правильний напрям у діяльності, поведінці.

📖 *Дав Бог дарування, та **лиха доля лиху дорогу показала**, то й пропадало воно над різними штуками. Люборацькі, с. 116.*

✍ *Давъ Богъ дарованые, та **лыха доля лыху дорогу показала**, то ѝ пропадало воно надъ ризнымы штукамы.*

А

АЛІЛУЯ

♦ **Коли хочеш алілуї, то руку вгобзи** (тут: вгобзи, вгобзити – позолоти, позолотити) – Плата за які-небудь послуги або винагорода за щось; хабар.

 *Та де вже без гостинця! – озветься панотець. – **Коли хочеш алілуї, то руку вгобзи.** Люборацькі, с.177.*

 *Та де вже безъ гостынця! – оветаця панотець, – **колы хочеш аллилуи, то руку вгобзы*** (Пояснення А. Свидницького: Переверняна прыповистка: вгобзы, то дасть тобі аллылуу).*

АРШИН

♦ **Поклонитися, наче аршин проковтнути** – Неприродно прямо; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) аршін (пáлицю, багнѐта) проковтнѹв.** 1. Неприродно прямо, дуже виструнчено. 2. Дуже виструнчений, стрункий [ФСУМ, 2: 707].

 *Ввійшов Антосьо до хати і важно-преважно **поклонився, наче аришин проковтнув** і не може голови зігнути; так же важно поклав свій кашкет на столику коло дверей [і почав] вітатись з мамою, з сестрами та все мовчки. Люборацькі, с. 122.*

 *Ввійшовъ Антосѣ до хаты й важно-преважно **поклонывся, наче аришынь проковтнувъ,** и не може головы зигнуты; такъ же важно поклавъ свій кешкетъ на столыку коло дверей и почавъ вытатись зъ мамою, зъ сестрамы, та все мовчкы.*

Б

БАБА

♦ **Гірше другої баби** – Про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця.

 – *Тільки сорома наберешся, – додала мати, – бо ти гірш другої баби. Люборацькі, с. 186.*

 – *Тільки сорома наберешся, – додала мати, – бо **ты гиришь** другої баби.*

БАГАТИЙ

♦ **Чим багаті, тим і раді** – Традиційна формула звертання до гостя, припрошування користуватися всім тим, що йому пропонують господарі дому, тут: розповісти іншому про все, що знаєш сам; передати досвід.

 *Багато вони говорили, ще більше раjali, як прикидатись панією, а справді панією не бути; як викручуватись від учительки, як, бува, провинишся, – всього було сказано: **чим багаті, тим і раді**. Люборацькі, с. 62.*

 *Багато вони говорили, ще більше раjali, як прыкыдатись панією, а справді панією не бути; як викручуватись від учительки, як, бува, провинишся, – всього було сказано: **чым багати, тым і ради**.*

БАРАБАН

♦ **Як в барабан вдарити** – Дуже швидко.

 *В селі **як в барабан вдарив**, що Явтух на зборні сидить; ще на світ і не заводилось, як дійшла ця чутка і до отця-неньки, і, чуть на зорю, вони вдарились до панотця та лямцем йому до ніг: “Панотченьку! добродієчку! визвольте наше дитя! Хай матимем хоч під старість на допомогу, – хоч з торбами підемо, та прейма матимем, де зиму зимувати”. Люборацькі, с. 65.*

 *Въ сели **якъ въ барабанъ вдаривъ**, що Явтухъ на зборни сыдытъ; ще на свить и не заводылось, якъ дийшла ця чутка й до отця-ненькы и, чуть на зору, вони вдарылысь до панотця та*

лямцемъ ёму до нигъ: панотченьку! добродіечку! вызвольте наше дытя!

БАРКИ

♦ **Вп'ятися в барки** кому – Хапати за бороду (груди) під час сварки, бійки; пор.: **вхопіти (схопіти) / брати (хапати) за барки** кого. 1. Загрожуючи бійкою, примусити кого-небудь зробити щось, виконати свою волю (перев. під час сварки, суперечки). 2. Рішуче домогтися чогось від кого-небудь [ФСУМ, 1: 165].

 – *Со ја рапи вініен? – кричить гімназист, **вп'явшись** Антосьові в барки.* Люборацькі, с. 153.

 – *Со ја рапи вініен? – крычыть гімназыстъ, **впявшись** Антосёви въ баркы** (Пояснення А. Свидницького: Барки – видь бороды. Передня часть, що пидь шыєю, всякої одежныни, похибна въ бійци, якъ хочеш збороты. Отъ и зветця вона баркы).

БАТІГ

♦ **Як з батога тряснути** – Дуже швидко, непомітно; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) із батога́ (з бича́) тріснув (тряснув, ляснув і т. ін.)**. Дуже швидко, непомітно (про плин часу) [ФСУМ, 2: 899].

 *Промайнули вакації, **як з батога тряснув**, навіть Антосьо і в м'яча не награвся, і в коней не набігався, хоч бігав щонеділі, щосвята, а в м'яча грав щодня, як проти ватаги вийдуть.* Люборацькі, с. 56.

 *Промайнулы вакаціи, **якъ зъ батога тряснувъ**, навіть Антосё и въ мняча не награвся, и въ коней не набигався, хоча бигавъ що недили, що-свята, и въ мняча гравъ що-дня, якъ проты ватагы вийдуть.*

 *П'ять літ – **як з батога тряснув**, пролетять, та чоловіка й не пізнаєш: дівчина з десятилітньої дитини стає відданицею; хлопець парубком стає і вуса голе; а хто віддався, женився назад тому п'ять літ, того діти обсядуть або й злидні...* Люборацькі, с. 102.

 *Пять лит, **якъ зъ батога тряснувъ**, пролытя, та чоловіка й не пізнаешъ: дивчына зъ десятилитнѣи дытыны стає видданыцею;*

хлопець парубкомъ стає и вуса голе; а хто виддався, женывся назадъ тому пять литъ, того диты обсядуть, або й злыдни...

БАТЬКО

♦ **Глянути, наче батька вбити кому** – Подивитися неприязно, суворо, зі злістю в очах.

 Нажабиться кожен, напиндючиться; навіть той, що за годинку булки просив, – і той як гляне, то наче ти йому батька вбив: зразу переробиться з людини та в казна-що. Люборацькі, с. 190.

 Нажабытця кожне, напындючытця; навіть той, що за годинку булки просывъ, – и той якъ гляне, то наче ты ёму батька вбывъ: зразу переробытця зъ людыны та въ казна що.

БДЖОЛА

♦ **Загудіти, наче бджола** – Висловлювати незадоволення.

 Уряд так і загуде, наче бджола, як в улій стукнеш: “Ты, кажеться, вон смотришь из семинарии? смотри!”. Люборацькі, с. 154.

 Урядъ такъ и загуде, наче бджола, якъ въ вулії стукнешъ: – “ты, кажеться, вонъ смотришь изъ семинаріи? смотри!”

БЕНДЮГ

♦ **Беднюги надійшли на кого** – У когось поганий настрій, хтось перебуває в невірноваженому стані, нервує, сердитий і т. ін.

 А на його бендюги надийшли, – спустив носа, як індик, губу відквасив, голову повісив та й сидить, лиш сопє. Люборацькі, с. 127.

 А на ёго беднюгы надийшлы, – спустивъ носа, якъ гындыкъ, губу видквасывъ, голову повисывъ та й сыдыть, лишь сопє.

БЕРЕГ

♦ **Як гуси при березі див. ГУСИ**

БІДА

♦ **Біду знати** – Жити в нужді, в неволі, терпіти нестатки, утиски.

📖 *Всі такі панотці біду знали, виростали в громаді, то й шанували громаду і громада їх; та й панів не цурались, бо знали, що коло пана можна поживитись, – да такі більши того, що в панотцеві не пізнаєш, де лице, а де виворіт: з кожним зайде, а ні з ким до приятні не доходить – такі вже люди. Люборацькі, с.30.*

✍️ *Вси такі панотци биду знали, виросталы въ громади, то й шанувалы громаду и громада ихъ, та й панивъ не цуралысь, бо знали, що коло пана можна пожывытысь; да такы більшы того, що въ панотцеви не пизнаешъ, де лыце, а де вывороть: зъ кожнымъ зайде, а нискымъ до прыязни не доходе – такі вже люды.*

📖 – *Хіба там мало біди зазнає, – озвалась мати, – недоїсть, недоп'є, недоспить – то й марніє. Люборацькі, с.53.*

✍️ – *Хіба тамъ мало биды зазнає, – озвалась маты, – не доиствъ, не допье, не доспять, то й марние.*

♦ **Збути біду** – Позбуватися кого-, чого-небудь або продавати щось.

📖 *І хати не хотіли продавати; то ми й збули біду з села. Люборацькі, с. 209.*

✍️ *И хаты не хотилы продаваты; то мы й збулы биду зъ села.*

📖 – *Слава тобі, господи, – каже, – що я збув біду з шії! Проти сили..., с. 381.*

✍️ – *Слава тобі, господи, каже, шо я збувъ біду зъ шії!*

♦ **Біду потішити** – Веселитися, тішитися перед сумною подією.

📖 *І потішили вони біду свою на славу; а ніхто й гадки не мав, що до вечора дибки позлітають, – що пан тільки таку штуку вдер, аби парубків полякать і віддати Фрузину. Люборацькі, с. 66.*

✍️ *И потишалы вони свою биду на славу; а нихто и гадкы не мавъ, що до вечира дыбки позлитають, – що панъ тилько таку штуку вдеръ, абы парубкивъ полякать и виддаты Хрузыну.*

♦ **Біду підчепити** – Невдало одружитися.

І підчепить інший біду, що неабияк і скараскається; а другому, то карай, боже, і повік: з жінкою щастя, як рукою пригорнув. Проти сили..., с. 385.

І підчепить инчий біду, що неабияк і скараскається; а другому, то карай, боже, и повікь: зь жінкою щастя, якь рукою пригорнувь.

БІК

♦ **На один бік** – По-своєму, на один зразок.

*📖 “Господи-господи! – подумала мати, – попереували моїх діток **на один бік**: з тієї ляховка вийшла та така, що з голими руками й не приступай; а цей москалем став”. Люборацькі, с. 165.*

*📖 Господы-господы! – подумала маты, – попереувалы моих дитокъ **на одынь бикъ**: зь тіеи Ляховка выйшла та така, що зь голымы руками й не приступай; а цей москалемъ ставъ.*

♦ **На всі боки** – Дуже сильно; пор.: **на всі бо́ки**. 1. зі сл. ла́яти, сла́вити, хвалі́ти і т. ін. Дуже сильно, всіляко. 2. Повністю, цілком. 3. Навкруги, усім підряд [ФСУМ, 1: 44].

*📖 Поки ж батьки жили та сестра, то Явтух для їх притулку державсь своєї панії-жінки, хоч і сміялись з його на все село; а як Господь прийняв їх до себе, то, **побивши** Фрузину **на всі боки**, що качалась з московський місяць, махнув рукою і пішов на Басарабію ... Люборацькі, с. 66.*

*📖 Поки жь батькы жылы та сестра, то Явтухъ для ихъ прытулку державсь своєї панії жинкы, хочь и сміялысь зь ёго на все село; а якь Господь прыйнявъ ихъ до себе, то **побывши** Хрузыну **на вси боки**, що качалась зь московський мисяць, махнувъ рукою и пійшовъ на Басарабію...*

♦ **Знати, з якого боку підійти** – Уміти привернути, прихилити кого-небудь до себе, завоювати довір'я.

 Ляхи – народ облесний, **знають, з якого боку підійти**, і так примаслиться, що й сто голов май, – не вгадаєш, що в йому кипить. Люборацькі, с. 79.

 Ляхы народъ облесный, **знають, зъ якого боку підійты**, и такъ прымастыця, що й сто головъ май, – не вгадаєшь, що въ ёму кыпить.

♦ **За боки братися** – Дуже сміятися, реготати; пор.: [аж] **вхопітися / бр’атися за живіт** (за б’окі, в б’оки). Дуже сміятися, реготати [ФСУМ, 1: 166].

 Чи осміять кого, чи розказати що – тільки подай, то всі аж **за боки беруться**. Люборацькі, с. 92.

 Чы осміять кого, чы розказаты що – только подай, то вси ажъ **за боки берутця**.

 Ті сміються, аж **за боки беруться**, а він доїхав аж під поріг: “Знесить мене!” – гукнув. Люборацькі, с. 192.

 Ти сміютця, ажъ за боки берутця, а винъ доїхавъ ажъ пидъ поригъ: – Знесить мене! – гукнувъ.

БІСЕР

♦ **Наче бісером сипати** – зі сл. говорити, казати, балакати і т. ін. Гарно говорити; пор.: **розсипатися / розсипатися бісером перед ким і без додатка**. Надмірно догоджати кому-небудь, підлещуючись до нього [ФСУМ, 2: 758].

 Як балака, то **наче бісером сипле**; співа, як соловейко; хороша, як схід сонця, а добра-добра, як янгол! Люборацькі, с. 178.

 Якъ балака, то **наче бысиромъ сыпле**; спива, якъ соловейко; хороша, якъ схидъ сонця, а добра-добра, якъ янголь!

БОГ

Бог забув – Вислів уживається як ще більший вияв ознаки.

 – А що не одного таланту позбавлять, то й **бог забув**, – додав панотець. Люборацькі, с. 47.

 – А що не одного талану позбавля, то й Богъ забувъ, – додавъ панотець.

 – Коли б хто мав силу Навіна, так би й гукнув: “Стій, сонце! ми ще не нагнались!” Та ба! пора вівці вилучати. Та ще як трапиться, що ягнята злучаться або телята! І без того крику, аж в небі чути, а так і **бог забув**. Люборацькі, с.56.

 – Колыбъ хто мавъ сыду Навына, такъ бы й гукнув: стий, сонце! мы ще не награлысь! Та ба! пора вивци вилучаты. Та ще якъ трапытця, що ягнята злучатця, або телята! И безъ того крыку, ажъ въ неби чуты, а такъ и **Богъ забувъ**.

 Горе всяким сиротам, а попівнам і **бог забув**. Люборацькі, с. 90.

 Горе всякымъ сыротамъ, а попивнамъ и **Богъ забувъ**.

 То от і дадуть – та як зайця, то ще нічого, а вже як до коней дійшло, то й **бог забув**. Люборацькі, с. 117.

 То отъ и дадуть – та якъ зайця, то ще ничего, а вже якъ до коней дійшло, то й **Бог забувъ**.

 Вже третій кавун доїдали; калюжі по всім столі, аж на землю тече; по хаті шкаралуп, як на баитані коло куреня; а що зернят усюди, то вже й **бог забув**. Люборацькі, с. 126.

 Вже третій кавунъ доїдалы; калюжи по всимъ столи, ажъ на землю тече; по хати шкарлупъ, якъ на баитани коло куриня; а що зернятъ усюды, то вже й **Бог забувъ**.

 Горе мамі і з синами ледачими, а ще з дочками, то вже **й бог забув!** Відьми..., с. 449.

 Горе мамі и съ синами ледачими, а шо съ дочками, то вже й **Богъ забувъ!**

◆ **Бог його (один) зна (знає)** – Невідомо куди, невідомо що, невідомо скільки, невідомо який; пор.: **Бог (Господь, Аллах і т. ін.) [його (їх, тебе і т. ін.) [святий] знає (зна, відає, віда)**. Ніхто не знає, невідомо [ФСУМ, 1: 36].

 От Куливський і розлічивсь з паном Росолинським, спродався і поїхав, а куди – то **бог його зна**. Люборацькі, с. 202.

 *Отъ Кулинськый и розличывсь зъ паномъ Росолинськымъ, спродався и поїхавъ, а куды – **то Богъ ёго зна**.*

 *Ні кінця, ні міри йому немає, хіба **бог один знає**; а біди в ньому, аж тісно: де ступиш, то або наступиш на псявіру, або спіткнешся; а минеш одну, друга нагибає, як не десять за одною. Проти сили..., с. 378.*

 *Ні конца, ні міри ёму немає, хіба **богъ одинъ знає**; а біди въ ёму, ажъ тісно: де ступишь, то або наступишь на псявіру, або спіткнешся; а минешъ одну, друга нагибає, якъ не десять за одною.*

◆ **Бог зна який** – Невідомо що, щось неймовірне.

 *Збоку дивлячись, подумаєш, що філософ **бог зна який пан!** – і через губу не плюне; а в класі, то й на колінах стоїть, і не знати, що з ним уряд витворяє. Люборацькі, с. 171.*

 *Зъ боку дывлячысь, подумаєшь, що фылософъ **бозна який панъ**, – и черезъ губу не плюне; а въ класи, то й на колінахъ стоить, и не знаты, що зъ нымъ урядъ витворяє.*

◆ **Бог знає де** – Деся дуже далеко, невідомо де.

 *Поки дали знати в село, поки рибалки позбігалися та свої човни дозволяли, що **бог знає де** по кручах на припоні стояли, то вже пора було не рятувати, а потопляників шукати. Проти сили..., с. 380.*

 *Поки дали знати въ село, поки рибалки позбігалися та свої човни дозволяли, що **Богъ-знає де** по кручахъ на припоні стояли; то вже пора було не рятувати, а потопляниківъ шукати.*

◆ **Дав Бог дарування кому** – Мати талант, хист до чогось.

 ***Дав Бог дарування**, та лиха доля лиху дорогу показала, то й пропадало воно над різними штуками. Люборацькі, с. 116.*

 ***Давъ Богъ дарованые**, та лыха доля лыху дорогу показала, то й пропадало воно надъ ризнымы штуками.*

◆ **Що один бог** – Не відчути різницю.

📖 *Випили по чарці, **що один бог**, далі по другій. Люборацькі, с. 58.*

✍️ *Выпылы по чарци, **що одынь Бог**, далій по други.*

◆ **Дав Бог розум добрий кому** – Бути кмітливим, розумним, розважливим і т. ін.; пор.: **Бог розум послав кому**. Хто-небудь став розумний, почав правильно мислити, діяти, оцінювати щось [ФСУМ, 1: 38–39].

📖 *Добра дитина! та коли б їй **дав Бог розум добрий**. Люборацькі, с. 79.*

✍️ *Добра дытына! та колы бъ їй **давъ Бог розумъ добрый!***

◆ **Дасть Бог, що й куца вивезе** – Виконати, здійснити що-небудь.

📖 *Не тужіть! моліться, – може, **дасть Бог, що й куца вивезе**. Люборацькі, с. 98.*

✍️ *Не тужить! молитця, – може **дасть Бог, що й куца вивезе**.*

◆ **Бог покарав кого** – Терпляче переносити страждання, випробування долі.

📖 *Мати плаче, аж заходиться, що **покарав бог** такою донечкою; батько ходить сам не свій, наче гроші загубив або наче йому остання худобина відійшла – зсахарив господь Марусю. Недоколисана, с. 386.*

✍️ *Мати плаче, ажъ заходитця, шо **покаравъ Богъ** такою донечкою; батько ходить самъ не свій, наче гроші загубивъ, або наче їму остання худобина відійшла – зсахаривъ Господь Марусею.*

◆ **Як Бог дасть, то і в вікно подасть** – Уживається при вираженні надії, сподівання на добре завершення чогось.

📖 *Слава богу милосердному, – заговорила тоді панімамка, – **Отже добре покійні татуньо кажуть було, що як бог дасть, то і в вікно подасть**. Люборацькі, с. 144.*

*✍ Слава богу милосердному, – заговорила тоди паниматка, – оже добре покійни татунё кажуть було, що якь **Бог дасть, то и въ викно подасть...***

♦ **Бог не без милосердія, козак не без долі** – Уживається як вислів-сподівання, що все буде добре.

*📖 Не плач, доню! **Бог не без милосердая, козак не без долі.** Люборацькі, с. 184.*

*✍ Не плачь, доню! **Богъ не безъ милосердія, козаць не безъ доли.***

♦ **Бог талану не дав кому** – Мати нещасливу долю.

*📖 Було ще три дочки, та й їм **бог талану не дав**, хіба меншій... Люборацькі, с. 208.*

*✍ Було ще тры дочки, та й имь **Бог талану не давъ**, хіба меншій...*

♦ **Збиратися до Бога** – Помирати.

*📖 Так лучилось і з сиротами о. Гервасія: приход пішов за ними; паниматка згодила собі вікарого, старого-старезного вдівця панотця, що нічого не потребував, лиш притулку та хліба шматка; нічого не бажав, тільки молився Богу, – в дорогу, значить, **збирався** – в далеку! аж на той світ, **до Бога!** Люборацькі, с. 90.*

*✍ Такъ лучилось и зъ сыротами о. Гервасія: прыходъ пійшовъ за нымы; паниматка згодила соби викарого, старого-старезного вдивця панотця, що ничого не потребувавъ, лишьъ притулку та хлиба шматка; ничого не бажавъ, тилько молывся Богу, – въ дорогу, значыть, **збырався** – въ далеку! ажъ на той свить, **до Бога!***

♦ **Бере Бог з цього світу** – Помирати; пор.: **іті́ (переходити) / піті́ (перейти) на той світ.** Умирати [ФСУМ, 1: 253].

 *Любіте її, шануйте її, не нарікайте на **Бога**, що бере мене з цього світа, – замість мене він буде вам за батька; над сиротою, кажуть люди, Бог з калитою. Люборацькі, с. 84.*

 *Любіте її, шануйте її, не нарікайте на **Бога**, що бере мене з цього світа, – замість мене, Він буде вам за батька: над сиротою, кажуть люди, Бог съ калытою.*

♦ **Не спіймати Бога за ноги** – Не досягти свого, того, на що сподіваєшся; пор.: **вхопіти (впіймати, взяти і т. ін.) Бóга за бóроду**. Досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного [ФСУМ, 1: 165].

 Щось, доню, не спіймала Бога за ноги! Люборацькі, с. 183.

 Ще съ, доню, не спіймала Бога за ноги!

♦ **І Бога не боятись, і людей не соромитись** – Діяти всупереч моральним приписам, нормам; пор.: **не боятися / не побоятися гріха (Бога)**. Діяти безсовісно, безсоромно або жорстоко [ФСУМ, 1: 47].

 І бога не боїтєсь, і людей не соромитєсь, – сказав Антосьо Тимосі. Люборацькі, с. 166.

 И Бога не боитєсь и людей не соромитєсь, – сказавъ Антосѣ Тымоси.

♦ **Мати Бога в серці** – Бути милосердним, добрим, совісним, справедливим і т. ін.; пор.: **ма́ти Бóга в се́рці (в душі, в животі і т. ін.)**. Бути милосердним, добрим, совісним, справедливим і т. ін. [ФСУМ, 1: 470].

 Та майте Бога в серці! згадайте о. Гервасія! Люборацькі, с. 99.

 Та майте Бога въ серци! згадайте о. Гервасія!

♦ **На Бога звертати** – Нарікати на свою долю.

 Безнадія і розум одійме, і серце, і вийдуть з них не дівчата, а ключчя: не людина, а пиик – без волі, без всього: тільки й знає, що на бога звертати: чи гріх, чи сором – все божжа воля. Люборацькі, с. 99.

 *Безнадія и розумь одійме, и серце, и вийде зъ їх не дивчата, а ключа; не людына, а шыкъ – безъ воли, безъ всѣго: тилько й знае, що на **Бога звертаты**: чы грихъ, чы соромъ – все Божя воля.*

◆ **Даремне у Бога хліб їсти** – Не приносити ніякої користі; пор.: [дурно (даремно, марно і т. ін.)] **хліб (харч) переводити (їсти)**. Не приносити ніякої користі [ФСУМ, 2: 614].

 Даремне, мовляв циган, **у Бога хліб їсть**. Люборацькі, с. 155.

 Даремне, мовляв цыганъ, **у Бога хлибъ їсть**.

◆ **Богу душу віддати** – Померти; пор.: **віддати / віддавати Бóгу (Бóгові) дúшу**. Умерти [ФСУМ, 1: 118].

 *Небагато вона принесла йому, та недовго й заважала: на четвертім році по весіллі й **богу душу віддала**, зоставивши тих два сини, що й росли урвителями при батькові*. Люборацькі, с. 181.

 *Не багато вона прынесла ёму, та не довго й заважала; на четвертимъ року по высилли й **Богу душу виддала**, зоставившы тыхъ два сыны, що й росли урвытелями пры батькови*.

◆ **Богові дякувати** – Радіти з того, що все вдається; пор.: **дякувати Богові (Господові), заст.** Уживається в знач.: **на щастя** [ФСУМ, 1: 287].

 *Казати б, що й справді пан Антоній такий радий, що аж **богові дякує***. Люборацькі, с. 168.

 *Казаты бъ, що й справди панъ Антоній такый радый, що ажъ **богови дякує***.

◆ **Своїм Богом** – Вчинити, зробити по-своєму, на власний розсуд.

 *Не куди й дів ті гроші, а купив дзвін; та вже й тим скривдив громаду, що **зробив своїм богом***. Люборацькі, с. 188.

 *Не куди и дивъ ти гроши, а купывъ дзвинъ; та вже й тымъ скривдивъ громаду, що **зробывъ своїмъ богомъ***.

 *З цього часу й пішла **своїм богом** коло всього*. Люборацькі, с. 91.

 *Съ цѣго часу и пишла **своїмъ Богомъ** коло всѣго*.

◆ **З Богом говорити** – Бути особливим.

 – Цього мало по теперішньому світі. От послухала б еси Росолінського, то не так би заговорила. – А він хіба з богом **говорив**? Люборацькі, с. 58.

 – Цёго мало по теперишнёму свити. Отъ послухала бь есы Росолінського, то не такъ бы заговорила. – А винъ хіба зъ **Богомъ** **говорывъ**?

◆ **Боже вас сохрани** – Уживається для вираження небажаності, недопустимості, заперечення чого-небудь.

 – Робусинський! – скрикнув Антосьо. – **Та боже вас сохрани і в хату його пускати!** Люборацькі, с. 203.

 – Робусинський! – скрыкнувъ Антосё... – **Та Боже васъ сохрани и въ хату ёго пускаты!**

◆ **Дай тобі, Боже, і на цім світі рай** – Уживається для вираження побажання кому-небудь чогось доброго.

 Дай тобі, боже, і на цім світі рай; та як така будеш, то не далеко в'їдеш. Люборацькі, с. 184.

 Дай тобі, Боже, и на цимъ свити рай; та якъ така будешъ, то не далеко вьїдешъ.

◆ **Нехай з Богом спочиває** – Уживається при згадці небіжчика для вираження побажання йому загробного райського життя.

 Та вона вже вмерла, то й нехай з богом спочиває. Відьми..., с. 448.

 Та вона вже вмерла, то й нехай съ Богомъ спочиває.

◆ **Дай же нам, Боже, здоров'я, а помершим вічний упокой** – Уживається для вираження побажання кому-небудь чогось доброго.

 Ну, мамуню! **Дай же нам, боже, здоров'я, а помершим вічний упокой!** Люборацькі, с. 208.

 Ну, мамуню! **Дай же намъ, Боже, здоровья, а помершымъ вичный упокой!**

БОЛЯЧКА

♦ **Чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить** – Бути байдужим до чогось, когось.

📖 *До живого нікому не доходило: чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить, – тільки бідній матері допекло. Люборацькі, с. 185.*

✍️ *До живого нікому не доходило: чужа болячка не болить, чужа потылиця не свырбыть, – тільки бідній матери допекло.*

♦ **І болячки не треба** – Дуже важке життя; пор.: **як болячки на лоб**, з сл. *треба*, ірон. Уживається для вираження повного заперечення змісту слова **треба**; зовсім не (треба).

📖 *Як опіє біда жінкою, то й болячки не треба: сотому заказуєш – “не женись”. Проти сили..., с. 378.*

✍️ *Якь опіє біда жінкою, то й болячки не треба: сотому заказуєшь – “не женись”.*

БОЧКА

♦ **Як оселедці в бочці** – Дуже багато когось, тісно десь (про велику кількість людей у якомусь приміщенні; пор.: **як оселедців у бочці**). Дуже багато когось, тісно десь (про велику кількість людей у якомусь приміщенні) [ФСУМ, 2: 589].

📖 *Пішла кишнява в тій кімнатці, де одна на другій, як оселедці в бочці, спали панянки. Люборацькі, с. 74.*

✍️ *Пишла кышнява въ тый кимнатци, де одна на другій, якь оселедци въ бочци спалы панянки.*

БРЕХАТИ

♦ **Гладко брехати** – Віртуозно обманювати когось.

📖 *Другі думали: “Та й гладко ж бреше”, а проте і цим заздрісно було, що в Антося стільки знакомих. Люборацькі, с. 176.*

✍️ *Други думали: та гладко жъ бреше! а проте и цымъ заздрисно було, що въ Антося стильки знакомыхъ.*

БРЕХУН

♦ **Світовий брехун** – Про людину, яка постійно обманює.

 – Дурний ти, – заговорив той, – хіба я тебе не знаю, що ти **світовий брехун**? Люборацькі, с. 127.

 – Дурный ты, – заговорывъ той, – хйба я тебе не знаю, що ты **свитовый брехунъ**?

БРИТВА

♦ **Хто топиться, й за бритву вхопиться** – Намагання використати будь-яку найменшу, навіть безнадійну можливість вийти із скрутного становища.

 Дівчата просять: пришліть нам жениха; а вдивишся, то нічого дивного нема. **Хто топиться, й за бритву вхопиться**. А попівнам сто раз лучше втопитись, аніж зостатъся дівочити при матері-вдовиці. Люборацькі, с. 99.

 Дывне це дило! дывчата прося: прышлйть намъ женыха; а вдывыся, то ничого дывного нема. **Хто топытця, й за брытву вхопытця**. А попывнамъ сто-разъ лучше втопытысь, анижъ зостатъся дывочыты пры матери вдовыци.

БРОВА

♦ **Бровою не моргнути** – Не звертати ніякої уваги; пор.: **і (рідше ні, навіть) вусом (бровою) не моргнути**. Не звертати (не звернути) ніякої уваги на що-небудь; не (з)реагувати [ФСУМ, 1: 505].

 Щоб ти мені **бровою не моргнула** в ту сторону, де хамська божниця стоїть! Люборацькі, с. 75.

 Шобъ ты мыни и **бровою не моргнула** въ ту сторону, де хамська божныця стоїть!

БУТИ

♦ **Як не було** – Хто-, що-небудь безслідно зник, зникло; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) [і] не було (бувало)**. Швидко, безслідно пропало, зникло, не стало кого-, чого-небудь [ФСУМ, 1: 63].

 Зайця ж **як не було**. Люборацькі, с. 81.

 Зайця жъ якъ не було!

♦ **Були та й загули** – Зникнути, когось (чогось) не стало; пор.: **був та загуб** (**поплів**). Зник, не стало когось, чогось [ФСУМ, 1: 59].

 Хто щебетав, як дівчина, – став баса говорити; кому ноту прив'язували – тепер другим прив'язує; хто для всіх був попихачем – тепер став другими попихати; а давні, хто попихався другими, і слід загубили, тільки слава ходила, що були та й загули. Люборацькі, с. 103.

 Хто щебетавъ, якъ дивчина, ставъ баса говориты; кому ноту привязувалы, теперъ другимъ привязуе; хто для всехъ бувъ попыхачемъ, теперъ ставъ другимы попыхаты; а давни, хто попыхався другимы, и слидъ загубылы, только слава ходыла, що булы та й загулы.

В

ВАРАНИЦЯ

♦ **Завести враниці** – Нічого не робити, розважатися.

 Розпустили нас на масницю, а ми й завели враниці і давай різати в мар'яша, в дружбарта, а хто й просто у візка. Люборацькі, с. 151.

 Роспустилы нас на масныцю, а мы й завели враницы и давай ризаты вь маріяша, вь дружбарта, а хто й просто вь визка.

ВЕДМІДЬ

♦ **І ведмедя поборов би** – Про фізично сильну, дужу людину.

 Відділились з гурту два, що й ведмедя побороли б, зближаються до Робусинського, і один за вуха, другий за чуба та й витягли з-за парти і повели нога за ногою між лавами самою серединою. Люборацькі, с. 194.

 Виддильылысь зь гурту два, що й ведмедя поборолы бь, зблыжаютця до Робусинського, й одынъ за вуха, другый за чуба тай вытяглы з-за парты и повелы нога за ногою мизь лавамы самою серединою.

ВЕРТАТИСЯ

Не вернеться, що минулось – Про неможливість повернути час.

 – Не плач, серце, – заговорив панотець, – тільки голова розболиться, а мене не воскресиш; не вернеться, що минулось, хоч хай слёзи ллються, як Біг тече. Люборацькі, с. 82.

 – Не плачь, сердце, – заговорывь панотець, тилько голова розболытця, а мене не воскресышь, – не вернетця, що мынулось, хочь хай слёзи ллютця, якъ Бигъ тече.

ВЗІР

Для взору – Наприклад.

 От, для взору, жив собі пан в селі, як чашечка в меду, ні горя, ні біди не знав, а був собі панич. Проти сили..., с. 378.

✍ Отъ, для взору, живъ собі пань въ селі, якъ чашечка въ меду, ні гора, ні біди не знавъ, а бувъ собі паничъ.

ВЗЯТИ

♦ **Взяти верх** – Перемогти; пор.: **брати** (рідко **одержувати**) / **взяти** (рідко **одержати**) **верх** (**гору**) *над ким – чим*. 1. Виявлятися сильнішим від кого-, чого-небудь; переважати когось. 2. Перемагати, переборювати, долати кого-, що-небудь. // Здобувати перемогу, першість у змаганні; вигравати. 3. Підкоряти своїй волі, розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь; верховодити. 4. Перевершувати кого-небудь чимсь, мати перевагу перед ким-небудь у чомусь. [ФСУМ, 1: 55].

*📖 Та ще мало: вони думають, що наша правобіцька сторона – то Польща, і так діла повели, що лядщина там зовсім **взяла верх**. Люборацькі, с.36.*

*✍ Та ще мало: вони думають, що наша правобіцька сторона – то Поцца, и такъ дила повелы, що лячына тамъ зовсимъ **взяла верхъ**.*

ВИБРИК

♦ **Піти вибриком** – Із задоволенням, з радістю; дуже радіти; пор.: з **вискоком** (з **вистрибом**, з **вибриком**). Охоче, з радістю, не вагаючись [ФСУМ, 1: 104].

*📖 Що й казать! – з радістю крикнув Ковинський, аж підскочивши, і **пішов вибриком**, лиш закурилось. Люборацькі, с. 113.*

*✍ Що й казать! – зъ радисттю крыкнувъ Ковиньськый, ажъ підскочывши, и **пишовъ выбрыкомъ**, лишь закурылось.*

ВИГАДКА

♦ **На всі вигадки митець** – Вигадливий, кмітливий і т. ін.; пор.: **меткій на вігадки** (**на вітівки**). Вигадливий, кмітливий і т. ін. [ФСУМ, 1: 484].

📖 Не було другого Ковинського, щоб стать вище Антося, то на друге літо вже він перед водив: ні горох, ні садок від його не

виховались, бо мав уже цілу компанію; а сам був хлопець ручний і на всі вигадки митець. Люборацькі, с. 116.

✍ Не було другого Ковиньського, щоб стать выше Антося, то на друге лито вже винь передь водивъ: ни горохъ, ни садокъ видъ ёго не виховались, бо мавъ уже цілу компанію; а самъ бувъ хлопець ручый и на вси вигадки митець.

ВИД

♦ **Слихом не слихати, а видом видати** – Про поганий вчинок, про який усі дізнаються; пор.: **і слихом не слихати, і видом не видати** **áні (ні) сліхом [не] сліхати, áні (ні) відом (у вічі) [не] видати** кого. Хто-небудь зник безслідно; про кого-небудь зовсім невідомо нічого [ФСУМ, 2: 825].

📖 Сього й слихом не слихати, а прийшлось видом видати! Люборацькі, с. 188.

✍ Сёго й слыхомъ не слыхаты, а прыйшлось выдомъ выдаты.

ВИКРУТИТИ

♦ **Хоч викрути** – Дуже мокрий (про одяг); пор.: **хоч викрути**. Дуже мокрий [ФСУМ, 1: 92].

📖 Відправивши жиди, Антося ліг спочити по дорозі, а ті пішли по хазяйству, а маляр розклав каміння та й пішов до шинку і вернувсь аж увечері – мокрий, хоч викрути... Люборацькі, с. 203.

✍ Видправывшы жыда, Антосе лигъ спочыты по дорози, а ти пишлы по хазяйству, а маляръ розклавъ каминня тай пишовъ до шынку и вернувсь ажъ у вечери – мокрый, хочъ выкруты.

ВИЛА

♦ **Вилами писаний** – Невідомо який буде, сумнівний щодо здійснення; пор.: **вілами по воді пісано**. Невідомо, як буде. **вілами пісано. вілами по воді** // Сумнівний щодо здійснення; **вілами пісаний** [ФСУМ, 2: 627].

📖 Не смів неборак признатись, бо ще кінець курсу вилами був писаний. Люборацькі, с. 169.

 Не смивъ неборакъ признатись, бо ще кинецъ курсу **выламы** бувъ пысанный.

ВИТОНЧЕНИЙ

♦ **Наче виточений** – Який відзначається особливою досконалістю; **як (мов, ніби і т. ін.) виточений**. Який має правильну, досконалу форму або витончені лінії; стрункий [ФСУМ, 1: 107].

 Приведи татарина, що зроду-звіку не чув Божого слова – і той зрозуміє: і голос мав на славу, і читав, як горохом сипле, – кожне слово, наче виточене, з його уст викачувалось. Люборацькі, с.31.

 Приведы Татарына, що зь роду-зь вику не чувъ божого слова – и той зрузуміє: и голос мавъ на славу, и чытавъ, якъ горохомъ сипле, – кожне слово, наче выточене зь ёго усть викачувалось.

ВИХОДИТИ

♦ **На одно вийде** – За тим самим зразком; однаково; пор.: **виходити / вийти на одно**. Зводиться до того самого [ФСУМ, 1: 111].

 Воно все на одно вийде: зараз дадуть бумагу в семінарію, чи “не согласен” хто женитись на таких-то сиротах, бо на їх приход подається такий-то панотець? Люборацькі, с. 100.

 Воно все на одно вийде: заразъ дадуть бумагу въ семинарію, чи “не согласень” хто женытысь на такыхъ-то сиротахъ, бо на ихъ приходъ подаецця такий то панотець?

ВІДХРЕСТИТИСЯ

♦ **Ні відхрестися, ні відмолися** – Про невідворотність подій; пор.: **ані (ні) відхрестітисся, ані (ні) відмолітисся від чого**. Що-небудь обов’язково настане, здійсниться [ФСУМ, 1: 127].

 Прокляті науки! З такого янголяти вироблять чорта, що не відхрестишся, ні відмолишся. Пропаца людина! Люборацькі, с. 61.

 Зь такого янголяты виробля чорта, що ни видхрыстыся, ни видмолыся. Пропаца людына!

 Бува на світі чоловік гірш хороби, що від його **ні відхрестишся, ні відмолишся**. Недоколисана, с. 388.

 Бува на світі чоловік гірш хороби, шо відъ ёго **ні відхрестишся, ні відмолишся**.

ВІК

◆ **Віку вкоротити** кому – Померти; убити кого-небудь; знищити; пор.: **вкоротіти віку (життя) кому**. Убити кого-небудь [ФСУМ, 1: 136].

 Не одному дитяти за наші гріхи тут **віка вкоротять**, – додала сумно. Люборацькі, с.47.

 Не одному дитяти за наші грихы тут **вика вкоротя**, – додала сумно.

 Повіє вітер, замете снігом, коли ще яка товарина не зломе, **не вкороте віку**. Люборацькі, с.76.

 Повіє витерь, замете снигомъ, коли ще яка товарына не зломе, **не вкороте вику**.

 Коли б Він милосердний хоч нашого вікарого підняв, що лежить недуж; а як **вкоротить йому віку**, то я тоді зовсім пропаца... Люборацькі, с. 98.

 Колы бъ Винъ мылосердный хоть нашого викарого пиднявъ, що лежыть не дужъ; а якъ **вкоротыть ёму вику**, то я тоди зовсиль пропаца.

 Боже, Боже! – почала Орыся крйзь сльози, – або його прийми з цього світу, або мені **віку вкороти!** Люборацькі, с. 196.

 Боже, боже! – почала Орыся крйзь слёзы, – або ёго прийми зъ цёго свита, або мыни **вику вкороты**.

◆ **Не вік дівці дівувати** – Виходити заміж; пор.: **сіввіти (сидіти) / посіввіти (засідітися) в дівках (дівкою, в перестарках і т.ін.)**. Довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжною [ФСУМ, 2: 800].

 Та **не вік дівці дівувати**, – пора й перестати, і Антосьові не вік вікувати в філософії! Люборацькі, с.178.

✍ Та не виць дивци дивуваты, – пора й перестаты, и Антосёви не виць викуваты вь фылософii.

◆ **Згубити вік молодий** – Заподiяти кому-небудь шкоду, смерть, погубити когось.

📖 Втопила я тебе, доню! згубила твій вік молодий! Люборацькі, с. 185.

✍ Втопыла я тебе, доню! згубыла твій виць молодый!

ВІКНО

◆ **Аж вікна дренчать** – Що-небудь дiється, вiдбувається дуже гучно, голосно; пор.: **аж стiни (двері, вікна) дрижать (трясуться)**. Дуже гучно, занадто голосно (що-небудь дiється, вiдбувається) [ФСУМ 2: 862].

📖 Так думаючи та передумуючи, і ськаты не ськала, а тiльки перебирала пальцями – та дарма: панотець давно пух і хрiп, аж вікна дренчали. Люборацькі, с.34.

✍ Такь думаючи та передумаячы, и ськаты не ськала, а тилько перебырала пальцями – та дарма: панотець давно пухъ и хрипъ, ажъ викна дренчалы.

◆ **Як Бог дасть, то і в вікно подасть див. БОГ**

◆ **Не знати бiльше свiта, що в вікні див. СВІТ**

ВІЛ

◆ **Що той чорний вiл** – Дуже важко, надмiрно; пор.: **як [чорний (той)] вiл [у ярмі]**, з сл. робити, працювати. Дуже важко, надмiрно [ФСУМ, 1: 129].

📖 Згодом і штовхаты-таки почали, а хлопець, що той чорний вiл, лиш боками поведе, як його штовхнутъ. Люборацькі, с. 115.

✍ Згодомъ и штовхаты такы почалы, а хлопець, що той чорный виль, лишь бокамы поведе, якъ ёго штовхнутъ.

♦ Знайся кінь з конем, віл з волом *див. КІНЬ*

ВІН (ВОНА)

♦ **Хай (та) йому (її) цур** – Виражає побажання позбутися когось, чого-небудь, не мати справи з кимсь, чимсь; пор.: **хай (нехай) йому (її, їм) цур**. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось з побажанням позбутися когось, чогось, не мати з ним справи [ФСУМ, 2: 942].

 *Не буду більше так заплітатися: **хай йому цур!** і все лихе! Люборацькі, с. 35.*

 *Не буду більше так заплітатися: **хай ему цурь!** і все лихе!*

 – ***Та цур йому!** щоб і костям не було спокою. Не хочу. Недоколисана, с. 387.*

 – ***Та цурь ёму!** щоб і костям не було спокою. Не хочу.*

 – ***Цур її!** що се з нею такого? Попався, жучку, панові в ручку. Недоколисана, с. 396.*

 – ***Цур її!** що се з нею такого? Попався, жучку, панові в ручку.*

♦ **А хай він скрутиться!** – Уживається як проклін, побажання смерті, загибелі кому-небудь; пор.: **бодай (щоб і т. ін.) [же] скрутився хто (скрутило кого), лайл.** Уживається як прокляття і виражає побажання смерті, загибелі кому-небудь [ФСУМ, 2: 821].

 – ***А хай він скрутиться!** – озвалась ця, – це Масин! а я ще мала. Люборацькі, с. 137.*

 – ***А хай він скрутитця!** – озвалась ця, – це Масинь! а я ще мала.*

ВІНЕЦЬ

♦ **Вінець або кінець** – Або все, або нічого.

 *Тепер мали жати пани богослови, що сіяли та й сіяли; наступив останній екзамен – і **вінець або кінець**. Люборацькі, с. 100.*

 *Теперь малы жаты паны богословы, що сіялы тай сіялы; наступывъ останній изгамен – и **винець або кинець**.*

ВНИК

♦ До носа і віником не дістати *див.* НІС

ВІРА

♦ **Віри не йняти (доймати)** *кому* – Піддавати сумніву чиї-небудь слова, не вірити кому-, чому-небудь; пор.: **не йняти / не поїняти віри** *кому, чому і без додатка*. Піддавати сумніву чиї-небудь слова, не вірити кому-, чому-небудь [ФСУМ, 1: 243].

📖 *Та дурна твоя голова жіноча, – сказав панотець, – хіба як з Богом не говорив, то вже й віри йому не йняти? Люборацькі, с.58.*

✍ *Та дурна твоя голова жиноча, – сказавъ панотець, – хіба, якъ зъ Богомъ не говорывъ, то вже й **виры ёму не й няти?***

📖 *Всі почувались, що добре отвічали, та жоден **не йняв собі віри** і отак випитували один у одного, а випитуючи, і в хату ввійшли. Люборацькі, с. 153.*

✍ *Вси почувальсь, що добре “отвичалы” та жоден **не йнявъ собі виры** и оттакъ выпытувалы одынь у одного, а выпытуючы й у хату ввійшли.*

📖 *Весело Антосьові стало, та він і сам собі **не доймає віри**, чи тому правда, і, не хочючи осмішкуючись, каже. Люборацькі, с. 153.*

✍ *Весело Антосёви стало, та винъ и самъ собі **недоймає виры**, чы тому правда и, не хочячы, осмишкуючысь каже.*

ВІСК

♦ **Пожовкнути, як віск** – Комусь стає погано, млосно від болю, втоми, слабості, хвилювання і т. ін.; пор.: **як віск**, з сл. **жовтий**. Дуже, надзвичайно [ФСУМ, 1: 131].

📖 *Стара вже давно не чула, що панотець говорив, **пожовкла, як віск**, і тільки відхлипує. Люборацькі, с. 209.*

✍ *Стара вже давно не чула, що панотець говорывъ, **пожовкла, якъ вискъ**, и тилькы видхлыпує.*

ВІТЕР

♦ **Тільки вітер повіяв** – Хтось швидко дуже пішов, побіг; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) вітер звіяв (здмухнув) кого**. Хто-небудь раптово, дуже швидко зник [ФСУМ, 1: 132].

📖 Шурнула й Орыся, **тільки вітер повіяв**. Люборацькі, с. 138.

✍ Шурнула й Орыся, **тільки витерь повіявъ**.

♦ **Як на вітрі** – На великій швидкості.

📖 І Антосьо **як на вітрі** полетить. І жди його аж ген-ген. Люборацькі, с. 48.

✍ И Антосё **якъ на витри** полетыть. И жды ёго ажъ генъ-генъ.

♦ **Ні вітер не навіє, ні птах не принесе** – Кому-небудь не відомо про щось, когось.

📖 А від милого жодної чутки немає – **ні вітер не навіє, ні птах не принесе...** Люборацькі, с. 171.

✍ А видъ мылого жодной чуткы немає – **ни витерь не навіє, ни птахъ не принесе**.

♦ **Як вітер повіє** – Хто-небудь дуже хвилюється з приводу чого-небудь; пор.: **холодним вітром повіяло**. Змінилися обставини, настрої і т. ін. на гірше [ФСУМ, 2: 655].

📖 Як же скаже він: “Садитесь”, то з душі **як вітер повіє**; як скаже: “Сядьте”, то трохи відійде, а не зовсім; як же тільки махне рукою або головою кивне, то всі позавмирають. Люборацькі, с. 118.

✍ Якъ же скаже вин: “садитесь”, то зъ души **якъ витерь повіє**; якъ скаже: “сядьте”, то трохы видійде, а не зовсимв; якъ же тилько махне рукою, або головою кывне, то вси й позавмирають.

♦ **Лиш вітер гуде** – Про порожність (приміщень), самотність.

📖 Іноді тут як в казані кипить, клекоче, і співи йдуть, і сварки, і так крик та буркіт; а іноді – як у пустці, **лиш вітер гуде**. Люборацькі, с. 149.

 *Ыноди тутъ, якъ въ казани кыпытъ, клекоче, и спивы йдутъ и сваркы, и такъ крыкъ та буркитъ; а ыноди – якъ у пустци, **лишь витерь гуде.***

♦ **Хилитися, як трава за вітром див. ТРАВА**

♦ **Куди вітер віє, туди лозі гнутись** – Дотримуватися тих принципів, чий вплив сильніший.

 *Та таки уряд там так держить себе, що легше до скаженого вовка приступити, то нічого: **куди вітер віє, туди лозі гнутись.** Люборацькі, с. 155.*

 *Та такы урядъ тамъ держытъ себе, то легше до скаженного вовка прыступыты; то ничого: **куды витер віє, туды лози гнутысь.***

♦ **Мов вітер поніс** – Хтось швидко пішов, побіг.

 *– Гука! – озвалась Ория, – бувай здоров! – і зникла, **мов її вітер поніс до хати.** Люборацькі, с. 167.*

 *– Гука! – озвалась Ория, – бувай здоровъ! – и зныкла, **мовъ іи витерь понисъ до хаты.***

♦ **Проти вітру попелом кидати** – Діяти всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям.

 *Доки ж був його дядько на архирействі, то брались – і руками не здвигали: – Що ж, кажуть, архирей йому дядько, то ще нам біда буде. **Проти вітру попелом не кидати.** Люборацькі, с. 188.*

 *Доки жъ бувъ ёго дядько на архырействи, то брались – и руками не здвыгали: – що ж, кажуть, архырей ёму дядько, то ше намъ бида буде. **Проты витру попыломъ не кыдаты.***

ВЛАСТЬ

♦ **Власть мати** – Право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь; сила чого-небудь, могутність.

 *В духовних школах старші – а ще в давнину – **мали велику***

власть, навіть мали право різками дати; то їх тіні боялась дитвора і сиділа нишком, нічичирк. Люборацькі, с. 104.

✍ Вѣ духовныхъ школахъ старши – а ще вѣ давныну – малы велику власть, навить малы право ризками дати; то ихъ тины боялась дитвора и сыдила нышкомъ, ни чычыркъ.

ВЛОВИ

♦ **На влови ходити** – Вистежування, з метою покарання, тих учнів, які запізналися на заняття.

📖 Ці штуки інспекторські семінарія зве вловами – “на влови ходить”. Люборацькі, с. 174.

✍ Си штуки ынспектарськи семынарія зве вловамы – “на вловы ходе”.

ВОВК

♦ **За вовка промовка** – Розмова, бесіда про людину, яка з’являється одразу після цієї розмови.

📖 О! за вовка помовка, – заговорили хатні. Люборацькі, с. 162.

✍ О! за вовка помовка, – заговорылы хатни.

♦ **Хоч коза з вовком вінчайся див. КОЗА**

ВОГОНЬ (ОГОНЬ)

♦ **Пройти вогонь і мідні труби, і пляшки, й келішки** – Про важкий шлях; **пройти [крізь] вогонь і вбду [і мідні труби]**. Зазнати всіляких випробувань, виявитися дуже спритним, мужнім, витривалим [ФСУМ, 2: 706].

📖 Проишла еси вогонь, і мідні труби, і пляшки, й келішки; всюди іздила, то піди ще й пішки. Люборацькі, с. 59.

✍ Проишла есы вогонь и мидни трубы, и пляшкы й келишкы; всюди іздыла, то пиды ще й пишкы!

♦ **Очі огнем горять див. ОКО**

ВОДА

♦ **Щоб був (була) здорова, як вода** – Уживається як побажання гарного здоров'я.

 *І почне молитись: – Дай їй, боже, **щоб була багата, як земля; здорова, як вода; велична, як хліб святий!** Люборацькі, с. 184.*

 *І почне мольтись: – дай їй, Боже, **шобъ була багата, якъ земля; здорова, якъ вода; вельчна, якъ хлибъ святий!***

♦ **І води не треба** – Дуже багато (про сльози).

 *Для Орисі **й води не треба** було: слізьми сприскувала, аж їй очі почервоніли. Люборацькі, с. 140.*

 *Для Орыси **й воды не треа** було: слизьмы спрыскувала, ажъ їй очі почервонилы.*

♦ **Як вода у прірві** – Без упину, невгамовно.

 *Сумує батько, мати печалиться, а доня гуля, **як вода в прірві** – що нічим її не спиниш. Недоколисана, с. 386.*

 *Сумує батько, мати печалитця, а доня гуля, **якъ вода въ прірві** – що ні чимъ її не спинишь.*

♦ **Наче (як) води в рот набрати** – Мовчати; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) воді в рот набрати**, *перев. зі сл. замóвкнути, мовчати і под.* Втративши здатність або бажання говорити; мовчати [ФСУМ, 1: 518].

 *Справді, розібрали Масю, а вона насилу з татом привіталась, на сестрів і не зглянула, і стала під грубою та й ні пари з губи, **наче води в рот набрала.** Люборацькі, с. 77.*

 *Справди, розибралы Масю, а вона насылу зъ татомъ превыталась, на сестривъ и не зглянула, и стала пидъ грубою тай ни пары зъ губы, **наче воды въ ритъ набрала.***

 *А паня **як води в рот набрала.** Недоколисана, с. 391.*

 *А паня якъ **води въ ротъ набрала.***

◆ **Ні за холодну воду** – Нічого не робити; пор.: **ні (ані) за холодну воду**. 1. Нічого не робити; нічим не займатися. 2. *зі сл.* взятися, із *запереч.* Ні за що [ФСУМ, 1: 143].

📖 *Нема в світі більш празного люду, як деякі панотці: **ні за холодну воду не візьметься.** Люборацькі, с. 29.*

✍ *Нема въ свити більш празного люду, якъ деяки панотци: **ни за холодну воду не возьметця.***

📖 *І ходила, погойдуючись та підківками поцокуючи. І ніколи й за **холодну воду не бралась.** Люборацькі, с. 91.*

*И ходыла, погойдуючись, та подкивками поцокуючы. А николы и за **холодну воду не бралась.***

◆ **Як у воду впасти** – Пропасти, зникнути; пор.: **як (мов, наче і т. ін.) у воду впасти (к'анути) / рідко па́дати**. 1. Зникнути безслідно; пропасти. 2. Безповоротно відійти у минуле, залишитися в минулому [ФСУМ, 1: 148].

📖 *З того часу Явтух **як у воду впав:** ніхто про його жодної звістки не переказував. Люборацькі, с. 66.*

✍ *Съ того часу Явтухъ **якъ въ воду впавъ:** нихто про ёго жодної звисткы не прыказувавъ.*

◆ **І в вогонь, і в воду** – Погоджуватися на все; пор.: **в вогонь і [в] воду, перев. зі сл. іті, готівий і под.** На будь-який самовыдданий вчинок, на все [ФСУМ, 1: 140].

📖 *– Люборацький! чуєш, Люборацький! – каже, – коли хоч, кажи в вогонь лізти – полізу! їй-богу, полізу! за тебе, братику, **і в вогонь, і в воду** – їй-богу!. Люборацькі, с. 127.*

✍ *– Люборацькый! чуєшь, Люборацькый! – каже, – колы хочь, каже въ вогонь лизты – полизу! їй-Богу, полизу! За тебе, братыку, **и въ вогонь, и въ воду** – їй-Богу!*

◆ **Чи з гори вбитись, чи в воді втопитись див. ГОРА**

♦ **Студити на холодну воду** – Бути занадто обережним; пор.: **і на холодне дмухає (дме)**. Занадто, до краю обережний [ФСУМ, 1: 250].

 Вагаються, значить; бо вже раз так було, що розповіли на її просьбу, а після десятком зійшлися, щоб уповити; то тепер вже й поставали, не знають, що робити, що й чинити – хто, пригадують, опаривсь на молоці, той **на холодну воду студить**. Недоколисана, с. 392.

 Вагаютьця, значить; бо вже разъ такъ було, шо росповили на її прозьбу, а після дисяткомъ зійшлися, шобъ уповити; то теперъ вже й поставали, не знають, що робити, що й чинити – хто, пригадують, опаривсь на молоці, той **на холодну воду студить**.

ВОЛОСОК

♦ **На волоску висіти** – Щось комусь загрожує, бути в небезпечі, під загрозою; пор.: пор.: **вісіти (повисіти) / повіснути на волосінці (на волоску́, на волосіні)**. 1. Перебувати в дуже непевному, критичномустановищі. 2. Постійно загрозувати своїм настанням (про лихо, нещастя і т. ін.) [ФСУМ, 1: 103].

 “Добра ж і ти, – думає собі дяк, – коли сюди забралась”; але заховався під ночови і очі зажмури́в – там ніщо вередувати, де смерть **на волоску висить** – і дитини налякаєшся. Відьми..., с. 440.

 – Добра жъ и ти, думае собі дякъ, коли цюди забралась; али заховався підъ ночви и очі зажмури́въ – тамъ ніщо вередувати, де смерть **на волоску висить** и дитини налякаешия.

ВОЛОССЯ

♦ **Аж волосся їжиться** – 1. Боятися, дуже страшно; пор.: [аж] **волосся піднімається (підіймається, встає, лізе і т. ін.) / піднялося (вста́ло, полі́зло і т. ін.) вгору (догорі)** у кого і без додатка. Кому-небудь стає дуже страшно. **чуб угору поліз** [ФСУМ, 1: 144]. 2. Щось інтенсивно робити, виконувати.

📖 Було вийде подивитись, і аж тремтить, аж йому **волосся їжиться**; та лучче з другого посміятись, аніж самому сміховищем бути. Люборацькі, с. 49.

✍ Було вийде подивитись и ажъ тремтыть, ажъ ёму **волося ижытця**; та луче зъ другого посмиятись, анижъ самому смиховыщемъ буты.

📖 І аж серце хлопцеві завмирало, **аж волосся їжилось**, аж мало не крикне неборак, як хто схибнеться, а ті скачуть, як дикі кози, і гадки собі не мають. Люборацькі, с. 149.

✍ И ажъ серце хлопцеви завмырало, **ажъ волося їжылось**, ажъ мало не крыкне неборакъ, якъ хто схыбнетця, а ти скачуть, якъ дыки козы, и гадкы соби не мають.

📖 – Га! га! – закричали всі чотири, перецілувались і почали: – Ану йому марш! – і втяли такого доскочистого, **аж волосся їжиться**. Люборацькі, с. 156.

✍ – Га! га! – закрычали вси чотыры, перецилувалысь и почалы: – а ну ёму маршь! – И втялы такого доскочыстого, **ажъ волося ижытця**.

♦ **Волосся рвати** – Побиватися; [аж] **рва́ти** (дёрти, скўбти і т. ін.) **на собі (на голові) волóсся (чўба)**. Впадати у великий відчай, розпач; дуже переживати, побиватися [ФСУМ, 2: 732].

📖 – Brutal, – каже сама до себе і мало **волосся не рве**, що вийшла до його, та не кляне владики, ні! аж гілля гнеться! Люборацькі, с. 137.

✍ – Brutal, – каже сама до себе и мало **волося не рве**, що выйшла до ёго, та не кляне владыкы, ни! ажъ гылля гнетця!

♦ **Волос в'яне** – Стає (стало, стане) страшно, моторошно; пор.: **волос в'яне (зав'яв)** у кого і без додатка. Кому-небудь стає страшно, моторошно від чогось..

📖 І часами, мовляв я, то се, то те, і зілля дасть, а часом – то зовсім друге діло: так прираїть, що аж **волос в'яне** слухати. Відьми..., с. 447.

 *И часами, мовлявь я, то се, то те, и зілля дасть; а часомъ - то зовсімъ друге діло – такъ прираїть, шо ажъ **волось вяне** слухати.*

ВОЛЯ

♦ **Така Божя воля** – Хай буде так.

 *Коли б ще хоч з годочок було прожити, щоб хоч одну дитину по пуття довести: все б удовиці легше було. Та **така божя воля**. Люборацькі, с. 82.*

 *Колы бъ ще хочъ зъ годочокъ було прожыты, шобъ хочъ одну дытыну до путя довесты: все бъ удовици легше було. Та **така Божя воля!***

♦ **Не своя воля грає** – Хтось змушений виконувати чийсь накази (прохання, забаганки).

 *Стало б його на те, щоб не губить своєї дитини; та чолом муру не проб'єш: **не своя воля тут грає**, а смотрительська. Люборацькі, с.43.*

 *Стало бъ ёго на те, шобъ не губыть своєї дытыны; та чоломъ муру не пробъєшь: **не своя воля тутъ грає**, а смотрительська.*

♦ **Чужа воля – закон** – Буде так, як хтось того хоче.

 *– Що ж? – кажуть пани. – Скажи та й тікай; твоє діло таке: **чужа воля закон**. Недоколисана, с. 396.*

 *– Що жъ? кажуть пани. Скажи тай тікай; твоє діло таке: **чужа воля законъ**.*

 “Воно так, – подумала дівчина, – закон – то чужа воля, а покута – своє тіло”. Недоколисана, с. 396.

 *– Воно такъ, подумала дівчина, **законъ, то чужа воля**, а покута – своє тіло.*

♦ **На божу волю** – Як буде, так і буд; пор.: пускати / пустіти на **волю Бóжу кого**. Не затримувати кого-небудь, відпускати [ФСУМ, 2: 720].

 Завезуть дитину хоч не в далекий край, а все в чужу сторону, і покинуть **на Божу волю** в руках учителів-мордувавців. Люборацькі, с. 39.

 Завезуть дытину хочь не въ далекий край, а все въ чужу сторону, и покынуть **на Божу волю** въ рукахъ учителей мордувавцивъ.

◆ **Волю вчинити** чюю – Робити все за бажанням, уподобанням і т. ін. кого-небудь іншого.

 Прочи, – каже, – мене: я буцім буду не хотіти, а ти все прочи; то я поїду, буцімто **твою волю вчиню**. Люборацькі, с. 132.

 Прочы, каже, мене: я буцимъ буду не хотиты, а ты все прочы; то я и поїду, буцимъ-то **твою волю вчиню**.

◆ **Лихої волі** на кого – Сердитися.

 I пан був **лихої волі** на його, і всі попи околишині хропли, сопли. Люборацькі, с. 188.

 И панъ бувъ **лыхой воли** на ёго, и вси попы околычни хроплы, соплы.

◆ **На своїй волі** дознає всякої долі – У когось ще все попереду.

 Поверх всього ще й сама сяде перед льохом на дзиглику та й виспіває – та ще так гарно, що й соловейка глушить! да все таких підбирає, щоб йшли проти чоловіка, що він назаперті, а жінка **на своїй волі дознає всякої долі**. Проти сили..., с. 379.

 Поверхъ всёго ще й сама сяде передъ лёхом на дзиглику тай виспіває – та ще такъ гарно, шо й соловейка глушить! да все такихъ підбирає, щобъ йшли проти чоловіка, що вінъ назаперті, а жінка **на своїй волі дознає всякої долі**.

Ворог

◆ **Нажити ворога** – Словами або діями викликати вороже ставлення з боку кого-небудь; **наживати** / **нажити ворогів** (**ворога**) кому, в кому і без додатка. Словами або діями викликати

вороже ставлення з боку кого-небудь одного або багатьох [ФСУМ, 1: 524].

 *Оставсь інспектор, як на льоду, а Люборацький **нажив** у йому непримиримого **ворога**. Люборацькі, с. 195.*

 *Оставсь ынспектарь якъ на лёду, а Люборацькый **нажывъ** у ёму непрымырымого **ворога**.*

♦ **Наче ворога впізнати** – Недобре дивитися.

 *На простого чоловіка як **гляне, то наче ворога в йому пізнав**. Люборацькі, с. 31.*

 *На простого чоловіка якъ **гляне, то наче ворога въ ёму пизнавъ**.*

♦ **Хай нашим ворогам тяжко** – Уживається для вираження побажання.

 – *А!* – додала, – **хай нашим ворогам тяжко!** – *І, держачи в руках чарку з “православною”, почала приспівувати, а панотці підтягати. Люборацькі, с. 59.*

 – *А!* – додала, – **хай нашымъ ворогамъ тяжко!** – *и держачы въ рукахъ чарку съ православною, почала прыспивуваты, а панотци пидтягаты.*

♦ **І ворогам не зичити** – Не бажати комусь чогось поганого.

 – *Да ти, мабуть, або сам недобрий чоловік, – озвались ті, – або вже й смак стратив та не тямиш, що то за добро в світі; бо ми, хоча й, може, і не добрі люди, а таких жінок, як твоя, **і ворогам своїм не зичимо**. Недоколисана, с. 395.*

 – *Да ти, мабуть, або самъ недобрий чоловікъ, озвались ті, або вже й смакъ стративъ та не тямишь, що то за добро въ світі; бо ми, хочай, можи, и не добрі люди, а такихъ жінок, якъ твоя, **и ворогамъ своїмъ не жичимо**.*

ВОРОНЯ

♦ **Рот як у голого вороняти див. РОТ**

ВОРОТА

На воротах стоїть що – Незабаром настане; скоро.

 Теплого Олекси вже минуло, і великдень на воротах став. Проти сили..., с. 379.

 Теплого Олекси вже минуло и Великдень на воротахъ ставъ.

ВРОДИТИСЯ

♦ **Як вродитися** – Раптово, несподівано з'явитися; пор.: **як** (мов, **на́че** і *т. ін.*) [з-під (з) землі] **вроді́тися**. Несподівано з'явитися де-небудь [ФСУМ, 1: 151].

 – *Sluchat – одвітував Явтух, і люлька як вродилась. Люборацькі, с. 64.*

 – *Sluchat! – одвітував Явтух, і люлька як вродилась.*

ВСЯЧИНА

♦ **Хай йому всячина** – Уживається для констатації того, чим хтось незадоволений або захоплений; пор.: **хай** (**нехай́**, **бодай́**) **йому́** (**тобі́**, **їй** і *т. ін.*) **всячина**. Уживається для констатації того, чим хтось незадоволений або захоплений [ФСУМ, 1: 157].

 А Маруся думає собі, йдучи: “Як не піду, то як іще почне колисати; то хай йому всячина”. Недоколисана, с. 396.

 А Маруся думає собі, йдучи: якъ не пйду, то як ище почне колисати; то хай ёму всячина.

ВТІКАТИ

♦ **Втік не втік, а побігти можна** – Потрібно використовувати кожен шанс.

 – *Тільки чи не пізно буде? – завважив один; а другий: – Та втік не втік, а побігти можна. Люборацькі, с. 160.*

 – *Тилькы чы не пизно буде? – завважывъ одынь; а другый: – Та втикъ, не втикъ, а побигты можна.*

ВУЗОЛ

♦ **В один вузол зв'язані** – Разом, гуртом; пор.: **спліта́тися / сплесті́ся в оди́н ву́зол**. Утворюватися, виникати одночасно внаслідок випадкового поєднання якихось обставин [ФСУМ, 2: 851].

📖 *І знов стихне, лиш одного чути, і знов усі душі в один узлик зв'язані, на одну струнку натягнуті. Відьми..., с. 413.*

✍ *И зновъ стихне, лишь одного чути, и зновъ увсі душі въ одинъ узликъ звязані, на одну струнку натягнуті.*

ВУС

♦ **І вусом не моргнути** – Не показувати справжніх емоцій, не реагувати на когось, щось; пор.: **хоч би [тобі] бровію (вусом) моргну́в**. Не звертає уваги хто-небудь, ніяк не реагує на щось; байдужий, спокійний [ФСУМ, 1: 505].

📖 *І щоб вам котрий вусом моргнув абощо, мовби й навсправжки вони так раді, що уздріли богослова. Люборацькі, с. 93.*

✍ *И щобъ вамъ котрый вусомъ моргнувъ, або що, мовъ бы й наспровжкы вони такъ ради, що уздрили богослова.*

📖 *Мася чуть тільки гамує сміх, а ляхи – щоб котрий вусом моргнув, то ніт. Люборацькі, с. 122.*

✍ *Мася чуть-тільки гамує смихъ, а Ляхы, шобъ котрый вусомъ моргнувъ, то нить.*

ВУХО

♦ **І вухом не вести** – Зовсім не звертати уваги, не реагувати, не зважати на що-небудь; пор.: **[і] вухом не весті́ / не повесті́**. 1. *перев. кого*. Не виконувати наказу, прохання, волі кого-небудь; зовсім не слухати. **перестати і вухом весті**. 2. Зовсім не звертати уваги, не реагувати, не зважати на що-небудь. **і вухом не звесті́. і за вухом не весті́** [ФСУМ, 1: 76].

📖 *А Антосьо і вухом не вів; підцупивши гроші, порозпозичав, а після лиш відбирав та гайнував. Люборацькі, с. 130.*

 А Антосё и вухомъ не вивъ: пидцатывиши гроши, пороспозычавъ, а писля лишъ видбыравъ та гайнувавъ.

 *Той же собі, знай, чита **і вухом не веде**, ще й на собаку посварюється. Відьми..., с. 420.*

 *Той же собі, знай, чита **и вухомъ не веде**, ще й на собаку посваруетця.*

◆ **Затопити в вухо** кому – Ударити; пор.: **у вухо заїхати**, вульг. Ударити кого-небудь [ФСУМ, 1: 305].

 *Не думавши, Тимоха підскочив до його та як **затопить у вухо**. Люборацькі, с. 188.*

 *Не думавши, Тимоха підскочивъ до ёго, та якъ **затопе въ вухо**.*

◆ **Аж вухам ллється** – Багато споживати алкоголю, напиватися; пор.: **вўхами ллється** кому, безособ. Дуже набридло комусь, дратує когось (про що-небудь) [ФСУМ, 1: 443].

 *Той і встрягне, де й покажуть; а там п'є-п'є! – **аж за вухами ллється**... Люборацькі, с. 99.*

 *Той встрягне, де й покажуть; а тамъ пье-пье, **ажъ вухамы ллєтця**...*

◆ **Від вуха до вуха** – Про людину із широким ротом; пор.: **від вўха до вўха**. Дуже широко [ФСУМ, 1: 162].

 *Одного з них, що дуже був брехливий, прозивали Карман Іванович: Карман – ніби собака, як Бровко; другого прозивали Гава, бо рот мав, як у голого вороняти, **від вуха до вуха**, хоч кулак всади. Люборацькі, с. 104.*

 *Одного з нихъ, що дуже бувъ брехлывий, прозывали Карманъ Івановичъ: карманъ – нібы собака, якъ бровко; другого прозывалы џава, бо ритъ мавъ, якъ у голого вороняты, **видъ вуха до вуха**, хоч кулакъ всады.*

◆ **Аж вуха позакладало кому** – Не чути; пор.: **позакладало вуха кому, безос., згруб.** Хто-небудь утратив слух, не чує [ФСУМ, 2: 661].

 Антосьо зав'язував капшук і не чув, а може, до тої пори вже й вуха йому позакладало. Люборацькі, с. 127.

 Антосё завязувавъ капшукъ и не чувъ, а, може, до тої поры вже й вуха ёму позакладало.

◆ **По вуха** – Дуже сильно; пор.: **по [самі] вуха**. 1. Дуже сильно, надзвичайно. 2. чого. Дуже багато. 3. Повністю, зовсім [ФСУМ, 1: 163].

 Як хто нерозторопний, – як найбільше дівчата, – влопається **по вуха** і просить баби, лементує, хоч на пам'ятку що нехай принесе „щоб мала по чім хоч згадувати ... Відьми...”, с. 446.

 Якъ хто неросторопний – якъ найбільше дівчата, влопаеця **по вуха** и просить баби, лементує – хочъ на памятку шо нехай принесе, шобъ мала по чімъ хочъ згадувати ...

ВХОДИТИ

◆ **Ні у віщо не входить** – Нічого не робити.

 Наймички аж повпрівали, бігаючи то з пекарні, то в пекарню; паніматка також потом обливалась, обв'язуючи, замотуючи; тільки Маса **ні у віщо не входила**. Люборацькі, с. 60.

 Наймычкы ажъ повпривалы, бигаючы то съ пекарни, то въ пекарню; паниматка такожъ потомъ обльвалась обвязуючи, замотуючы; только Маса **ни ви вищо не входыла**.

В'ЯЗИ

◆ **Голова на в'язи див. ГОЛОВА**

◆ **На в'язах висіти у кого** – Бути на чиемусь утриманні, під чиеюсь опікою, обтяжуючи кого-небудь; пор.: **вісіти на шії у кого**. Обтяжувати кого-небудь, завдаючи великого клопоту; бути тягарем для кого-небудь [ФСУМ, 1: 103].

 – Та що вам за біда? – озветься паніматка. – Ви вже далі-далі онучат дружитимете, а в мене ще й діти мої сиріточки **на в'язах висять!** Люборацькі, с. 98.

 – Та що вамъ за бида? – озветця паниматка, – вы вже далій-далій онучат дружытымете, а въ мене ще й диты моі сырiточкы **на вязахъ выся!**

♦ **В'язи затерпли** кому – Заморитися, змучитися від чогось.

 Зібрав і мене страх! Читаю – боюсь замовчати, але й читати боюся, а голосом все підношу та в вікно поглядаю на місяць, на сніг й знов у книжку – аж **в'язи** мені **затерпли**, що стояв як вкопаний! Відьми..., с. 419.

 Зібравъ и мене страхъ! Читаю – боюся замовчати, али й читати боюся, а голосомъ все підношу та въ вікно поглядаю на місяць, на снігъ – и зновъ у книжку – ажъ **вязи** міні **затерпли**, шо стоявъ якъ вкопаний!

Г

ГАДАТИ

♦ Не думавши, не гадавши *див.* ДУМАТИ

ГАДИНА

♦ Засичати, як гадина в гною – Виявляти незадоволення.

 Як сидів Антосьо перед грубою, так і опустився на коліна, а інспектор засичав, як гадина в гною, та й повіявся з класу, тільки поспитав, чи він Антоній Люборацький Люборацькі, с. 173.

 Якъ сыдывъ Антосё передъ грубою, такъ и опустывъсь на коліна, а ынспектаръ засычавъ, якъ гадына въ гною, та й повіявся зъ класа, тилькы поспытавъ, чы винъ Антоний Люборацькый.

ГАДКА

♦ І гадки не мати – Ні про що не думати, не турбуватися; пор.: **ані** (ні) гадки [собі́ (, **ані́ думки**)]. 1. Бути усім задоволеним, ні про що не турбуватися; не журитися, не переживати. **й гадки не мати ні про що. і гадки-гадоньки не мати. думки-гадки (думки-гадоньки) не мати. не мати собі ніякої гадки.** 2. *про кого-що.* Зовсім, ніколи не думати про кого-, що-небудь. // Не задумуватися над чим-небудь, не здогадуватись про щось. // Не сподіватися на що-небудь. // Не уявляти, не могли уявити чогось. // Забути про щось.). 3. *про що.* Нічого не знати про щось. 4. *перев. з інфін.* Не виявляти наміру, бажання, не збиратися щось робити [ФСУМ, 1: 468].

 Женитимуться, кажуть було татуньо, весели-тимуться до останньої години; нікому і в голову не прийде, що ангел іде і печаті несе; кохатимуться, женихатимуться і гадки не матимуть: осліпить сатана. Люборацькі, с. 58.

 Жынытымутця, кажуть було татунё, веселытымутця до останнєй годыны; нікому й въ голову не прыйде, що ангель ыде и печати несе; кохатымутця, жєныхатымутця и гадкы не матымутъ: ослипытъ сатана.

📖 *І потішили вони біду свою на славу; а ніхто **й гадки не мав**, що до вечора дибки позлітають, – що пан тільки таку штуку вдер, аби парубків полякати і віддати Фрузину. Люборацькі, с. 66.*

✍ *И потишалы вони свою биду на славу; а нихто **и гадки не мавъ**, що до вечира дьибки позлітають, – що панъ тільки таку штуку вдеръ, абы парубкивъ полякати и виддаты Хрузыну.*

📖 *Антосьо нічого не знав, що вдома діється, жив собі у Волоської **і гадки не мав**. Люборацькі, с. 83.*

✍ *Антосё ничого не знавъ, що вдома дієтця; жывъ соби у Волоської **и гадкы не мавъ**.*

📖 *Понапорювавши гороху повні пазухи, ідуть собі, горох їдять, жайворонок цвірчить: “до бога молотити”, то знов “цип урвав, цип урвав”; там шуляк здобичі шукає, а хлопці **і гадки не мають**. Люборацькі, с. 106.*

✍ *Понапорювавши гороху повни пазухы, идуть соби, горохъ їдя, жайворонокъ цвирчыть: “до Бога молотыты”, то зновъ “ципъ урвавъ, ципъ урвав”; тамъ шулякъ здобычи шукає, а хлопци **й гадкы не мають**.*

📖 *Пожди, будь мудрий, **і не май гадки** про бачення. Люборацькі, с. 178.*

✍ *Пожды, будь мудрый, и не гляды на бачиння!*

📖 *І аж серце хлопцеві завмирало, аж волосся їжилось, аж мало не крикне неборак, як хто схибнеться, а ті скачуть, як дикі кози, **і гадки собі не мають**. Люборацькі, с. 149.*

✍ *И ажъ серце хлопцеви завмырало, ажъ волося їжылось, ажъ мало не крыкне неборакъ, якъ хто схыбнетця, а ти скачуть, якъ дыки козы, **и гадкы соби не мають**.*

📖 *А про те **ні гадки**, що Робусинськіи через тин. Люборацькі, с. 151.*

✍ *А про те **ни гадкы**, що Робусинський черезъ тынъ.*

ГАЙ

♦ **Як в гаю** – Зелено.

 На зелені свята в кожній хаті повинно бути, **як в гаю**: в кожнім кутку гілляка зелена, на кожнім гвіздочку кленина або липина; доливку травною вистелять та татарським зіллям (гайвір) – серце розпливається. Люборацькі, с. 179.

 На Зелени Свята в кожній хаті повинно бути, **як в гаю**: в кожнім кутку гілляка зелена, на кожнім гвіздочку кленина або липина; доливку травною вистелять та татарським зіллям (гайвір) – серце розпливається.

ГАЛАС

♦ **Наробити галасу** – Лементувати, привертати увагу до чогось; пор.: **справляти / справити галас (гомін)**. Здіймати шум, крик [ФСУМ, 2: 854].

 Наробили галасу в селі, а парубків з двадцять забили в дибки. Люборацькі, с. 63.

 Наробылы галасу в селі, а парубків з двадцять забылы в дыбкы.

ГАРМАТА

♦ **Як з гармати** – Раптом вимовити, викласти все одразу; пор.: **як (мов, наче і т. ін.) з гарма́ти, зі сл. гукну́ти, вігукнути і под.** Дуже голосно [ФСУМ, 1: 170].

 Не проминув ректор і цього; зараз же приставив архирееві, а цей вже набитий був, як рушниця, треба було тільки Антосьові появитись, щоб і вистрілило з його, **як з гармати**. Люборацькі, с. 205.

 Не промынувь ректарь и цего: заразъ же приставывъ архыреєви, а цей вже набытый бувъ, якъ рушниця; треа було тилькы Антосєви появытысь, щобъ и выстрилыло вь єго, **якъ зъ гарматы**.

ГАРТ

♦ **Дати гарту кому** – Покарати когось, насваритися на когось; пор.: **да́ти (зада́ти, завда́ти) га́рту**. 1. Кому і без додатка. Дуже побити

кого-небудь; жорстоко розправитися з ким-небудь. 2. кому. Покарати, провчити кого-небудь за щось. 3. Кому і без додатка. Дуже вилаяти, гостро покритикувати кого-небудь. 4. чому. Дуже пошкодити, поламати, понівечити що-небудь [ФСУМ, 1: 222].

 Ви бушуєте, поки нема мого Антося, а хай-но приїде, то **дасть** він вам **гарту!** Люборацькі, с. 186.

 Вы бушуєте, покы нема мого Антося, а хай но прыїде, то **дасть** винъ вамъ **гарту!**

ГАРЯЧКА

♦ **Гарячку пороти** – Діяти необдумано, поспіхом, згарячу; пор.: **порóти гаря́чку**. Діяти поспіхом, необдумано [ФСУМ, 2: 678].

 То надворі так – холодно, зима! А в хаті Маруся **гарячку поре**, аж поти ллються, весь двір догори дном поставила, розходившись. Недоколисана, с. 386.

 То надворі так – холодно, зима! А в хаті Маруся **гарячку поре**, аж по́ти ллюця, весь двір до гори дномъ поставила, рoсходившись.

ГАСЛО

♦ **Дати гасло** – Повідомити когось про щось; пор.: **дава́ти (подава́ти) / да́ти (пода́ти) знак** кому і без додатка. Повідомляти, інформувати кого-небудь про щось яким-небудь рухом, звуком і т. ін.; сигналізувати [ФСУМ, 1: 215].

 І смокче бувало сам, присівши до груби, і других частує, поставивши в сінях на варті одного, щоб **дав гасло**, як ітиме інспектор. Люборацькі, с. 172.

 И смокче, бувало, самъ, присившы до грубы, и другихъ частує, поставившы въ сняхъ на варты, щобъ **давъ гасло**, якъ ытыме ынспектарь.

ГВІЗДОК

♦ **Наче гвіздком проиняти** – Стояти (сидіти) нерухомо, не рухатися; пор.: **як гвіздко́м (цвѣ́хом) прибі́ти**, зі сл. сказа́ти,

додати і т. ін. Чітко, категорично, твердо, переконливо і т. ін. [ФСУМ, 2: 689].

 – *А це що в вас за гість? – баба каже. А жаба так і присіла до землі і сидить, наче влипла, наче її хто зіздатком пройняв та до землі прибав. Відьми..., с. 453.*

 – *А це шо вь вась за гість? баба каже. А жаба такь и присіла до землі и сидить, наче влипла, наче її хто зіздаткомь прожнявь та до землі прибавь.*

ГИКНУТИСЯ

♦ **Хай легенько гикнеться кому** – Уживається для вираження добрих побажань особі, яка не є присутньою; пор.: **хай (нехай)** **легенько гикнеться кому**. Уживається для вираження добрих побажань особі, яка не є присутньою [ФСУМ, 1: 171].

 От дай нам, боже, здоровля! – заговорив, наливаючи в чарку, бо вже закуску подали, – та хай вашому синові в Кам'янці легенько гикнеться. Люборацькі, с. 182.

 Отъ дай намъ, боже, здоровля! – заговорывъ, наливаючи вь чарку, бо вже закуску подалы, – та хай вашому сынови вь Камнянци легенько гыкнетця.

ГІЛЛЯ

♦ **Аж гілля гнеться** – Підкорятися кому-небудь, чийсь волі, виражати покірність, запобігати, підлешуватися.

 – *Brutal, – каже сама до себе і мало волосся не рве, що вийшла до його, та не кляне владики, ні! аж гілля гнеться! Люборацькі, с. 137.*

 – *Brutal, – каже сама до себе и мало волося не рве, що вийшла до ёго, та не кляне владыкы, ни! ажъ гылля гнетця!*

ГІСТЬ

♦ **Ні на торг, ні в гості див. ТОРГ**

ГЛИНА

♦ **Білий (побіліти) як глина** – Стати дуже блідим; дуже збліднути.

 А що вже син того панотця, то йшов білий, як глина. Люборацькі, с. 44.

 А що вже сынъ того панотця, то йшовъ билий, якъ глына.

 Привітали Івана і цар, і царівна, і гості, а той молодий побілів, як глина. Відьми..., с. 434.

 Привитали Івана и царъ и царівна и гості, а той молодий побілівъ, якъ глина.

ГЛЯНУТИ

♦ **І глянути не хотіти на кого** – Поводитися зверхньо, хто-небудь категорично відмовляється від чогось.

 Аби тільки в четвертий клас перейшов, то наче не той хлопець стане: задере носа, що куди! і з ким вчора горобці дер, сьогодні й поглянуть не хоче. Люборацькі, с. 120-121.

 Аби тилько въ четвертый класъ перейшовъ, то наче не той хлопець стане: задере носа, що куды! и зъ кимъ вчора горобци деръ, сёгодня й поглянуть не хоче.

ГНІВИТИ

♦ **Не гніви його милосердного** – Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь; пор.: **гнівiти Бoга (Гoспода)**. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь [ФСУМ, 1: 174].

 І ти, жінко, – каже, – не гніви його, милосердного; він зна, що робе. Люборацькі, с. 84.

 И ты, жинко, – каже, – не гнивы Ёго мылосердного: винъ зна, що робе.

ГНІЙ

♦ **Засичати, як гадина в гною див. ГАДИНА**

ГОДИНА

♦ **Лиха година** – Важкий період (момент) у житті; пор.: **лиха́** (важкá, гіркá і т. ін.) **годіна**. 1. Період з обставинами, подіями, пригодами і т. ін., що завдають кому-небудь страждання, викликають горе, нещастя і т. ін. 2. тільки **лиха година**. Уживається для вираження досади, незадоволення ким-, чим-небудь, здивування з приводу чогось і т. ін. 3. тільки **лиха година**. Погана погода; негода. [ФСУМ, 1: 177].

 Спочатку, як і всі хазяйські сини, нас він батьківські ягнята; а там, як набирали хлопців у двір, то і йому випала лиха година. Люборацькі, с. 63.

 Спочатку, якъ и вси хазяйськи сыны, пасъ вин батькивськи ягнята; а тамъ, якъ набыралы хлопцивъ у двирь, то и ёму выпала лыха годына.

 – Не потишайтесь, дядьки, – Явтух каже, – мене схопила лиха година, вона ж і на ваших дітей засіла; та, може, і вас не мине. Люборацькі, с. 64.

 – Не потишайтесь, дядькы! – Явтухъ каже. – Мене спиткала лыха годына, вона жъ и на вашихъ дитей засила, та може й вас не мыне.

♦ **Лиха моя година** – Уживається як лайливий вислів.

 – А! лиха моя година! ото їзда! – говорить з досадою та жінка. Люборацькі, с. 68.

 – А! лыха моя година! ото їзда! – говоре зъ досадою та жинка.

♦ **Розносить лиха година кого** – Прийшов, приїхав хто-небудь (несхвально); пор.: **лиха година несе / принесла (понесла, приволокла і т. ін.) кого, зневажл.** Уживається для вираження незадоволення з приводу прибуття когось небажаного куди-небудь або чийого-небудь небажаного руху кудись [ФСУМ, 1: 177].

 Ким це розносила лиха година! – озвалась мати, хапаючи з Теклею, що там було на столі. Люборацькі, с. 167.

 Кымъ це розносыла лыха годына? – озвалась маты, хапаючы зь Теклею, що тамъ було на столи.

ГОДИТСЯ

◆ **Для годиться** – Для порядку, заради пристойності, про людське око; пор.: **для годиться**. Заради пристойності, для порядку, удавано [ФСУМ, 1: 179].

 Ввійшла мати до хати, змерзла, а доня посоромилась і привітати її щирим, теплим словом, тільки тицьнула та шурнула ногою назад себе; і то “для годиться”. Люборацькі, с. 76.

 Ввійшла маты до хаты, змерзла, а доня посоромылась и превитать іі щырымъ, теплымъ словомъ, тильки тыцьнула та шурнула ногою назадъ себе; и то – для годитця.

◆ **Як годиться** – Як належить, як слід, як личить; пор.: **як годиться**. Відповідно до звичаю, за звичаєм [ФСУМ, 1: 179].

 Говорить старий як годиться, а на серці, немов млинський камінь, лягла тяжка дума: “Чи не попалась мишка в котячі пазурі, що така слухняна стала”. Недоколисана, с. 396.

 Говорить старий, якъ годитця, а на серці, не мовъ млинський камінь, лягла тяжка дума: чи не попалась мишка въ котячі пазурі, шо така слухняна стала.

ГОДІ

◆ **Що (та й) годі** – Та й усе, більше нічого; пор.: **та й годі**. 1. Уживається для підтвердження вичерпності сказаного; та й усе, більше нічого. 2. І тільки [ФСУМ, 1: 179].

 Радіємо так, що годі. Люборацькі, с. 151.

 Радіємо такъ, що годи.

 На другу, то вже пливала б у сльозах; а ця вередує, свариться, вганя по надворі, всякого знайде, всякого товче, голомишить, – біда, та й годі. Недоколисана, с. 385.

 На другу, то вже пливала бь у слѣзах; а ця вередує, сваритця, вганя по надворі, всякого знайде, всякого товче, голомишить, – біда **тай годі**.

 Брова чорна, стан високий, лицем біла, голосиста, а коса руса, як шовкова, аж влискується. Хороша, **та й годі**. Проти сили..., с. 378.

 Брова чорна, стань високий, лицемь біла, голосиста, а коса руса, як шовкова, аж влискується. Хороша, **тай годі**.

 Зараз мати на мамки його віддала, а сама по-давньому догори головою пішла. Горе бідному панові, **та й годі!** І кінця не видати. Проти сили..., с. 379.

 Заразь мати на мамки ёго віддала, а сама по давньому догори головою пішла. Горе бідному панові **тай годі!** і кінця не видати.

 Сміються хлопці, регочуться і все вповивають – муцуються, аж чуби милом стали, а пані дригає, **та й годі**. Недоколисана, с. 390.

 Сміютьця хлопці, регочутця и все вповивають – муцуютьця, аж чуби милом стали, а пані дригає **тай годі**.

 “От тобі й вивчив! – дума собі тато, – пропав хлопець, **та й годі...**” І ходить сам не свій, мало не плаче, а син все своє та й своє: “Купіть, папонька, покусу...” Проти сили..., с. 385.

 – Оть тобі й вивчивь! дума собі тато, пропавь хлопець, **тай годі...** И ходить самь не свій, мало не плаче, а синь все своє тай своє: купіть, папонька, покусу...

ГОЛКА

♦ **І голці не впасти** – Дуже багато (про людей), дуже тісно; пор.: **гólці (я́блуку, я́блукові) ніде впа́сти**. 1. Дуже багато людей, надзвичайно людно. **не бу́ло де і я́блукові впа́сти. ма́ковому зерну́ ні́де впа́сти**. 2. Дуже тісно. **й гóлки нема́ де кіннути**. 3. Надзвичайно багато [ФСУМ, 1: 147].

 І вже як де лучиться весілля, чи празник, чи що, то гостей **настягається, що й голці не впасти**. Люборацькі, с. 140.

✍ *И вже якъ де лучытця высилля чы празныкъ, чы що, то гостей настягаецця, що й голци не впасты.*

📖 *Приїхав Іван до місця, а там панства! лицарів! що й голці не впасти – зі всього царства поназ'їжджались, шовками, оксамитами поубирані, сріблом-злотом позаливані; а зглянув на себе, то його вбрання найкраще за всіх. Відьми..., с. 423.*

✍ *Приїхавъ Івань до місця, а тамъ панства! лицарівъ! що й голци не впасти – зі всѣго царства поназ'їжджались, шовками, оксамитами поубирані, срібломъ-злотомъ позаливані; а зглянувъ на себе, то его вбраня найкраще за всіхъ.*

♦ **Аж голки скачуть** – Дуже холодно, морозно.

📖 *Надворі мороз, аж голки скачуть, а вони сидять, позакутувані мамашиними хустками, в батьківських бекешах, понадувались, як сичі на сльоту, і кожен так позира на людей, наче сам куди вищий від сонця... Люборацькі, с. 155.*

✍ *На двори морозъ, ажъ голкы скачуть, а вони сядя, позакутувани мамышенымы хусткамы, въ батькивськихъ бекешахъ, понадувалысь, якъ сычи на слѣту, й коженъ такъ pozyра на людей, наче самъ куды выщий видъ сонця...*

📖 *Надворі зима – хуртовина, що й світу божого не видати – мете, крутить, гуде, аж палац здвигається, та мороз-мороз! аж голки скачуть. Недоколисана, с. 386.*

✍ *Надворі зима – хуртовина, що й світу божого невидати – мете, крутить, гуде, аж палаць здвигаецця, та морозъ-морозъ! аж голки скачуть.*

♦ **Хоч голки збирай** – Дуже видно, світло; пор.: хоч гóлкі збирай, зі сл. відно, ясно. Дуже, надзвичайно [ФСУМ, 1: 323].

📖 *Кинувся я відчиняти – а то дівчина, дідова вихованка, а ніч місячна, хоч голки збирай, та мороз-мороз! Відьми..., с. 418.*

✍ *Кинувся я вічиняти – а то дівчина, дідова вихованка – а нічь місячна, хочъ голки збирай – та морозъ-морозъ!*

ГОЛОВА

♦ **Дурна голова** – *зневажл.* Про нерозумну людину; пор.: **дурна голова**, *лайл.* 1. Нерозумна, некмітлива, нетямуща людина. 2. *чия*, у *кого*. Розумова обмеженість, тупість, некмітливість, непередбачливість і т. ін. [ФСУМ, 1: 183].

 – *Та дурна твоя голова жіноча, – сказав панотець, – хіба як з богом не говорив, то вже й віри йому не йняти? Люборацькі, с.83.*

 – *Та дурна твоя голова жиноча, – сказавъ панотець, – хиба, якъ зъ Богомъ не говорывъ, то вже й виры ёму не й няти?*

♦ **Голова на всю околицю** – Значний, великий, найкращий.

 Добре йому знайомі були ці пороги, та переступав він їх ще пимперлям, а тепер – Іван уже, як думав він, голова на всю околицю, чоловік на всю губу, молодець хоч куди; де ж пак – богослов! а богослов... буде й того, що вже богослов, та й годі! Люборацькі, с. 93.

 Добре ёму знакоми булы ци порогы, та переступавъ винъ ихъ ще “пимперлям”, а теперь – Іванъ уже, якъ думавъ винъ, голова на всю околицю, чоловікъ на всю губу, молодець, хочъ-куды; де жъ бакъ – богословъ! а богословъ... буде й того, що вже богословъ, тай годи!

♦ **Не наша голова в тім** – Не стосується кого-небудь, не повинно турбувати когось.

 – *А що в світі діється, – додав, – ет! не наша голова в тім! Люборацькі, с. 182.*

 – *А що въ свити диетця, – додавъ, – етъ! не наша голова въ тимъ!*

♦ **Голови не держитесь** – Постійно забувати що-небудь, не пам'ятати чогось; не звертати уваги на щось.

 Лучалось, що кляла їх, – та й своє лихо забувається, а чуже й голови не держитесь. Люборацькі, с. 61.

 Лучалось, що кляла ихъ, та й свое лыхо забуваетця, а чуже й **голови не держытця.**

 Антосьо слухав цю мову, а вона йому й **голови не держалась**; он по жнивах до Кам'яця на экзамен, то не до весілля. Люборацькі, с. 134.

 Антосё слухавъ цю мову, а вона ёму й **голови не держалась**: он по жывахъ до Камняця на изамень, то не до высилля.

◆ **Вилетіти з голови** – Забувати про щось.

 Там почали сунциць шукати; і чоботи знов **вилетіли з голови**, і класи, і учення. Люборацькі, с. 111.

 Тамъ почалы соныцивъ шукаты; и чоботы зновъ **вылетили зъ головы**, и класы, и учення.

◆ **Викинути з голови** – Перестати думати про кого-, що-небудь, забути когось, щось; **вікинути / викидати з голові** (з пам'яті, з думки і т. ін.) *кого, що*. Перестати думати про кого-, що-небудь, забути когось, щось. // Відмовитися від кого-, чого-небудь. **вітрусити з голові** (з памороків). **вікинути з ума** [ФСУМ, 1: 91].

 Та ти думаєш, паламарем зле бути? **Викинь собі з голови!** Люборацькі, с. 113.

 Та ты думаешь, паламаремъ зле бути? **Выкынь соби зъ головы!**

◆ **З голови не сходити (не виходити)** – Весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь; пор.: **не сходити з ума** *кому і без додатка*. Постійно уявлятися, поставати в думках, пам'яті, свідомості [ФСУМ, 2: 872].

 З цього часу Антосьові й **з голови не сходила** дівчина: чи спить він, чи лежить – все перед очима. Люборацькі, с. 168.

 Зъ цього часу Антосёви й **зъ головы не сходыла** дивчына: чы спыть винъ, чы лежытъ – все передъ очыма.

 А та штука й **з голови мені не виходить**. Відьми..., с. 450.

 А та штука й **зъ голови міні не виходить**.

♦ **Голова на в'язах** – Про розумну людину; пор.: **мати голову [на плечах (на в'язах і т. ін.)]**. Бути розумним, кмітливим і т. ін.; розумно, розсудливо міркувати і діяти [ФСУМ, 1: 470].

📖 *Дасть же Бог таку голову на в'язи! Люборацькі, с.31.*

✍️ *Дасть же Богъ таку голову на вязы!*

♦ **В голову прийшло** – Задумати, вирішити щось зробити; захотілося; пор.: **прийти / приходити в го́лову (на рóзум, на ум і т. ін.) кому, що**. 1. *перев. безос.* Задумати, вирішити щось зробити (про плани, дії і т. ін.). 2. З'явитися, виникнути (про думки, здогади і т. ін.) [ФСУМ, 2: 692]; **спадати (приходити, спливати і т. ін.) / спасти (прийти, спливати і т. ін.) на думку (на пам'ять, в голову, на гадку) кому і без додатка**. 1. Хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь. 2. Згадуватися, пригадуватися [ФСУМ, 2: 845].

📖 *Це чорт, не дитина! Дух святий зо мною! Кому б оце в голову прийшло? Люборацькі, с. 116.*

✍️ *Це чортъ, не дытына! Духъ святый зо мною! Кому бъ оце въ голову прыйшло?*

📖 *На чотирнадцятім року, чи що, прийшло паняті в голову, звідкіля він взявся на цім світі. Проти сили..., с. 382.*

✍️ *На чотирнадцятімъ року чи що прийшло паняті въ голову звіткіля вінъ взявся на цімъ світі.*

📖 *І притьмом побігла до скрині: прийшло їй в голову подивитись на себе ще в уранні. Люборацькі, с.35.*

✍️ *И притьмомъ побигла до скрыни: прийшло їй въ голову подывытысь на себе ще въ убрани.*

♦ **Другий розум вступив в голову див. РОЗУМ**

♦ **Голову повісити** – Засмутитися, зажуритися; пор.: **вішати / повісити го́лову**. Журитися, засмучуватися або бути у відчаї, втрачати надію, зневірюючись у чомусь [ФСУМ, 1: 134].

 В цю саму пору о. Гервасій тяг з двора – смутний та невеселий: борода йому аж кісткою на груди сперлась, так **голову повісив**... Люборацькі, с.32.

 Вь цю саму пору о. Гервасый тягъ зо двора – смутный та невеселый: борода ёму ажъ кисткою на груди сперлась, такъ **голову повисывъ**...

 А на його бендюги надійшли, – спустив носа, як індик, губу відквасив, **голову повісив** та й сидить, лиш сопє. Люборацькі, с. 127.

 А на ёго беднюгы надийшлы, – спустивъ носа, якъ гындыкъ, губу видквасывъ, **голову повисывъ** та й сыдыть, лишь сопє.

◆ **Втопити голову** – Про нещасливий шлюб; пор.: **втопіти го́лову (до́лю) чю**. Знівечити, занапастити життя собі або комусь (перев. нещасливим шлюбом). **втопіти голóвоньку** [ФСУМ, 1: 159].

 Благочинник добре знав, що жениха не знайдеться, бо всі знали Масю, а мав надію, що архирей своєю властю скаже, кому женитись, то хто-небудь і **втопить свою голову**. Люборацькі, с. 99.

 Благочынныкъ добре знавъ, що жєныха не знайдєтця, бо вси знали Масю, а мавъ надію, що архырей своєю власттю скаже кому жєнытысь, то хто-небудь и **втопыть свою голову**.

◆ **Голову ламати кому** – Намагатися зрозуміти що-небудь; пор.: **ламати голову [собі] над чим, рідко про що, заради чого і без додатка** 1. Напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь. 2. Напружено працювати над розв'язанням якогось складного питання; робити щось. 3. Переїматися турботами, переживати, шукаючи розв'язання якогось питання, виходу зі скрутного становища і т. ін. [ФСУМ, 1: 412–413].

 Так і бенкет пройшов, що ніхто нічого не довідався, так і роз'їхались, що ніхто нічого не знав, хоч як **голови ламали**. Недоколисана, с. 396.

*✍ Так и бенкетъ пройшовъ, шо ніхто нічого не довідався, такъ и розъіхались, шо ніхто нічого не знавъ, хочъ якъ **голови ломали**.*

◆ **Голову намилити** – Виляяти, насваритися, покарати когось за щось; **намілити шию (го́лову, в’язи)** кому і без додатка. 1. Покарати кого-небудь за якусь провину. 2. Виразивши незадоволення, добре виляяти кого-небудь. 3. Побити кого-небудь за щось [ФСУМ, 2: 529–530].

*📖 – “Нащо б боятись? – подумає дівчина, – та така божя воля!” – додасть, зітхнувши, і піде-до хати сама, або й покличуть її, а там ще й **голову намилять**: – Чого сидиши, посидільнице? чому не стаєши до діла, неробітнице? Люборацькі, с. 171.*

*✍ – Нащо бъ боятысь? – подумає дивчына, – та така Божя воля! – додасть, уздыхнувши, и пиде до хаты сама, або й покльчуть іи, а тамъ ще й **голову намыля**: – чого сыдышь, посыдилныце? чому не стаєшь до дила, неробитныце?*

◆ **Взяти в голову** – Надумувати щось; пор.: **брáти / взáти (забрáти) [собі́]** в го́лову. 1. Думати про що-небудь, задумуватись над чимсь. 2. Міркуючи, вирішувати що-небудь; надумувати [ФСУМ, 1: 50].

*📖 Тимоха подався, притих; мати й **взяла собі в голову**, шо Антосьо важнюща персона, коли й Тимоха проти його нічичирк; і думає, шо Антосьом можна залякати Тимоху, як плачуцу дитину дідом чи чим другим. Люборацькі, с. 186.*

*✍ Тимоха подався, прытыхъ; маты и **взяла соби въ голову**, шо Антосё важнюща парсона, колы й Тыхоха проты ёго ни чычыркъ; и думає, шо Антосёмъ можна залякаты Тыхоху, якъ плачуцу дытыну дидомъ, чы чыымъ другимъ.*

◆ **В голову не приходить** – Не здогадуватися; пор.: **[і] в го́лову (в думку) не приходить / не прійде** кому і без додатка, що. Зовсім не думається, не гадається (про щось перев. неймовірне) [ФСУМ, 2: 701].

📖 Нікому і в голову не приходило, чого то панна Фрузина у вікні сидить – сумна та невесела; матінки плачуть, сестри побиваються; то думали, що їй до серця дійшло. Люборацькі, с. 63.

✍ Нікому й в голову не приходило, чого то панна Хрузина в викни сидить – сумна та невесела: матинки плачуть, сестри побиваються; то думали, що їй до серця дійшло.

📖 – Бач! а нам і в голову це не приходило! – заговорив первий, – що то богослов! Люборацькі, с. 94.

✍ – Бач! а намъ й в голову це не приходило! – заговоривъ первий, – що то богословъ!

📖 – Розбіглися за вами, то наче нам ноги попідрізувало, наче дороги позав'язувало. **І в голову не прийшло**, де б вас шукати! Люборацькі, с. 88.

✍ – Розбіглися за вами, та наче намъ ноги попідризувало, наче дороги позавязувало. **И в голову не прийшло**, де б васъ шукаты!

📖 Женитимуться, кажуть було татуньо, веселитимуться до останньої години; нікому і в голову не прийде, що ангел іде і печаті несе; кохатимуться, женихатимуться і гадки не матимуть: осліпить сатана. Люборацькі, с. 58.

✍ Жынытымутця, кажуть було татунё, веселытымутця до останней годины; нікому й в голову не прийде, що ангель ыде и печати несе; кохатымутця, жєныхатымутця и гадкы не матымутъ: ослипытъ сатана.

♦ **В голову не класти** – Не здогадуватися; пор.: **і в го́лову (в го́лови, в думці, в думка́х) [собі] не кла́сти (не покладáти) що**. Не передбачати, не сподіватися і т. ін. чого-небудь, не здогадуватися про щось [ФСУМ, 1: 379].

📖 Явтух жартував, посмішкувався з новобранців, що вони носи попускали і так поприбирані; а того і в голові не клав, що взавтра ясне сонце, з-за гори викочуючись, застане і його на зборні, в дибці і ланцюгом до сторожа прикованого. Люборацькі, с. 63.

 Явтухъ жартувавъ, посмишкувався зъ новобранцивъ, що вони носы попускалы и такъ попрыбырани; а того и **въ головы не клавъ**, що взавтра яснее сонце, з-за горы выкачуючысь, застане и ёго на зборни, въ дыбци, и ланцюгомъ до сторожа прыкованого.

♦ **На зламану голову** – На шкоду собі.

 – *Що ж вам таке до його? а поїхав – хай їде на зламану голову!* Люборацькі, с. 97.

 – *Що жъ вамъ таке до ёго? а поїхавъ – хай їде на зламану голову!*

♦ **І в голову не забродило, і на серце не заходило** – Не з’явитися в думках, не відчути наближення чого-небудь.

 *В письмі святім написано, що там буде плач і скрежет зубів і таке, що **і в голову не забродило, і на серце не заходило.*** Люборацькі, с. 196.

 *Въ пысьми святимъ напысано, що тамъ буде “плачь и скрежетъ зубов” и таке, що **и въ голову не забродыло, и на серце не заходыло.***

♦ **Не мати коли (ніколи) і в голову пошкрябатись** – Зовсім не мати часу.

 – *Та дай мені чистий покій!* – озвалась стара на слова Антося. – **Я не маю коли і в голову пошкрібатись.** Люборацькі, с. 140.

 – *Та дай мыни чыстый покій!* – озвалась стара на слова Антося. – **Я не маю колы и въ голову пошкрябатысь.**

 *А вони мають час світ розпізнати, – не те, що ми, хлібороби: **ніколи і в голову попікрібатись** – не знаєм світові ладу.* Люборацькі, с. 73.

 *А вони мають час свить распизнаты, – не те, що мы, хлиборобы: **николы и въ голову пошкрябатысь** – не знаєм свитови ладу.*

◆ **Порожня голова в кого** – Про нерозумну людину; **порóжня (пустá) голова́, зневажл.** Нерозумна, нетямуща людина [ФСУМ, 1: 183].

📖 – Вчися, сину, бо тільки й твого, що в голові матимеш. А з **порожньою головою** куди тобі? Люборацькі, с. 84.

✍ – Вчыся, сыну, бо тилько й твого, що вь голови матымешь. А сь **порожнёю головою** куды тобі!

◆ **В дуб головою** – Сліпо виконувати чийсь забаганки.

📖 Він і скочить, та в **дуб головою**... Люборацькі, с. 36.

✍ Винь и скоче, та вь **дубь головою**...

◆ **Головою накласти** – Загинути; пор.: зложити (покласти) **голову**. Загинути в боротьбі [ФСУМ, 1: 338].

📖 За цим разом вже мало хто й скакав: “Що ж, кажуть, на відважного бити, хіба лиш **головою накласти**”! Відьми..., с. 426.

✍ За цимь разомь вже мало хто й скакавь – шо якъ! кажуть, на відважного бити, хіба лишь **головою накласти**!

◆ **З головою** – Бути розумним, кмітливим; пор.: з **головбю**. 1. Розумний, кмітливий. 2. *перев. зі сл. укрітися, замотатися, пірнүти і т. ін.* 3. *З лишком, цілком (перев. про гроші).* 4. *зі сл. поринати, порінүти, пірнати, пірнүти і т. ін.* [ФСУМ, 1: 185].

📖 Не тільки в церкві та в своїй господі, – і в громаді о. Гервасій був чоловік з **головою**! Люборацькі, с. 31.

✍ Не тилько вь церкви та вь своїй господи, – и вь громади о. Гервасый бувь чоловікь зь **головою**.

◆ **То рівно з головою** – Пропасти.

📖 Поїхать такому між дівчата, **то рівно з головою**. Люборацькі, с. 93.

✍ Поїхать такому мизь дивчата, **то ривно зь головою**.

♦ **В голові мати** – Про розум (бути розумним, розсудливим і т. ін.); пор.: **мати всі клепки в голові**. Бути розумним, розсудливим і т. ін. [ФСУМ, 1: 470].

📖 *Вчися, сину, бо тільки й твого, що в голові матимеш. Люборацькі, с. 84.*

✍️ *Вчыся, сыну, бо только й твого, що вь голови матымешь.*

♦ **І в голові не зміститись** – Не можна збагнути, усвідомити; **не вкладається в голові** у кого, кому. Хто-небудь не може усвідомити, збагнути щось або примиритися з чимсь [ФСУМ, 1: 146].

📖 *Не могло цим і в голову зміститись, як Антосьо через похвальний лист на гроші розживеться; а він потяг просто до Кромбера. Люборацькі, с. 132.*

✍️ *Не могло цымъ и вь голову змыстытысь, якъ Антосё черезъ пофальный листь на гроши розжыетця; а винь потягъ просто до Кромбера.*

♦ **На голові** – Виконувати тяжкі, відповідальні обов'язки, долати якісь труднощі іт. ін. самостійно, без чієї-небудь допомоги.

📖 *Сама вона була на хазяйстві; паніматка пішла до шаровільника і наймишок забрала, а дочці наказала всякої роботи; і масло бити, і сметану збирати, і сир відгрівати; і кабани, що в сажі аж два годувались, **на її голові** були, і всяка птиця; та ще треба було і закришки на вечір наготовити. Люборацькі, с.30.*

✍️ *Сама вона була на хазяйствы; паниматка пийшла до шаровильныка и наймычокъ забрала, а дочци наказала всякои работы: и масло быты, и сметану збыраты, и сырь видгриваты; и кабаны, що вь сажы ажъ два годувалысь, **на ии голови булы**, и всяка птыця; та ще треа було и закрьшыкы (бутвыння, що крышатъ вь борщъ: петрушка, цыбуля, то крипъ тоцо) на вечирь наготовыты.*

◆ **Зашуміло в голові кому** – Про появу особливого відчуття внаслідок сп'яніння.

📖 *За другим разом зашуміло в голові, то вже лиш подавай. Люборацькі, с. 160.*

✍️ *За другимъ разомъ зашумило въ голови, то вже лишъ подавай.*

📖 *На розпроцання поставили могоричу; той злотий, той два – і зашуміло в голові. Люборацькі, с. 132.*

✍️ *На роспроцання поставылы могорычу: той злотый, той два – и зашумило въ голови.*

◆ **Не було в голові** – Бути тверезим.

📖 *І зійшлось комбраття не менш десятка, а своїх було п'ять; та не було в голові, то в хаті тихо було. Люборацькі, с. 158.*

✍️ *И зійшлось камбраття не меньше десятка, а своихъ було пять; та не було въ голови, то въ хати тыхо було.*

◆ **Шанувати, як око в голові див. ОКО**

◆ **Сто голів мати** – Бути розумним.

📖 *Ляхи – народ облесний, знають, з якого боку підійти, і так примаслиться, що й **сто голов май**, – не вгадаєш, що в йому кипить. Люборацькі, с. 79.*

✍️ *Ляхы народъ облесный, знають, зъ якого боку пидійты, и такъ прымастытця, що й **сто головъ май**, – не вгадаешъ, що въ ёму кыпить.*

◆ **По своїй голові** – Робити все по-своєму.

📖 *А пан приїде – подивиться, скаже то се, то те, зробить порядок, **по своїй голові**, та й поїде додому. Проти сили..., с. 382.*

✍️ *А пань приїде – подивитця, скаже то се, то те, зробить порядокъ, **по своїй голові**, тай поїде до дому.*

♦ **Плювати на голову** – Зневажати когось; пор.: **плювати / плюнути (наплювати) в обличчя (в лице, в пику і т. ін.) кому.** Виявляти зневагу, презирство до кого-небудь [ФСУМ, 2: 649].

 І на голову плюватимуть, як на що непотрібне, на голову тому самому, що колись його п'яти раді були полизати... Відьми..., с. 448.

 И на голову плюватимуть, якъ на шо непотрібне, на голову тому сáмому, шо колись ёго пяти раді були полизати...

ГОЛОД

♦ **Мліти голодом** – Голодувати.

 *Глянула паніматка на все, чого понаготовляла, і задумалась: коли б, каже, чого не забути, щоб дитина **не мліла голодом** в чужині, бо недурно ж мої покійні татуньо розказують було, що будуть не ученики, а мученики. Люборацькі, с.60.*

 *Зглянула паніматка на все, чого понаготовляла, и задумалась: колы бъ, каже, чого не забуты, шобъ дытына **не млила голодомъ** въ чужыни; бо не дурно жъ мои покійны татунё розказують було, що будуть не ученыкы, а мученыкы...*

 *Та це це байдуже: на бричці zostавались різні горнята то з повидлами, то з конфітурами – цебто варення, то з медом, з маслом; то курчата, то хрущики, то сухарики тощо, – все, що мати для Масі з дому набрала, щоб дитина **не мліла голодом** в чужині – так щоб хто не пожив без Масі, – он що! Люборацькі, с. 71.*

 *Та це це байдуже: на брыцци zostавальсь ризни горнята – то съ повидламы, то съ комфитурамы, – це-бъ-то варення, – то зъ медомъ, зъ масломъ; то курчата, то хрущыкы, то сухарыкы то що, – все, що маты для Маси зъ дому набрала, шобъ дытына **не млила голодомъ** въ чужыни, такъ шобъ хто не пожывъ безъ Маси, – онъ що!*

ГОЛОС (ГЛАС)

♦ **Мати голос на славу** – Про гарну дикцію; пор.: **на славу**. 1. Для прославлення кого-, чого-небудь. 2. Дуже хороший; чудовий. 3. Дуже добре. 4. Дуже. [ФСУМ, 2: 824].

 *Приведи татарина, що зроду-звіку не чув Божого слова – і той зрозуміє: і **голос мав на славу**, і читав, як горохом сипле, – кожне слово, наче виточене, з його уст викачувалось. Люборацькі, с.31.*

 *Прыведы Татарына, що зь роду-зь віку не чувъ божого слова – и той зрузуміє: и **голос мавъ на славу**, и чытавъ, якъ горохомъ сыпле, – кожне слово, наче выточене зъ ёго устъ выкачувалось.*

♦ **Слухатися, як божого гласу** – Беззаперечно слухатися когось, бути відданим комусь.

 *А я, то поки життя мого, **слухатиму тебе, як божого гласу**. Недоколисана, с. 396.*

 *А я, то поки житя мого, **слухатиму тебе, як Божого гласу**.*

♦ **Аж голосу не стає** – Хтось не може говорити (читати).

 *Назадгузь, назадгузь – аж до припічка: вставайте, кажу, пане реєнтій, читайте вже ви: бо в мене **аж голосу не стає**. Відьми..., с. 420.*

 *Назадгузь-назадгузь – ажъ до припічка: вставайте, кажу, пане реєнтій, читайте вже ви: бо въ мене **ажъ голосу не стає**.*

ГОЛУБ

♦ **Як голуб з голубкою** – Жити в мирі та злагоді (про подружжя)

 *Поїхали ті два сопучи, а цей із своєю жінкою, **як голуб з голубкою**. Недоколисана, с. 396.*

 *Поїхали ті два сопучи, а цей изъ своєю жінкою, **якъ голубъ зъ голубкою**.*

ГОРА

♦ **Чи з гори вбитись, чи в воді втопитись** – Про безвихідь.

 Пішов Антосьо, понурился: **чи з гори вбитись, чи в воді втопитись?** Люборацькі, с. 205.

 Пишовъ Антосё, понурился: **чы зъ горы вбитысь, чы въ води втопытысь?**

♦ **В гору рости** – Тішитися, радіти чомусь.

 А батько аж в гору росте, що син буде щасливий, бо не тямить світові ладу – тільки й знає, аби йому їсти досить; а голий, то й голий, а босий, то й босий – йому зарівно. Проти сили..., с. 382.

 А батько ажъ въ гору росте, шо синь буде щасливий, бо не тямить світові ладу – тільки й знає аби ему їсти досить; а голий, то й голий, - а босий, то й босий – ему зарівно.

ГОРЕ

♦ **Ні горя, ні біди не знати** – Про людину, яка живе у великих достатках.

 От, для взору, жив собі пан в селі, як чашечка в меду, ні горя, ні біди не знав, а був собі панич. Проти сили..., с. 378.

 Отъ, для взору, живъ собі панъ въ селі, якъ чашечка въ меду, ні гора, ні біди не знавъ, а бувъ собі паничъ.

ГОРІХ

♦ **Наговорити сім міхів горіхів див. МІХ**

ГОРЛЮ

♦ **Не мати чим горло заткати (запхати)** – Немає чого їсти.

 Хто не мав чим горла заткати, бесидували один з одним або таки на гурт, виймаючи з голови, як з мішка, різні штуки прошлого життя. Люборацькі, с. 150.

 Хто не мавъ чымъ горла заткаты, бесидувалы одынь зъ однимъ або такы на гуртъ, виймаючы зъ головы, якъ зъ мишка, рисни штукуы прошлого жыття.

 Антосьо, відома річ, пристав до крутян, та не мав чим горла запхати, то й почав теревені: чи вспів, чи не вспів він розказати,

як вакаціювалось, як до Кам'янця доїхав, де живе, – як щось іде – таке нечвидне, що й глянути гидко: на одно око сліпе, вид йому покрутило та повертіло; згорблене і все плечима зносить, наче що вбралось, мовляв, межи воші та й гризуть. Люборацькі, с. 150.

 Антосє, видома ричь, приставь до Крутянь, та **не мавь чьмь горла запхаты**, то й почавь теревени: чы вспивь, чы не вспивь винь розказаты, якь вакаціювалось, якь до Камнянця доїхавь, де жыє – якь щось ыде – таке нечвидне, що й глянуты гидко: на одно око сліпе, выдъ ёму покрутыло та повертыло; згорбляне и все плечыма зносе, наче що вбралось, мовлявь, мыже воши тай гризе. Йшло воно просто до гурту.

◆ **Горло прополоскати** – Випити алкогольних напоїв; пор.: **прополоскати / прополіскувати горло чим** (перев. про алкогольні напої). Випити [ФСУМ, 2: 710].

 Отак і день до вечора прокуликають, як свято; а як будень та робота, що нема часу, то тільки полуднуючи та підвечіркуючи – і то небагато, аби, знаєте, **горло прополоскати**, щоб смачніше з'їлось. Люборацькі, с. 30.

 Оттакъ и день до вечера прокулыкають, якь свято; а якь будень та робота, що нема чому, то тільки полуднаючи та підвечіркуючи, и то не багато, – абы, знаєте, **горло прополоскаты**, шобъ смачнише изилось.

◆ **В горло лити** – Випити, випивати.

 В цій церкві колись-то був за дяка Волоський, любив бога хвалити, та любив і **в горло лити**. Люборацькі, с. 42.

 Въ цій церкви колысь-то бувъ за дяка Волоськый; любивъ Бога фалыты, та любывъ и **въ горло лыты**.

◆ **На все горло** – Дуже голосно; пор.: **на все горло**; **грубо на всю горлянку**, зі сл. кричати, сміятися, співати і т. ін. Дуже голосно [ФСУМ, 1: 190].

 – “Ай! ай!” – почала пані **на все горло**, як її докучило за кожен раз жахатися. Недоколисана, с. 391.

 – Ай! ай! почала пані **на все горло**, як її докучило за кожен раз жахатися.

◆ Кісткою в горлі сісти *див.* КІСТКА

ГОРЛЯНКА

◆ В горлянку вилити – Випити.

 Любив неборак і яку квартинку **в горлянку вилить**; то ввійде в корчму, і наче лиш йому світ вільний: ходить, руками розмахує; “Водки!” – крикне, – і все ходить, аж луна йде; та все поглядає, чи дивляться на його люди, і дума: мабуть, пізнають, що я не щонебудь, а четверокласник. Люборацькі, с. 121.

 Любивъ неборакъ и яку квартиру **въ горлянку вылить**; то ввійде въ кориму, и наче лишь ёму свить вильный: ходет, рукамы розмахуе; “водкы!” – крыкне, – и все ходет, ажъ луна йде; та все поглядае, чы дывлятыця на ёго люды; и дума: мабуть пизнають, що я не що небудь, а четверокласныкъ.

ГОРОБЕЦЬ

◆ Сидіти, як горобець на колі – Зібравши і склавши в дорогу речі, чекати від’їзду.

 І вже **сидів, як горобець на колі**, поки не зженуть. Люборацькі, с. 134.

 И вже **сыдивъ, якъ горобець на коли**, покы не зженуть.

ГОРОХ

◆ Покотились сльози як горох *див.* СЛЬОЗА

◆ Наче горохом посипати – Про велику кількість, багато; пор.: **сипати словами (як (мов, ніби, наче і т. ін.) горохом)**. Говорити, не зупиняючись, дуже швидко і багато [ФСУМ, 2: 806].

 Та як залетяться зразу слізьми, то аж жаль було б дивитись, якби хто побачив: сльози такі дорідливі, як дощ перед градом, одна за другою й покапали на поміст, **наче горохом посипав**. Люборацькі, с.109.

 Та якъ залетця зразу слизьмы, то ажъ жаль було бъ дывытысь, якбы хто побачывъ: слѣзи таки доридлыви, якъ дощъ передъ градомъ, одна за другою й покапали на помистъ, **наче горохомъ насыпавъ**.

♦ **Як горохом сипати** – Гарно і швидко читати; **як** (мов, **ніби** і т. ін.) **горóхом сiпати / посiпати**, зі сл. говорити, читати і т. ін. Дуже швидко, багато, безперервно, не зупиняючись [ФСУМ, 2: 806].

 Приведи татарина, що зроду-звіку не чув Божого слова – і той зрозуміє: і голос мав на славу, і **читав, як горохом сипле**, – кожне слово, наче виточене, з його уст викачувалось. Люборацькі, с.31.

 Приведы Татарына, що зъ роду-зъ вику не чувъ божого слова – и той зрузуміє: и голос мавъ на славу, и чытавъ, якъ горохомъ сыпле, – кожне слово, наче выточене зъ ёго усть въкачувалось. **наче горохомъ насыпавъ**

♦ **Як зайці в горох див. ЗАЄЦЬ**

ГОРОШИНА

♦ **Як горошина проти скали** – Зверхньо ставитися до когось.

 Нит, тільки така горда та пишна і себе так високо ставила, що всі проти її, **як горошина проти скали** якої. Люборацькі, с. 92.

 Нить, тільки така горда та пышна, и себе такъ высоко ставыла, що вси проты еі, **якъ горошына проты скалы** якої.

ГОСПОДАР

♦ **Битого господаря перейти** – Перевершити когось у чомусь.

 Тих високих наук і в очі не бачив, і чути про їх не чував, і слухать навіть не любив; а піди ж до хазяйства – хоч якого **битого господаря перейде**. Люборацькі, с.31.

*✍ Тыхъ высокыхъ наукъ и въ очи не бачывъ, и чуты про ихъ не чувавъ, и слухать навить не любывъ; а пиды жъ до хазяйства – хочъ яког**о бытого** господаря перейде.*

ГОСПОДЬ

♦ **Господь прийняв до себе** – Померти; пор.: **Бог (Господь) прийняв [душу] до себе.** Хто-небудь помер [ФСУМ, 1: 37].

*📖 Поки ж батьки жили та сестра, то Явтух для їх притулку державсь своєї панії-жінки, хоч і сміялись з його на все село; а як **Господь прийняв їх до себе**, то, побивши Фрузину на всі боки, що качалась з московський місяць, махнув рукою і пішов на Басарабію і слід загубив, наче снігом замело. Люборацькі, с. 66.*

*✍ Поки жъ батьки жылы та сестра, то Явтухъ для ихъ притулку державсь своєї панії жинкы, хочъ и сміялысь зъ ёго на все село; а якъ **Господь прыйнявъ ихъ до себе**, то побывшы Хрузыну на вси бокры, що качалась зъ московськый мисяць, махнувъ рукою и пійшовъ на Басарабію* (по тамошнѣму: пійты на Бесарабію – тежъ саме, що въ ливобицькій України: въ забродѣ) и слидъ загубывъ, наче снигомъ замело.*

♦ **Господь послав що, кого** – Отримати щось довгоочікуване; пор.: **Бог (Господь) дав (послав) кому і без додатка.** 1. *кого, що.* У когось хто-небудь народжується, що-небудь з'являється і т. ін. 2. Хтось має щось, володіє чим-небудь (про талант, вдачу, хист і т. ін.) [ФСУМ, 1: 37].

*📖 Ні дітей не було, нічого; аж на восьмім року **послав господь сина.** Проти сили..., с. 379.*

*✍ Ні дітей не було, ні чого; ажъ на восьмѣмъ року **пѣславъ Господь сина.***

ГОЦ (ГОП)

♦ **Не кажи гоц, доки не перескочиш** – Не слід втішатися завчасно.

 Та не було кому сказати йому: **не кажи гоп, доки не перескочиши**; бо частіш бува, що добра ждеши, а лиха сподійся, щоб не опіла біда зопалу; бо несподівано причавить, як камінь зерно, та ще й мука не посиплеться, а так і запліснієш. Недоколисана, с. 389.

 Та не було кому сказати ёму: **не кажи гоц, доки не перескочиши**; бо частійш бува, шо добра ждеши, а лиха сподійся, шобъ не опіла біда зопалу; бо несподівана причавить, якъ камінь зерно, та ще й мука не посипетця, а так и запліснієш.

ГРАТИ

♦ **Твоє грає** – Бути переможцем; пор.: **твоє звѣрху**. Ти переміг у чомусь [ФСУМ, 2: 878].

 – А ти думаєш і тут, як в семінарії, верховодити?.. Годі! Там **твоє грало**, а тут – померяємся! Люборацькі, с. 204.

 – А ты думаешь и тутъ, якъ въ семинариі, верховодыты?.. Годі! Тамъ **твое грало**, а тутъ – померяемся!

ГРІМ

♦ **Грім мене вбий** – Уживається як запрягання у правдивості своїх слів, запевнення в чому-небудь; пор.: **хай (нехай) грім поб'є (уб'є, приб'є і т. ін.)**. 1. зі сл. менé. Уживається як запрягання у правдивості своїх слів, щиростінамірів, запевнення в чомусь. 2. кого, що, лайл., перев. жарт. Уживається для вираження незадоволення кимсь, з приводу чого-небудь, недоброгопобажання комусь [ФСУМ, 1: 198].

 Невже ж і я такий буду? О, ні! **грім мене вбий**, що ні! Люборацькі, с. 167.

 Невже жъ и я такий буду? О, ни! **гримъ мене вбий**, що ни!

♦ **Як громом прибило кого** – Бути дуже враженим, приголомшеним; пор.: як (**мов, ніби і т. ін.**) **грóмом удáрило кого, безос**. Хто-небудь дуже вражений, приголомшений чимсь [ФСУМ, 2: 910].

 Як громом прибило Масю, так цими словами: їй не жаль було за о. Гервасієм, як за батьком – ні слова; та якось за серце стиснуло, що смерть ухватила людину, та ще й попа і саме тоді, як вона реготалась і попа преставляла. Люборацькі, с. 88.

 Якъ громомъ прыбыло Масю, такъ цымы словами: їй не жаль було за о. Гервасыемъ, якъ за батькомъ – ни слова: та якось за серце стыснуло, що смерть ухватила людыну, та ще й попа и саме тоди, якъ вона реготалась и попа прыставляла.

♦ **Залягти, як риба на дощ, що ні грім, ні туча з місця не зрушить див. РИБА**

ГРІХ

♦ **Не гріх** – Можна, потрібно, варто, треба б і т. ін.; пор.: **не гріх**, *перев. з інфін.* Можна, дозволено [ФСУМ, 1: 199].

 “Хай же тобі цур! – подумав порончик. – Я своє зробив, **не буде гріха** на душі, як що до чого”. *Проти сили...*, с. 380.

 – Хай же тобі цуръ! подумавъ порончикъ, я свое зробив, **не буде гріха** на душі, якъ що до чого.

ГРІШНИЙ

♦ **Куди йому, грішному** – Не можна й порівнювати когось із кимось; пор.: **куді [ж] тобі**, *ірон.* Уживається для вираження подиву, захоплення або роздратування і т. ін. [ФСУМ, 1: 404].

 Громада добре знала Дениса – так битого звали – то тільки Тимоха дав йому по щоці, як і розбіглись, щоб свідка не було. А як дійшло до діла, то помічники знайшлись. Тимоха тріпавсь, та **куди йому, грішному!** Насіли, як годиться, по-чеськи: “Голова, кажуть, свячена, то її накрити!”... І накрили та й вчистили з п’ятдесят – не було чим, та мотузком. Люборацькі, с. 189.

Тымоха трипавсь, та куды ёму гришному!

 Громада добре знала Дыныса – такъ бытого звали – то тилькы Тымоха давъ ёму по щоци, якъ и розбиглись, щобъ свидка не було. А якъ дійшло до дила, то помичныкы знайшлысь. Тымоха трипавсь,

та куды ёму гришному! Насилы, якъ годытця, почеськый: “голова, кажуть, свячена, то ии накрыты!..” И накрылы та й вчыстылы зъ пьятьдесять – не було чымъ, то матузомъ.

ГРОБ (ГРІБ)

♦ **До гробу (по гроб)** – До кінця життя, до смерті; пор.: **до гробу**. До самої смерті, до кінця життя [ФСУМ, 1: 199].

*📖 От нащо вже жінка! Приятель **до гробу!**.. Проти сили..., с. 378.*

*📖 Отъ на що вже жінка! Приятель **до гробу!**..*

*📖 Кожне словечко того часу незабутого глибоко запало мені в душу, пройшло всю мою постать, то, мабуть, і **до гробу** серце мое не випахається... Відьми..., с. 413.*

*📖 Кожне словечко того часу незабутого глибоко запало міні в душу, пройшло всю мою постать, шо мабуть и **до гробу** серце мое не випахається...*

*📖 Сміливіший боягуз і крикне: “Ага!” Перехреститься баба, ахнуть дівчата і я за гуртом – і в грудях похолоне, і так заб’ється серденько, як уже не биться йому **по гроб** житні, повік-віка... Відьми..., с. 413.*

*📖 Сміливіший боягузь и крикне: ага! Перехреститця баба, ахнуть дівчата и я за гуртомъ – и в грудях похолоне и такъ забъетця серденько, якъ уже не битця ёму **по гробъ** житні, по вікъ-віка...*

♦ **Ввігнати в гріб кого** – Довести до смерті, прискорити чиюсь смерть; пор.: **загнати (ввігнати) / заганяти (загонити) у могилу (до могили, на той світ, у землю, в домовину, в труну, у гріб) 1. кого**. Довести кого-небудь до передчасної загибелі, прискорити чию-небудь смерть. 2. *що*. Зіпсувати, поламати що-небудь (механізм, машину і т. ін.) [ФСУМ, 1: 303].

*📖 – А жінка, – каже, – не то щоб ногою не була й коло хутора близько, а навіть як хто згадає про жінку, що є вона на світі, то в **гріб** ужену. Проти сили..., с. 381.*

 – А жінка, каже, не то шобь ногою не була й коло хутора близько, а навіть якь хто згадає про жінку, шо е вона въ світі, то въ грїбъ ужену.

ГРОШІ

♦ **Сипати грїшми** – Надмірно, нерозсудливо витратити гроші; пор.: **сіпати грїшми (грошіма, червінцями і т. ін.)**. Бути необачним у витратах; надмірно, нерозсудливо витратити кошти [ФСУМ, 2: 806].

 Батьки в поповичів народ все скупенький, що душать копійчину; та правду сказать, таки нізвідкіль їм **сипати грїшми** – то школа й на папір частенько не має шага; і в хазяйки зазичається, а про ласоці й думать не гадай. Люборацькі, с. 103.

 Батькы въ поповичивъ народъ все скупенькый, що душа копійчину; та правду сказать, такы низвидкиль имъ **сыпаты грїшмы**: то школа й на папиръ частенько не має шага, и въ хазяйкыи зазычаецця, а про ласоци и думать не гадай.

 Пане Орун! я в вас не раз **грїшми сипав**, то ви вже знаєте, що я на копійку не жаден: маю, слава богу, не одну тисячу. Люборацькі, с. 132.

 Пани Орунь! я въ васъ не разъ **грїшмы сыпавъ**, то вы вже знаете, що я на копійку не жаденъ: маю, слава Богу, не одну тысячу.

ГРУДИ

♦ **В грудях похололо кому** – Заціпеніти, завмерти від сильного хвилювання, тяжких переживань; пор.: **похолонуло (похололо) в душі (в грудях, у животі, у п'ятах, на серці)** в кого, кому, безос. Стало кому-небу дь страшно, моторошно, болісно від сильного хвилювання, раптового переляку тощо [ФСУМ, 2: 684].

 Сміливіший боягуз і крикне: “Ага”! Перехреститься баба, ахнуть дівчата і я за гуртом – і **в грудях похолоне**, і так заб'ється серденько, як уже не биться йому по гроб жизні, повік-віка... Відьми..., с. 413.

 *Сміливіший боягузь и крикне: ага! Перехреститця баба, ахнуть дівчата и я за гуртомъ – и **въ грудях** похолоне и такъ забьетця серденько, якъ уже не битця ёму по гробъ жизні, по вік-віка...*

 *Цим мене докінчило; **в грудях** так **холодно** стало, наче вода потекла, і в вухах лиш – фу! фу! наче вчадів, і мурашки по шкурі лазять. Відьми..., с. 420.*

 *Цимь мене докінчило – **въ грудяхъ** такъ **холодно** стало, наче вода потекла, и въ вухахъ лишъ – фу! фу! наче вчадівъ, и мурашкі по шкурі лазять.*

ГУБА

◆ **Не те з губи вирвалося** – Сказати щось не те, що треба.

 – *Ти... – та й не докінчив: чудно йому стало, що Маса дивилась на його на все око і начеб аж плечима здвигнула, що ніколи цього не було, а тепер балака, наче не до ладу, – наче **не те з губи вирвалось**, що хотів сказати. Люборацькі, с.33.*

 – *Ты... тай не закинчывъ: чудно ёму стало, що Маса дывилась на ёго на все око и наче бъ ажъ плечыма здвигнула, що николи цёго не було, а теперъ балака, наче не доладу, наче **не те зъ губи вырвалось**, що хотивъ сказаты.*

◆ **Губи не роззявити** – Мовчати; пор.: [і] **рѳта не розкривати (не роззявляти) / не розкріти (не роззявити)**. Мовчати, нічого не говорити [ФСУМ, 2: 752].

 *Напалась мати на його; лаяла-лаяла, а він і **губи не роззявив**. Люборацькі, с. 130.*

 *Напалась маты на ёго; лаяла-лаяла, а винъ и **губы не розявывъ**.*

◆ **Ні пари з губи** – Мовчки, ні слова не кажучи; не подаючи голосу; пор.: ні (ані) пари з вуст (з рота, з губи). 1. Нічого не говорити, затято мовчати. 2. *про що*. Не розголошувати, не розказувати чого-небудь; утаювати. 3. *рідко, з сл.* говорити, мовити і т. ін. Зовсім нічого [ФСУМ, 1: 162].

 *Справді, розібрали Масю, а вона насилу з татом привіталась, на сестрів і не зглянула, і стала під грубою та й **ні пари з губи**, наче води в рот набрала. Люборацькі, с. 77.*

 *Справді, розибралы Масю, а вона насылу зь татомъ превыталась, на сестривъ и не зглянула, и стала пидъ грубою тай **ни пары зь губы**, наче воды въ ритъ набрала.*

 *А вона **ні пари з губи**, тільки плює на кожного. Недоколисана, с. 391.*

 *А вона **ні пари зь губи**, тільки плює на кожного.*

♦ **Розв'язати губу** – Огризатися, відлаюватися; пор.: **розв'язати губу́**, *зруб.* Почати говорити (перев. щось в'їдливе, дошкульне) [ФСУМ, 2: 746].

 *– І дав же! – озвалась Мася. – Не мав що, та кацапа! Хоч би попович, та свій, а то рижий та поганій. Я б лучче втопилась, а за його не пішла. – Ти вже й **розв'язала губу**, – заговорила мати. Люборацькі, с. 144.*

 *– И давъ же! – озвалась Мася. – Не мавъ що, та кацапа! Хочь бы поповычь, та свій, ато рыжый та поганій. Я бъ луче втопылась, а за ёго не пишла. – Ты вже й **розъязала губу**, – заговорила маты.*

♦ **Розпустити губу** – Багато говорити; пор.: **розпустити / розпустити губу (губи)**, *грубо.* 1. Не стримуватися в розмові, говорити багато зайвого, неприємного. 2. Плакати. 3. Піддаватися сентиментальному настрою, розчулюватися [ФСУМ, 2: 756].

 *Коли ще до шлюбу підуть, а вже добре підгуляли; настала пора, що можна було ще лучче почванитись. Той молодик уже і **розпустив губу**. Відьми..., с. 433.*

 *Коли ше до шлюбу підуть! а вже добре підгуляли; настала пора, шо можна було ще лучче почванитись. Той молодікъ уже и **роспустивъ губу**.*

◆ **Відквасити губу** – Засмутитися, зажуритися; пор.: **квасити губи**. Виявляючи незадоволення, прикрість, смуток, починати плакати [ФСУМ, 1: 367].

📖 *А на його бендюги надійшли, – спустив носа, як індик, **губу відквасив**, голову повісив та й сидить, лиш сопє. Люборацькі, с. 127.*

✍ *А на ёго беднюгы надийшылы, – спустивъ носа, якъ гындыкъ, **губу видквасывъ**, голову повисывъ та й сыдыть, лишь сопє.*

◆ **Губу мати виправлену** – Уміти відповісти, уміти обманювати.

📖 *І **губу Мася мала виправлену!** Що які вже витресовані оті скарбові підпанки, що якби не вмів брехати, та ще й гладко, то не мав би й рубця на плечах ... Люборацькі, с. 92.*

✍ *И **губу Мася мала виправляну!** Що які вже витресовани оти скарбови пидпанкы, що якъ бы не вмивъ брехаты, та шей гладко, то не мавъ бы й рубця на плечахъ*

◆ **На всю губу** – 1. Дуже гарний; великий. 2. Значний. 3. Справжній; пор.: **на всю губу** (рідко **губу**). 1. зі сл. пан, господар, пані і т. ін. Великий, значний, справжній і т. ін. 2. зі сл. жити, панувати і т. ін. У розкошах, багатстві, заможнo. 3. чого. Багато, повно і т. ін. 4. зі сл. лаятися, лаяти, верещати і т. ін. Голосно, непристойно, дуже сильно. 5. зі сл. пити, запіти і под. Нестримно, дуже сильно [ФСУМ, 1: 201].

📖 *Добре йому знайомі були ці пороги, та переступав він їх ще пімперлям, а тепер – Іван уже, як думав він, голова на всю околицю, чоловік **на всю губу**, молодець хоч куди; де ж пак – богослов! а богослов... буде й того, що вже богослов, та й годі! Люборацькі, с. 93.*

✍ *Добре ёму знакоми булы ци порогы, та переступавъ винъ їхъ ще “пимперлям”, а теперъ – Іванъ уже, якъ думавъ винъ, голова на всю окольцю, чоловікъ **на всю губу**, молодець, хочъ-куды; де жъ бакъ – богословъ! а богословъ... буде й того, що вже богословъ, тай годи!*

 *Хто бачив її на різдво та на Великдень, якби подививсь тепер, то жодним побитом не пізнав би: виросла, що з якого боку не зайди, дівчина **на всю губу**, хоч зараз на рушник ставай, а тоді була – от! підліток собі. Люборацькі, с. 85.*

 *Хто бачивъ її на різдво та на велькдень, якби подививсь теперъ, то жаднымъ побытомъ не пизнавъ бы: выросла, що зъ якого боку ни зайды, дивчына **на всю губу**, хочъ заразъ на рушныкы ставай, а тоди була – отъ! пидлитокъ собі.*

♦ **Херез губу не плюне** – Бути дуже гордим; пор.: [і] **чѣрез губу́ не плю́не**. Хто-небудь дуже гордовитий, пишний, зарозумілий [ФСУМ, 2: 649].

 *Збоку дивлячись, подумаєш, що філософ бог зна який пан! – **і через губу не плюне**; а в класі, то й на колінах стоїть, і не знати, що з ним уряд витворяє. Люборацькі, с. 171.*

 *Зъ боку дывлячысь, подумаешъ, що фылософъ бозна якый панъ, – **и черезъ губу не плюне**; а въ класи, то й на колінахъ стоить, и не знаты, що зъ нымъ урядъ витворяє.*

♦ **І ріски в губі не мати** – Нічого не їсти, не пити, бути голодним; пор.: [і (ні, жодної)] **ріски (рісочки, макової крапліни і т. ін.) в роті не мати**, *перев. відколи, скільки часу*. Нічого не їсти, не пити; бути голодним [ФСУМ, 1: 469].

 *Так колисали паню скільки день, що вона **й ріски в губах не мала**, і все сміялись, а вона все вередувала. Недоколисана, с. 392.*

 *Такъ колисали паню скільки день, що вона **й ріски въ губахъ не мала**, и все сміялись, а вона все вередувала.*

♦ **Губи обмивати** – Пліткувати.

 *І підуть **губи обмивати** та одна другій духу піддає: – Ще, – каже, – цибулею відгоне!. Люборацькі, с. 79.*

 *И пійдуть **губы обмываты** та одна другій духу пиддає: ще, каже, цибулею видгоне!*

◆ Наче смолою губи заліпити *див.* СМОЛА

◆ **Щоб губа не вакувала** – Говорити, розмовляти, спілкуватися, щоб швидше збіг час.

 Пани вчотирьох тим часом зайшли в сад, посідали під липою, – може, чай пити збиралися або що, а **щоб губа не вакувала**, почали кпити один з другого ті два молодших зяті, що в тебе жінка така! а в тебе така! тебе за ніс водить! а тебе за чуба смиче!.. Недоколисана, с. 395.

 Пани въ чотирохъ тим-часомъ зайшли в сад, посідали під липою, – можи, чай пити збиралися або що, а **шобъ губа не вакувала**, почали кпити одинъ зъ другого ті два молодшихъ зяті, шо в тебе жінка така! а въ тебе така! тебе за нісъ водить! а тебе за чуба смиче!..

ГУК

◆ **Пішов гук** – Про поширення якихось відомостей про кого-, що-небудь.

 Пішов гук по всій Палестині; хлоп'ята зачували і зібрались послухати. Люборацькі, с. 158.

 Пишовъ гукъ по всій Палестыни; хлопята зачували и зибрались послухаты.

ГУЛЬКИ

◆ **Гульки в голові** кому – Про легковажну, несерйозну людину.

 І сорому тобі нема, – озвалась мати, – тато от-от духу пуститься, а тобі **гульки в голові!**.. – і заплакала. Люборацькі, с. 87.

 І сорома тобі нема, – озвалась мати, – тато от-от духу пуститься, а тобі **гульки в голові!**.. – І заплакала.

ГУСАК

◆ **Як гусак на холод** – Йти, опустивши носа.

 Ретор же як іде, то пряче носа, **як гусак на холод**; філософ

виставе обличчя на весь вид; ретор дивиться, та недобачає, а філософ до всього придивиться, до всього йому єсть діло. Люборацькі, с. 155.

*✍ Ретиръ же якъ іде, то пряче носа, **якъ гусака на холод**; фылософъ выставе облычча на весь выдъ; ретиръ дывытця, та не добачає; а фылософъ до всёго прыдывытця, до всёго ёму єсть дило.*

ГУСИ

♦ Як гуси при бѣрезі – Сидіти один за одним.

*📖 **Всі сидять підряд, як гуси на бѣрезі.** Люборацькі, с. 154.*

*✍ **Вси сыдя пидъ рядъ, якъ гусы пры берези.***

Г

ГВАЛТ

♦ **Підняти гвалт** – Криком сповіщати про небезпеку; кликати на допомогу.

 *Спокійнесенько роздебендювали молодички і роздебендювали б, якби хлопці **не підняли гвалту**. Люборацькі, с. 187.*

 *Спокійнесенько роздебендювали молодички, и роздебендювали бь, якбы хлопци **не пидняли гвалту**.*

ГУДЗ

♦ **Гудза не набити** – Не вдаритися.

 *Тільки згинайтесь, бо будував цю хату низького зросту чоловік, і двері міряв по собі, то аби-сьмо **гудза не набили**. Люборацькі, с. 42.*

 *Тилько згынайтесь, бо будувавъ цю хату нызького зросту чоловікь, и двери мирявъ по соби, то абы сьмо **гудза не набылы**.*

Д

ДАРУВАННЯ

♦ Дав Бог дарування *див.* БОГ

ДАРУВАТИ

♦ **Свого не дарувати** – Не поступатися чимось; пор.: **не дарувати свого**. Не йти ні на які поступки, відстоюючи свої інтереси [ФСУМ,1: 221].

 Не помстивившись тепер, він не хотів свого дарувати і почав, як там кажуть, гонити: став рити як-мога, аби такі вибили. Люборацькі, с. 120.

 Не помстивившись теперь, винъ не хотивъ своего дарювати, и почавъ, якъ тамъ кажуть, гониты: ставъ риты, якмога, абы такы выбылы.

ДАТИ

♦ **Дати сторчка** – Впасти; пор.: **давати** (ловіти, хапати і т. ін.) / **дати** (зловіти, вхопити і т. ін.) **сторчка** (*рідше стовбула*). Падати вниз головою [ФСУМ, 1: 214].

 Справді, він мало в ополонку не залетів: як чкурнув з сіней, то погнався як несамовитий і дав такого сторчка, що аж посунувся. Люборацькі, с. 162.

 Справди винъ мало въ ополонку не залетивъ: якъ чкурнувъ зъ синеи, то пигнався, якъ не самовытый, и давъ такого сторчка, що ажъ посунувся.

 А той, що стогнав коло образа, мабуть, розсердився, бо разом як сипне, то так і дав сторчка аж під стіл. Люборацькі, с. 128.

 А той, що стогнавъ коло образа, мабуть, розсердився, бо разомъ якъ сипне, то такъ и давъ сторчка ажъ пидъ стиль.

♦ **Дати піджоги** кому – Під'южувати, підбурювати, наущати когось.

 П'є дівча оцет, та в дзеркало прыглядається, та сердиться, що не скоро марніє. Товаришки потішають та **піджоги дають**. Люборацькі, с. 80.

 Пье дивча оцетъ, та въ дзеркало прыглядаеця, та сердытця, що не скоро марніє. Товаришкы потишають та **пиджоги дають...**

♦ **Дати знати** – Повідомляти; пор.: **давати / діти знати**. 1. кому і без додатка. Повідомляти, інформувати про що-небудь, сигналізувати щось. 2. про що. Свідчити про щось, бути ознакою чого-небудь [ФСУМ, 1: 206].

 Ковинський **дав їм знати**, що молдован спіймав Антося і повів; то всі знали куди і тремтіли за свою шкуру. Люборацькі, с. 106.

 Ковиньський **давъ имъ знаты**, що молдованъ спіймавъ Антося и повивъ; то вси знали куды и тремтили за свою шкуру.

♦ **Дати гарячих кому** – Покарати різками, висікти когось; **всіпати (врізати, діти) гарячих кому і без додатка**. Покарати різками, висікти когось [ФСУМ, 1: 152].

 Ще це іноді вищує тільки сльози, що в палю дадуть або на коліна поставлять; а вже як присниться заець, або весілля, або коні, то таких **дадуть гарячих!** Люборацькі, с. 118.

 Ще це ыноди вищуе тилько слёзы, що “въ палю дадуть”, або на коліна поставля; а вже якъ прыснѣтця заець, або высилля, або кони, то такыхъ **дадуть гарячих!**

♦ **Дати кубана** – Дати хабаря.

 На різки там складалися: кожен по шагу; а давали й побільше, щоб придобритись цензорові. Це звалось: **кубана дати**. Люборацькі, с. 119.

 На ризкы тамъ складалыся: коженъ по шагу; а давалы й по билше, щобъ прыдобрытысь цензарови. Це звалось “**кубана дати**”.

♦ **Як пити дати** – Напевне, обов'язково; пор.: **як пити дати**. Безумовно, без всякого сумніву, абсолютно точно [ФСУМ, 1: 224].

 *Хазяйка догадувалася, що щось-то воно є, та не сміла сказати ні старшому в очі, ні смотрителеві, бо як неправда, то буде їй лихий світ. Як тут Люборадька – рум, **як пить дало**. – Що мій син тут поробляє? – питає. Люборацькі, с. 130.*

 *Хазяйка догадувалася, що щось-то воно є, та не сміла сказати ні старшому вь очі, ні смотрителеви, бо якъ не правда, то буде їй лиха свить. Якъ тутъ Люборацька – румъ, **якъ пить дало**. – Що мій сынъ тут поробляє? – питає.*

ДВЕРІ

♦ **І двері не зачиняються** – Постійно хтось приходиться у гості; **двері не зачиняються** у кого–чого, чиї, де і без додатка. До когось, кудись постійно приходять відвідувачі [ФСУМ, 1: 224].

 *За цим в дівочу голову почали й старости навертатись, – **і двері від них не зачиняються**; та все богослови! та все багаті, та хороши! Люборацькі, с.34.*

 *За цымъ вь дивочу голову почалы й старосты навертатись: **и двери видь ныхъ не зачыняютця**; та все богословы, та все багати та хороши!*

ДВІР

♦ **Ні кола, ні двора див. КІЛ**

ДЖМІЛЬ

♦ **Як джмелі гудіти** – Голосно говорити.

 *Богословія вже не ревла; не скакала, як другим часом, а кожен поважно ступав, як індик, натягаючи волосся, що на підгарлі повідпускали, і **як джмелі гули**; все баса говорили; хто говорив, а хто й мовчки дибав вздовж і поперек? Люборацькі, с. 100.*

 *Богословія вже не ревла, не скакала, якъ другимъ часомъ, а коженъ поважно ступавъ, якъ ындыкъ, натягаючи волося, що на підгарни повідпускалы, и **якъ джмили гулы**: все баса говорылы; хто говорывъ, а хто й мовчки дыбавъ здовжъ и поперекъ.*

◆ **Джмелів слухати** – Бути у стані сп’яніння; пор.: джмелі гудуть у голові чий і без додатка, несхв. Хто-небудь перебуває в стані сп’яніння, запаморочення і т. ін. [ФСУМ, 1: 233].

📖 – *Що ви робите! – почала хазяйка, – ото гарно! І образи познімали! А! люди-люди! А поналивали! – ото! А той що робить? Вже джмелів слуха? гарно! Люборацькі, с. 129.*

✍ – *Що вы робыте! – почала хазяйка, – ото гарно! И образы познымалы! А! люды-люды! А поналывалы! – ото! А той що робе? вже джмиливь слуха? Гарно!*

ДЗВІН

◆ **Як у дзвони вдарити** – Миттєво поширитися.

📖 *Хто його зна, що там було між ними, тільки в селі як у дзвони вдарив, що Кулинський, пан лісничий, хоче женитись на попівні-сироті, на Масі. Люборацькі, с. 181.*

✍ *Хто ёго зна, що тамъ було мизъ нумы, только въ сели якъ у дзвони вдарывъ, що Кулинський, пан лиснычий, хоче женытысь на попивни-сыроти, – на Масі.*

ДЗВІНОК

◆ **Як дзвінок** – Про голос: гарно, чітко, виразно.

📖 *Загрукотало, що всі на ноги схопились, і один як дзвінок прочитав: “Царю небесний”. Люборацькі, с. 118.*

✍ *Загрукотало, що вси на ноги схопылысь, и одынь якъ дзвинокъ прочытав: “царю небесный”.*

ДИБКИ

◆ **Забити в дибки** – Заарештувати.

📖 *Наробили галасу в селі, а парубків з двадцять забили в дибки. Люборацькі, с. 63.*

✍ *Наробылы галасу въ сели, а парубкивъ зъ двадцять забылы въ дыбкы.*

♦ **Дибки позлітали** – Відпустили на волю (про заарештованого).

📖 *І потішили вони біду свою на славу; а ніхто й гадки не мав, що до вечора **дибки позлітають**, – що пан тільки таку штуку вдер, аби парубків полякати і віддати Фрузину. Люборацькі, с. 66.*

✍️ *И потишалы вони свою біду на славу; а ніхто и гадкы не мавъ, що до вечира **дыбки позлітають**, – що панъ тільки таку штуку вдеръ, абы парубківъ полякати и виддати Хрузыну.*

ДИВО

♦ **Диво дивне** – Про щось, що викликає здивування, захоплення.

📖 *І в хорошій місці поставив: обібрав кругу гору, що до Балти по їй дорога лежить; вирізали пляц на цвинтар і вигнали храм божий на **диво дивнеє** на нвесь край. Люборацькі, с. 41.*

✍️ *И въ хорошимъ мисти поставывъ: обидравъ круту гору, що до Балты по їй дорога лежыть, вирізали пляць на цвынтаръ и выгнали храмъ Божый на **дыво дивнее** на ввесь край.*

ДИМ

♦ **Дим стовпом стоїть** – Дуже густий дим; пор: **дим коромислом (стовпом)**. 1. Шум, гамір, безладдя, колотнеча. 2. Уживається для підкреслення інтенсивності протікання якої-небудь роботи, діяльності і т. ін. [ФСУМ, 1: 238].

📖 *А поки що курять та й курять; **дим стовпом стоїть**, а вони іще підчадюють. Люборацькі, с. 160.*

✍️ *А покы що куря тай куря; **дымъ стовпомъ стоїть**, а вони ще й пидчадюють.*

ДИЧАК

♦ **Як дичак** – Відлюдник.

📖 *Згляньте на семінариста! замліле, заплісніле, на людей позира, **як дичак який**; і життя йому не життя, а нудьга, скорбота. Люборацькі, с. 174.*

 Згляньте на семинариста! Замлиле, записниле, на людей позыра, якъ дычакъ який; и жыття ёму не жыття, а нудьга, скорбота.

ДІВКА

◆ Не вік дівці дівувати *див.* ВІК

ДІЛО

◆ До всього є діло кому – Хтось цікавиться ким-, чим-небудь, самочинно втручатися в що-небудь (перев. у чужі справи).

 Ретор же як іде, то пряче носа, як гусак на холод; філософ виставе обличчя на весь вид; ретор дивиться, та недобачає, а філософ до всього придивиться, до всього йому єсть діло. Люборацькі, с. 155.

 Ретирь же якъ іде, то пряче носа, якъ гусакъ на холод; фылософъ выставе облычча на весь выдъ; ретирь дывытця, та не добачає; а фылософъ до всёго прыдывытця, до всёго ёму єсть дило.

◆ **Яке вам діло** – Вас (тебе, його і т. ін.) не стосується, ви (ти, він і т. ін.) не повинні втручатися; пор.: **яке́ (що за) діло кому, чие, грубо.** Кого-небудь це зовсім не стосується [ФСУМ, 1: 247].

 Добре каже, – озвавсь Антосьо, – бо **яке ж вам діло** до його хазяйства? Чорт його бери! Люборацькі, с. 164.

 Добре каже, – озвавсь Антосё, – бо **яке жь вамъ дило** до ёго хазяйства?.. Чортъ ёго беры!

◆ **Друге діло** – Щось зовсім інше; **інша річ (справа); інше діло.** Зовсім не такий [ФСУМ, 2: 739].

 Це **друге діло**, а Тимоха – бачите який. Люборацькі, с. 165.

 Це **друге дило**, а Тymoха – бачыте який!

◆ **Мішатись не в своє діло** – Втручатися в чужі справи; пор.: **лізти не в своє діло**. Втручатися в що-небудь, не будучи компетентним або викликаючи чиєсь незадоволення [ФСУМ, 1: 438].

 А куди ж то я так мішалась не в своє діло? Люборацькі, с. 165.

 А куды жъ то я такъ мишалась не въ свое дило?

◆ **Не наше діло** – Хтось не повинен цього робити.

 Правду кажете, панотче, не наше діло пона судити. Люборацькі, с. 182.

 Правду кажете, паноче, – не наше дило пона судыты.

◆ **Робити своє діло** – Виконувати те, що задумано, що належить, що потрібно, необхідно; пор.: **робіти / зробіти своє [діло]**. Виконувати те, що належить, що потрібно, необхідно [ФСУМ, 2: 740].

 *Виховали ви мене, виняньчили, **робіть** тепер **своє діло** уже з другими. Відьми..., с. 414.*

 *Виховали ви мене, виняньчили, **робіть** теперь **своє діло** уже зь другими.*

◆ **Знати своє діло** – Про того, хто досяг високої майстерності, досконалості в чомусь.

 *Між відьмами єсть і найстарша, що найлучче **своє діло** знає та вже над всіма верховодить щодо відьмовання. Відьми..., с. 435.*

 *Мижє відьмами єсть и найстарша, шо найлучче **своє діло** знає - та вже надъ усіма верховодить шо до відьмовання.*

ДИМ

◆ **І в поле не бери, і дома не лишай див. ПОЛЕ**

ДІРКА

◆ **Хоч в мишачу дірку ховайся** – Не знати куди подітися.

 Поки ж була меншенька, то ще було слухає; а як на стану стала, то вже й батькам таки ніяково було, а то й сама таки не

подавалась, та ще як визвіряться бувало, то й не рад, що зачепив, хоч в мишачу дірку ховайся. Недоколисана, с. 385.

✍ Поки жь була меншенька, то ще, було, слухає; а як на стану стала, то вже й батькамь таки ніяково було, а то й сама таки не подавалась, та ще як визвірится бувало, то й не радь, шо зачепивь, хочь в мишачу дірку ховайся.

ДНО

◆ **Догори дном** – Протилежно до звичайного, різко порушуючи звичайний порядок; пор.: **догорі дрігом (ногáми)**. У перевернутому, перекинутому вигляді [ФСУМ, 1: 257].

📖 Як же всі вийдуть, що зістануться самі свої, то й тут все піде **догори дном**: той скаче, той б'ється, той співа, той штовхається, той розкріслить руки й крутиться, той сопе, – крик, гармидер... Люборацькі, с. 190.

✍ Якже вси вийдуть, що стануться сами свої, то й туть все піде **до гори дномь**: той скаче, той бьетця, той штовхаецця, той розкрислить руки й крутыця, той спива, той сопе, – крыкь, гармидерь...

📖 То надворі так – холодно, зима! А в хаті Маруся гарячку поре, аж поти ллютьця, ввесь двір **догори дном** поставила, розходившись. Недоколисана, с. 386.

✍ То надворі так – холодно, зима! А в хаті Маруся гарачку поре, аж пóти ллюця, ввесь двір **до гори дномь** поставила, рoсходившись.

◆ Піти, як сокира на дно див. СОКИРА

ДОБРО

◆ **Не знати добра** – Бідувати.

📖 І знов подякував панотець за доброчинність і пішов додому, твердо вірячи, що всі предки його були хамство, дурні; **не знали добра** і не варті доброго слова, – що попівна, як не вмє по-ляськи, то не варт і того, щоб на ню сонце світило. Люборацькі, с.38.

✍ *И зновъ подякувавъ панотець за доброчынність и пишовъ до дому, твердо вирючы, що вси предкы его були хамство, дурни: не знали добра и не вартти доброго слова; що попивна, якъ не вміе по ляськый, то не вартъ и того, шобъ на ню сонце свитьло.*

ДОЛОНЯ

♦ **Видно як на долоні** – Дуже добре, чітко, виразно; пор.: **як (мов, немів і т. ін.) на долоні**. 1. *перев. зі сл. відно*. Дуже добре, чітко, виразно. 2. Зрозумілий, виразний, чіткий. 3. Абсолютно ясно, чітко, зрозуміло. 4. *перев. зі сл. бути, лежати і т. ін.* На видному місці або так, щоб можна було бачити. 5. Щиро, відверто, нічого не приховуючи [ФСУМ, 1: 260].

📖 *Вже місто було видно, як на долоні, і класи за містом; Антосові все холодніло та й холодніло в душі. Люборацькі, с. 106.*

✍ *Вже місто **видно** було, якъ на долони, и класы за містом; Антосёви все холоднило тай холоднило въ души!*

📖 *Не хутко побачив він, що і його батьківську хату на підмурку з подвір'я **видко** було, як на долоні. Люборацькі, с. 200.*

✍ *Не хутко побачывъ винъ, ще и ёго батькивську хату на підмурку съ подвиррямъ **видко** було, якъ на долони.*

ДОЛЯ

♦ **Лиха доля** – Життя сповнене страждання; пор.: **лиха (гірка, щербата і т. ін.) доля**. 1. *у кого, чия*. Нещасливий, безталанний хто-небудь. 2. *чия*. Тяжке, нещасливе, безрадісне життя у кого-небудь. 3. *Горе, нещастя* [ФСУМ, 1: 261].

📖 *Лівобіцька і правобіцька Україна – то все один край, одні люди і одна **лиха доля**; та хто не був по цей бік Дніпра, жодної тямі не має про дьогобицьку Україну; хто не був по той бік, не зна України тогобицької. Люборацькі, с.40.*

✍ *Ливобицька и правобицька Украина – то все одынъ край, одни люды и одна **лыха доля**; та хто не бувъ по цей бикъ Днипра, жаднои тямы не має про цёбицьку Україну; хто не бувъ по той бикъ, не зна Украины тогобицької.*

◆ **На долю не нарікати** – Бути усім задоволеним.

📖 *Мій тато зуба з'їв на паламарстві, а на долю не нарікає. Люборацькі, с. 113.*

✍️ *Мій тато зуба їзивь на паламарстві, а на долю не нарикає.*

📖 *Дай, боже, кожному доброму чоловікові таку жінку, як вона в мене. **На долю не нарікав би.** Недоколисана, с. 395.*

✍️ *Дай, Боже, кожному доброму чоловікові таку жінку якъ вона в мене. **На долю не нарікавъ би.***

◆ **Лиха доля лиху дорогу показала** – Втрачати правильний напрямок у діяльності, поведінці.

📖 *Дав Бог дарування, та лиха доля лиху дорогу показала, то й пропадало воно над різними штуками. Люборацькі, с. 116.*

✍️ *Давъ Богъ дарованые, та лыха доля лыху дорогу показала, то й пропадало воно надъ ризнымы штуками.*

◆ **Бог не без милосердія, козак не без долі див. БОГ**

ДОРІЖЕНЬКА

◆ **Битая доріженька** – Уторована стежка, якою часто ходять; пор.: уторована (утёрта, утоптана, біта і т. ін.) дорóга (стéжка); уторований (утёртий, утоптаний, бітий і т. ін.) шлях. Легкий, звичний, випробуваний спосіб життя [ФСУМ, 1: 263].

📖 *Мало що терном не вросла колись битая доріженька до о. Гервасія. Один одним духовник о. Антоній їх не цурався і доріженьку протирав. Цей було приїде тугу розважити. Люборацькі, с. 98.*

✍️ *Мало що терномъ не вросла колись бытая дориженька до о. Гервасія. Одынь однимъ духовныкъ о. Антоній ихъ не цурався и дориженьку протыравъ. Цей було прыїде тугу розважыты.*

◆ **Доріженьку протирати (топтати) / доріженька втерта куди, до кого, чого** – Часто ходити куди-небудь, бувати десь; залицятися, вчашати до кого-небудь; пор.: топтáти (протóптувати) /

протопта́ти стéжку (стéжечку, дорі́жку) до кого і без додатка. 1. Залицятися, вчашати до кого-небудь. 2. куди, до кого–чого. Часто ходити куди-небудь, бувати десь. 3. *чию*. Повторювати чию-небудь долю, наслідувати когось. 4. *до чого*. Намагатися досягти чого-небудь; домагатися чогось [ФСУМ, 2: 890].

 Мало що терном не вросла колись битая доріженька до о. Гервасія. Один одним духовник о. Антоній їх не цурався і доріженьку протирав. Цей було приїде тугу розважити.. Люборацькі, с. 98.

 Мало що терномъ не вросла колысь бытая дориженька до о. Гервасія. Одынъ однимъ духовныкъ о. Антоній їх не цурався и дориженьку протыравъ. Цей було прыїде тугу розважыты.

 Хто не знав, то ще було заходжають, і на перший раз вона вміла примаслитись; а при хорошій вроді та при грошах, то й до серця доріженька втерта. Недоколисана, с. 386.

 Хто не знавъ, то ще, було, захиджають, и на перший разъ вона вміла примаслитись; а при хорошій вроді та при грошахъ, то й до серця доріженька втерта.

 Тетянин батько знав, що дяк до неї доріженьку топче, та ще й рад був, що за вільного вийде, не будуть попід вікнами сіпаки заглядати. Відьми..., с. 437.

 Тетянинъ батько знавъ, шо дякъ до неї доріженьку топче, та ще й радъ бувъ, шо за вільного вийде, небудуть по підъ вікна сіпаки заглядати.

ДОРОГА

◆ **Випала дорога** кому – Їхати кудись.

 *А о. Гервасієві саме тоді **випала дорога**: їхав у Круті – сина відвідати, бо на різдво його за холодом не привозили. Люборацькі, с. 80.*

 *А о. Гервасыеви саме тоди **выпала дорога**: їхавъ у Крути – сына видвидаты, бо на риздво ёго за холодомъ не привозылы.*

◆ **З дороги вступитися** – Не заважати комусь у чомусь, поступатися чимось.

📖 – Ге! хіба це сироти, як у людей? Ось придивіться, що виробляють – не всі, а старша. Чи мало до їх людей траплялось? а коли не хоче за попа, то хай же не заважає, хай з **дороги вступається**, бо викидаємо! Люборацькі, с. 98.

✍ – Ге! хіба це сыроти, якъ у людей? Ось прыдывитця, що виробляють – не вси, а старша. Чи мало до їхъ людей траплялось? а колы не хоче за попа, то хай же не заважає, хай зъ **дорогы вступаецця**, бо выкыдаемо.

◆ **З дороги не вступатися** – наполягати на своєму, мати й відстоювати свою думку.

📖 Та воно правда, що ця нікому з **дороги не вступить**: та чи не буде їй там гірше? Люборацькі, с. 182.

✍ Та воно правда, що ця нікому зъ **дорогы не вступе**; та чы не буде їй тымъ гірше?

📖 Це не те, що дитина слухняна або крепак нещасливий, що не їдь, то й мусить послухати; це була паня та ще яка! й богові з **дороги не вступить було**. Проти сили..., с. 379.

✍ Це не то, що дитина слухняна, або крепакъ нещасливий, що не їдь, то й мусить послухати; це була паня – та ще яка! й Богові зъ **дороги не вступить, було**.

◆ **Дорогу чути** – Відчувати майбутню поїздку.

📖 – Другий споришу нарвав, – посипав перед конякою: “їж, – каже, – насичайся... Ге! Чогось не їсть! мабуть, **дорогу чує**”. Люборацькі, с.56.

✍ – Другый спорышу нарвавъ, насыпавъ передъ конякою: іжъ, каже, насычайся... Ге! Чогось не їсть! мабуть, **дорогу чує**.

◆ **Дорогу пробивати** – Докладати всіх зусиль для досягнення якоїсь мети.

📖 – Коли б мені хоч тих безщасниць притулити, а Антосьо і сам

собі дорогу проб'є. Люборацькі, с. 98.

✍ – Колы бѣ мыни хочѣ тыхъ безщасныцѣ прытулнты, а Антосѣ и самѣ соби дорогу пробѣе.

♦ **Дорогу втерти** – Часто ходити куди-небудь, навідувати когось, щось.

*📖 Вже в синод з прошеніями на його так **дорогу втерли**, як перед зеленими святами до Балти. Люборацькі, с. 166.*

*✍ Вже въ синодѣ съ прошеніями на ёго такѣ **дорогу втерлы**, якъ передѣ зеленымы Святамы до Балты.*

♦ **В далеку дорогу збиратися** – Відчувати смерть і готуватися до неї.

*📖 Так лучилось і з сиротами о. Гервасія: приход пішов за ними; паніматка згодила собі вікарого, старого-старезного вдівця панотця, що нічого не потребував, лиш притулку та хліба шматка; нічого не бажав, тільки молився богу, – **в дорогу**, значить, **збирався** – в **далеку!** аж на той світ, до бога! Люборацькі, с. 90.*

*✍ Такъ лучылось и зъ сыротами о. Гервасыя: прыходѣ пійшовѣ за нымы; паниматка згодила соби викарого, старого-старезного вдивця панотця, що ничого не потребувавѣ, льишь притулку та хлиба шматка; ничого не бажавѣ, тилько молывся Богу, – **въ дорогу**, значыть, **збырався** – въ **далеку!** ажѣ на той свитѣ, до Бога!*

♦ **На дорогу навести** – Учити кого-небудь розумно діяти.

*📖 – На те вчитьсѣя, – озветьсѣя панотець, – щоб мала добрый разум; а Печержинська не що-небудь такого, щоб не вмѣла **на дорогу навести**. Люборацькі, с. 79.*

*✍ – На те вчытця, – озветця панотець. – шобѣ мала добрый разумѣ; а Печержынська не що-небудь такого, шобѣ не вмѣла **на дорогу навесты**.*

◆ **Дороги позав'язувало** – Не знати куди йти, де шукати когось.

 *Розбіглися за вами, то наче нам ноги попідрізувало, наче **дороги позав'язувало**. Люборацькі, с. 88.*

 *Розбіглися за вами, та наче намъ ноги попідризувало, наче **дорогы позавязувало**.*

ДОЩ

◆ **Як дощ перед градом** – Великими краплями, рясно (про піт, сльози).

 *Та як залетється зразу слізьми, то аж жаль було б дивитись, якби хто побачив: сльози такі дорідливі, **як дощ перед градом**, одна за другою й покапали на поміст, наче горохом посипав. Люборацькі, с. 82.*

 *Та якъ залетця зразу слизьми, то ажъ жаль було бъ дывытысь, якбы хто побачывъ: слёзи таки доридльви, **якъ дощ передъ градомъ**, одна за другою й покапали на помистъ, наче горохомъ посылавъ.*

◆ **Як жаби перед дощем див. ЖАБА**

◆ **Залягти, як риба на дощ див. РИБА**

ДРИЖАКИ

◆ **Дрижаки скачуть** – Тремтіти від страху, нервуватися; пор.: **дрижакі пробирають** (**беруть, хапають і т. ін.**) / **пробрали** (**взяли, вхопили і т. ін.**) **кого і без додатка**. Хто-небудь тремтить, трясеться від холоду, страху, нервового напруження, хворобливого стану і т. ін. [ФСУМ, 1: 268].

 *А в душі йому, як в Камчатці, аж **дрижаки скачуть**. Люборацькі, с. 175.*

 *А въ души ёму, якъ въ Камчатци, ажъ **дрыжакы скачуть**.*

ДУБ

◆ **В дуб головою див. ГОЛОВА**

◆ **Поставило дубом** – Заціпеніти.

 Галя засміялась, і він засміявся та й потяг ноги, наче його дубом поставило на стільці, і поліз до кишені. Люборацькі, с. 141.

 Галя засміялась, и вин засміявся тай протягъ ногы, наче ёго дубомъ поставыло на стильци, и полизъ до кышени.

◆ **Дуба дати** – Померти; пор.: **дати дуба**, зневажл. 1. Померти чи загинути. 2. Припиняти своє існування. [ФСУМ, 1: 221].

 – Але ти, – каже, – накинъ на неї саму ту обротъ і бий, щоб аж дуба дала, бо як житиме, то сам загинеш. Відьми..., с. 437.

 – Али ти, каже, накинъ на ню сáму ту обротъ и бий, шобъ ажъ дуба дала, бо якъ житиме, то самъ загинешъ.

ДУДКА

◆ **Дудку прополоскати** – Випити; пор.: **прополоскати / прополіскувати гóрло чим** (перев. про алкогольні напої). Випити [ФСУМ, 2: 710].

 Спасибі! нате ж вам кому на живицю, кому дудку прополоскати. Люборацькі, с. 157.

 Спасыби! нате жъ вамъ кому на жывыцю, кому дудку прополоскаты. Та й я коло вас загріюсь.

ДУМАТИ

◆ **І думать не гадай** – Про неможливість здійснення, недосяжність чого-небудь.

 Батьки в поповичів народ все скупенький, що душать копійчину; та правду сказать, таки нізвідкіль їм сипати грішми – то школа й на папір частенько не має шага; і в хазяйки зазичається, а про ласоці й думать не гадай. Люборацькі, с. 103.

 Батькы вь поповычивъ народъ все скупенькый, що душыя копійчину; та правду сказать, такы низвидкиль имъ сыпаты грішмы: то школа й на папиръ частенько не мае шага, и вь хазяйкыи зазычаецця, а про ласоци и думать не гадай.

◆ **Не думавши, не гадавши** – Без роздумів, без вагань; враз, зразу.

📖 *Не думавши, не гадавши, ні слова не сказавши, Антосьо лясъ його по щоці. Люборацькі, с. 153.*

✍️ *Не думавшы, не гадашы, ни слова не сказавшы, Антосё лясъ ёго по щоци!*

ДУМКА

◆ **Думка думку випереджає** – Мати багато планів, ідей.

📖 *Справді, на душі в о. Гервасія, як у казані, клекотіло; думка думку випереджала, а більши того, що жодної не було, тільки за серце стиснуло. Люборацькі, с.33.*

✍️ *Справди на души въ о. Гервасыя, якъ въ казани клыкотило, думка думку випереджала, а бильшиъ того, що жоднои не було, тилько за серце стыснуло.*

◆ **І не в думці кому** – Не думати про щось; пор.: **і гадки (думки) нема́ (нема́є, не було́)** у кого, рідше кому і без додатка. Хто-небудь і не думає про когось, про щось, не має намірів, не збирається щось робити [ФСУМ, 2: 541].

📖 *А Антосьові й не в думці: вийшов собі надвір і сів на призьбі та й грюкає ногами і думає: “Отут я вторік татка бачив; отам балакав з ними; а ось корогва стояла, як вони на столі лежали; он той кіл, що вони забивали, а я держав”. Люборацькі, с. 115.*

✍️ *А Антосёви й не въ думци: вийшовъ соби надвиръ и сивъ на прызьби, тай грюкає ногамы й думає: – оттуть я вторикъ татка бачывъ; оттамъ балакавъ зъ нымы; а ось корогва стояла, якъ вони на столи лежалы; он той киль, що вони забывалы, а я державъ.*

ДУРЕНЬ (ДУРНИК)

◆ **Дурня (дурника) вдавати** – Прикидаючись, що не розумієш чого-небудь, робити безглузді вчинки, дурниці; пор.: **корчити дурня (дурника, блазня і т. ін.) [з себе]**. Робити вигляд, що нічого не розумієш, не знаєш [ФСУМ, 1: 391].

 Та ну його! дурника вдавать! Годі тобі! – кажуть комісари. Відьми..., с. 428.

 Та ну его! дурника вдавать! годі тобі! кажуть комісари.

 Вона добре придивилась на нього ще на стовпі і тепер пізнала, що це таки той самий лицар, лиш дурня дуже вдає. Відьми..., с. 431.

 Вона добре придивилась на ёго ще на стовпі и теперь пізнала, шо це таки той самий лицарь, лишь дурня дуже вдає.

ДУХ

♦ **Дух захватило** кому – Хто-небудь дуже вражений; у когось перехоплює дихання (від збудження, хвилювання і т. ін.); пор.: **забивати (захоплювати) / забити (захопити) дух (дихання, подих, віддих) кому і без додатка**. Перехоплювати дихання (від різкого подразнення органів чуття, фізичного перенапруження, хвилювання і т. ін.) [ФСУМ, 1: 298].

 Аж дух Антосьові захватило, аж з лица спав, як побачив її. Люборацькі, с. 167.

 Ажъ духъ Антосёви захватыло, ажъ зъ лица спавъ, якъ побачывъ ии.

♦ **Аж дух радується** – Дуже тішитися, бути задоволеним; пор.: [**аж**] **душа (серце) радіє (радується) у кого, чия**. Хто-небудь дуже задоволений чимось, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось [ФСУМ, 1: 277].

 – На те вчиться, – озветься панотець, – щоб мала добрий розум; а Печержинська не що-небудь такого, щоб не вміла на дорогу навести. От послухала б єсь, що пан про ню розкаже! Або й про Масю якби-сь почувла! Єй! ей! Аж дух радується! Люборацькі, с. 79.

 – На те вчытця, – озветця панотець. – шобъ мала добрый розумъ; а Печержынська не що-небудь такого, шобъ не вмила на дорогу навесты. Отъ послухала-б-єсь, що панъ про ню розкаже! Або й про Масю якъ бысь почувла! Ей! ей! ажъ духъ радуецця.

 А надворі **аж дух радується**: прийшов березозоль і весну за собою привіз. Проти сили..., с. 379.

 Сидить пань, дитину колише. А на-дворі **ажъ духъ радуецця**: прийшовъ березозоль и весну за собою привізь.

 Аж дух радується, ізбоку дивлячись. Недоколисана, с. 386.

 Ажъ духъ радуецця, и съ боку дивлячись.

◆ **Духу не стає кому** – Про брак сміливості, рішучості, мужності.

 Я сам хотів не раз уже вас просити, щоб – не угодно ли; та якось то часу не було зайти, бо так коні пришлють, що не вспієш; або **духу не ставало** – ану ж, думаю, ще й налає... Люборацькі, с. 177.

 Я самъ хотивъ не разъ уже васъ-просити, шобъ – не угодно ли; та якось то часу не було зайты, бо такъ кони прышлють, що не вспинешъ; або **духу не ставало** – ану жъ, думаю, ще й налае!

◆ **Ні духу (живого)** – нікого; пор.: **ні (і) дѹху** (заст. **дѹха**) [**живо́го**]. Абсолютно нікого [ФСУМ, 1: 276].

 Поки Тимоха розмотавсь, поки що, то коло його **ні духу живого**. Люборацькі, с. 189.

 Покры Тимоха розмотавсь, покы что, то коло ёго **ни духу жывого**.

 У хаті – **ні духу живого**: хазяйка пішла до смотрителя просить, щоб школярам білетів не давав, бо не сповна їй заплачено; а школярі ще не поприходили. Люборацькі, с. 43.

 Вь хати – **ни духу жывого**: хозяйка пишла до смотрытеля просыть, шобъ школярамъ билетивъ не дававъ, бо не сповна їй заплачено; а школяри ще не попрыходылы.

 То й тепер нікого з малих не було дома **ні духу**. Люборацькі, с. 125.

 То й теперь никого зь малыхъ не було вдома – **ни духу**.

◆ **Ні духу не чути** – немає нікого; пор.: **ні (і) дѹху** (заст. **дѹха**) [**живо́го**]. Абсолютно нікого [ФСУМ, 1: 276].

 Зійшла вона з дочкою на рундук, поторгала дверми, – **ні духу не чути**; ще раз поторгала та й каже: “Нема нікого”. Люборацькі, с. 71.

 Зійшла вона з дочкою на рундукъ, поторгала двермы, – **ни духу не чути**; ще разъ поторгала та й каже: нема никого.

◆ **Підавати духу** кому – Сприяти комусь, підтримувати когось; спонукати кого-небудь до інтенсивнішої дії, виклика́ти, посилювати запал у когось і т. ін.; пор.: **додава́ти / дода́ти дѹху** кому. Підтримувати настро́й кому-небудь, надавати бадьорості [ФСУМ, 1: 257], **піддава́ти / підда́ти жа́ру (вогню́, дѹху і т. ін.)** кому і без додатка. Спонукати кого-небудь до інтенсивнішої дії, виклика́ти, посилювати запал у когось і т. ін. [ФСУМ, 2: 632].

 Любили старші Антося за його штуки, **піддавали** йому **духу**, а він і пішов та й пішов по слизькому: все тільки штуки витворяв, а в книжку й не дивився. Люборацькі, с. 116.

 Любыли старши Антося за ёго штуки, **пиддавали** ёму **духу**, а винъ и пишовъ та й пишовъ по слызькому: все только штуки витворявъ, а въ книжку и не дывывся.

 “Слава Богу, – подумала Люборацька, – що найшлась така людина! хоч **духу піддала**”. Люборацькі, с. 44.

 Слава Богу, – подумала Люборацька, – що знайшлась така людина! Хоч **духу пиддала**.

 Антося мовби **духу** коням **піддав**, бо всі тащать такими герцями, що, мабуть, і під самим гетьманом луччого коня не бувало. Люборацькі, с. 55.

 Антося мовъ бы **духу** конямъ **пиддавъ**, бо вси тащатъ такымы герцамы, що мабуть и пидъ самымъ гетьманомъ луччого коня не бувало.

 І підуть губи обмивати та одна другій **духу піддає**: – Ще, – каже, – цибулею відгоне!. Люборацькі, с. 79.

 И пйдутъ губы обмываты та одна другій **духу пиддає**: ще, каже, цибулею видгоне!

 Батько **духу піддає** – і всі регочуться. А третій зять – Марусин чоловік – ні до чого не мішається, тільки сміється за гуртом. Недоколисана, с. 395.

 Батько **духу піддає** – и всі регочутця. А третій зять – Марусинь чоловікь ні до чого не мішаєтця, тільки смі тця за гуртомь.

♦ **Духу пуститися** – 1. Померти. 2. Пришвидшувати біг; пор.: **пукатися / пуститися духу**. 1. *заст.* Помирати. 2. Пришвидшувати біг (перев. про коней) [ФСУМ, 2: 721].

 – І сорому тобі нема, – озвалась мати, – тато от-от **духу пуститься**, а тобі гульки в голові!.. – і заплакала. Люборацькі, с. 87.

 – И сорома тобі нема, – озвалась маты, – тато оть-оть **духу пустытця**, а тобі гульки въ голові!.. – И заплакала.

 Мовби на крилах полетів Антосьо додому, як розпустили вже на вакації; в дорозі і горилкою жида підпоював, і все; коні біжать, **духу пускаються**, а він все свариться: чого помалу їдеш? Люборацькі, с. 178.

 Мовь бы на крылахъ полетивъ Антосё додому, якъ роспустылы уже на вакації; въ дорозы и горилкою жыда пидпоювавъ, и все; кони бижать, **духу пускаютця**, а винь все сварытця: – чого помало їдешь?

 Може, в цю пору хто блудив у полі і **духу** вже **пускається**; та що кому до того? Недоколисана, с. 387.

 Може, въ цю пору хто блудивъ у полі и **духу** вже **пускаетця**; та шо кому до того?

 Розбіглися вони, котрий за ким попав – той за столяром, той за ковалем, пан ходить, заклав руки у кишені, а пані не сміється, ні, – аж **духу пускається**. Недоколисана, с. 389.

 Розбіглися вони, котрий за кимъ полавъ – той за столяромъ, той за ковалемъ, панъ ходить, заклавъ руки у кишені, а пані не сміетця, ні, – ажъ **духу пускаетця**.

◆ **Духу боятися** – Дуже боятися; пор.: [і] **дѹху боѣтисѣ чийого**. Дуже боятися [ФСУМ, 1: 47].

📖 *Латинським учителем був вже немолодий чоловік, Заторський звався; ходив з бакенами і сік, доки й теплий, його **духу боялись** ученики. Люборацькі, с. 117.*

✍ *Латынськымъ учителемъ бувъ вже немолодойъ чоловікъ, Заторьськый звався; ходивъ “зъ бакынамы” и сикъ, докы теплый. Ёго **духу боялысь** ученыкы.*

◆ **Другий дух вступив** – Про прилив нових сил.

📖 *От і Антосьо, поки не сказали, що інспектор на влогах, сидів як зварений; а як почув, то наче в його **другий дух вступив**. Люборацькі, с. 174.*

✍ *Отъ и Антосѣ, покы не сказалы, що ынспектаръ на влогахъ, сидивъ якъ звареный; а якъ почувъ, то наче въ ёго **другый духъ вступывъ**.*

◆ **Немов дух святий хату перелетів** – Стало тихо, затишно, спокійно *десь*.

📖 ***Немовби дух святий хату перелетів**, як вибралась ця біда. Недоколисана, с. 388.*

✍ ***Не мовъ би духъ святий хату перелетівъ**, якъ вибралась ця біда.*

◆ **Дух вигнати з кого** – Покарати когось за щось.

📖 *А пан нам найгірш наказав давати вам таку волю. **Дух**, каже, **вижену**, як дасте її хоч ногою доторкнутись до землі і без мене. Недоколисана, с. 393.*

✍ *А нам пан найгіршь наказав давати вам таку волю. **Духъ**, каже, **вижену**, як дасте її хочъ ногою доторкнутись до землі і безъ мене.*

ДУША

◆ **Жива душа** – Людина, істота; пор.: **жива́ душá**. 1. Людина. 2. Живий, з ознаками життя [ФСУМ, 1: 281].

📖 Ні роду, ні плоду не мав старий, то й рад був, що **жива душа** є в хаті, а не знав, що та душа часник їла. Люборацькі, с.199.

✍ Ні роду, ни плоду не мавъ старый, то й радъ бувъ, що **жива душа** є в хати, а не знавъ, що та душа часникъ їла.

♦ **Душа чує** – Відчувати.

📖 Хоч найми, серце, та пішли! бо моя **душа чує**, що незабаром оставлю вас, мої голубочки, сиротами. Люборацькі, с. 84.

✍ Хочъ наймы, серце, та пишли! бо моя **душа чує**, що незабаромъ оставлю васъ, мої голубочки, сыротамы.

📖 **Душа чує**, що вже вмру; коло серця п'ялить, так п'ялить, що й не сказать! Люборацькі, с. 82

✍ **Душа чує**, що вже вмру: коло серця пьялыть, такъ пьялыть, що й не сказаты!

📖 І як у ярмо лізти, так йому на порон не хотілося, наче його **душа вже чула**. Проти сили..., с. 380.

✍ И якъ у ярмо лізти так ёму на поронъ не хотілося, наче ёго **душа вже чула**.

📖 Я казав, що на весіллі буду, як наче моя **душа чула**. Відьми..., с. 434.

✍ Я казавъ, шо на висіллі буду, якъ наче моя **душа чула**.

📖 А ще перше почувався він, що вона повинна бути відьма – вже так **душа його чула**. Відьми..., с. 443.

✍ А ще перше почувався вінъ, шо вона повинна бути відьма – вже такъ **душа его чула**.

♦ **Душа рветься** – Прагнути до чогось; пор.: **душá (сёрце) рвётся**.

1. чия (чье), у кого і без додатка. Хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось. 2. куди, за ким–чим, до кого–чого. Хто-небудь нестримно прагне кудись, до когось–чогось. 3. з кого. Хто-небудь помирає [ФСУМ, 1: 280].

📖 **Душа** потребує простору, жада волі, **рветься**, та, не знаючи куди, різні штуки витворяє. Люборацькі, с. 192.

 Душа потребує простору, жадає воли, **рветця**, та не знаючы куды, різни штукуы вытворяє.

◆ **Душа часник їла** – Про недобру людину.

 *Ні роду, ні плоду не мав старий, то й рад був, що жива душа є в хаті, а не знав, що та **душа часник їла**. Люборацькі, с. 199.*

 *Ни роду, ни плоду не мавъ старый, то й радъ бувъ, що жыва душа е въ хати, а не знавъ, що та **душа часникъ їла**.*

◆ **Прісна душа** – Про недобру людину.

 *Загуркотала богословія, стали в дві лави від стола до порога і кричать: “Вон, **прісна душа!** вон!”.* Люборацькі, с. 194.

 *Загуркотала богословія, стали въ дви лави видъ стола до порога й кричать: – вонъ, **присна душа!** вонъ!*

◆ **Душа покинула кого** – Помер; пор.: **душá вилітає (відлітає, тікає і т. ін.) / вілетіла (відлетіла, втеклá і т. ін.) з тіла чия і без додатка.** Хто-небудь помирає, гине. **душá máло не втеклá з тіла. дóбра душá відлетіла в нéбо. душá покíнула кого** [ФСУМ, 1: 277].

 *Я думала, що перше його **душа покине**, ніж він скрипку з рук випустить; та не тоді вмер, а на другий день.* Люборацькі, с. 207.

 *Я думала, що перше ёго **душа покыне**, ніжъ винъ скрипку зъ рукъ выпусте; та не тоди вмеръ, а на другый день.*

◆ **Душа на той світ перейшла** – Помер.

 ***На той світ душа перейде**, то коли й там, як і тут, то й там хахлом подражняться, бо й там не відцураюсь козацької та бурлацької пісні! Відьми..., с. 413.*

 ***На той світ душа перейде**, то коли й тамъ, якъ і тут, то й тамъ хахломъ подражнятыця, бо й тамъ не відцураюсь козацької та бурлацької пісні!..*

◆ **Душа завмре** – Дуже переживати, хвилюватися; пор.: **завмирати / завмерти серцем (душєю)**. Дуже хвилюватися, переживати (з переляку, від захоплення, тривоги і т. ін.) [ФСУМ, 1: 300].

📖 *Душа* було **завмре**, зовсім завмре, як муха восени. Люборацькі, с.45.

✍️ *Душа*, було, **завмре**, зовсім зовмре, як муха в осені.

◆ **Душа як не вискочить** – Тремтіти від страху; пор.: **серце як (ледве, мало, тріхи і т. ін.) не вискочить [з грудей]** у кого, *чиє і без додатка*. Хто-небудь відчуває сильне серцебиття від хвилювання, страху і т. ін. **серденько тріхи з грудей не вискочить. серце ладне вискочити з грудей** [ФСУМ, 2: 798].

📖 – *Та куди хоч, аби де обсушитись, – каже панотець. А душа йому як не вискоче.* Люборацькі, с. 81.

✍️ – *Та куди хочь, аби де обсушитись, – каже панотець. А душа ёму як не вискоче.*

◆ **Душа в п'яти посунулася** – Страшно кому-небудь, лякається раптом хтось; пор.: **душя в п'яти (п'ятки) тікає (опускається, ховається і т. ін.) / втекла (опустилася, сховалася і т. ін.)** чия, у кого і без додатка. Хто-небудь раптово відчуває сильний переляк; комусь стає страшно [ФСУМ, 1: 256].

📖 *А дякові і душа в п'яти посунулася. “Е! якби ти, попе, – думає собі, – знав, що тут загоюється!..”* Відьми..., с. 438.

✍️ *А дякові и душа вь пяти посунулася. Э! Якь би ти, попе, думає собі, знавь, шо туть закоюетця!..*

◆ **Душа вискочила кому** – Померти.

📖 – *Ох лишко! так і мій! як ударить, то сама чую, що чуточку гірше, то й душа вискочить!*

✍️ – *Охь, лышко! такь и мій! якь ударыть, то сама чую, що чуточку гирше, то й душа выскоче.*

◆ **Душа тремтить** – Хвилюватися; пор.: **[аж] серце (душя) тремтіть (трепече, трепечеться)** *чиє (чия), в кого і без додатка*.

Хто-небудь дуже хвилюється з приводу чого-небудь [ФСУМ, 2: 792].

 От і постебнував він через хату і сів непоодаль від неї на стільці; а душа аж тремтить, аж руки трясуться. Люборацькі, с. 141.

 Отъ и постебнувавъ винь черезъ хату и сивъ непоодаль видъ еї на стильци; а душа ажъ трымтить, ажъ руки трясутця.

♦ **Душа на мірі стала** – Заспокоїтися; пор.: **душá стáла на мiсце чия**. Хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися [ФСУМ, 1: 280].

 І ще гуторили; Антосьо тремтів спочатку, як хорт надвори восени, а далі душа й на мірі стала. Люборацькі, с. 106.

 Ище гуторылы; Антосё тремтивъ спочатку, якъ хиртъ на двори въ осены, а далій душа й на мири стала.

 Ба ото вже й вечір не за горами, а Марусі й не пізнати; а цим іще душа не на мірі. Недоколисана, с. 394.

 Ба ото вже й вечірѣ не за горами, а Марусі й не пізнати; а цимъ ище душа не на мірі.

 Цур вам зо всім! – каже дяк, як стала душа на місці... Відьми..., с. 441.

 Цуръ вамъ зо всімъ! каже дякъ, якъ стала душа на мірі.

 Як побачив цар лицаря, то душа і стала йому на мірі; бо вже знав, що його грало. Відьми..., с. 432.

 Якъ побачивъ царѣ лицаря, то душа и стала ему на мірі; бо вже знавъ, шо его грало.

♦ **Добра (добряча) душа** – Про добру, лагідну людину.

 От і царівна вийшла на рундук, чи що, і побачила, що Іван палець замотує травою, – а добра душа була, то й питає: А то що тобі, Іване, в руку? Відьми..., с. 433.

 Отъ и царівна вийшла на рундукъ чи шо и побачила, шо Іванъ палець замотуе травою – а добра душа була; то й питае: а то шо тобі, Іване, въ руку?

 Собою був парубок статний, багатий і **добряча душа!** Проти сили..., с. 378.

 Собою бувъ парубокъ статній, багатий и добряча душа!

 Та самого титаря не було вдома, тільки вона була – така **добряца душа!** Відьми..., с. 452.

 Да самого титаря не було вдома, тільки вона була – така **добряца душа!**

♦ **Ні живої душі** – Немає нікого; пор.: [жодної] **живої душі**, з сл. не видно, не було, немає, не зустрічалося і т. ін. Нікого [ФСУМ, 1: 285].

 Та виявилось, що ще рано: в класі **ні душі живої**. Люборацькі, с. 172.

 Та вияв்யлось, що ще рано: вь класи **ни души жывои**.

♦ **Без душі від кого** – Дуже сильно, до нестями; пор.: **без душі**. 1. Дуже сильно, до самозабуття. 2. *заст.* Мертвий. 3. Дуже переляканий. 4. Сухо, формально, по-казенному [ФСУМ, 1: 284].

 Паничі було по першій частині **без душі** від неї: “Без жовчі, – кажуть, – дівчина! А очі! а брови! ой-ой-ой! і спиши, то вона перед очима”. Недоколисана, с. 386.

 Паничі, було, по першій гостині **безь душі** відь неї: безь жовчі, кажуть, дівчина! А очі! а брови! ой-ой-ой! и спишь, то вона передь очима.

Любенько стало на душі, гладенько та солоденько – Хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися.

 І йому тьохнуло воно, тріпнулось; і так **любенько стало на душі, так гладенько та солоденько!** Люборацькі, с. 179.

 И ёму тѣхнуло воно, трипнулось; и такъ **любенько стало на души, такъ гладенько та солоденько!**

♦ **(Не) по душі кому** – (Не) подобатися; пор.: **до (по) душі**.
1. Подобатися. 2. Відповідний чиїм-небудь уподобанням, смакам [ФСУМ, 1: 285].

 Всім було не по душі з Тимохою знатись; то й постановили, щоб, куди б не йшло, а його збути. Люборацькі, с. 188.

 Всімъ було не по души зъ Тыхохою знатись; то й постановылы, щобъ куды бъ ны йшло, а ёго збуты.

 *Да й там мізерне щастя: тільки й добра, що мав волю тим життям, жити, яке було **по душі**, що кипіло навкруги. Відьми..., с. 412.*

 *Да й тамъ мізерне счастье: тільки й добра, шо мавъ волю тим жити життємъ, яке було **по душі**, шо кипіло навкруги.*

♦ **В душі дрижаки скачуть кому** – Тремтіти від страху; **дрижакі пробігають (ходять) / пробігли (пішли) по спині (по шкірі, по тілі і т. ін.)** чісь, у кого і без додатка. Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хворобливого стану, нервового напруження і т. ін. **ходіли дрижакі** [ФСУМ, 1: 268].

 Їдуть хлопці, позгорблювались; в очах безнадія світиться та переполох, а в душі дрижаки скачуть. “Господи, господи! що то буде?” – кожен думає. Люборацькі, с. 148.

 Їдуть хлопци, позгорблювались; вь очахъ безнадія свитытця та переполохъ, а вь души дрыжакы скачуть.

♦ **Гарно на душі** – Хтось почувається дуже добре, щасливо; пор.: **на душі (на серці) гарно кому, у кого**. Хто-небудь відчуває приємність, має добрий настрій [ФСУМ, 1: 170].

 *Галя ж бігла та долонями лице холодила, що горіло, як жар, і серденько так тріпочеться, і так **гарно на душі**, м'якесенько; а він дибав, похитуючись, і в саморадоцах насвистував московську: “Ты душа ль моя”... Люборацькі, с. 170.*

 *Галя жь бигла та долонями лыце холодила, що горило, якъ жарь, и серденько такъ трипочетця, й такъ **гарно на души**,*

мякесенько; а винь дыбавь, похытуючысь, и въ саморадоцахъ насвыстувавъ “Ты душа ль моя”...

♦ **В душі похолонуло кому, в кого** – Стало страшно від чогось; пор.: [і (аж)] **в (на) душі (на серці, у грудях, у п'ятах і т. ін.) похолбло (похолбнуло) у кого, кому, безос.** Стало комусь страшно, моторошно від сильного хвилювання, раптового переляку тощо [ФСУМ, 2: 684].

📖 *Вчора в гостині був, грали, сидів допізна там, а то ще й дома довго не міг заснути; то подумав, що заснав, і але в душі йому похолонуло: “Ото, – думає собі, – наробив!” – і хапаючись, невмиваний, одягнувся, забрав записки та й шурнув до класу, навіть не покуривши. Люборацькі, с. 172.*

📝 *Вчора въ гостыни бувъ, гралы, сыдивъ допизна тамъ, а то ще й дома довго не мигъ заснуты; то подумавъ, що заснавъ, и ажъ въ души ёму похолонуло: – ото, думае соби, наробывъ! – и хапаючись, невмыванный, одягнувся, забравъ запыскы та й шурнувъ до класа, навить не покурившы.*

♦ **На душі легко (легше) кому, в кого** – Про відчуття заспокоєння, задоволення, радості; приємно, спокійно, радісно комусь; пор.: **лѣгко (люббо, вѣсело і т. ін.) на душі (на серці) кому, у кого і без додатка.** Приємно, спокійно, радісно комусь [ФСУМ, 1: 418].

📖 *Ще пани хай би собі вигадували, – на те вони багаті; а таким, як ми – бог з ним! – лучче б держатись старини, то й на душі легше було б, і в скринях повніше. Люборацькі, с. 78.*

📝 *Ще паны хай бы соби выгадували, на те вони багати: а такымъ, якъ мы – Бог зъ нымъ! – луче бъ держатысь старыны, то й на души легше було бъ, и въ скрыняхъ повнійше.*

📖 *І на душі легко та тихо та блаженно, як в Божім раю. Люборацькі, с. 179.*

📝 *И на души легко, та тыхо, та блаженно, якъ въ божимъ раю.*

📖 *Добре жити в надії на щось луччого, да тому, в кого й так на душі легко; а кому бог не годить, то і в печі не горить – такому*

нічого сподіватись, для його надія – то дірявий мішок на просо, решето на воду. Недоколисана, с. 389.

*✍ Добре жити вь надії на щось луччого, да тому, в кого й так **на душі легко**; а кому бог не годить, то и вь печі не горить – такому нічого сподіватись, для ёго надія, то діравий мішокъ на просо, решето на воду.*

◆ **Холодніє в душі кому, в кого** – Переживати за щось, хвилюватися з якогось приводу; пор.: [аж] **холоне / захололо** (захолонуло, похолонуло) **сёрце (в сёрці)**; [аж] **холоне / захолола** (захолонула, похолонула) **душá чие (чия)**, у кого і без додатка. 1. Хто-небудь дуже непокоїться, переживає. 2. Кого-небудь охопило почуття страху, комусь дуже страшно, боязно [ФСУМ, 2: 792].

*📖 Вже місто було видно, як на долоні, і класи за містом; Антосові все холодніло та й **холодніло в душі**. Люборацькі, с. 106.*

*✍ Вже мисто выдно було, якъ на долони, и класы за мистом; Антосёви все холоднило тай **холоднило вь душі!***

◆ **Туга в душу завітала – див. ТУГА**

◆ **Тяжко на душі кому, в кого** – Хтось сумує, журиться; пор.: **тяжко на душі** кому, в кого. Хто-не-будь дуже сумний, з гнітючим настроєм, у важкому психологічному стані [ФСУМ, 2: 907].

*📖 Сумно стало хурманові, **тяжко йому на душі!**.. Проти сили..., с. 380.*

*✍ Сумно стало хурманові, **тяжко ёму на душі!**..*

◆ **Всією душею** – зі сл. Дивитися, не звертаючи уваги на щось інше; **всім сёрцем; всією душею**. 1. зі сл. любити. Щиро, гаряче. 2. зі сл. співчувати, розуміти і под. Цілком, повністю, до кінця [ФСУМ, 2: 798].

*📖 Він був гарячий мисливий, що й рья не кожен раз на заваді ставала, то **всею душею** дививсь на зайця. Люборацькі, с. 80.*

✍ Винь бувъ гарячийъ мыслывый, що й рясa не коженъ разъ на завади ставала; то **всею душею** дывывсь на зайця.

◆ Богу душу віддала **див. БОГ**

◆ **В душу запасти** – Справляючи глибоке враження, надовго запам'ятовуватися; пор.: **западати / запасти в [саму] душу (в серце)** *чию (чье), кому і без додатка*. 1. Глибоко вражати когось, надовго лишаючись у пам'яті. 2. Дуже подобатися комусь, запам'ятовуватися [ФСУМ, 1: 314].

📖 Кожне словечко того часу незабутого глибоко **запало** мені **в душу**, пройшло всю мою постать, то, мабуть, і до гробу серце мое не випахається... *Відьми..., с. 413.*

✍ Кожне словечко того часу незабутого глибоко **запало** міні **въ душу**, пройшло всю мою постать, шо мабуть и до гробу серце мое не випахаеця...

Ні душі – Абсолютно нікого; пусто; пор.: **ні [живої] душі**, перев. зі сл. *нема, не було* і т. ін. Абсолютно нікого, жодної людини [ФСУМ, 1: 285].

📖 **Ні душі** живої не зосталося, тільки самі свої. *Відьми..., с. 429.*

✍ **Ні душі** живої не зосталося, тільки самі свої.

Ж

ЖАБА

♦ **Як жаби перед дощем** – Поводитися тихо, спокійно.

 Ніч всю семінарія торжествувала, бо збули синка, а котрі zostались, то **притихли, як жаби перед дощем**, – ні крякне. Люборацькі, с. 195.

 Ничь всю семинарія торжыствовала, бо збулы “сынка”, а котри zostалысь, то прытыхлы, **якъ жабы передь дощемъ**, – ни крякне.

ЖАЛЬ

♦ **Жалю завдавати кому** – Заподіювати собі або кому-небудь щось неприємне, лихе.

 Вже не то що, а знав він кожен шажок: де на йому пляма, де карб, а все лічить, все па купки склада, то в кишеню забере та побрязкує – сестрам **жалю завдає**, що в них нема, а в його є. Люборацькі, с. 49.

 Вже не то що, а знавъ винъ коженъ шажокъ; де на ёму пляма, де карбъ; а все личить, все на купкы склада, то въ кышеню забыре та побрязкує – сестрамъ **жалю завдає**, що въ ныхъ нема, а въ него е.

ЖАР

♦ **Як жар** – Хтось почервонів, дуже червоний з якоїсь причини.

 Галя ж бігла та долонями лице холодила, що горіло, **як жар**, і серденько так тріпочеться, і так гарно на душі, м'якесенько; а він дибав, похитуючись, і в самора дощах насвистував московську: “Ты душа ль моя”... Люборацькі, с. 170.

 Галя жъ бигла та долонями лыце холодила, що горило, **якъ жаръ**, и серденько такъ трипочетця, й такъ гарно на души, мякесенько; а винъ дыбавъ, похытуючысь, и въ саморадощахъ насвистувавъ “Ты душа ль моя”...

ЖАРИНКА

♦ Очі, як дві жаринки *див.* ОКО

ЖИВИЙ

♦ **Наче живий** – Як справжній; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) живий**.
Чітко, яскраво, виразно [ФСУМ, 1: 292].

 *І всередині церква хороша, багата; і мальовання дороге – святі **наче живі** стоять, а над головою, над крислатим ліхтарем, дух святий – і не так що, як проміння там-то вдатне змальовано! Люборацькі, с.41.*

 *И въ середины церква хороша, багата, и малёванна дороге: святи **наче жыви** стоять, а надъ головою, надъ крислатымъ лихтаремъ духъ святий – и не такъ що, якъ проминня, тамъ то вдатне змалёвано!*

♦ **Ні живий, ні мертвий** – Бути дуже наляканим; пор.: **ні живій ні мёртвий**. 1. Дуже наляканий, вражений, приголомшений і т. ін. 2. Дуже схвилюваний, стурбований. 3. Сповнений горя, засмучений. 4. Дуже ослаблений фізично [ФСУМ, 1: 291].

 *Антосьо піднявся на ноги і стоїть **ні живий ні мертвий**; цензор вже поморгує, а учитель мовчки переглянув і кинув в очі: – Лучче старайся! Люборацькі, с. 119.*

 *Антосё пиднявсь на ноги и стоїть **ни жывий, ни мертвий**; цензарь вже поморгує, а учитель мовчки переглянув и кынув вь очи: – Луче старайся!*

 *На другій горі, що за містом, ходили ті старші, що його послали в горох, **ні живі ні мертві**. Люборацькі, с. 106.*

 *На другый гори, що за мистомъ, ходылы ти старши, що ёго пислалы вь горохъ, **ни жыви, ни мертви**.*

♦ **Дерти з живого й з умерлого** – Оббирати; пор.: **дёрти шкѳру (шкѳру) з кого**. 1. Бити, карати кого-небудь. 2. Оббирати, жорстоко експлуатувати кого-небудь [ФСУМ, 1: 233].

 І громаді нелегко було, бо дер з живого і з умерлого. Люборацькі, с. 188.

 И громади не легко було, бо деръ зъ живого ѣ зъ умерлого.

♦ **До живого не доходить** – Бути байдужим до чогось; пор.: допікати (дошкуляти, діймати і т. ін.) / допекті (дошкулити, дійняти і т. ін.) до живіх печінок (до живого, до [живого] серця і т. ін.) кого і без додатка. Дуже зачіпати, боляче вражати когонебудь, торкаючись чогось найболючішого [ФСУМ, 1: 262].

 До живого нікому не доходило: чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить, – тільки бідній матері допекло. Люборацькі, с. 185.

 До живого нікому не доходило: чужа болячка не болить, чужа потылиця не свърбыть, – тільки бідний матери допекло.

♦ **До живого не доколупатися** – Неможливо розпізнати справжню суть.

 Нічого розказувать, як зустріли вони нашу попівну: вміли в таку шкуру вбратись, як черепаха, що ѣ сокирою до живого не доколупаєсья. Люборацькі, с. 88.

 Ничого розказувать, якъ зострилы вони нашу попівну: вмылы вони въ таку шкуру вбратысь, якъ черепаха, що ѣ сокырою до живого не доколупаеєсья!

ЖИВІТ

♦ **Живіт запався кому, в кого** – Бути дуже голодним; пор.: підвелó живіт (животá, животі) кому і без додатка. Хочеться їсти, живіт присóх до спіни (до хребтá) у кого і без додатка. 1. Хто-небудь дуже худий. 2. Хто-небудь дуже голодний [ФСУМ, 1: 292].

 – Та хоч і в хліві богу помолиться, аби щиро, – оззавсь панотець. – А приклад добрий матиме: там все пани, та ѣ пани, та паніі; навчиться всього модяного. За віру ж нічого боятьсь: не злеме, бо не тямить по-латинськи. Та найлучче, що приїхала-сь, бо мені аж живіт запався. Люборацькі, с. 74.

 – Та хочь и въ хливи Богу помолытьця, абы щиро, – озвавсь панотець. – А прыкладъ добрый матыме: тамъ все паны тай паны, та паніі; навчытця всѣго модяного. За виру жь ни-чого боятця: не зломе, бо не тяме полатынськый. Та найлуче, що прыіхала-сь, бо мыни ажъ **жывить запався**.

ЖИГТЯ

♦ **І жигтя не жигтя** – Хто-небудь позбавлений душевного спокою; комусь дуже погано.

 Згляньте на семінариста! замліле, заплісніле, на людей позира, як дичак який; і **життя йому не життя**, а нудьга, скорбота. Люборацькі, с. 174.

 Згляньте на семынарыста! Замлиле, заплісниле, на людей позира, якъ дычакъ який; и **жыття ёму не жыття**, а нудьга, скорбота.

ЖОВЧ

♦ **Без жовчі** – Про добру, спокійну, не вередливу людину.

 Паничі було по першій частині без душі від неї: “**Без жовчі**, – кажуть, – дівчина! А очі! а брови! ой-ой-ой! і спиши, то вона перед очима”. Недоколисана, с. 386.

 Паничі, було, по першій гостині безъ душі відъ неї: **безъ жовчі**, кажуть, дівчина! А очі! а брови! ой-ой-ой! и спиши, то вона передъ очима.

ЖУРАВЕЛЬ

♦ **Як (що) журавель** – Гордовита людина.

 Миленько Ганна подивлялась на панянку, отут пораючись коло її одежини, – бажалось поспитати, чи все гаразд її збулось, що балакали перед виїздом; та Мася мовчить, то й вона мовчить, лиш погляда, що стоїть панна під грубою – на тонких ніжках, **як чапля або журавель**; і все коло єї напижене, віддулось. Люборацькі, с. 77.

 Мыленько Ганна подывлялась на панянку, оттуть пораючысь коло її одежныны, – бажалось поспытаты, чы все гараздъ збулось,

що балакалы передъ виіздомъ; та Маса мовчыть, то й вона мовчыть, лишь погляда, що стоить панна пидъ грубою, на тонкыхъ нижкахъ, **якъ** чапля, або **журавель**; и все коло еі напыжане, виддулось. Якъ виходе мати зъ валькира.

 Між всіма Антосьо дибав, **що** той **журавель**, та начеб вуса пид-крутював, хоч йому пид носом ще й не світило, як то кажуть. Люборацькі, с. 140.

 Межъ всіма Антосё дыбавъ, **що** той **журавель**, та наче бъ вуса пидкрутювавъ, хоч ёму пидъ носомъ ще й не свитьло, якъ то кажуть.

ЗАВАДА

♦ **На заваді бути (стояти)** – Перешкоджати.

 Якби не жнива, то Маса давно б уже була в Печержинській, тим більш що дідич спокою не давав; та жнива **були на заваді**. Люборацькі, с. 56.

 Якъ бы не жнива, то Маса давно бъ уже була въ Печержинской, тымъ билишь, що дидычь спокою не дававъ; та жныва **булы на завады**.

 Отак не один богослов з облизнем поїхав. Лучалось і до Орыси, та старий звичай **на заваді стояв**: – В мене всі дочки рівні, – відказувала стара, – на вибір їх не маю; коли хочете, беріть старшу. Люборацькі, с. 97.

 Отакъ не одынь богословъ зъ облызнямъ поїхавъ. Лучылось и до Орыси, та старыйъ звичай **на завады стояв**: – Въ мене вси дочки ривни, – видказувала стара, – на выбир ихъ не маю; коли хочете, берить старшу.

 Тільки й переняла Маса від дівчат, що пісень понаучувалась; та кому цей скарб **на заваді!** Люборацькі, с. 61.

 Тилько й переняла Маса видъ дивчатъ, що писень понаучувалась; та кому цей скарбъ **на завады!**

 О. Гервасій не чув цієї перестороги. Він був гарячий мисливий, що й ряса не кожен раз **на заваді ставала**. Люборацькі, с. 80.

 О. Гервасый не чувъ цыгеі пересторогы. Винъ бувъ гарячыи мыслывый, що й ряса не коженъ разъ **на завады ставала**.

ЗАГРАТИ

♦ **Заграти в другу** – Змінити свою думку, ставлення щодо когось.

 – Бо то ви, а то я! бо ви ж не знаєте моєї Марусеньки; тим так і думаєте, а як спізнаєте, то **в другу заграєте**. Недоколисана, с. 395.

 – Бо то ви, а то я! бо ви не знаєте моєї Марусеньки; тимъ такъ и думаєте, а якъ спізнаєте, то **въ другу заграєте**.

ЗАЄЦЬ

♦ **Як заєць між хортами** – Почуватися перелякано.

 Та я й згадував колись, тільки не для того, щоб просить, – говоре панотець і, **як заєць між хортами**, так позирає на субесідників, немов питає очима: “Хіба це що?..”, немов каже: “Така й моя мати була, така й теща, така й жінка, така й дочка вдалася”. Люборацькі, с.37.

 Та я й згадував колись, тільки не для того, щоб просить, – говоре панотець и, **якъ зяецъ мизъ хортами**, такъ позыра на судесидныкивъ, немовъ пытае очыма: хыба це що?.. не мовъ каже: така й моя маты була, така й теща, така й жинка, така й дочка вдалася.

♦ **Як зайці в горох** – Кудись зачистити за поживою.

 Як дивитись збоку, то панотці так і чмигають сюди з декастерськими, **як зайці в горох**. Люборацькі, с. 102.

 Якъ дывытысь зъ боку, то панотци такъ и чмыгають цюды зъ декастерськымы, **якъ зайци въ горохъ**.

♦ **Гризти книжку, як заєць щепи див. КНИЖКА**

ЗАЗОР

♦ **І зазором не видати** – Зовсім не видно.

 Та дивиться, а вулицею тільки їмості та йогомості, а семінариста й **зазором не видати**. Люборацькі, с. 172.

 Та дывытыця, а вульцею тилькы имосци та игомосци, а семынарыста й **зазоромъ не выдаты**.

 “Тепер неправда з панами в світлиці” і всюди, а правди й **зазором не видати**, як торішнього снігу. Люборацькі, с. 186.

 “Теперь неправда съ панамы въ свитлыци” и всюды, а правды й **зазоромъ невыдаты**, якъ торишнѣго снугу.

ЗАКАЗАТИ

♦ **І десятому (сотому) заказати** – Уживається як застереження не робити щось.

📖 *Якби Тимоху не владика прислав, то знав би він, що то хахлуша, **і десятому заказав би!** Люборацькі, с. 138.*

✍ *Якъ бы Тымоху не владыка приславъ, то знав бы винъ, що то хахлуша! **И десятому заказав бы.***

📖 *І почала вже проситись у свого чоловіка: – Пусти мене, голубе! вже не то що, але **й десятому буду заказувати** що то вередувати. Недоколисана, с. 393.*

✍ *И почала вже проситись у свого чоловіка: пусти мене, голубе! вже не то шо, али **й десятому буду заказувати** що-то вередувати.*

📖 *Як опіє біда жінкою, то й болячки не треба: **сотому заказуєш** – “не женись”. Проти сили..., с. 378.*

✍ *Якъ опіє біда жінкою, то й болячки не треба: **сотому заказуєш** – “не женись”.*

ЗАКЛАД

♦ **Йти в заклад** – Сперечатися на гроші, яку-небудь річ і т. ін.; пор.: **іти / піти в заклад**. Сперечатися на гроші, на яку-небудь річ і т. ін. [ФСУМ, 1: 354].

📖 *–Добро, – каже цей, – хоч-то воно й не годиться, а **йдім і в заклад**. Чія жінка слухняніша, – додав, – тому кожен по селу. Недоколисана, с. 395.*

✍ *– Добре, каже цей, хочь-то воно й не годитця, а **йдімъ и въ закладъ**. Чія жінка слухнянійша, додавъ, тому коженъ по селу.*

ЗАКУРИТИСЯ

♦ **Тільки (лиш) закурилося за ким** – Дуже швидко; пор.: **аж (тільки) закурїть (закурїться)**, з дісл., безос. Дуже швидко // Дуже швидко зникнути [ФСУМ, 1: 309].

📖 *Що й казати! – з радістю крикнув Ковинський, аж підско-чивши, і пішов вибриком, **лиш закурилось**. Люборацькі, с. 113.*

 *Що й казать! – зъ радисттю крыкнувъ Ковиньськый, ажъ тидскочывши, и пишовъ выбрыкомъ, **лышь закурылось.***

 *От він і сів на брычку: “Торкай!” – і **тільки закурылось.** Люборацькі, с. 122.*

 *Отъ винъ и сивъ на брычку: “торкай!” – и **тільки закурылось.***

 – Дя-дя! – закричав хлопчик і драпонував поза хату, **тільки закурылось.** Люборацькі, с. 201.

 – Дя-дя! – закричавъ хлопчыкъ и драпонувъ поза хату, **тільки закурылось.**

ЗАРІЗ

♦ **Як на зарізі** – Як на смертну кару; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) на зарізі**, зі сл. годувати. Дуже ситно, щедро [ФСУМ, 1: 316].

 *Іде Антосьо, **як на зарізі**; а шуляк літа вільний, і боком перярки снуються в праву руку від дороги, а в ліву пащині, аж вище голови тому молдованові; і вже дільниці так з-на гони від них. Люборацькі, с. 106.*

 *Йде Антосё, **якъ на заризъ**; а шулякъ літа вильный, и бокомъ перярки снуютця въ праву руку видъ дороги, а въ ливу пащини, ажъ вище голови тому молдованови; и вже дилныци такъ з-на гоны видъ нихъ.*

ЗАСВІТИТИ

♦ **Аж засвистіти** – Швидко переміститися куди-небудь або звідкись.

 *Антосьові того й треба було, щоб брижі тільки визволить, то й чкурнув у пащині, **аж засвистіло**, тільки поли мають. Люборацькі, с. 107.*

 *Антосёви того й треба було, шобъ брыжи тилько визволить, то й чкурнувъ у пащини, **ажъ засвыстило**, тилько поли мають.*

ЗАСМІЯТИСЯ

♦ **Засміятися на кутні** – заплакати; пор.: **сміятися / засміятися на кутні**. Плакати [ФСУМ, 2: 836].

 – Ви бушуєте, поки нема мого Антося, а хай-но приїде, то дасть він вам гарту! ... **Засмієтесь ви на кутні!** Люборацькі, с. 186.

 – Вы бушуєте, покы нема мого Антося, а хай но прыїде, то дасть винъ вамъ гарту! ... – **Засмієтесь вы на кутни!**

ЗАСНІТИТИСЯ

♦ **І не заснітилось** кому – Немає ніяких ознак чого-небудь, і не починалося щось.

 Минуло їх аж п'ять, а на щастя сиротам і не заснітилось. Люборацькі, с. 90.

 Мынуло їхъ ажъ пять, а на щастя сыротамъ и не заснитылось.

ЗАСЬ

♦ **Зась знати** – Не можна.

 А зась! не знаєш? – озвалася *Орися*. Люборацькі, с. 123.

 А зась! не знаєшь? – озвалась *Орыся*.

ЗАХОДИТИСЯ

♦ **Аж заходитися** – Гірко ридати.

 Мати плаче, аж заходиться, що покарав бог такою донечкою; батько ходить сам не свій, наче гроші загубив або наче йому остання худобина відійшла – зсахарив господь Марусю. Недоколисана, с. 386.

 Мати плаче, ажъ заходитця, шо покаравъ Богъ такою донечкою; батько ходить самъ не свій, наче гроші загубивъ, або наче ёму остання худобина відійшла – зсахаривъ Господь Марусею.

ЗАШПОРИ

♦ **Відійшли зашпори** кому, в кого – Позбутися переживання, страху, душевного болю.

 Поки мати то за жнива з нею погупорила, то за спасівку, **відійшли** Антосьові **защпори**, то й він вмiшався в розмову. Люборацькі, с. 167.

 Поки мати то за жнива з нею погупорила, то за спасивку, **відійшли** Антосєви **защпори**, то й винь вмiшався вь розмову.

ЗВАРЕНИЙ

♦ **Як зварений** – Млявий, пасивний.

 I вже зараз знати, кому таке снилось: **як зварений** iде в клас. Люборацькі, с. 118.

 И вже заразъ знаты, кому таке снылось: **якъ звареный** iде вь класъ.

 От i Антосьо, поки не сказали, що iнспектор на вловах, сидiв **як зварений**; а як почув, то наче в його другий дух вступив. Люборацькі, с. 174.

 Отъ и Антосѣ, поки не сказаны, що ынспектарь на вловахъ, сьидивъ **якъ звареный**; а якъ почувъ, то наче вь ёго другый духъ вступывъ.

ЗВЕРТАТИ

♦ **На своє звертати** – Дiяти в певному, властивому для себе напрямку; пор.: **вести своє (свої)**. Настирливо триматися певної теми, повертаючись до тiєї самої думки (у розмові) [ФСУМ, 1: 76].

 I до панiматки заговорила, – вона балакала по-польськи, а ми **на своє звернiмо**, – каже: Як же ви, iмосць, погано повели свою дочку! Люборацькі, с. 73.

 И до панiматки заговорила, – вона балакала поляськый, а мы **на свое звернимо**, – каже: якже вы, имосць, погано повели свою дочку!

ЗВЕСТИСЯ

♦ **Звестися нiнащо** – В силу життєвих обставин або через безвiлля морально опускається, переставати дотримуватися загальноприйнятих норм у поведiнцi, дiяльностi i т. iн.; пор.: **зiйти**

(звесті́ся, перевесті́ся і т. ін.) / схóдити (звóдитися, переводі́тися) ніна́що (нінаві́що). 1. Утратити все, розоритися. 2. Втратити свої якості, властивості, характерні риси [ФСУМ, 1: 334].

 А попівнам сто раз лучче втопитись, аніж зостатъся дівочити при матері-вдовиці: і мати пропаца, й діти зведуться нінащо. Люборацькі, с. 99.

 А попівнамъ сто-разъ луче втопытысь, анижь зостатъся дивочыты пры матери вдовыци; и маты пропаца, и диты зведутця нинащо.

ЗГЛЯДАТИСЯ

◆ **Аж всі зглядаються** – Дуже гарний.

 *Як от забалгось дівчині подивитись на свою вроду: чи справді вона така хороша, як думалось нишком, що **аж всі зглядалися**, – чи є хоч крихітка тієї краси, що придумала собі. Люборацькі, с.34.*

 *Якъ от забалгось дивчыни подывытысь на свою вроду: чи справди вона така хороша, якъ думалось нышкомъ, що **ажъ вси зглядалыся**, – чы е хоч крыхитка тиеи красы, що прыдумала собі?..*

ЗДОРОВ'Я

◆ **До здоров'я повертатися** – Одужувати.

 *І з того часу, каже, почала вона й **до здоровля повертатися**. Відьми..., с. 454.*

 *И съ тогожь часу, каже, почала вона й **до здоровля повертатися**.*

ЗЕМЛЯ

◆ **Аж земля гуде** – Про інтенсивну, швидку їзду; пор.: аж гуде. Виражає інтенсивність, велику силу вияву чого-небудь [ФСУМ, 1: 202].

 *Як їхав, то коні аж землю рвуть копитами, а від коліс **аж земля гуде!** Люборацькі, с.34.*

 *Якъ їхавъ, то кони ажъ землю рвуть копытамы, а видъ колісь **ажъ земля гуде!**..*

♦ **Щоб був (була) багата, як земля** – Уживається як побажання заможного, ситого життя.

 І почне молитись: – Дай їй, боже, щоб була багата, як земля; здорова, як вода; велична, як хліб святий! Люборацькі, с. 184.

 И почне молытысь: – дай ии, Боже, шобъ була багата, якъ земля; здорова, якъ вода; вельчна, якъ хлибъ святий!

♦ **Землі під собою не бачити** – Бути дуже заклопотаним, зайнятим чим-небудь; пор.: **не бачити світу (світа) [білого (божого)]**. 1 Тяжко страждати, зазнавати фізичних та моральних мук. 2. Бути ув'язненим, у неволі. 3. *за чим*. Бути дуже заклопотаним, зайнятим чим-небудь [ФСУМ, 1: 20–21].

 О. Гервасій кожному, було, привітне слово скаже, нікого мовчки не пройде; а на цей раз і землі під собою не бачив, не то на подорожніх ще придивлявся б. Люборацькі, с. 32.

 О. Гервасій кожному, було, привитне слово скаже, никого мовчки не пройде; а на цей разъ и земли пидъ собою не бачывъ, не то на подорожныхъ ще прыдывлявся бъ.

♦ **Землі під собою не чути** – Бути збудженим, схвильованим чим-небудь; пор.: **не чути (не відчувати) землі [під собою (під ногами)]**. 1. Бути у надзвичайно піднесеному стані. 2. з дієсл. руху. Уживається для підкреслення швидкого, енергійного бігу або ходи; дуже, надзвичайно швидко. 3. Переживати сильний страх [ФСУМ, 1: 259].

 Текля стоїть, землі під собою не чує; і погонич, дворяк, зняв шапку, кланяється. Люборацькі, с. 180.

 Текля стоить, земли пидъ собою не чує; а погоничъ, дворякъ, знявъ шапку, кланяетця.

 І землі під собою не чуєш, і світа перед собою не бачиш; тільки у вухах шумить та серце б'ється, як рибка на гачку. Люборацькі, с.45.

 И земли пидъ собою не чуешь, и свита передъ собою не бачыишь, тилько въ вухахъ шумить та серце бьетця, якъ рыбка на гачку.

♦ **Як з землі рости** – Раптово, несподівано з’являтися; пор.: **як** (мов, *на́че і т. ін.*) **із (з-під) землі вірости** (уродітися, **віринути**) / **вироста́ти** (**виринати**). Несподівано з’явитися де-небудь [ФСУМ, 1: 102].

📖 Так їдучи від Теплика, як минеш Вищий Ташлик та Сребрію та спустишся в видолонок, а там виберешся на невеличку гору, та пройдеш мимо одного хреста, що стоїть при дорозі, та, не доїздячи до другого, бачиш, що Тернівка як з землі росте. Люборацькі, с. 67.

✍ Такъ ідучы видъ Теплыка, якъ мынешъ Выщый Ташлыкъ та Сребрію та спустыся въ выдолынокъ, а тамъ вибересся на невеличку гору, та пройдешь мымо одного хреста, що стоїть при дорозы, та не доїздячы до другого, бачышь, що Тернивка якъ зъ земли росте.

♦ **Аж землю рвати копитами (під собою)** – 1. Швидко їхати; 2. Дужий, баский (про коня); пор.: [**аж**] **рвати** [**нога́ми (копита́ми)**] **зѐмлю**. 1. Дуже швидко йти, бігти. 2. зі словоспол. *такий, що. Швидкий, баский* (перев. про коней) [ФСУМ, 2: 732].

📖 Як їхав, то коні аж землю рвуть копитами, а від коліс аж земля гуде! Люборацькі, с.34.

✍ Якъ їхавъ, то кони ажъ землю рвуть копытамы, а видъ колісъ ажъ земля гуде!..

📖 Приходить у ліс, як подзвонить у перший дзвінок! – являється кінь, як лялечка, **аж землю рве під собою**. Відьми..., с. 422.

✍ Приходить у лісь, якъ подзвонить увъ перший дзвінокъ! являетця кінъ, якъ лялічка, **ажъ землю рве підъ собою**.

♦ **Як крізь землю піти** – Раптово, безслідно зникнути; пор.: **як** (мов, *на́че і т. ін.*) **крізь зѐмлю провалівся**. Раптово, безслідно і т. ін. зник хтось, зникло що-небудь [ФСУМ, 2: 704].

📖 Ковинський ішов по другий бік дороги і зник, **як крізь землю пішов**, що Антосьо не вспів і слова йому сказати і навіть не вгледів. Люборацькі, с. 106.

 Ковиньський ышовъ по другый бикъ дороги, и зныкъ, **якъ кризь землю пишовъ**, що Антосё не вспивъ и слова сказаты и навить не вгледивъ.

 Цей за ним також до воріт, але вже нічого не бачив за ворітьми, наче той пес **кризь землю пйшов**. Відьми..., с. 450.

 Цей за нимъ такожъ до воріть побігъ, але вже нічого не бачивъ за ворітьми, наче той песъ **кризь землю пйшовъ**.

ЗІРОЧКА

♦ **Ходити, як зірочка** – Повільно, плавно ступати, не кваплячись.

 Незабаром Орыся похорошила, як ягідка; **ходила, як зірочка**; покачувалась, як квіточка. Люборацькі, с. 195.

 Незабаромъ Орыся похорошила, якъ ягідка; **ходыла, якъ зирочка**; покачувалась, якъ квиточка.

ЗЛЕ

♦ **Хай йому все зле та нехрещене** – Бути кимось незадоволеним; пор.: хай (нехай) йому (їй) **абішо**, латл. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось [ФСУМ, 1: 13].

 А хай же йому все зле та нехрещене! оце богослов? – **Таже богослов!** І почали кихкати всі чотири. Люборацькі, с. 136.

 А хай же ёму все зле та не хрещене!.. оце богословъ? – Та же богословъ! І почалы кыхкати вси чотыры.

ЗЛИДНІ

♦ **Злидні обсіли кого** – Потрапити в скрутне матеріальне становище, бідувати; пор.: **годувати злідні (зліднів)**. Жити в нужді, в бідності [ФСУМ, 1: 179].

 П'ять літ – як з батого потрянув, пролетять, та чоловіка й не пізнаєш: дівчина з десятилітньої дитини стає відданицею; хлопець парубком стає і вуса голе; а хто віддався, женився назад тому п'ять літ, того діти **обсядуть** або й **злидні**... Люборацькі, с. 102.

 Пять литъ, якъ зъ батого потрянувъ, пролытя, та чоловіка й не

*пизнаешь: дивчына зъ десятилитнѣи дытыны стае видданыцею; хлопецъ парубкомъ стае и вуса голе; а хто виддався, женывся назадъ тому пять литъ, того диты **обсядутъ**, або й **злыдни**...*

ЗЛІСТЬ

♦ **Злість зігнати** на кому – Мститися не тому, хто викликав роздратування, невдоволення, гнів, а кому-небудь іншому; **зганя́ти** (зго́нити) / **зігна́ти злість** (зло, доса́ду, се́рце і т. ін.) на кому. Мститися не тому, хто викликав роздратування, невдоволення, гнів, а кому-небудь іншому [ФСУМ, 1: 329].

 *Глянув, ошельмований, круг себе, і не маючи на кім **злість зігнати** – трах! трах! – побив вікна у школі. Люборацькі, с. 189.*

 *Глянувь, ошельмованый, кругъ себе, ѝ не маючы, на кимъ **злизть зигнаты** – трахъ! трахъ! – побывъ викна у школи.*

 *“От проклятий хапокниш!” – подумала Маса і розірвала б його, та – рада б мама ѝ за пана, так пан не бере! Не мігши **зігнати злість**, Маса здумала тугу розігнати ѝ почала збиратись [в дорогу]. Люборацькі, с. 87.*

 *– От проклятий хапокнишь! – подумала Маса и розирвала бь ёго, та – рада бь мама ѝ за пана, такъ пан не бере!... Не мигшы **зигнаты злизть**, Маса здумала тугу розигнаты и почала збыратысь.*

ЗНАК

♦ **Мати за (дати) знак** – 1. Бути поінформованим, попередженим про щось; 2. Повідомляти, інформувати кого-небудь про щось яким-небудь рухом, звуком і т. ін.; пор.: **дава́ти** (**подава́ти**) / **да́ти** (**пода́ти**) **знак** кому і без додатка. Повідомляти, інформувати кого-небудь про щось яким-небудь рухом, звуком і т. ін.; сигналізувати [ФСУМ, 1: 206].

 *Прочитали молитву, учитель тільки кивнув. Це вже **мали за знак**, що сердитий, і примічали. Як же скаже він: “Садитесь”, то з душі як вітер повіє; як скаже: “Сядьте”, то трохи відійде, а не*

зовсім; як же тільки махне рукою або головою кивне, то всі позавмирають. І оце лиш головою кивнув. Люборацькі, с. 118.

 Прочитали молитву; учитель тільки кивнувъ. Це вже **малы за знакъ**, що сердытый, и прымичалы. Якъ же скаже вин: “садитесь”, то зъ души якъ витерь повіе; якъ скаже: “сядьте”, то трохы видійде, а не зовсимъ; якъ же тільки махне рукою, або головою кивне, то вси й позавмирають. И оце лышь головою кывнувъ.

 А дав знак: півперсня в чолі, а другу їм віддав, щоб приміряли, півхустки, що в царівни взяв, а другу пів- хустки дав ізнов, щоб приміряти. Відьми..., с. 427.

 А давъ знакъ: півъ-перстня въ чолі, а другу імъ віддавъ, шобъ примірали, півъ-хустки, шо въ царівни взявъ, а другу півъ хустки давъ изновъ, шобъ примірати.

ЗНАТИ

♦ **І годі не знати** – Не знати зупину.

 І Антосьо само собою забув би її й тепер, як в реториці забув, якби не надало йому оту молитву видумати; молившись, щораз згадував дівчину і дав серцю волю, – то закохання росло та й росло і годі не знало. Люборацькі, с. 178.

 И Антосё само-собою забудь би ии, и теперь, якъ въ реторыци забудь, якъ бы не надало ёму оту молитву выдуматы: мольвишысь, що разъ згадувавъ дивчыну, и давъ серцю волю, – то закохання росло та й росло и годи не знало.

 – Та я вже бачив їх не раз! і знаю, що вони й гарні, і все. Спочатку навіть і добрі видаються, а як уже спійме в свої руки, то **й годі не знає** – мучить. Проти сили... с. 384.

 – Та я вже бачивъ ихъ неразъ! и знаю, що вони й гарні, и все. Спочатку навіть и добрі видаютьця, а якъ уже спійме въ свої руки, то **й годі не знає** – мучить.

♦ **Хто його знає** – Невідомо; пор.: **хто [ж його (тебе, їх і т. ін.)] знає (зна).** Невідомо, неясно, ніхто не знає. [ФСУМ, 2: 937].

 Той же на печі, може, й заснув, а цей не спить на лаві, тільки вдає, може, й не міг, що нездужав – **хто там його знає!** Відьми..., с. 441.

 Той же на печі може й заснує, а цей не спить на лаві, тільки вдає може й не міг, що нездужав – **хто там його знає!**

ЗОРЯ

♦ **Як зоря ясна** – Дуже гарний (гарна).

 Вона вбереться і піде до церкви, **як зоря ясна**; а там з людьми піде, де будуть вінки святити – біла-біла! Люборацькі, с. 34.

 Вона вбяреться и піде до церкви, **як зоря ясна**; а там з людьми піде, де будуть вінки святити – біла-біла!

 Убрався він, сів на коня, **як зоря ясна**. Відьми..., с. 422.

 Убрався він, сів на коня, **як зоря ясна**.

♦ **Що зоря зійшла** – Неквапно, повільно, неспішно.

 От вийшла Мася, **що зоря зійшла**. Люборацькі, с. 138.

 Отъ вийшла Мася, **що зоря зійшла**.

ЗУБ

♦ **Ні в зуб** – (Зовсім) нічого не знати, не розуміти; **ні (ані) в зуб [ногію]**, *перев. зі сл. не знати, не розуміти і т. ін.* Анітрохи, аніскільки, зовсім [ФСУМ, 1: 347].

 На первий же клас він спросив Антося, а цей **ні в зуб**. Люборацькі, с. 117.

 На первий же клас він спросив Антося, а цей **ни в зуб**.

♦ **Зуби з'їсти на чому** – Мати великий досвід, знання у чому-небудь; пор.: **зуби з'їсти (проїсти) на чому**. Мати великий досвід у чомусь; ґрунтовно вивчити що-небудь [ФСУМ, 1: 336].

 Як стане роя збирати, то наче **зуби з'їла в пасіці**... Люборацькі, с.37.

 Як стане роя збирати, то наче **зуби їзила в пасіці**...

 Мій тато **зуба з'їв** на паламарстві, а на долю не нарікає.
Люборацькі, с. 113.

 Мій тато **зуба їзивъ** на паламарстві, а на долю не нарікає.

♦ **Зуб на зуб стинати** – Сваритися, зчиняти лайку; пор.: **зуб на зуб не попадає**. Хто-небудь дуже тремтить від великого холоду або з переляку [ФСУМ, 1: 347].

 Мася з матір'ю зуб на зуб стинається. Люборацькі, с. 183.

 Мася зъ матиррю зубъ на зубъ стынаетця.

♦ **Зуби скалити (шкірити)** – Реготати, дуже сміятися; пор.: **скаліти зуби, зневажл.** 1. Дуже сміятися, перев. без очевидної причини. 2. *з кого–чого, над ким–чим.* Недобррозичливо, зло висміювати кого-, що-небудь; насміхатися з кого-небудь [ФСУМ, 1: 814].

 – **Ишь, баба!** – каже Тимоха, – **зубы скалит!** – і додав: – У тебе, ведь, бачка, девки то есть? Люборацькі, с. 135.

 – **Ишь, баба!** – каже Тымоха. – **зубы скалитъ!** – и додав: – У тебе ведь, бачка, дефки-та есть?

 Ти думаєш, ми не бачили, як то ти **шкірив зуби**, як нас переписували? Люборацькі, с. 64.

 Ты думаешь, мы не бачылы, як-то ты **шкырывъ зубы**, якъ нас перепысувалы?

♦ **Вирвати, як зуб з ясен** – Забрати, вилучити назавжди.

 В такій-то руки повезла паніматка свою **Масю**, **вирвавши її** змежи дівчат-селючок, **як зуб з ясен**, на лихо та на безголов'я. Люборацькі, с. 67.

 Вь такіи-то руки повезла паниматка свою **Масю**, **вырвавши її** з-меже дивчатъ-селючокъ, **якъ зубъ зъ ясенъ**, на лихо та на безголовля.

I

ІЖИЦЯ

◆ **Іжицю списати** – Зробити суворе зауваження, вилаяти, відшмагати; пор.: **прописати іжицю кому, заст.** Суворо покарати кого-небудь [ФСУМ, 2: 710].

📖 *От лиш не мовчить, то як пиду до смотрителя, то так **іжицю спише**, що й не присядете. Люборацькі, с.51.*

🖋 *Отъ лышь не мовчить, то якъ пиду до смотрытеля, то такъ **ыжыцю спыше**, що й не прысядыте!..*

ІНДИК

◆ **Ступати, як індик** – Поважно; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) індік**, зі сл. напріндитися, надутися і т. ін. Сильно, дуже [ФСУМ, 1: 350].

📖 *Богословія вже не ревла; не скакала, як другим часом, а кожен поважно **ступав, як індик**, натягаючи волосся, що на підгарлі повідпускали, і як джмелі гули; все баса говорили; хто говорив, а хто й мовчки дибав вздовж і поперек? Люборацькі, с. 100.*

🖋 *Богословія вже не ревла, не скакала, якъ другимъ часомъ, а коженъ поважно **ступавъ, якъ ындыкъ**, натягаючи волося, що на пидгарни повідпускалы, и якъ джмили гулы: все баса говорылы; хто говорывъ, а хто й мовчки дыбавъ здовжъ и поперекъ.*

ІСКРА

◆ **Аж іскри скачуть (сиплються)** – 1. Дуже енергійно, завзято, запально, докладаючи всіх зусиль. 2. Хтось дуже незадоволений, розгніваний, злий; пор.: [**аж**] **іскри з очей сиплються (летять, скáčуть і т. ін.) / посіпались (полетіли, поскакали і т. ін.)**. 1. Дуже сильно. 2. Уживається для підкреслення чийогось гніву, обурення, злості і т. ін. 3. Відчувати запаморочення від гострого фізичного болю, від напливу сильних непередбачених почуттів і т. ін. [ФСУМ, 1: 351].

📖 *Вгледів Антосьо – не миле йому й колесо: вже побіг джогана шукать, і через годину – ого! – **аж іскри скачуть**, так полетів за гуртом і собі на нартах. Люборацькі, с.49.*

 Вгледивъ Антосё, не мыле ёму й колесо; вже побигъ джогана шукать, и черезъ годыну – ого! – **ажъ ыскры скачуть** – такъ полетивъ за гуртомъ и соби на нартахъ.

 – Антосьо усміхнувся, та не тим дитячим, щирим усміхом, що від його **ажъ іскри скачуть**, а якось наче знехочу. Люборацькі, с. 114.

 Антосё усміхнувся, та не тымъ дитячимъ, щырымъ усміхомъ, що видъ ёго **ажъ ыскры скачуть**, а якось наче зъ-не-хочу.

 Злий іде, **ажъ іскри з очей скачуть**. “Він же йому дасть!” – подумав би кожен, хто б угадав, що на душі діялось. Люборацькі, с. 166.

 Злий ыде, **ажъ ыскры зъ очей скачуть**: винъ же ёму дасть! – подумавъ бы кожень, хто бъ угадавъ, що на души діялось.

 І що він підведе ложку до губи, то вона плюне на нього та й відвернеться. А з очей її **ажъ іскри сипляться**. Недоколисана, с. 391.

 І що вінъ підведе ложку до губи, то вона плюне на ёго та й відвернитця. А зъ очей її **ажъ искри сиплятця**.

Ї

ЇХАТИ

◆ **Не далеко в'їхати** – Не досягнеш потрібного успіху в чому-небудь; пор.: **далéко не поїдеш (заїдеш)** *на кому, на чому*. Не досягнеш потрібного успіху в чому-небудь [ФСУМ, 2: 663].

📖 *Дай тобі, боже, і на цім світі рай; та як така будеш, то не далеко в'їдеш.* Люборацькі, с. 184.

✍ *Дай тобі, Боже, и на цимъ свити рай; та якъ така будешъ, то не далеко в'їдешъ.*

Й

ЙТИ

♦ **Ні йти, ні сидіти** – Почувати себе ніяково, розгублено або відчувати незручність.

 *Вже більш тижня минуло, що Антосьо наче не солоний: і не спитьсья, й не лежитьсья; **ні йти, ні сидіти** – як то приповідають: і в поле мене не бери, і дома мене не лишай. Люборацькі, с. 167.*

 *Вже більшъ тыжня мынуло, що Антосё наче не солоний: и не спытця, й не лежытця; **ни йти, ни сыдиты** – якъ то прыповидають: и въ поле мене не беры, и дома мене не лышай.*

♦ **Йти проти кого** – Не схвалювати, не підтримувати кого-, чогонебудь, заперечувати щось.

 *Поверх всього ще й сама сяде перед льохом на дзиглику та й виспіває – та ще так гарно, що й соловейка глушить! да все таких підбирає, щоб **йшли проти** чоловіка, що він назаперті, а жінка на своїй волі дознає всякої долі. Проти сили..., с. 379.*

 *Поверхъ всёго ще й сама сяде передъ лёхом на дзигліку тай виспіває – та ще такъ гарно, шо й соловейка глушить! да все такихъ підбирає, щобъ **йшли проти** чоловіка, що вінъ назаперті, а жінка на своїй волі дознає всякої долі.*

К

КАДИЛО

♦ **Як вмерлому кадило** – Не допомагає; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) мёртвому каділо**, зі сл. допомага́ти, помага́ти і под. Уживається для вираження повного заперечення змісту слова; зовсім не (допомагати) [ФСУМ, 1: 360].

📖 Згодом так і мати зробила: “Роби, – каже, – доню, що тобі любо та мило, а мені вже докучило сваритись на тебе, да таки, бачу, тобі слова мої, **як вмерлому кадило**”. Недоколисана, с. 385.

✍ Згодомъ такъ і мати зробила: роби, каже, доню, шо тобі любо та мило, а міні вже докучило сваритись на тебе, да таки, бачу, тобі слова мої, **як вмерлому кадило**.

КАЗАН

♦ **Як в казані клекотить (кипить)** – 1. Відбувається сварка, велика суперечка; зчиняти шум, гамір, робити безлад і т. ін.; 2. Щось відбувається, здійснюється і т. ін. дуже жваво, на повну силу; пор.: **кипіть як (мов, ніби і т. ін.) у казані**. Відбувається сварка, велика суперечка і т. ін. [ФСУМ, 1: 373].

📖 *Всамперед ввійшов у хату Люборацький, лап за шапку жменюю і жбурнув на кровать, та й тиць на стіл. Вбігає другий. Цей поскакав по кроватях. За ним третій, четвертий – одинадцятий, дванадцятий. І **закіпіло, як в казані**. Люборацькі, с. 43.*

✍ *Въ-самъ-передъ ввійшовъ у хату Люборацькый, лапъ за шапку жменю и жбурнув на кровать тай тыць на стиль. Вбигае другый. Цей поскакавъ по кроватяхъ. За нымъ третий, четвертый – одынадцятый, дванадцятый, – и **закыпило, якъ въ казани**.*

📖 *В других класах (філософії та реториці) кричали, скакали; а тут, **як в казані кипіло**, тільки крику не було, і чутно було, як чобітьми цокають, та ще й чоботи робились тоді на рипах. Люборацькі, с. 100.*

✍ *Въ другихъ класахъ (фылософїи та реторыци) крычали, скакалы; а тутъ, **якъ въ казани кыпило**, только крыку не было, и*

чутко було, як чобитьмы цокають, та ще й чоботы робылись тоди на рыпахъ.

📖 Іноді тут **як в казані кипить**, клекоче, і співи йдуть, і сварки, і так крик та буркіт; а іноді – як у пустці, лиш вітер гуде. Люборацькі, с. 149.

✍️ Ъноди тутъ, **якъ въ казани кыпыть**, клекоче, и спивы йдуть и сваркы, и такъ крыкъ та буркитъ; а ыноди – якъ у пустци, лишъ витерь гуде.

📖 Справді, на душі в о. Гервасія, **як у казані, клекотіло**; думка думку випереджала, а більш того, що жодної не було, тільки за серце стиснуло. Люборацькі, с. 33.

✍️ Справди на души въ о. Гервасыя, **якъ въ казани клыкотило**, думка думку выпереджала, а бильшь того, що жодной не було, тилько за серце стыснуло.

КАЗАТИ

♦ **То ніщо й казати** – Уживається для підтвердження вичерпності сказаного; пор.: **що й казати**. Уживається для підтвердження певної думки, висловлення відсутності сумніву в чому-небудь; не можна заперечувати [ФСУМ, 1: 361].

📖 *Що вже повироблювано горорізьбою, **то ніщо й казати!*** Люборацькі, с. 41.

✍️ *Що вже повыроблювано гороризбою, **то нищо й казаты!***

(**То**) **і не кажи** – Уживається для підтвердження певної думки, висловлення відсутності сумніву в чому-небудь, для вираження запевнення, переконання когось у чому-небудь; не можна заперечувати; безперечно, звичайно; пор.: **що (як) [там] не кажі (не говорі)**. Уживається для вираження запевнення, переконання когось у чому-небудь; безперечно, звичайно [ФСУМ, 1: 361].

📖 Йому наказали, щоб не лякав дитини, бо ще, Боже борони, як заслабне, то хоч з світа втікай: із одним непорадна година, а з двома **й не кажи**. Люборацькі, с. 84.

 Ёму наказали, шобъ не лякавъ дытыны, бо ще, Боже бороны, якъ заслабне, то хочъ зъ свита втикай: и зъ однимъ непорадна годына, а зъ двома **й не кажы**.

 Тут і в посуху багнука, що й вйлазу нема; а як дощ спаде, **то й не кажи** пройти. Люборацькі, с. 191.

 Тутъ и въ посуху багнука, що й вылазу нема; а якъ дощъ спаде, **то й не кажи** пройты.

КАЛИТКА

♦ **В калитці гуде** – Не мати грошей, бути бідним; пор.: **порожня** (пуста, бідна і т. ін.) **кишеня (калитка)**. 1. Мало, нема грошей. 2. у кого. Хто-небудь бідний, не має грошей [ФСУМ, 1: 374].

 Правда, в **калитці гуде** воно – гуде, вшак (однак) же не без гроша. Недоколисана, с. 388.

 Правда, в **калитці гуде** воно – гуде, вшак же не без грóша.

КАМІННЯ

♦ **Наче камінням приклало**– Не могли заплакати.

 Орыся й плакала б, та не могла: за серце стиснуло, аж мову замкнуло, і сльози наче зав'язав, **наче камінням їх приклав** у грудях, хоч би одна навернулася – так ніт. Люборацькі, с. 89.

 Орыся й плакала бъ, та не могла: за серце стыснуло, ажъ мову замкнуло, и слёзи наче завязавъ, **наче каминямъ ихъ приклавъ** у грудяхъ, хочъ бы одна навернулася – такъ нитъ.

♦ **І каміння гризе** – Про щось дуже міцне, тверде, сильне.

 А він все перебирав і вибрав таке лихо, що **й каміння гризе**. Проти сили..., с. 378.

 А вінъ все перебиравъ, и вибравъ таке лихо, шо **й каміня вгризе**.

КАМІНЬ

♦ **Немов камінь на серці** – Хтось важко переживає що-небудь; пор.: [важкий] **камінь давить душу (серце) кому**. Кому-небудь

дуже важко, хтось перебуває в гнітючому настрої, дуже страждає, переживає і т. ін. [ФСУМ, 1: 363].

 Говорить старий як годиться, а на серці, немов млинський камінь, лягла тяжка дума: “Чи не попалась мишка в котячі пазурі, що така слухняна стала”. Недоколисана, с. 396.

 Говорить старий, як годиться, а на серці, не мовь млинський камінь, лягла тяжка дума: чи не попалась мишка в котячі пазурі, що така слухняна стала.

КАПЛУН

◆ **Наче каплун на морозі** – Про синявий колір (на обличчі).

 Глянув я – правда: червоний на твару, аж синявий, наче каплун на морозі, як і живий був, тідьки губи пожовкли та попід очі трохи посиніло. Відьми..., с. 419.

 Глянув я – правда червоний на твару – аж сінявий, наче каплун на морозі, як и живий був, тільки губи пожовкли та по-під очі трохи посиніло.

КАТ

◆ **Наче в ката вчився** – Про жорстоку людину; пор.: кат кáтом; кат з катів. Дуже жорстокий, немилосердний (про людину) [ФСУМ, 1: 366].

 Вже на кого завізьмуться, то й різки осібні плетуть на того; виберуть самі луччі прутики, попарять, сплетуть, як батіг, і як увірве, то наче в ката вчився. Люборацькі, с. 109.

 Вже на кого завізьмутця, то й ризкы особни плетуть на того: виберуть сами луччи прутькы, попаря, сплетуть, як батигъ, и як ввирве, то наче вь ката вчився.

КАЧАН

◆ **Круглий, як качан** – Про гладку та низьку зростом людину.

 А вона перебирає: той поганий – рудий, той погано зветься – який-небудь Чупрійдас, або Череванський, або Тиририри! той загострений, як швайка; той круглий, як качан. Люборацькі, с.34.

✍ А вона перебырае: той поганый – рудый; той погано зветця – який нибудь Чуприйдас, або Череванський, або Тыры-рыры! Той загострыный, якъ швайка; той круглый, якъ качань...

КАЧКА

♦ **Як качка по воді** – Про граціозну, гарну ходу.

📖 Сама не ходе, а пливе, як качка по воді; і менших так приучувала. Люборацькі, с. 77.

✍ Сама не ходе, а пливе, якъ качка по води; и меньчыхъ такъ прыучувала.

КАША

♦ **Не дати собі в кашу наплювати** – Не дозволяти себе ображати; пор.: не дава́ти (не дозволя́ти) / не да́ти (не дозво́лити) наплюва́ти (плюну́ти) [собі́] в ка́шу (в борщ) кому і без додатка. Вміти відстоювати, захищати себе [ФСУМ, 1: 217].

📖 Та Орыся не Мася, – озвався духовник, – а Мася не Орыся; ця не дасть собі в кашу наплювати – як москаль який. Люборацькі, с. 182.

✍ Та Орыся не Мася, – озвався духовныкъ, – а Мася не Орыся; ця не дасть соби въ кашу наплюваты – якъ москаль який.

КВАЧ

♦ **Хоч квач – товкмач** – Про людину, якій усе все одно, байдуже.

📖 А наші попи так: хоч квач – товкмач!.. Люборацькі, с. 198.

✍ А наши попы такъ: хочъ квачъ – токмачъ!...

КВІТКА (КВІТОЧКА)

♦ **Як квіточка вбрана** – Дуже гарна; пор.: як (мов, ніби і т. ін.) [та] квіточка (квітка). Дуже гарна [ФСУМ, 1: 367].

📖 І церква в селі, як квіточка, вбрана: обсаджена липами, тополями, всякою садовиною, а коло притвору дві комори, шопи, возівню видно, клуню і тік; на току скільки стогів це торішнього

хліба; за током ішов садок – великий та розкішний. Люборацькі, с. 28.

 И церква въ сели, якъ квіточка вбрана: обсаджена лытамы, тополямы, всякою садовою, а коло прытворя дви комори, шопы; возовню выдно, клуню и тикъ; на току скільки стогивъ це торшинёго хліба; за токомъ ишовъ садокъ – велькый та роскишний.

 Незабаром Орыся похорошила, як ягідка; ходила, як зірочка; покачувалась, як квіточка. Люборацькі, с. 195.

 Незабаромъ Орыся похорошила, якъ ягідка; ходыла, якъ зирочка; покачувалась, якъ квіточка.

 А прийдуть ті – повіддавані, аж любо оком зглянути; такі молодиці, що куди! і діточки, як квіточки, хороші, коло них звиваються та жебоняць любенько. Недоколисана, с. 386.

 А прийдуть ті – повіддавані, ажъ любо окомъ зглянути; такі молодиці, шо куди! и діточки, якъ квіточки, хороші, коло нихъ звиваютьця та жибоняць любенько.

КИПТИ

♦ **Що в ньому кипить** – Хто такий; що за людина.

 – *Ніщо робити! – каже дар, – хай побуде при нас, придивимся та й розпізнаєм, що в йому кипить. Відьми..., с. 429.*

 – *Нішо робити! каже царь, хай побуде при насъ, придивимся тай розпізнаєм, шо въ ёму кипить.*

КИШЕНЯ

♦ **Кишено потрясти кому** – Витратитися; пор.: **потрусіти калітку** (каліткою, кишéні і т. ін.) *чию* (чиєю, чий), у кого, яку (якою, які). Примусити когось витратитися або насильно забрати в кого-небудь гроші [ФСУМ, 2: 682].

 Доки він буде згнуцатись над тією безщасницею? доки збиткуватись? – гула громада, та тільки в оренді або де на самоті, щоб до попа й чутка не дійшла, бо попотупкаєшся коло

нього на случай якої оказії та й **кишеню потрясеи**. Люборацькі, с. 185.

✍ Доки винь буде знуцатись надъ тыею бецасныцею? докы збыткуватись? – гула громада, та тилькы въ оренди або де на самоти, щобъ до попа й чутка не дійшла, бо попотупкаеся коло нѣго на случай якои оказіи та й **кышеню потрясеишь**.

♦ **Кишеню полатати** – Покращити свій матеріальний стан, отримати прибуток.

📖 І складались на дзвін, а він купив заводило, бо захотів **кишеню** собі **полатати**. І те помістили в прошенії, що він на срам дому божому зветься Петропавловський, як і церква по-сусідству. Люборацькі, с. 189.

✍ И складальсь на дзвинь, а винь купывъ заводыло, бо захотивъ **кышеню** соби **полататы**, и те помистылы въ прошеніи, що вин на срамъ дому Божому зветця Петропавловський, якъ и церква по сусидству.

КИШКА

♦ **Підохати кишку** – Наїстися.

📖 Через годину панотець затирав сметану з свіжим сиром, випивши чарку оковитої. Таки добре **підопхавши кишку**, він згадав і паніматку, та й гука... Люборацькі, с. 36.

✍ Черезъ годину панотець затеравъ смытану зъ свижымъ сыромъ, выпывши чарку оковитои. Таки добре **пидопхавши кышку**, винь згадавъ й паниматку, тай гука...

♦ **Аж кишки болять** – Дуже; пор.: **аж кишкі болять**, перев. з дієсл. Надзвичайно, дуже [ФСУМ, 1: 374].

📖 Чого б волочитись? – заgrimів старший. – Тут їсти – **аж кишки болять**, а вони пішли! Люборацькі, с. 50.

✍ Чого б волочытись? – загремивъ старший. – Тут исты – **ажъ кышкы боля**, а вони пишлы!

♦ **Кишки сваряться** *в кого* – Бути голодним; пор.: **кишкі грають / заграють** [марш] *у кого*. Хто-небудь дуже голодний [ФСУМ, 1: 374].

📖 *Дай-но чого перекусити, а то аж кишки сваряться*, – додав далі. Люборацькі, с. 58.

✍ *Дай-но чого перекусыти, а то ажъ кишки сварятця*, – додавъ далій.

КІЛ

♦ **Ні кола, ні двора** – Хтось зовсім нічого не має, дуже бідний; пор.: **ні кола, ні (ані) двора** *в кого і без додатка*. 1. Хто-небудь дуже бідний, не має господарства // з сл. *не мати, не бути* і т. ін. Ніякого господарства,

Нічого. 2. Хто-небудь самотній, одинокий [ФСУМ, 1: 385].

📖 *Вона плаче, що сором, а архирей каже: “Слезно просила” – і просила якого бідолаху, що ні кола, ні двора; ні роду, ні плоду*. Люборацькі, с. 99.

✍ *Вона плаче, що соромъ, а архирей каже: слезно просила, – и посылла якого бидолаху, що ни кола, ни двора, ни роду, ни плоду*.

КІНЕЦЬ

♦ **(І) кінця не видно (видати)** – 1. Щось дуже далеко простягнулося; 2. Невідомо коли закінчиться; пор.: **нема́ (нема́с, не було́, не відно) [і] кінця-краю (ні кінця ні краю, кінця, краю) чому**. 1. Щось простягнулося дуже далеко або високо. 2. Щось дуже довго триває, існує, не закінчується. 3. Чого-небудь є дуже багато або щось виявляється великою мірою [ФСУМ, 2: 544].

📖 *Щось довге, наче шура – та таке довге, що з синей і кінця не видно*. Люборацькі, с. 42.

✍ *Щось довге, наче шура, та таке довге, що зъ синей и кинця не выдно*.

📖 *Горе бідному панові, та й годі! І кінця не видати*. Проти сили..., с. 379.

✍ *Горе бідному панові тай годі! и кінця не видати*.

◆ **Ні кінця, ні міри немає** – Чогось дуже багато.

 Ні кінця, ні міри йому немає, хіба бог один знає; а біди в ньому, аж тісно: де ступиш, то або наступиш на псявіру, або спіткнешся; а минеш одну, друга нагибає, як не десять за одною. Проти сили..., с. 378.

 Ні конца, ні міри ёму немає, хіба богъ одинъ знае; а біди въ ёму, ажъ тісно: де ступишь, то або наступишь на псявіру, або спіткнешся; а минешъ одну, друга нагибае, якъ не десять за одною.

◆ **Кінці не вивести** – Важко впоратися комусь із труднощами, нестатками.

 *Бачивши, що нічого не помагає, батько й плюнув: “Цур тобі!! пек тобі!! вже не маленька еси, сама шукай світові ладу, а я з тобою **кінця не виведу**”. Недоколисана, с. 385.*

 *Бачивши, що нічого не помагає, батько й плюнувь: цуръ тобі! пекъ тобі! вже не маленька еси, сама шукай світові ладу, а я съ тобою **кінця не виведу**.*

КІНЬ

◆ **Наче сто коней біжить** – Дуже шумно.

 *Піднявсь такий стук, **наче сто коней біжить**; сміх, няк, регіт, біготня; бо знайшлись і хорти, і мисливці, і шпанці, і всяка птиця, і звірина; а циган загнуждав кобилу і ньокає; там ведмідь реве, – всього було. Люборацькі, с. 101.*

 *Пиднявсь такий стукъ, **наче сто коней бижыть**; смихъ, нявсъ, регить, биготня; бо знайшлысь и хорты, и мыслывци, и шпанци, й всяка птыця и звырына, а цыганъ зануждавъ кобылу и нёкае; тамъ ведмидь реве, – всёго було.*

◆ **Знайся кінь з конем, віл з волом** – Знати своє місце у суспільстві.

 *Ні до кого не пристає так ота приповідь “**знайся кінь з конем, віл з волом**”, як до подолян; там як їздять в гостину, то піп до попа, дяк до дяка, пан до пана; лиш оті скарбові лушпайки*

лизуть на світло, як тьма. Люборацькі, с. 140.

✍ Ни до кого не прыстае такъ ота прыповисть: “**знайся кинь съ конемъ, виль зъ волом**”, якъ до подолян: тамъ якъ ізда въ гостыну, то пипъ до попа, дякъ до дяка, панъ до пана; лышь оти скарбови лушпайкы лизуть на светло, якъ тьма.

◆ **Як на поштарських конях** – Дуже швидко побігти.

📖 Зашуміло йому в вухах і в ногах таку силу почув, що покатав, **як на поштарських конях**. Люборацькі, с. 169.

✍ Зашумило ёму въ вухахъ и въ ногахъ таку сылу почувъ, що покатавъ, **як на поштарських коняхъ**.

◆ **І конем не об’їхати** – Не можна вплинути на долю.

📖 І помінялись обручками і хустки забрали; судженого, кажуть, **і конем не об’їдеш**. Недоколисана, с. 388.

✍ И помінялись обручками и хустки забрали; судженого, кажуть, **и конем не об’їдешь**.

КІСТКА

◆ **Кісткою в горлі сісти** – Стати комусь на заваді; пор.: **ста́ти / стоя́ти кі́сткою в го́рлі (поперéк го́рла) кому і без додатка**.

1. Завадити кому-небудь, дуже занепокоїти когось, викликати заздрість у когось. 2. Стати на перешкоді кому-, чому-небудь. 3. Зробитися остогидним, ненависним кому-небудь [ФСУМ, 2: 860].

📖 Запорожжя панам **кісткою в горлі сіло**; то щоб лучче його осміять, вони вчепили своїм дворякам оселедець: жмут волосся коло лівого вуха. Люборацькі, с.63.

✍ Запорожжя панамъ **кисткою въ горли сило**; то шобъ луче ёго осміять, вони вчепылы своїмъ дворякамъ оселедець; жмытъ волося коло ливого вуха.

◆ **Кістками лягти** – Померти; пор.: **лягти / лягати кістями (кістками)**. 1. Загинути в бою, в боротьбі, відстоюючи, захищаючи

кого-, що-небудь, домагаючись чогось. 2. Бути знищеним, розгромленим (перев. про ворогів) [ФСУМ, 1: 455].

 Лягло кістми стільки люду щирого, щиро обороняючи благочестіє, і так щиро віруючи в діла і безділля, з-предку-віку християнством заборонені! Відьми..., с. 414.

 Лягло кістми стілько люду щирого, щиро обороняючи благочестіє, и такъ щиро віруючи въ діла и безділля, съ предку-віку христіанствомъ заборонені!

♦ **Й кісток немає з кого** – Про того, хто давно помер; пор.: **нема (немає) і кісточки чиеї, кого**. Хто-небудь давно вже помер [ФСУМ, 2: 542].

 *Назад тому літ, певне, з двадцять буде, я знав одну дівчину – може, вона йще жива, а може, **й кісток** з неї **вже нема**, хто її знає, – що для любощів таку штуку робила. Відьми..., с. 447.*

 *Назадъ тому літъ певне съ двадцять буде, я знавъ одну дівчину – може, вона йще жива, а може **й кістокъ** зъ неї **вже нема** – хто її знає – що для любощівъ таку штуку робила.*

КІСТОЧКА

♦ **Цілої кісточки не зосталось** – Понівечитися, скалічитися; пор.: **[і] кістки живої (цілої) не оставити (не зоставити, не лишити і т. ін.)**. 1. *зі сл.* побити, понівечити і т. ін. Дуже сильно, надмірно, жорстоко і т. ін. 2. *зі сл.* обмовити, обсудити і под. До найменших дрібниць; повністю [ФСУМ, 2: 590].

 *Та Антосьо не пішов, тільки надвір вийшов і роздивлявся на гори та жахався, як люди лазили по них, ступаючи з прискалка на прискалок. Якби котре урвалось, то **цілої кісточки не зосталось би**. Люборацькі, с. 149.*

 *Та Антосё не пишовъ, тилькы на двиръ выйшовъ и роздивлявся на горы та жахався, якъ люды лазылы по ныхъ, ступаючи зъ прыскалка на прыскалокъ. Якбы котре урвалось, то **целою кисточки не зосталось бы**.*

КІТ

♦ **Як кіт на мишу** – Жадібно; пор.: **як** (мов, ніби і т. ін.) **кіт до миші**, зі сл. кидатися. Жадібно, пристрасно [ФСУМ, 1: 378].

📖 *Як ось відчинились двері з другої кімнати і вийшов смотритель – стрижений, голений; ніс йому карлючкою, а очі світяться, як у kota, здається, от і кинеться, **як кіт на мишу**. Люборацькі, с. 45.*

📖 *Якь ось вичынылысь двери зь другои кимнаты и выйшовъ смотритель – стрижений, голяний; нись ёму карлючкою, а очи свитяця, якь вь kota, – здаецця, оть и кынетця, **якь кит на мишу**.*

📖 *Кому лучилось бути в Умані на Софіївці літ тому з двадцять назад, той мусив завважити на гулянні за паном статнього козака, чорнобривого, високого; з обличчя він був дуже гарний, а в очах світилось щось котячого, мовби так і кинеться, **як кіт на мишку**. Люборацькі, с. 62.*

📖 *Кому лучилось бути вь Гумани на Софіївці литъ тому зь двадцять назадъ, той мусивъ завважыты на гулянни за паномъ статнёго козака, чорнобрывого, високого; зь обличчя винъ бувъ дуже гарный, а вь очахъ свитылось щось котячого, мовъ бы такъ и кынетця, **якь кит на мышку**.*

♦ **Як кіт з собакою** – Постійно бути в незгоді; пор. **як** (мов, ніби і т. ін.) **кіт (кішка) з собакою**, зі сл. жити. Без злагоди, постійно ворогуючи, сварячись і т. ін. [ФСУМ, 1: 378].

📖 *Ректор і інспектор в семінаріях звичаєм живють, **як кіт з собакою**, то треба тільки вміти, щоб з їх сварки користати. Люборацькі, с. 193.*

📖 *Ректарь и ынспектарь вь семынаріяхъ звывчаёмъ жыють, **якь кить зь собакою**, то треба тилькы вмыты, щобъ зь ихъ сваркы користаты.*

КЛОПІТ

♦ **Збутись клопоту** – Позбутися обтяжливої справи тощо.

📖 *Либонь таке випадає, що піду за татарським зіллям та й*

збудусь клопоту. Люборацькі, с. 180.

✍️ Лыбонь таке выпадае, що пиду за татарськымъ зилемъ та й збудусь клопоту.

📖 Вмер та й збувся клопоту... Відьми..., с. 448.

✍️ Вмеръ тай збувся клопоту...

КНИЖКА

♦ **Наче з книжки** – Говорити, розповідати до ладу, плинно, не зупиняючись; пор.: **як (мов, наче і т. ін.) з кнїжки читати (вичїтувати)**, зі сл. розка́зувати, розповідати і под. Без запинки, дуже чітко [ФСУМ, 2: 949].

*📖 Як розкаже було що з давнини, то **наче з книжки** вичитує, аж зітхнеш, слухаючи. Люборацькі, с. 31.*

*✍️ Якъ розкаже, було, що зь давныны, то **наче зь кнїжкы** вычитує, ажъ зидхнешь, слухаючы.*

♦ **Гризти книжку, як заєць щепи** – Наполегливо оволодівати знаннями.

*📖 Ні, брате, я не з тих, що **гриз книжку, як заєць щепи**. Люборацькі, с. 177.*

*✍️ Ни, брате, я не зь тыхъ, щобъ **грызъ кнїжкы, якъ заецъ щепы**.*

КОЖУХ

♦ **Вчепитися (держатися) як реп'ях (кожуха) див. РЕП'ЯХ**

КОЗА

♦ **Нагадати козі смерть** – Примусити кого-небудь згадати те, що для нього дуже важливе і болюче, а всім іншим вже набридло; пор.: **нагадати козі смерть**. Примусити кого-небудь згадати те, що для нього дуже важливе і болюче, а всім іншим вже набридло. [ФСУМ, 1: 521].

*📖 Якби за годинку перед цим **Мася побачила, що хто робе такі штуки, сама посміялася б; а тепер ось як! Нагадав**, кажуть, **козі смерть**... Люборацькі, с. 35.*

*✍ Якъ бы за годынку передъ цымъ Маса побачыла, що хто робе таки штуки, сама просміяла бѣ, а теперь ось-якъ! **Нагадавъ, кажуть, кози смерть...***

♦ **Як дикі кози** – Хтось скаче, дуже бігає, бешкетує.

*📖 І аж серце хлопцеві завмирало, аж волосся їжилось, аж мало не крикне неборак, як хто схибнеться, а ті скачуть, **як дикі кози**, і гадки собі не мають. Люборацькі, с. 149.*

*✍ И ажъ серце хлопцеві завмырало, ажъ волося їжылось, ажъ мало не крыкне неборакъ, якъ хто схибнетця, а ти скачуть, **якъ дыки козы**, и гадкы соби не мають.*

♦ **Хоч коза з вовком вінчайся** – Безвихідне становище, відчай і т. ін.

*📖 Встряг старий в солону по самі пахви; вона спинається, дубала стає, смітить по дорозі, а йому, трохи молодшому за світ, **хоч коза з вовком вінчайся**. Люборацькі, с. 197.*

*✍ Встрягъ старый въ солону по сами пахвы; вона спынаетця, дубала стає, смитыть по дорози, а ёму, трохы молодчому за свить, **хочъ коза зъ вовкомъ винчайся**.*

КОЗАК

♦ **Бог не без милосердія, козак не без долі див. БОГ**

КОЗУБ

♦ **Козубом стати** – Дуже зашкарубнути, задубіти; **кóзубом стáти**. Дуже зашкарубнути, задубіти (про одяг, покривало тощо) [ФСУМ, 2: 869].

*📖 Поки до санок дійшов, підрясник **козубом став**, аж до шкіри прикипів. Люборацькі, с. 81.*

*✍ Покры до санокъ дійшовъ, пидрясныкъ **козубомъ ставъ**, ажъ до шкіры прыхыпивъ.*

КОЛО

♦ **Сидіти, як горобець на колі див. ГОРОБЕЦЬ**

КОЛОДЯЗЬ

♦ Силою колодязь копавши, не пити води з нього – Не буде з того ніякої користі.

 Що ж, сестро! не штука випросити в архирея богослова; та силою колодязь копавши, не пий води з його. Люборацькі, с. 99.

 Що жь, сестро! не штука выпросыты в архырея богослова; та сылюю колодязь копавшы, не пый воды зь ёго.

КОМПЛІМЕНТ

♦ Компліменти садити – Лестити комусь.

 *Думаю, що ви там між городянками навчилися **компліменти садити**, то й приїхали на село людей дурити. Люборацькі, с. 168.*

 *Думаю, що вы тамъ мизъ городянками навчылысь **комплименты садыты**, то й прыіхалы на село людей дурыты.*

КОПА

♦ Вчистити копу – Добре набити, побити когось.

 *Роздягли сирому і **вчистили** мало не копу. А він, неборак, щоб пікнув. Люборацькі, с. 114.*

 *Ростяглы сирому і **вчыстылы** мало не копу. А винь, неборакъ, щобъ пикнувъ.*

КОПИТО

♦ Аж землю рвати копитами *див. ЗЕМЛЯ*

КОПІЙЧИНА

♦ Душити копійчину – Надмірно берегти гроші, не витратитися.

 *Батьки в поповичів народ все скупенький, що **душать копійчину**; та правду сказати, такі нізвідкіль їм сипати грішми – то школа й на папір частенько не має шага; і в хазяйки зазичається, а про ласоці й думати не гадає. Люборацькі, с. 103.*

 *Батькы в поповычывъ народъ все скупенькый, що **душа копійчину**; та правду сказати, такы низвидкиль имъ сыпаты*

гришмы: то школа й на папирь частенько не мае шага, и въ хазяйкыи зазычаеця, а про ласоци и думать не гадай.

КПИТИ

♦ **На кпи** – Кепкувати, глузувати, насміхатися з когось; пор.: **брати на кпїни** (**на кпин**, діал. **на кпи**) *кого, що*. Кепкувати, глузувати, насміхатися з когось [ФСУМ, 1: 55].

📖 Скажеш роздягатись чи таки зовсім зо всього розібратись? – Так, значитья, **на кпи**. Недоколисана, с. 390.

✍ Скажеш роздягатись чи таки зовсім зо всёго розібратись? – Такъ, значитця, **на кпи**.

КРАВЕЦТВО

♦ **Знай своє шевство, а в кравецтво не мішайсь** – Кожен має займатися своєю справою.

📖 *Що ви! граете?* – гукнув, схопившись, той, що спав, і кинувсь до баса: – Швець, – каже, – **знай своє шевство, а в кравецтво не мішайсь!** – і сів сам до баса, а той взяв кларнет. Переграли. Люборацькі, с. 156.

✍ *Що ви! граете?* – гукнувъ, схопывшисьъ, той, що спавъ, и кынувсь до баса: швецъ, – каже, – **знай свое шевство, а въ кравецтво не мишайсь!**

КРАПЛЯ

♦ **Останню каплю крові тягнути** – Забирати у когось усі кошти; пор.: **тягті** (**тягнүти, витягати, витягувати**) / **вїтягти** (**вїтягнути**) [**останні (усі) жили**. 1. з *кого*. Тяжко експлуатувати кого-небудь. Вимотувати, вимучувати когось важкою, обтяжливою роботою. 2. з *кого-чого*. Забирати у когось усі кошти [ФСУМ, 2: 906].

📖 Вбиралась, як павич; **останню краплю крові**, як то кажуть, тягла з матери та все садила на крами. Люборацькі, с. 91.

✍ Вбыралась, якъ павычь; **останню каплю кровы**, якъ то кажуть, тягла зъ матери та все садыла на крамы.

КРАСА

♦ **Краси набратися** – Стати гарним.

📖 *Тоді й виймуть її з вогню, викинуть на вітер; обвіє нещасливу, і вона знов відійде, тіла **набереться та краси**. Люборацькі, с. 195.*

✍️ *Тоди й виймуть її зь вогню, выкынуть на витерь; обвіє нещасливу, и вона зновъ видійде, тила наберетця та красы.*

КРАСОВУЛЯ

♦ **Телепнути по красовулі** – Випитити.

📖 *От і живицю принесли. **Телепнули ми по красовулі**, не кожен і закусив, а декотрий і не обітреться, як під вікном застугонило, занявчало. Люборацькі, с. 152.*

✍️ *Отъ и жывыцю прынеслы. **Телепнулы мы по красовули**, не коженъ и закусывъ, а декотрый и не обитретьця, якъ пидъ викномъ застугонило, закнявчало.*

КРЕЙДА

♦ **Наче крейдою витерти** – Дуже збліднути.

📖 *Паніматка ходила як пришиблена, сама себе не тямивши: щось би робила, і тільки шупортається – те возьме, там покладе; друге возьме, туди понесе; те розіб'є, як кладе; друге само з рук випаде. І біла-біла, **наче її крейдою хто витер**. Люборацькі, с. 89.*

✍️ *Паниматка ходыла, якъ прышыбляна, сама себе не тямывшы: щось бы робыла, и тилько шупортаетця: те возьме, тамъ покладе; друге возьме, туды понесе; те розибъе, якъ кладе; друге само зь рукъ выпаде. И била-била, **наче її крейдою хто вытеръ**.*

♦ **Стати, як крейда** – Дуже збліднути.

📖 *Чим довше йшов, чим ближче було, тим все біліший робився, а як увійшов у синці, то **як крейда став** і не йде. Люборацькі, с. 111.*

✍️ *Чымъ довше йшовъ, чымъ блыжче було, тимъ все билійшыи робывся, а якъ увійшовъ у синци, то **якъ крейда ставъ**, и не йде.*

КРИВДА

♦ **Стати в кривду кому** – Образити кого-небудь.

 Ти ж, сестро, знаєш мене; я тобі не стану в кривду. Люборацькі, с. 100.

 Ты жъ, сестро, знаєшь мене: я тобі не стану вь кривду.

КРИК

♦ **Наробити крику** – Голосно, крикливо дорікати комусь, сваритися.

 Як наробить крику, що аж на друге село чути, ті й відкинуться, аби лиш біди скараскатись. Відьми..., с. 427.

 Якъ наробить крику, шо ажъ на друге село чути, ті й відкинутця, аби лишъ біди скараскатись.

КРИЛА

♦ **Мовби на крилах** – Бути у піднесеному настрої; пор.: [як (мов, немów і т. ін.)] на крилах. 1. зі сл. летіти, спуска́тися і под. Дуже швидко. 2. У доброму настрої, у стані піднесення [ФСУМ, 1: 397].

 Мовби на крилах полетів Антосьо додому, як розпустили вже на вакації; в дорозі і горілкою жида підпоював, і все; коні біжать, духу пускаються, а він все сваритьсья: чого помалу їдеи? Люборацькі, с.178.

 Мовь бы на крылахъ полетивъ Антосё додому, якъ роспустылы уже на вакації; вь дорозы и горилкою жыда пидпоювавъ, и все; кони бижать, духу пускаютця, а винъ все сварытця: – чого помало їдешь?

КРОВ

♦ **Кров грає в кого, кому** – Здоровий, рожевовидий, рум'яний (про людину та її обличчя).

 Бакени мав густі та чорні, вуса добрі, очі бистрі та живі, чоло високе, лице не набит біле, бо не шанувався, і на щоках кров грала. Люборацькі, с. 200.

 *Бакыны мавъ густы та чорни, вуса добри, очы быстри та жыви, чоло високе, лыце не на збыть биле, бо не шанувався, и на щокахъ **кровъ грала**.*

♦ **Кров кипить** кому, в кого – Відчути прихильність до когонебудь, полюбити когось; пор.: **кров кипіть (закипає, виріє і т. ін.) / закипіла (завирувала) [у жілах (у скронях)]** у кому, у кого і без додатка. Хто-небудь перебуває в стані сильного збентеження, гніву, обурення і т. ін. [ФСУМ, 1: 399].

 *Та сам Антосьо вже не такий був: вже не рвалося йому серце додому, **не кипіла кров** до отця-неньки, не тягло на баштан, не манили до себе ті білі хатки в зелених садочках, ні та убога дерев'яна церква, що понуро стояла серед села, од свята до свята на всі замки позамикана. Люборацькі, с. 200.*

 *Та самъ Антосѣ вже не такий бувъ: вже не рвалося ёму серце додому, **не кыпила кровъ** до оця-ненькы, не тягло на баштанъ, не манылы до себе ти били хаткы въ зеленыхъ садочкахъ, ни та убога деревяна церква, що понуро стояла середъ села одъ свята до свята на вси замкы позамыкана.*

♦ **Своя кров** – Хтось дуже рідний

 *Задумався батько; бо яка б вона не була, а все батькові **своя кров**. Недоколисана, с. 387.*

 *Задумався батько; бо яка бъ вона не была, а все батькові **своя кровъ**.*

♦ **Кров (свою) проливати** – Діставати поранення, борючись за кого-, що-небудь, відстоюючи щось.

 *Ну, що ж! До шлюбу? – питає молодий. – Я ж не надарма **кров свою проливав!** Відьми..., с. 434.*

 *Ну, шожь! до шлюбу? питає молодий – я жь не надарма **кровъ свою проливавъ!***

КУДИ

♦ **Хоч (що) куди!** – Гарний, чудовий, прекрасний; пор.: **хоч куди**.
Гарний, чудовий, прекрасний [ФСУМ, 1: 404].

📖 *Аби тільки в четвертий клас перейшов, то наче не той хлопець стане: задере носа, **що куди!** і з ким вчора горобці дер, сьогодні ї поглянуть не хоче. Люборацькі, с. 121.*

✍ *Аби тільки в четвертий клас перейшов, то наче не той хлопець стане: задере носа, **що куди!** и з ким вчора горобци дерь, сёгодня ї поглянуть не хоче.*

📖 *Приїхали кравці; Антосьо як не той – тихий, смирний, **що куди**. Люборацькі, с. 124.*

✍ *Приїхали кравци; Антосё якъ не той – тихый, смьрний, **що куды**.*

📖 – Такий гарний, **що куди!** – заговорила паніматка, – ось ідіть подивіться. Люборацькі, с. 136.

✍ – Такий гарный, **що куды!** – заговорила паниматка, – ось ьдидить подьвигтця.

📖 *Таким побитом привчивсь Антосьо до всяких танців, що став хлопцем **хоч куди**; і поки перейшов у філософію, то вже мав від других дичарів і тютюн, і ковбасу, і різні ласоці за науку – що вчив танцювати. Люборацькі, с. 164.*

✍ *Такымъ побытомъ привчивсь Антосё до всякыхъ танцивъ, що ставъ хлопцемъ **хочь куды**; и поки перейшовъ у фьлософью, то вже мавъ видь другыхъ дычаривъ и тютюнъ, и ковбасу, и ризни ласоци за науку – що вчывъ танцювати.*

📖 *Правда, хороша була, **хоч куди!** Проти сили..., с. 378.*

✍ *Правда, хороша була, **хочь куди!***

📖 *А прийдуть ті – повіддавані, аж любо оком зглянути; такі молодиці, **що куди!** і діточки, як квіточки, хороші, коло них звиваються та жебоняють любенько. Недоколисана, с. 386.*

✍ *А прийдуть ті – повіддавані, ажъ любо окомъ зглянути; такі молодиці, **шо куди!** и діточки, якъ квіточки, хороші, коло нихъ звиваютьця та жибоняють любенько.*

 Добре йому знайомі були ці пороги, та переступав він їх ще пімперлям, а тепер – Іван уже, як думав він, голова на всю околицю, чоловік на всю губу, **молодець хоч куди**; де ж пак – богослов! а богослов... буде й того, що вже богослов, та й годі! Люборацькі, с. 93.

 Добре ёму знакоми булы ці порогы, та переступавъ винь їх ще “пимперлям”, а теперь – Івань уже, якъ думавъ винь, голова на всю околицю, чоловікъ на всю губу, **молодець, хочь-куды**; де жъ бакъ – богословъ! а богословъ... буде й того, що вже богословъ, тай годи!

◆ **Що куди-куди** – Дуже, найвищий вияв ознаки.

 То виробився так Антосьо, поки вся реторика минула; а ще прошлими вакаціями був зовсім не такий: несміливий, бандуроватий, тільки зазнайко такий, **що куди-куди!** Люборацькі, с. 164.

 То выробывся такъ Антосё, покы вся реторыка мынула; а ще прошлымы вакаціямы бувъ зовсимъ не такий: несмылывый, бандуроватый, тилькы зазнайко такий, **що куды-куды!**

 Через півгодини, чи що, у Пьотрової такий гомін піднявся, **що куди-куди!** Люборацькі, с. 133.

 Черезъ пивгодыны чы що у Пьётрової такий гоминь пиднявся, **що куды-куды!**

 Та все такі повбирані – **куди-куди!** І панянок гурточок іде – хороші, як ягідки, да перещеплені, як оса, на стану погойдуються. Проти сили..., с. 384.

 Та все такі повбирані – **куди-куди!** И панянокъ гурточокъ ийде – хороші, якъ ягідки, да перещипляні якъ оса, на стану погойдуютьця.

 Убрався Іван, такий лицар, **що куди-куди!** Сів на коня – сріблом-золотом сяє, аж іскрить... Відьми..., с. 429.

 Убрався Івань, такий лицарь – **шо куди-куди!** Сівь на коня – срібломъ-золотомъ сяє, ажъ искритъ...

КУЛАК

◆ **Хоч кулак всади куди** – Про великий отвір.

 Одного з них, що дуже був брехливий, прозивали Карман Іванович: Карман – ніби собака, як Бровко; другого прозивали Гава, бо рот мав, як у голого вороняти, від вуха до вуха, хоч кулак всади. Люборацькі, с. 104.

 Одного з ныхъ, що дуже бувъ брехлывый, прозывали Карманъ Івановичъ: карманъ – нібы собака, якъ бровко; другого прозывалы џава, бо ритъ мавъ, якъ у голого вороняты, видъ вуха до вуха, хоч кулакъ всады.

♦ **І кулаком не заткати** – Про великий отвір [ФСУМ, ???].

 З-під коріння з-під верби джерело било, що й кулаком не заткати. Люборацькі, с. 199.

 Зъ пидъ кориння зъ пидъ вербы джерело было, що й кулакомъ не заткаты.

КУРКА

♦ **Носитися що курка з яйцем** – з чим. Виявляти надмірну турботу, приділяти надто багато уваги чомусь незначному; пор.: **носітися як (мов, наче і т. ін.) кўрка з яйцём з чим**. Виявляти надмірну турботу про щось, приділяти надто багато уваги чомусь (перев. незначному) [ФСУМ, 2: 558].

 – Та хоч би і вдвоє більше, то, не бійтєсь, не знайшло б ся другої такої, як ви, щоб носилась з ним, що курка з яйцем. Люборацькі, с. 181.

 – Та хочъ бы и вдвое билше, то, не бійтєсь, не знайшлося-бъ-ся другои такои, якъ вы, щобъ носылась зъ нымъ, що курка зъ яйцємъ.

♦ **Кому що, а курці просо** – Про людину, яка весь час думає тільки про одне.

 Ет! кому що, а курці просо! – заговорив панотець із серцем, і аж сплюнув. Люборацькі, с. 58.

 Эт! кому що, а курци просо! – заговоривъ панотець изъ серцємъ, и ажъ сплюнувь.

 Хто не знає, що кому що, а курці просо? Люборацькі, с. 96.

 Хто не знає, що кому що, а курці просо?

♦ **Розігнати курей на сідалі** – Повсідатися.

 Як довідались, що богослов, то так і розігнали курей на сідалі. Люборацькі, с. 95.

 Якъ довидальсь, що богословъ, то такъ и розигнали курей на сидали.

♦ **І кури закричали на кого.** – Почати лаятись, гримати.

 Вже здавна громада гула на Тимоху, а тепер і кури закричали. Люборацькі, с. 188.

 Вже здавна громада гула на Тьмоху, а теперь и куры закрычали.

КУРЧА

♦ **Як курчата від шуляка** – Тікати в різні боки.

 А то професора побачили і кинулись врозліт, як курчата від шуляка, лиш недоїдки свідчили, що тут були люди, та ще й добрі теребії. Люборацькі, с. 152.

 А то професора побачылы и кынулысь въ розлит, якъ курчата видь шуляка, лышь недоїдки свидчылы, що тутъ булы люды, та й добри теребїи.

♦ **Як курчата** – Триматися один одного.

 А ми бувало в свого татуня, як курчата, вкупці-вкупочці. Люборацькі, с. 166.

 А мы, бувало, въ своего татуня, якъ курчата, въ купци – въ купочци.

КУСАТИ

♦ **Ні кусати, ні жувати** – Пити [ФСУМ:].

 Чарочку кожна молодиця п'є скривившись; по другій тільки губи обітре, а за третьою вже облизується, а отам пішло як по

маслі, сказано – м'якеньке, **ні кусати, ні жувати**. Люборацькі, с.30.

 Чарочку кожна молодьця п'є, скривившись; по другий тільки губи обитре, а за третью вже облизується, а отамъ пишло якъ по маслі, сказано, мякеньке: **ны кусати, ни жувати**.

КУЦА

♦ **Дасть Бог, що й куца вивезе див. БОГ**

КУШКА

♦ **Дати в кушку – Вдарити.**

 Аби задрімав, то так і **дасть в “кушку”** або “пинфу” пустять... Люборацькі, с. 54.

 Абы задримавъ, то такъ и **дасть въ кушку, або пынфу** пустя...

Л

ЛАД

♦ **Все на один лад** – Однаково; пор.: **на одін лад**. 1. За тим самим зразком, без відмінностей; однаково. 2. Дуже схожі між собою; подібні, однакові [ФСУМ, 1: 409].

 Так, то іначе, а **все на один лад** кметуючи, дійшли вони аж до Волоської; покинули дітей своїх і поїхали, розпивши могорич. Люборацькі, с. 47.

 Такъ, то ыначе – а **все на одынъ ладъ** кметуючы, дійшли вони ажъ до Волоськои, покынулы дитей своихъ и поихалы, распывшы могорычь.

♦ **На другий лад** – Зовсім по-іншому; пор.: **на інший лад**. Змінивши що-небудь; інакше, по-іншому [ФСУМ, 1: 409].

 Малих дві сестри мала і тих научила цокать, присідать: спіднички їм попідрізувала і коси по-новому позакручувала, – все пішло **на другий лад**. Люборацькі, с. 77.

 Мальныхъ дви сестри мала, и тихъ научыла цокать, присидать; спиднычкы їмъ попидризувала, и косы по-новому позакручувала – все пійшло **на другый ладъ**.

 Все пішло **на другий лад** після Тимохи, і в тій хаті, де тільки бились та плакали, ізнов веселенько стало. Люборацькі, с. 195.

 Все пишло **на другый ладъ** писля Тыхохы, и въ тий хати, де тільки былысь та плакалы, ызновъ веселенько стало.

♦ **Ладу дійти** – Розбиратися, орієнтуватися в чомусь; пор.: **доходити / дійти [до] ладу**. 1. з ким. Залагоджувати яку-небудь справу з ким-небудь, досягати повного розуміння з кимось. 2. з чим і без додатка. Розбиратися, орієнтуватися в чомусь. 3. Набувати стрункості, впорядковуватися [ФСУМ, 1: 266–267].

 Тоді вже попелелось на гурт, що й сам Соломон ладу б не дійшов... Люборацькі, с. 205.

 Тоди вже попелелось нагурть, що й самъ Соломонъ ладу бь не дійшовъ...

◆ **Дати лад кому, чому.** – Дбайливо доглядати кого-, що-небудь; доводити до належного стану; лагодити що-небудь; пор.: **давати / дати лад (порядок, поряд, ряд)**. 1. *чому, у чому і без додатка*. Порядкувати, розпоряджатися де-небудь, у чому-небудь. 2. *чому*. Поратися біля чого-небудь. 3. *кому*. Доглядати кого-небудь, піклуватися про когось [ФСУМ, 1: 207].

 *Коли б уміла їсти зварити та **дати лад** в господарстві, то гаптовання й купе собі. Люборацькі, с. 78.*

 *Колы бѣ умила їсты зварыты та **даты ладъ** въ господарстви, то гаптоване й купе соби.*

◆ **До ладу** – Такий, як треба, доречний, добрий; пор.: **до ладу**. 1. Так, як треба; добре. 2. Тоді, коли треба, там, де треба; доречно [ФСУМ, 1: 410–411].

 *І образків таких доставав, що йшли йому **до ладу**. Проти сили..., с. 382.*

 *И образківъ такихъ достававъ, шо йшли ему **до ладу**.*

 *Як би **до ладу** не було зроблене, вона все-таки приключку знайде і торкоче, свариться, лається, а кого може, то й поб'є. Недоколисана, с. 385.*

 *Якъ би **до ладу** не було зроблене, вона все таки приключку знайде и торкоче, сваритця, лаецця, а кого може, то й пібье.*

◆ **Не до ладу** – Не так, як треба; не доречно; пор.: не до ладу. 1. Не так, як треба, погано, невправно, невдало і т. ін. 2. з сл. *говорити, відповідати* і т. ін. 3. Уживається для вираження незадоволення чимсь; не таке, як треба. 4. *рідко*. Не відповідає дійсності; неправда, не так [ФСУМ, 1: 411].

 *Ти... – та й не докінчив: чудно йому стало, що Мися дивилась на його на все око і начеб аж плечима здвигнула, що ніколи цього не було, а тепер балака, наче **не до ладу**, – наче не те з губи вирвалось, що хотів сказати. Люборацькі, с.33.*

 Ты... тай не закінчывъ: чудно ёму стало, що Мися дывылась на ёго на все око и наче бѣ ажъ плечыма здвигнула, що николи цѣго не

було, а теперь балака, **наче не доладу**, наче не те зь губи вырвалось, що хотивъ сказаты.

◆ **Не тямити світові ладу** – Не розуміти, не знатися у/на чомусь.

📖 *А батько аж в гору росте, що син буде щасливий, бо **не тямить світові ладу** – тільки й знає, аби йому їсти досить; а голий, то й голий, а босий, то й босий – йому зарівно. Проти сили..., с. 382.*

✍ *А батько ажъ вь гору росте, шо синь буде щасливий, бо **не тямить світові ладу** – тільки й знає аби ему їсти досить; а голий, то й голий, - а босий, то й босий – ему зарівно.*

◆ **Шукати світові ладу** – Розуміти, як треба жити у світі.

📖 *Бачивши, що нічого не помагає, батько й плюнув: “Цур тобі!! пек тобі!! вже не маленька еси, сама **шукай світові ладу**, а я з тобою кінця не виведу”. Недоколисана, с. 385.*

✍ *Бачивши, що нічого не помагає, батько й плюнувь: цуръ тобі! пекъ тобі! вже не маленька еси, сама **шукай світові ладу**, а я съ тобою кінця не виведу.*

ЛИСИЦЯ

◆ **Хитрий, як лисиця** – Бути дуже хитрим; пор.: **старій лис**; **старá лисіця**. 1. *жарт*. Бувала, досвідчена людина. 2. *зневажл*. Лукава, нещира, хитра і т. ін. людина [ФСУМ, 1: 424–425].

📖 *З Антося ж був хлопець на всі штуки, та ще й прудко бігав, і ні рів, ані тин його не спиняли, та був **хитрий, як лисиця**. Люборацькі, с. 103.*

✍ *Зь Антося жъ бувъ хлопець на вси штуки, та ще й прудко бигавъ, и ни ривъ, ани тынь ёго не спынялы, та бувъ **хытрый, якъ лысыця**.*

ЛИСТ

◆ **Дрижати, як лист** – Трястися від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін.; тремтіти.

 Еге, чого! А гаддя та ящірки! А то жаба, як копиця! – А сама, як лист, дрижить. Відьми..., с. 436.

 Эге, чого! а гаддя та ящірки! а та жаба, якъ копиця! А сама, якъ листъ, дрижить.

ЛИХИЙ

♦ **Лихе понесло** – Невідомо з якої причини хтось робить необдумані вчинки; пор.: **лихий несé / приніс (поніс) кого, що, зневажл.** Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи когось, чого-небудь або небажаного руху кудись; іде хтось [ФСУМ, 1: 427].

 Лихе понесло на тополю за воронятами, чи що, та й шибнуло ним звідтіля, і голову собі розвалив. Відьми..., с. 427.

 Лихе понесло на тополю за воронятами чи шо, тай шибнуло нимъ звіттіля и голову собі розваливъ.

ЛИХО

♦ **Набиратися лиха** – Пережити неприємності.

 *Через тиждень у дворі і в Отецька весілля було: музики бубніли, чарки дзвеніли, **набирались лиха** і підошви й передки. Люборацькі, с. 66.*

 *Черезъ тыждень у дворѣ и въ Стецька высилля було: музыкы бубнили, чаркы дзвынили, **набыралысь лыха** и пидошвы й передкы.*

♦ **Лиха не обійдеш, ні об'їдеш** – Що статися має, те станеться.

 *Та плач, хоч і цілий океан-море наплач, а **лиха не обійдеш, ні об'їдеш.** Люборацькі, с. 47.*

 *Та плачь, хочъ и цѣлый океанъ-море наплачь, а **лыха не обійдешъ, ни об'їдешъ.***

♦ **Серце лихо віщує див. СЕРЦЕ**

ЛИЦЕ

◆ **Лице (лиця) аж горить (горять)** – Про рум'янець на обличчі; пор.: **лице́ (обліччя) горіть** ([аж] **пашіть**) *чиє, у кого, від чого і без додатка*. Хтось почервонів, дуже червоний з якоїсь причини [ФСУМ, 1: 430].

📖 Тихесенько підняла подушку, щоб батька не збудити, встала і глянула в дзеркало, і побачила, що собою була чорнобрива, повновида, коса густа, світліша від брови, губи складні, живочервоні, і **лиця аж горять**. Люборацькі, с.35.

🖋 Тыхесенько пидняла подушку, шобъ батька не збудыты, встала й зглянула въ зеркало, и побачыла, що собою була чорнобрыва, повновыда, коса густа, свитлійша видъ бровы, губы складны, жыво-чырвони, и **лыця ажъ горя**.

📖 Ногами постукує, що то з холоду прийшла, хукає в руки, а очі, як зорі, сяють; та чорні, як терен, – і **лице горить!**.. Відьми..., с. 419.

🖋 Ногами постукує, шо то зъ холоду прийшла, хукає въ руки, а очі, якъ зори, сяють; та чорні, якъ терень, – і **лице горить!**..

◆ **Не пізнати, де лице, а де виворіт** – Не бачити різниці між ким-, чим-небудь за якимись ознаками, прикметами; не розрізнати.

📖 **Всі такі панотці біду знали, виростали в громаді, то й шанували громаду і громада їх; та й панів не цурались³, бо знали, що коло пана можна пожитись, – да такі більш того, що в панотцеві не пізнаєш, де лице, а де виворіт:** з кожним зайде, а ні з ким до приятні не доходить – такі вже люди. Люборацькі, с.30.

🖋 **Вси таки панотци биду знали, виросталы въ громади, то й шанувалы громаду и громада ихъ, та й панивъ не цуралысь, бо знали, що коло пана можна пожывытысь; да такы бильшь того, що въ панотцеви не пизнаешъ, де лыце, а де выворотъ:** зъ кожнымъ зайде, а нискымъ до прыязни не доходе – такі вже люди.

◆ **Спадати з лиця** – Ніяковіти; пор.: **спадати / спасти з лиця (на лиці, на виду)**. Ставати блідим, змученим; марніти [ФСУМ, 1: 845].

 *Аж дух Антосові захватило, аж з **лиця спав**, як побачив її. Люборацькі, с. 167.*

 *Ажь духъ Антосёви захватыло, ажь зъ **лыця спавъ**, якъ побачывъ ии.*

◆ **Лице в лице** – У безпосередній близькості або віч-на-віч; пор.: Дуже близько, безпосередньо перед ким-, чим-небудь; впритул, віч-на-віч [ФСУМ, 1: 430].

 *Колись я мав щастя жити **лице в лице** з простим людом українським – колись і я був щасливий! Відьми..., с. 412.*

 *Колись я мавъ счастье жити **лице въ лице** съ простимъ людомъ українськимъ – колись и я бувъ счастливий!*

ЛД

◆ **Як на льоду** – Почуватися непевно; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) на льоду**. 1. Непевно. 2. з сл. непевно. Уживається для підсилення висловлюваного; дуже, надзвичайно [ФСУМ, 1: 458].

 *Оставсь інспектор, **як на льоду**, а Люборацький нажив у йому непримиримого ворога. Люборацькі, с. 195.*

 *Оставсь ынспектаръ **якъ на лёду**, а Люборацькый нажывъ у ёму непрымырымого ворога.*

ЛС

◆ **Наче з лісу** – Про неосвічену людину, таку, що живе стереотипами давно минулих століть.

 *Здається, оці вчені та товчені панотці повинні б краще громаді подобатись: і більш читав, і більш вчився – хоч з книжок, та світ повинен би знати, і себе спізнати; а піди ж! вийде, **наче з лісу**, і в дяка вчиться правити, а в старости хазяйнувати. Люборацькі, с. 31.*

 Здається, оці вчені та товчені панотці повинні бʼ луче громади подобатись: и бильишь чытавь, и бильишь вчывся – хоч сь кныжокъ та свитъ повинень бы знаты, и себе спизнаты: а пидыжь! выйде, **наче зь лиса**, и въ дяка вчытця правыты, а въ старосты хазайнувати.

ЛОБ

♦ **Тягнути через лоб** – Лізти у бійку.

 Да вона, – кажуть було, втікаючи настрімголів, – мабуть, не сповна розуму або осою загодована, що така безпардонна, – чи свій, чи чужий, так і **тягне через лоб**, не зважає ні на що. Недоколисана, с. 386.

 Да вона, кажуть, було, втікаючи на стрімь голови, мабуть, не сповна розуму, або осою загудована, що така безпардонна, – чи свій, чи чужий, такъ и **тягне черезъ лоб**, не зважає ні на що.

♦ **Хоч в лоба стріляй кому** – Уживається для вираження неможливості переконати нетямущу або вперту людину.

 Не одна відьма і очі на нього вирячить, а не бачить, **хоч її в лоб вистріль**. Відьми..., с. 439.

 Не одна відьма и очі на ёго вирячить, а не бачить, **хочь її въ лобъ вистріль**.

ЛОВИТИ

♦ **Ловити жупчики** – Бути неуважним; спати на заняттях.

 То, маєте, так: як завважить старший, хто **жупчики ловить**, то й моргне на кого-небудь, а той візьме перо за два кінці, вигне та підведе до самої кушки і пусте; то так вчисте, аж сльози покотяться. Люборацькі, с.54.

 То, маєте, такъ: якъ завважытъ старшый, хто **жупчыкы ловытъ**, той моргне на кого-небудь, а той визьме перо за два кинци, выгне та пидведе до самои кушки й пусте, то такъ вчисте, ажъ слёзи покотятця.

ЛОЖКА

♦ **І в дві ложки не забрати** – Багато.

 Градом сльози котились Масі з очей і річками по грудях текли, аж ставочок став на помості, що **і в дві ложки не забрати**. Люборацькі, с. 75.

 Грядомъ слёзы котылысь Маси изъ очей и ричкамы по грудяхъ теклы, ажъ ставочокъ ставъ на помосты, що **и въ дви ложкы не забраты**.

♦ **В ложці втопити** – Завдати комусь прикростей через дрібниці; пор.: **втопіти в ложці воді** кого і без додатка, *перев. зі сл. готівий, радий і т. ін.* Завдати кому-небудь великих прикростей чи згубити когось з будь-якого приводу, через дрібниці [ФСУМ, 1: 159].

 Тепер такий світ настав, що один одного рад би **в ложці втопити**, то з біди врятувати и не кажи. Недоколисана, с. 387.

 Теперь такий світ наставъ, шо одинъ одного радъ би **въ ложці втопити**, то зъ біди ратувати й не кажи.

ЛОША

♦ **Бігти, наче лошата** – Дуже шумно.

 Як чути топіт, **наче лошата біжать**, далі крик, сміх, зойк. Це дитвора йде. Люборацькі, с.43.

 Якъ чуты топитъ, **наче лошата бижа**; далій крыкъ, смихъ, зойкъ. Це дитвора йде.

♦ **Як лоша за возом** – відданно йти за кимось.

 Антосьо не знав, чого й нащо старші взяли його з собою, і йшов – **от як лоша за возом**. Люборацькі, с. 105.

 Антосё не знавъ, чого й на що старши взяли ёго зъ собою, и йшовъ – **отъ якъ лошы за возомъ**.

ЛУБ

♦ **Як з луба** – Про великий дощ; пор.: **як з луба**, з сл. лити. Дуже сильно (про дощ) [ФСУМ, 1: 449].

📖 *На другий, на третій день і пілє дощ, **як з луба**; так було і цього року. Відьми..., с. 415.*

✍️ *На другий, на третій день и пілє дощъ, **якъ зъ луба**; такъ було і цього року.*

ЛУНА

♦ **Аж луна пішла (йде, стає)** – Дуже сильно, голосно; пор.: **аж лунá йде (розлягáється, рідше гоготіть і т. ін.) / пішла́ (розлягáся, рідше загоготіла і т. ін.), перев. зі сл. гукáти, співа́ти і т. ін. тільки лунá йде.** Так, що далеко чути; дуже голосно, сильно [ФСУМ, 1: 450].

📖 *Стара ще дулю; Тимоха по руці, – і знов так: стара дулі тиче та руки хапає, мов у лапки граються, а Тимоха руками махає, якби попасти по руці; та, не мігши, бо стара справна була, ляснув по щоці, **аж луна пішла** і мазка бідну обмила. Люборацькі, с. 187.*

✍️ *Стара ще дулю; Тьмоха по руци, – и зновъ такъ: стара дули тыче, та руки хапає, мовъ “у лапкы” граютьця, а Тьмоха рукамы махає, якъ бы попасты по руци; та не мигшы, бо стара справна була, ляснувъ по щоци, **ажъ луна пишла** ѝ мазка бидну обмыла.*

📖 *Любив неборак і яку квартинку в горлянку вилить; то ввійде в корчму, і наче липі йому світ вільний: ходить, руками розмахує; “Водки!” – крикне, – і все ходить, **аж луна йде**; та все поглядає, чи дивляться на його люди, і дума: мабуть, пізнають, що я не що-небудь, а чвертокласник. Люборацькі, с. 121.*

✍️ *Любывъ неборакъ и яку квартирку въ горлянку вылить; то ввійде въ коршму, ѝ наче лышь ёму свить вильный: ходе, рукамы розмахує; “водкы!” – крыкне, – и все ходе, **ажъ луна йде**; та все поглядає, чы дывлятьця на ёго люды; ѝ дума: мабуть пизнають, що я не що небудь, а чвертокласныкъ.*

📖 *Ці хитрують та регочуться, **аж луна йде** по покоях; а вона, **аж луна стає**, свариться, клене всіх на чім світ стоїть і себе, і*

батька й маму; і все шарпається, щоб руки визволити.
Недоколисана, с. 391.

✍ Ці хитрують та регочуться, аж луна йде по покояхъ; а вона, аж луна стає, сваритця, клене всіх на чім світ стоїть – и себе, і батька й маму; і все шарпається, щоб руки визволити.

ЛЮДИНА

◆ **Вийти в люди** – Чогось добитися у житті; пор.: **війти** (в**ій**битися, в**ір**ватися і т. ін.) / **виходити** (в**иб**ива́тися, в**ир**ива́тися і т. ін.) **в лю́ди**. Домогтися певного становища в суспільстві. **віскочити в лю́ди**, *зневажл.* **повибива́тися в лю́ди** (про багатьох) [ФСУМ, 1: 89].

📖 Тепер не такий світ настав, щоб **вийти в люди**, нічого не вмівши. Люборацькі, с. 84.

✍ Тепер не такий світ наставъ, шобъ **выйты въ люды**, ничего не вмившы.

◆ **Не людина, а пшик** – Про нерозумну, слабодуху людину.

📖 Безнадія і розум одійме, і серце, і вийдуть з них не дівчата, а клочья: **не людина, а пшик** – без волі, без всього: тільки й знає, що на бога звертати: чи гріх, чи сором – все божя воля. Люборацькі, с. 99.

✍ Безнадія и розумъ одійме, и серце, и вийде зъ їх не дивчата, а клочья; **не людына, а пшыкъ** – безъ волі, безъ всѣго: тилько й знає, що на Бога звертаты: чы грихъ, чы соромъ – все Божя воля.

◆ **До правди, як людям до сонця див.** ПРАВДА

◆ **І Бога не боятись, і людей не соромитись див.** БОГ

ЛЯМЕЦЬ

◆ **Лямцем до ніг кому** – Робити земний уклін або ставати на коліна, просячи про що-небудь; пор.: **па́дати** (к**і**д**ати**ся) / **упа́сти** (к**і**н**ути**ся) **в но́ги** (п**ід но́ги, до ніг і т. ін.**) **кому, кого, до кого і без**

додатка. 1. Усіляко принижуючись, просити пощади, помилювання і т. ін., перев. стаючи на коліна. 2. Виявляти до кого-небудь почуття великої вдячності. 3. Підкорятися чий-небудь волі, чиємусь впливові і т. ін.; скорятися. 4. Виявляти кому-небудь велику шану [ФСУМ, 2: 602].

 В селі як в барабан вдарив, що Явтух на зборні сидить; ще на світ і не заводилось, як дійшла ця чутка і до отця-неньки, і, чуть на зорю, вони вдарились до панотця та лямцем йому до ніг: “Панотченьку! добродієчку! визвольте наше дитя! Хай матимем хоч під старість на допомогу, – хоч з торбами підемо, та прейма матимем, де зиму зимувати”. Люборацькі, с. 65.

 Въ сели якъ въ барабанъ вдарывъ, що Явтухъ на зборни сыдытъ; ще на свитъ и не заводылось, якъ дийшла ця чутка й до отця-ненькы и, чуть на зору, вони вдарылысь до панотця та лямцемъ ёму до нигъ: панотченьку! добродієчку! визвольте наше дытя! Хай матымемъ хоч пидъ старистъ на помогу. Хочь съ торбамы пидемо, та прейма матымемъ, де зиму зимуваты.

ЛЯМКА

◆ **Лямку терти** – Виконувати важку, виснажливу роботу, жити у важких умовах; пор.: **тягті (тягнути) лямку** 1. Виконувати важку, неприємну роботу. 2. яку. Виконувати певний вид роботи, працювати в певній галузі. [ФСУМ, 2: ???].

 А ще довго лямку терти? Люборацькі, с. 198.

 А ще довго лямку терты?

М

МАЗКА

♦ **Мазка обмила** *кого* – Бути побитим до крові; пор.: пустити (спустити) / рідко пускати (спускати) юшку (кров, мазку) [з носа] кому, рідко з кого. Дуже побити кого-небудь, завдаючи ран, або вбити когось [ФСУМ, 2: 722].

📖 *Стара ще дулю; Тимоха по руці, – і знов так: стара дулі тиче та руки хапає, мов у лапки граються, а Тимоха руками махає, якби попасти по руці; та, не мігши, бо стара справна була, ляснув по щоці, аж луна пішла і мазка бідну обмила. Люборацькі, с. 187.*

✍️ *Стара ще дулю; Тымоха по руци, – и зновъ такъ: стара дули тыче, та руки хапає, мовъ “у ляпки” граютьця, а Тымоха рукамы махає, якъ бы попасты по руци; та не мигши, бо стара справна була, ляснувъ по щоци, ажъ луна пишла й мазка бидну обмыла.*

МАКОГІН

♦ **Облизати макогін** – Зазнати невдачі; пор.: облизáти макогóна (макогін, м’яло), ірон. Зазнати невдачі [ФСУМ, 2: 570].

📖 *Облизавши отак макогін, суб уже обертавсь іти, як вскакує один з тих, що по горілку пішли, і на radoцax: “Є!” – гукнув, потрясаючи пляшкою над головою, та й запримітив гостя і хіп руку вниз і тільки відкашлюється, а комбрата торка: – На, ніби, її до тристенного!. Люборацькі, с. 162.*

✍️ *Облизавшы оттакъ макогинъ, субъ уже обертавсь ыты, якъ вскакує одынъ зъ тыхъ, що по горилку пишли, й на radoцax: “Е!” – гукнувъ, потрясаючи пляшкою надъ головою, та й запримитывъ гостя и хипъ руку внызь и тилькы видкашлюетця, а камбрата торка: – на, нибы, іи до трыстенного!*

МАМА

♦ **Рада б мама за пана, так пан не бере** – Про неможливість щось зробити.

📖 *“От проклятий хапокниш!” – подумала Мася і розірвала б його, та – рада б мама й за пана, так пан не бере! Люборацькі, с. 87.*

✍ От проклятий хапокнишь! – подумала Мася и розирвала бѣ ёго, та – рада бѣ мама й за пана, такъ пан не бере!...

МАНА

♦ **Ману пускати** кому – Дурити когось, обманювати; пор.: **пукати** / **пустити ману́** [в вічі]. Обдурювати, змушувати вірити в щонебудь нереальне [ФСУМ, 2: 719].

📖 Отак Антосьо ману пускав і камбраттям, і перед урядом, і по селах. Люборацькі, с.176.

✍ Оттакъ Антосѣ ману пускавъ и камбраттямъ, и передъ урядомъ, и по селахъ.

МАСЛО

♦ **Як по маслі** – Легко; пор.: **як по ма́слу** (рідше по ма́слі), *перев. зі сл. іті, піті і т. ін.* Легко, успішно, чітко, без перешкод і т. ін.; дуже добре [ФСУМ, 1: 465].

📖 Чарочку кожна молодиця н'є скривившись; по другій тільки губи обітре, а за третьою вже облизується, а отам пішло як по маслі, сказано – м'якеньке, ні кусати, ні жувати. Люборацькі, с.30.

✍ Чарочку кожна молодьця пье, скривившись; по другий тилько губи обитре, а за третью вже облизується, а отамъ пишло якъ по масли, сказано, мякеньке: ны кусати, ни жувати.

📖 Всі норови як рукою відняв, – і все пішло, як по маслі. Недоколисана, с. 393.

✍ Всі норови, якъ рукою віднявъ, – и все пійшло, як по маслі.

МАЧУХА

♦ **Як мачуха голубить** – Холодно, непривітно.

📖 Ненадовго воно, а все ж надворі – сказано, без пори – наче слабій сміється, а сонечко гріє, як мачуха голубить. Люборацькі, с. 80.

✍ Не надовго воно, а все жъ на двори – сказано, безъ поры – наче слабій сміється, а сонечко гріє, якъ мачуха голубить.

МИЛО

♦ Аж чуби милом стали *див.* ЧУБ

МИЛОСЕРДЯ

♦ Бог не без милосердя, козак не без долі *див.* БОГ

МИША (МИШКА)

♦ Як кіт на мишу (мишку) *див.* КІТ

♦ **Попалася мишка в котячі пазурі** – Опинитися у скрутному становищі; бути в біді.

 *Говорить старий як годиться, а на серці, немов млинський камінь, лягла тяжка дума: “Чи не **попалась мишка в котячі пазурі**, що така слухняна стала”. Недоколисана, с. 396.*

 *Говорить старий, якъ годитця, а на серці, не мовь млинський камінь, лягла тяжка дума: чи не **попалась мишка въ котячі пазюрі**, шо така слухняна стала.*

МІНА

♦ **Міну прийняти** – Зробити певний вираз обличчя.

 *Нащипала донехочу і сіла, моститьсѧ: як то їй сісти, щоб ширше було, яку **міну прийняти**, щоб краще було? Люборацькі, с.35.*

 *Нащипала до-не-хочу и сила, мостытця: якъ-то їй систы, шобь шырше було, яку **мину прийняты**, шобь краще було?*

♦ **Міною не показати** – Не видавати справжнього настрою.

[ФСУМ,].

 *“Горе ж нам!” – подумав кожен третьокласник, та жоден жодною **міною цього не показав**; всі повну-рювались в книжку і нічирк; щоб котрий або плечем здвигнув, абощо; як статуї сидять. Люборацькі, с. 118.*

 *Горе жь намь! подумавь коженъ третёкласныкъ, та жодень жодною **миною цёго не показавь**; вси повнурювались въ кныжку и*

ни-чычыркъ; шобъ котрый або плечемъ здвыгнувъ, або що: – якъ статуи сьдя.

МІРА

♦ **Міри не знати** – Перебільшувати щось; пор.: **знати міру**. Дотримуватися певних норм, меж у чому-небудь [ФСУМ, 1: 340].

 А той і міри не знав у своїх хвальбах. Люборацькі, с. 79.

 А той и миры не знавъ въ своихъ фальбахъ.

МІСЦЕ

♦ **Наче прикипіти до місця** – Завмерти; пор.: **прикипіти на місці (до місця)**. Стати нерухомим; завмерти, остовпіти і т. ін. [ФСУМ, 2: 693].

 Аж затрясся малюк на цю звістку, аж побілів і на хвилинку наче прикипів до місця, наче його хто оливом приварив, та тільки ж на хвилинку. Люборацькі, с.52.

 Ажъ затрясся малюкъ на цю звистку, ажъ побилить, и на хвылинку наче прыкыпиль до мисця, наче ёго хто олывомъ приварывъ, та только жъ на хвылынку.

♦ **Рушити з місця** – Починати рух; починати йти, їхати і т. ін.; пор.: **зрушити з місця**. 1. *що*. Вплинути на щось, зробити що-небудь для здійснення якоїсь справи. 2. *кого*. Спонукаати, заохотити когонебудь до якихось дій [ФСУМ, 1: 346].

 Подякувавши заворотньому, розплутавши коней, паніматка рушила з місця – та, рушаючи, перехрестилась, щоб без пригоди хоч містом проїхати. Люборацькі, с. 70.

 Подякувавши заворотнѣму, расплутавшы коней, паниматка рушыла зъ мисця та рушаючи, перехрестылась, шобъ безъ прыгоды хочъ мистомъ проїхаты.

♦ **Дати місце кому** – Поступитися чим-небудь.

 Не до панянок тоді було, – дали місце чому другому. Люборацькі, с. 159.

 Не до панянокъ тоди було, – **дали мисце** чому другому.

♦ **Залягти, як риба на дощ див. РИБА**

МІСЯЦЬ

♦ **Вірити, як турчин в місяць див. ТУРЧИН**

♦ **З московський місяць** – Дуже довго.

 Поки ж батьки жили та сестра, то Явтух для їх притулку державсь своєї панії-жінки, хоч і сміялись з його на все село; а як Господь прийняв їх до себе, то, побивши Фрузину на всі боки, що качалась з **московський місяць**, махнув рукою і пішов на Басарабію і слід загубив, наче снігом замело. Люборацькі, с. 66.

 Поки жь батькы жылы та сестра, то Явтухъ для ихъ притулку державсь своєї панії жинкы, хочь и сміялысь зъ ёго на все село; а якъ Господь прыйнявъ ихъ до себе, то побывши Хрузыну на вси боки, що качалась зъ **московський мисяць**, махнувъ рукою и пійшовъ на Басарабію* (по тамошнѣму: пійты на Бесарабію – тежъ саме, що въ ливобицькій України: въ забродъ) и слидъ загубывъ, наче снигомъ замело.

♦ **Як місяць ясний** – Дуже гарний.

 Убрався він, упав на сідло, **як місяць ясний**. Відьми..., с. 424.

 Убрався вінъ, упавъ на сідло, **якъ місяць ясний**.

МІХ

♦ **Наговорити сім міхів горіхів** – Наговорити багато неправдивого; пор.: **сім мішків гречаної вівни [і (та) всі непівні]**, *жарт.*, зі сл. наговоріти, наплесті і т. ін. Багато зайвого, безглузкого [ФСУМ, 2: 809].

 Не спрашує його інспектор, не говорить до його, а у відомостях марає та й марає і архирееві **наговорив** на його **сім міхів горіхів**. Люборацькі, с. 195.

 Не “спрашує” ёго ынспектарь, не говорыть до ёго, а въ “видомостях” марае та й марае, и архырееви **наговорывъ** на ёго **симъ михивъ горихивъ**.

МІШОК

♦ **Виймати, як з мішка** – Згадувати та розповідати щось; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) з мішкá (з лánтуха), зі сл. сїпати, сїпатися**. Невпинно, безперервно, щедро і т. ін.; у великій кількості [ФСУМ, 1: 498].

 *Хто не мав чим горла заткати, бесїдували один з одним або таки на гурт, **виймаючи** з голови, **як з мішка**, різні штуки **прошлого життя**. Люборацькі, с. 150.*

 *Хто не мавъ чымъ горла заткаты, бесидувалы одынъ зъ однимъ або такы на гуртъ, **виймаючи** зъ головы, **якъ зъ мишка**, рисни штукуы **прошлого жыття**.*

МЛОСТЬ

♦ **Млості б’ють** – Хто-небудь дуже переживає.

 *Серце тьохнуло та й занїміло, в очах заблищало, замиготїло, і аж наче **млості б’ють**.*

 *Серце тѣхнуло тай занимїло, въ очахъ заблещало, замыгонїло, и ажъ наче **млостї бють**.*

МЛИН

♦ **Млин розмоввся** – Про людину, яка почала багато говорити; пор.: **як млин меле, з сл. говорити, балакати і т. ін., зневажл.** Не думаючи, не розбираючись і т. ін. [ФСУМ, 1: 498].

 *Вже **млин розмовся!** – скаже Маса і пїде з хати. Люборацькі, с. 181.*

 *Вже **млынъ розмовся!** – скаже Маса й пїде зъ хаты.*

МОВА

♦ **Аж мову замкнуло кому, в кого** – Не могли сказати ні слова; пор.: **відбїрати (віднїмáти) / відбїрати (віднїяти) мóву кому, у**

кого. 1. *безос*. Хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву і т. ін. **річ відтіяти**. 2. Позбавляти кого-небудь здатності говорити [ФСУМ, 1: 114].

 Орися й плакала б, та не могла: за серце стиснуло, аж мову замкнуло, і сльози наче зав'язав, наче камінням їх приклав у грудях, хоч би одна навернулась – так ніт. Люборацькі, с. 89.

 Орыся й плакала бь, та не могла: за серце стыснуло, ажь мову замкнуло, и слёзи наче завязавь, наче каминьямь ихь прыклавь у грудяхь, хочь бы одна навернулась – такь нить.

 Не раз збирався і признатись: от-от! – та й на кінці язика задержиться, мовби йому мову замкне, тільки серце б'ється-б'ється, і так хочеться поцілувати. Люборацькі, с. 169.

 Не разь збыравсь и признатысь: оть-оть! – тай на кинци язика задержытця, мовь бы ёму мову замкне, тилькы серце бьетьця-бьетьця, и такь хочетьця поцилуваты!

♦ **В мову входити** – Домагатися прихильності, доброго ставлення до себе.

 А тим часом реторика минала, і Антосьо все в мову входив і між товариством, і в городі. Люборацькі, с. 164.

 А тымь часомь реторыка мынала, и Антосё все въ мову входывь и мизь товарыствомь, и въ городи.

♦ **Мову відпустило кому** – Одужати; почати говорити.

 Аж через ніч їй мову відпустило і пам'ять вернулась. Відьми..., с. 451.

 Ажь черезь нічь її мову відпустило и памнять вернулась.

МОВЧАТИ

♦ **Мовчи та диш** – Веди себе тихо, спокійно; пор.: **мовчі та диш, жарт**. Уживається як порада кому-небудь вести себе спокійно, нічим не виявляти себе; сиди тихо [ФСУМ, 1: 500].

 А так: мовчи та диш; скажуть: от молодець! Люборацькі, с. 108.

 А такъ: мовчы та дышь; скажуть: отъ молодець!

МОДА

◆ **Не знати мод** – Не розумітися в чомусь.

 Недовго треба було чепуритись, бо не знала ні тих мод, нічого. Люборацькі, с.35.

 Недовго треа було чыпуритись, бо не знала ни тихъ мод, ничого.

МОЗОК

◆ **На мозок не бракує кому** – Бути розумним.

 Тиждень чи дві неділі на новім господарстві була з Марусі жінка, як бог повелів: і порадитись було з ким, бо на мозок її не бракувало; і приголубить, поцілуватъ було кого, бо гарна була, як весна красна, хоч вже трохи й матірна собі. Недоколисана, с. 389.

 Тиждень чи дві неділі на новімъ господарстві була зъ Марусі жінка, якъ Богъ повелівъ: и порадитись було съ кимъ, бо на мозок її не бракувало; и приголубить, поцілуватъ було кого, бо гарна була, як весна красна, хочъ вже трохи й матірна собі.

◆ **Мізки висушити кому** – Виснажити когось; пор.: **сушіти / вісушити [собі] голову (мозок) над чим і без додатка.**

1. Напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем. 2. Невідступно з'являтися у свідомості, турбувати, хвилювати когось (про думки). 3. *чим.* Виснажувати кого-, що-небудь; ослаблювати здатність до чіткого мислення, ясного розуміння і т. ін. [ФСУМ, 2: 871].

 Сохне, в'яне дитина, всі мізки йому висушать; то як настане та благословенна пора, той розпуск, – так що рай! тут рай! чистий рай, правдивий; само царство небесне не дасть такого блаженства! Люборацькі, с.39.

 Сохне, вяне дытына, вси мизкы ёму высушать; то якъ настане та благословенна пора, той розпускъ, – такъ що рай! тутъ рай! чыстый рай, правдывый; само царство небесне не дасть такого блаженства!

МОЛОТ

♦ **Як молотом межи очі** – Несподівано, раптово, зненацька і т. ін.

 Як молотом межи очі, так йому списки вдались: булий інспектор, ставши ректором, черкнув Антося аж вне разряда Люборацькі, с. 205.

 Якъ молотомъ межы очи, такъ ёму спыскы вдались: булий ынспектарь, ставшы ректаремъ, черкнувъ Антося ажъ “вне разряда”.

МОРДА

♦ **В морду заїхати кому** – Ударити кого-небудь; пор.: **у вўхо заїхати кому і без додатка, вульг.** Ударити кого-небудь [ФСУМ, 1: 305].

 Скипів панотець – от би в морду заїхав! – та архирей прислав молодця, то й рука задеревеніла. Люборацькі, с. 139.

 Скыпивъ панотець – отъ бы въ морду заїхавъ! – та архырей прыславъ молодця, то й рука задеревенила.

МОРДАС

♦ **Дати мордасів кому** – Ударити когось, побити; пор.: **вхопіти (діста́ти) лящя́ (ля́паса, морда́са, поморда́са)**. Бути битим, зазнати удару (перев. в обличчя) [ФСУМ, 1: 165].

 Дав ище скілька мордасів: “Ви всі, – каже, – сучі діти, однакові!” та й чкурнув поза дімками. Люборацькі, с. 153.

 Давъ ище скилька мордасивъ: вы вси, – каже, – сучи диты, однакові! – тай чкурнувъ поза димкамы.

МОРОЗ

♦ **Мороз пішов поза плечі** – Про неприємне відчуття холоду від несподіваного, сильного переляку, переживання тощо; пор.: Викликати неприємне відчуття холоду від переживання, переляку і т. ін. [ФСУМ, 2: 643].

📖 *І так поцідував, як тільки міг, щиро-найщиріше; дівчині аж наче якийсь **мороз пішов поза плечі**, і мовби вітер повіяв у грудях, і серце тьохнуло. Люборацькі, с. 178.*

✍ *И такъ поцилувавъ, якъ тільки мигъ щыре-найщырійше; дивчыннi ажъ наче якийсь **морозъ пишовъ по-за плечи**, и мовъ бы витерь повіявъ въ грудяхъ, и серце тѣхнуло.*

📖 *Як шарну листком, перевертаючи, то аж **мороз піде поза плечі**, наче хто стоїть ззаду, наче хто лапає. Відьми..., с. 419.*

✍ *Якъ шарну листкомъ, перевертаючи, то ажъ **морозъ піде по-за плечі**, наче хто стоїть ззаду, наче хто лапає.*

♦ **Мороз подирає по шкурі** – Про неприємне відчуття холоду від несподіваного, сильного переляку, переживання тощо; пор.: [аж] **мороз дерé** (подирає, пробирає і т. ін.) / **подёр** (подрав, пробрав і т. ін.) **по спіні** (по шкірі, за плечі і т. ін.) **кого**, у **кого** і без додатка. 1. Хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. 2. Комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. від чогось [ФСУМ, 1: 506].

📖 *І за плечі немовби ї справді що лапає рукою мохнатою і **мороз подирає по шкурі**. Відьми..., с. 413.*

✍ *А за плечі не мовъ би ї справді шо лапає рукою мохнатою и **морозъ подирає по шкурі**.*

📖 *А то гаддя поназлазилось, та ящірок, та вужів, і одна гадина в'ється їй по носі, така холодна, аж **мороз по шкурі подирає**. Відьми..., с. 436.*

✍ *А то гаддя поназлазилось, та ящірокъ та вужівъ - и одна гадина **вьетця** її по носі, така холодна, ажъ **морозъ по шкурі подерає**.*

МУР

◆ Чолом муру не пробьеш *див.* **ЧОЛО**

МУХА

◆ **Як муха восени** – Хто-небудь закликає від страху; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) сонна муха**, *ірон.* Хтось млявий, інертний, байдужий до всього і т. ін. [ФСУМ, 1: 514].

 Душа було завмре, зовсім завмре, **як муха восени**. Люборацькі, с. 45.

 Душа, було, завмре, зовсімъ зовмре, **якъ муха въ осены**.

◆ **Чути, як муха летить** – Дуже тихо; пор.: **чутно (чуть), як (колі́)** [і] муха летіть (літає, пролітає) / пролетіть. Стає дуже тихо [ФСУМ, 2: 960].

 В класі тихо, що **чути, як муха летить**. Люборацькі, с. 118.

 Въ класи тыхо, що **чуты, якъ муха летыть**.

 Саме на це і кавалір приїхав. “Цс!” – панна каже, і **в хаті чути стало, як муха летить**. Недоколисана, с. 388.

 Саме на це и кавалір приїхав. – Цсь! панна каже, и **в хаті чути стало якъ муха летить**.

◆ **Мати мухи в носі** – Хтось у поганому настрої, сердиться, нервує; пор.: **ма́ти му́хи (му́ху) в но́сі**, *жарт.* Бути неврівноваженим, вередливим і т.ін [ФСУМ, 1: 515].

 Горпина це пронюхала, бо також **мала мухи в носі**, та й одного вечора і каже своєму коханому: Де цю ніч будеш ночувати? Відьми..., с. 437.

 Горпина це пронюхала, бо такожъ **мала мухи въ носі**, тай одного вечіра и каже своєму коханому: де цю нічь будешъ ночувати...

Н

НАГАЙ

♦ **Дати нагаями кому** – Побити, покарати когось; пор.: **скуштува́ти (покуштува́ти) ві́ника (кї́я, лозі́ни, рі́зок, нагаї́в і т. ін.)**. Бути побитим чим-небудь [ФСУМ, 2: 822].

📖 – *Пані! Час на часу не стоїть! А звісне діло, – відказала вона, – що не стоїть час на часу: от і ти – то не битий ще, а не замовчиши, скажу **нагаями дати**. Проти сили..., с. 380.*

✍ – *Пані! чась на часу не стоїть! – А звісно діло, відказала вона, шо не стоїть чась на часу: отъ и ти – то не битий ще, а не замовчишь, скажу **нагаями дати**.*

НАДИВИТИСЯ

♦ **Не надивитись, не налюбуватись** – Хтось (щось) дуже хороший, гарний, привабливий.

📖 *Хороший цей світ, **не надивитись, не налюбуватись** на його, такий хороший. Проти сили..., с. 378.*

✍ *Хороший цей світъ, **ні надивитись, ні налюбуватись** на ёго, такий хороший.*

📖 *Дві ж було – як було, а третя вдалась йому така гарна, що **не надивитись, ні налюбуватись**, як намальована ходила – найстарша була. Недоколисана, с. 385.*

✍ *Дві якъ було – якъ було, а третя вдалась ёму така гарна, що **не надивитись, ні налюбуватись**, як намалёвана ходила – найстарша була.*

НАДІЯ

♦ **Мати надію** – Мати впевненість у можливості здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного; сподіватися.

📖 *Благочинник добре знав, що жениха не знайдеться, бо всі знали Масю, а **мав надію**, що архирей своєю властю скаже, кому женитись, то хто-небудь і втопить свою голову. Люборацькі, с. 99.*

 Благочинникъ добре знавъ, що жєныха не знайдеця, бо вси знали Масю, а мавъ надію, що архырей своєю власттю скаже кому жєнытысь, то хто-небудь и втопыть свою голову.

♦ **Малá надія** на кого – Не сподіватися на когось, на чиєсь допомогу.

 Мала мені надія на його: таке ледаче вдалось, що тільки лежить та свище або грає і ніколи людяного слова не скаже, а все по-московськи та по-московськи. Люборацькі, с. 182.

 Мала мыни надія на ёго: таке ледаче вдалось, що тільки лежыть та свище, або грає, и николю людяного слова не скаже, а все помосковськый.

НАМАЛЬОВАНИЙ

♦ **Як намальований** – Дуже гарний, вродливий, прекрасний; пор.: **як (мов, náче і т. ін.) намальóваний**. 1. Дуже вродливий, гарний. 2. Дуже яскраво, чітко [ФСУМ, 2: 529].

 То вже був забув її, а це разом воскресло прошле, і дівчина, як намальована, стала перед очима – і не вступається: чи чита Антосьо, чи пише – вона тут та й тут. Люборацькі, с. 163.

 То вже бувъ забувъ її, а це разомъ воскресло прошле, и дивчына, якъ намалёвана, стала передъ очыма и не вступаеця; чы чыта Антосё, чы пише – вона тутъ тай тутъ.

 Дві ж було – як було, а третя вдалась йому така гарна, що не надивитись, ні налюбуватись, як намальована ходила – найстарша була. Недоколисана, с. 385.

 Дві якъ було – якъ було, а третя вдалась ёму така гарна, що не надивитись, ні налюбуватись, як намалёвана ходила – найстарша була.

 Та санками ж! – озвалась дівчина; та така йому гарна стоїть, як вимальована! Відьми..., с. 419.

 Та санками жь! – озвалась дівчина; та така ему гарна стоїть, якъ вималівана!

НЕБО

♦ **І небо прихилити кому** – Зробити для когось усе, навіть неможливе; пор.: **радий** (рад, ладний, ладен і т. ін.) **[би] небо** (**неба, сонце**) **прихилити** (**нахилити**) **кому, для кого і без додатка**. Хто-небудь готовий зробити для когось більше, ніж це можливо [ФСУМ, 2: 725].

 О. Гервасій нічого так не боявся, як божої карі за недолю дітей, і неба їм прихилив би, та був тяжко лінивий, то все відкладав та й відкладав. Люборацькі, с.37.

 О. Гервасій ничого такъ не боявся, якъ божои кары за недолю дитей; и неба имъ прыхылывь бы, та бувъ тяжко линывий, то все видкладавъ тай видкладавъ.

♦ **Наче на небо несуть кого** – Бути дуже щасливим.

 *Зроду-звіку Антосьо не був таким щасливим, як тепер: **наче його на небо несуть**. Люборацькі, с. 144.*

 *Зъ роду зъ вику Антосё не бувъ такымъ щаслывымъ, якъ теперь: **наче ёго на небо несуть**.*

♦ **Небо підпирати** – Бути дуже високим; пор.: **підпирати** [**плечима** (**головою**)] **стелю**. Мати дуже високий зріст [ФСУМ, 2: 639].

 *Дуби аж **небо підпирають**, липи порозростались, кленина, чорноклен, берест, грабина, низом ліщина, свидина, гордовина і всяке дрібне дерево. Люборацькі, с. 198.*

 *Дубы ажъ **небо пидперають**, лыпы порозросталысь, кленына, чорноклень, берестъ, грабына, нызомъ лищына, свыдына, гордовына и всяке дрибне дерево.*

НЕЖИВИЙ

♦ **Як неживий** – Нерухомо, без зміни положення, мовчки; пор.: **як** (**мов, неначе і т. ін.**) **неживий**. 1. *зі сл.* ходіти, йти і под. Дуже повільно, мляво без жвавості, без бадьорості. 2. Позбавлений життєвої енергії, бадьорості, дуже слабкий фізично. 3. Нерухомо,

без зміни положення. 4. Приголомшений чимсь, дуже наляканий, вражений, заціпенілий [ФСУМ, 2: 540].

 А Тимоха, як неживий, мовчав. Люборацькі, с. 145.

 А Тимоха, якъ нежывый, мовчавъ.

НЕХРЕЩЕНЕ

♦ **Хай йому все зле та нехрещене див.** ЗЛЕ

НЕТЕРПЛЯЧКА

♦ **Нетерплячка бере кого** – Кому-небудь не терпиться, дуже чогось хочеться.

 І якась нетерплячка бере, щоб піти хоч подивитись на ню, – хоч здалека оком глянути, мовби легше стане. Люборацькі, с. 168.

 И якась нетерпляча бере, шобъ питы хочъ подывытысь на ню, – хочъ здалекы окомъ глянуты, мовъ бы легше стане...

НІС

♦ **Задерти носа** – Триматися гордовито; пор.: **гну́ти** (дёрти, задира́ти і т. ін.) / **загну́ти** (заде́рти) **кірпу** (**но́са, ніс**) *перед ким і без додатка*. Гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; зазнаватися [ФСУМ, 1: 175].

 *Аби тільки в четвертий клас перейшов, то наче не той хлопець стане: **задере носа**, що куди! і з ким вчора горобці дер, сьогодні й поглянуть не хоче. Люборацькі, с. 121.*

 *Аби только въ четвертый класъ перейшовъ, то наче не той хлопець стане: **задере носа**, що куды! и зъ кимъ вчора горобци деръ, сёгодня й поглянуть не хоче.*

♦ **Глядіти свого носа** – Турбуватися, клопотатися лише про себе, не втручатися в справи інших; **гляді́ти свого́ но́са**. Турбуватися, клопотатися лише про себе, не втручатися в справи інших [ФСУМ, 1: 173].

 *– **Гляди**, – каже, – **свого носа**, бо втру, – гукнув пан. Проти сили..., с. 383.*

 – *Гляди, каже, свого носа, бо втру, гукнувь пань.*

 – *Зась! дурню, – гуконула пані, – гляди свого носа, а мене розуму не вчи. Проти сили..., с. 380.*

 – *Зась! дурню, гукнула пані, гляди свого носа, а мене розуму не вчи.*

◆ **Носа втерти кому** – Покарати, провчити кого-небудь; пор.: **втерти / втирати н́оса кому**. 1. Засвідчити або довести свою перевагу над ким-небудь. 2. Присадити, спинити кого-небудь у його діях, висловлюваннях. 3. Покарати, провчити кого-небудь [ФСУМ, 1: 157].

 – *Гляди, – каже, – свого носа, бо втру, – гукнув пан. Проти сили..., с. 383.*

 – *Гляди, каже, свого носа, бо втру, гукнувь пань.*

◆ **До носа і віником не дістати** – Бути високої думки про себе, чванитися, пишатися собою; пор.: [до] **н́оса [й] коцюб́ю (кочерѓю) не діста́ти** *перев. чийого*. Хто-небудь надмірно чванитися, пишається. **носо́чка й коцюб́ю не діста́ти** [ФСУМ, 1: 250].

 Як ідуть повз цей дім мищани, – а вони в Кам'янці все великої руки, до носа й віником не дістанеш: все їмосці та йогомосці. Люборацькі, с. 149.

 Якъ ыдутъ позъ цей димъ мищане, – а вони въ Камянци все великои руки, до носа и виныкомъ не достанешъ: все имосци, та угомосци.

◆ **Носа розклеїти** – Розбити обличчя, вдаритися.

 Не один і носа розклеїть собі, та проте щасливий! Люборацькі, с. 49.

 Не одынъ и носа росклеїтъ соби, та проте щаслывый!

◆ **І носа не показати** – Не з'являтися де-небудь; пор.: **не показувати (не явля́ти, не потика́ти і т. ін.) / не показати (не**

явіти, не поткнѹти і т. ін.) нѡса. Не приходи́ти, нез'явля́тися і т. ін. куди-небудь, до когось [ФСУМ, 2: 664].

📖 *От-от! лиш не видно, як небо засупи́ться і піде грязюка, що ні ти, ні я надві́р і нѡса не покажемо.* Люборацькі, с. 74.

🖋 *Отъ-отъ, лиш не видно, якъ небо засунетця, и піде грязюка, що ни ты, ни я на двірѣ **и нѡса не покажемо.***

📖 *Все з ляхами та з ляхами водилася; все їздила по костьолах та по кляшторах; до своєї ж церкви **і нѡса не показувала** – хіба на Різдво та на Великдень, і то з польською книжкою в руках, і не молитись, а показатись.* Люборацькі, с. 91.

🖋 *Все зъ Ляхамаы та зъ Ляхамаы водылася; все їздыла по костѣлахъ та по кляшторахъ; до своєї жъ церкви **и нѡса не показувала** – хіба на риздво та на велькдень, и то съ польською кныжкою въ рукахъ, и не молытысь, а показатысь.*

♦ **І нѡса не виставити** – Дуже холодно.

📖 *Це не то, що зимою: з-під кожуха **й нѡса не виставити!*** Люборацькі, с. 52.

🖋 *Це не те, що зимою: зъ-пидъ кожуха **й нѡса не выставиты!***

♦ **Хоч нѡса затикай** – Щось дуже смердить.

[ФСУМ,].

📖 – *Де вже добре. Дасть червоного борщу та пастрами, і хоч їж, хоч дивися. Як в хату внесе, то **хоч нѡса затикай.*** Люборацькі, с. 53.

🖋 – *Де вже добре! Дасть червоного борщу та пастрамы* (Таке просилне м'ясо – овечина) и хочь – їжь, хочь – дывыся. Якъ въ хату внесе, то **хочь нѡса затыкай.***

♦ **Спустити нѡса** – Зажуритися; пор.: **вішати** (хні́пити, опу́скати) / **повісити** (похні́пити, опу́стіти) **нѡса** (ніс). Журитися, засмучуватися чи бути у відчаї, втрачаючи надію [ФСУМ, 1: 134].

📖 *А на його бендюги надійшли, – **спустив нѡса**, як індик, губу відквасив, голову повисив та й сидить, лиш сопє.* Люборацькі, с. 127.

 А на ёго беднюгы надийшылы, – **спустивь носа**, якъ гындыкъ, губу видквасывъ, голову повисывъ та й сыдыть, лишь сопе.

 Так моім панам і день минув, що все одно до другого бундюжились та ходили, **носи попускавши**, як індіюки! Недоколисана, с. 390.

 Так моім панамъ и день минувъ, шо все одно на другого бундюжились та ходили, **носи попускавши**, яко индюки!

♦ **Під носом ще не світило (світає)** кому – Бути молодим, безвусим.

 Між всіма Антосьо дибав, що той журавель, та начеб вуса підкрутював, хоч йому **під носом ще й не світило**, як то кажуть. Люборацькі, с. 140.

 Межъ всима Антосё дыбавъ, що той журавель, та наче бъ вуса пидкрутювавъ, хочъ ёму **пидъ носомъ ще й не свитыло**, якъ то кажуть.

 Після цього прошенія – щоб на місце Тимохи прислали попа хоч сякого-та-ісого: хоч такого, що йому й **під носом не світає**, аби вже хоч не кацап. Люборацькі, с. 189.

 Писля цёго прошенія, щобъ на мисце Тьмохы прыслалы попа хочъ сякого-такого: хочъ такого що ёму й **пидъ носомъ не свитає**, абы вже хоч не кацапъ.

♦ **Носом зачути що** – Підсвідомо здогадуватися про щось, передбачати що-небудь.

 До того ще вчора тільки на вечоринці у пана балакав з гімназистом про їх життя і бодай **носом зачув**, що є в світі воля і щось луччого за семінарське життя. Люборацькі, с. 173.

 До того ще, вчора тилькы, на вечерньци у пана балакавъ зъ гьмназыстомъ про ихъ жыття и бодай **носомъ зачувъ**, що е въ свити воля и щось луччого за семынарське жыття.

♦ **Висіти на носі** – Бути дуже близьким щодо часу здійснення; пор.: **вісіти на носі**. Бути дуже близьким щодо часу здійснення [ФСУМ, 1: 103].

📖 *Хто гірший боягуз, той балакав про екзамен, що висів на носі, – розпитувався, вивідував і уздыхав голосно, наче позихає, а в душі молився: “Господи! допоможи!”*. Люборацькі, с. 150.

✍ *Хто гириый боягузь, той балакавъ про игзамень, що высивъ на носи, роспытываеся, вывидываеъ и уздыхавъ голосно, наче позихае, а въ души молився: “Господы, допоможы!”*

♦ **Носом запороти** – Упасти обличчям куди-небудь, у щось; перекинутися; пор.: **заорати (заріти) носом**, фам. Упасти обличчям куди-небудь, у щось; перекинутися. **запороти носом. зубами заорати** [ФСУМ, 1: 314].

📖 *Так випровадили донощика аж до порога, що за кожним ступнем брав по парі ошийників: а там ті два, що вели, дали ще по одному, що аж носом заповров у синці*. Люборацькі, с. 194.

✍ *Такъ выпровадылы донощыка ажъ до порога, що за кожнымъ ступнѣмъ бравъ по пари ошыйныкивъ; а тамъ ти два, що вель, дали ще по одному, що ажъ носомъ заповровъ у синци.*

📖 *Не одна і спіткнеться, мало носом не загоре, а бачити не бачать*. Відьми..., с. 440.

✍ *Не одна и спіткнетьця, мало носомъ не загоре, а бачити не бачать.*

♦ **Паню видно по носі, що рилась в горосі див. ПАНІ**

♦ **Спустити ніс** – Зажуритися, засмутитися; пор.: **вішати (хніюпити, опуска́ти) / повісити (похніюпити, опустіти) носа (ніс)**. Журитися, засмучуватися чи бути у відчаї, втрачаючи надію [ФСУМ, 1: 134].

📖 *Поспускали носи дівчата і пішли; за ними і Антосьо потяг*. Люборацькі, с.53.

✍ *Поспускалы носы дивчата и пишлы; за ними й Антосё потягъ.*

 *Явтух жартував, посмішкувався з новобранців, що вони **носи поспускали** і так поприбирані; а того і в голові не клав, що взавтра ясне сонце, з-за гори викочуючись, застане і його на зборні, в дибці і ланцюгом до сторожа прикованого. Люборацькі, с. 63.*

 *Явтухъ жартувавъ, посмишкувався зъ новобранцивъ, що вони **носы поспускалы** и такъ попрыбырани; а того и въ головы не клавъ, що взавтра ясне сонце, з-за гори выкачуючысь, застане и ёго на зборни, въ дыбци, и ланцюгомъ до сторожа прыкованого.*

♦ **Водити за ніс** кого – Обманювати; пор.: **водіти** / **поводіти за ніс** (за **носа**) кого, *несхв.* Обдурювати кого-небудь певний час, не виконуючи обіцяного абоприховуючи щось [ФСУМ, 1: 142].

 *Пани вчотирьох тим часом зайшли в сад, посідали під липою, – може, чай пити збиралися абощо, а щоб губа не вакувала, почали кпити один з другого ті два молодших зяті, що в тебе жінка така! а в тебе така! тебе **за ніс водить!** а тебе за чуба смиче!.. Недоколисана, с. 395.*

 *Пани въ чотирохъ тим-часомъ зайшли в сад, посідали під липою, – можи, чай пити збиралися або що, а шобъ губа не вакувала, почали кпити одинъ зъ другого ті два молодшихъ зяті, шо в тебе жінка така! а въ тебе така! тебе **за нісь водить!** а тебе за чуба смиче!..*

НОГА

♦ **Мовби самі ноги несуть** кого – Йти, рухатися підсвідомо; пор.: **самі ноги несуть** (носять) / **понесли до кого, до чого, куди, де і без додатка.** 1. Хто-небудь рухається, не усвідомлюючи напрямку. 2. Хто-небудь іде, рухається з відчуттям легкості [ФСУМ, 2: 555].

 *От раз і вдягнувся він і пішов – і сам не знає куди – через греблю, за дільниці, на гору, **мовби самі ноги несуть.** Люборацькі, с. 168.*

 *Отъ разъ и вдягнувся винъ и пишовъ – и самъ не знае, куды – черезъ греблю, за дильныци, на гору, **мовъ бы сами ноги несуть.***

♦ **Ні ногою з місця** – Неможливо примусити, умовити кого-небудь робити щось; пор.: **ні з місця**. 1. Нерухомий, переляканий і т. ін. 2. Щось лишається в тому ж стані, що й раніше; не посувається ніяк. 3. *кого і без додатка*. Неможливо примусити, умовити кого-небудь робити щось [ФСУМ, 1: 497].

 *Через вас, браття, тільки поїду та через просьбу цього чоловіка: а без цього – сучий син, що **ні ногою з місця!** Люборацькі, с. 132.*

 *Черезь вась, братя, тильки поїду та черезь прозьбу цёго чоловіка; а безь цёго, сучый синь, що **ни ногою зь мисця!***

♦ **На одній нозі** – Дуже швидко.

 – *Хутче ж!* – гукнув басиста. – **На одній нозі**, – озвався бурсак вже з-за порога. Люборацькі, с. 157.

 – *Хучче жь!* – гукнув басыста. – **На одній нози**, – озвався бурсакъ вже з-за порога.

♦ **Під ноги не дивитися** – Поводитися гордовито.

 *Все, мабуть, якісь великі та розумні думи думають, що й **під ноги не дивиться**.* Люборацькі, с. 31.

 *Все, мабуть, якісь вельки та розумни думы думають, що й **пидь ноги не дывитця**.*

♦ **Ногою не бути де** – Не бувати де-небудь, не ходити куди-небудь; пор.: **ні ногою куди, звідки**. Зовсім не ходити куди-небудь, не виходити звідкись, не бувати, не з'являтися десь [ФСУМ, 2: 556].

 *А жінка, – каже, – не то щоб **ногою не була** й коло хутора близько, а навіть як хто згадає про жінку, що є вона на світі, то в гріб ужену. Проти сили..., с. 381.*

 – *А жінка, каже, не то шобь **ногою не була** й коло хутора близько, а навіть якь хто згадає про жінку, шо є вона вь світі, то вь грібь ужену.*

♦ **На ноги схопитись (зірватися)** – Різко встати; пор.: **зірватися (схопитися, зметнутися) на [рівні] ноги**. Швидко, блискавично встати, випрямляючись. [ФСУМ, 1: 336].

📖 *Загрюкотало, що всі на ноги схопились, і один як дзвінок прочитав: “Царю небесний”. Люборацькі, с. 118.*

📖 *Загрюкотало, що всі на ноги схопились, и одынь якъ дзвоньк прочытавъ: “царю небесный”.*

📖 *Дід ще ногою заворушив, руками, кліпнув очима скілька раз і схопився на ноги, а собака йому на груди. Відьми..., с. 420.*

📖 *Дідъ ще ногою заворушивъ, руками; кліпнувъ очима скілька разъ і схопився на ноги, а собака ему на груди.*

📖 *А ти кров собача! – гукнула Маса і зірвалась на ноги та й кинулась до Антося, а він чкурнув, що й з хортами не доженеш. Люборацькі, с. 87.*

📖 *А ты кровъ собача! – гукнула Маса и зирвалась на ноги тай кынулась до Антося, а вин чкурнувъ, що й зъ хортами не доженешъ.*

♦ **Наче ноги попідрізувало кому** – Не могли зрушити з місця; пор.: **но́ги (п’я́ти, ступні) прикипа́ють (прираста́ють) / прикипі́ли (прирослі) перев. чиї до чого**. Хто-небудь не може зрушити з якогось місця, йти далі або уповільнює ходу [ФСУМ, 2: 555].

📖 *Розбіглися за вами, то наче нам ноги попідрізувало, наче дороги позав’язувало. Люборацькі, с. 88.*

📖 *Розбиглыся за вами, та наче намъ ноги попидризувало, наче дороги позавязувало.*

♦ **Не спіймати Бога за ноги див. БОГ**

♦ **Догори ногами** – Протилежно до звичайного, різко порушуючи звичайний порядок; пор.: **догорі́ дрігом (нога́ми)**. У перевернутому, перекинутому вигляді [ФСУМ, 1: 257].

📖 Аби тільки субота, то вже повна хата наб'ється послухати, як гратимуть; слухають-слухають та й іноді і складчина пичнеться, – а там все піде **догори ногами**. Люборацькі, с. 155.

📝 Абы тилькы субота, то вже повна хата набъетця послухаты, якъ гратымуть; слухають-слухають та й ыноди и складчына пичнетця, – а тамъ все пиде **до горы ногами**.

◆ Руками й ногами відхрещуватися *див.* РУКА

НУЖДА

◆ **Нужди натерпітися** – Довго жити в нестатках, злиднях; бідувати.

📖 Від жнив аж до Різдва бідував Антосьо у Крутих, і страху не раз набрався, аж крізь сон жахався, і голодом не раз намлівся, і всякої **нужди натерпівся**, і чого не було? Люборацькі, с. 47.

📝 Видъ жнывъ ажъ до риздва бидувавъ Антосё у Крутыхъ: и страху не- разъ набрався, ажъ крйзь сонъ жахався, и голодомъ не разъ намлився, и всякои **нужды натерпився**, и чого не було?

О

ОБЛИЗЕНЬ

◆ **З облизнем поїхати** – Одержати відмову при сватанні; пор.: **спійма́ти** (вхо́піти, схо́піти і т. ін.) / **лові́ти** (хапа́ти) **облизня**. 1. Лишитися без того, на що розраховував, сподівався; не отримати нічого; зазнати невдачі в чомусь. 2. Одержати відмову при сватанні, залицянні [ФСУМ, 2: 849].

📖 *Отак не один богослов з облизнем поїхав. Лучалось і до Орысі, та старий звичай на заваді стояв: – В мене всі дочки рівні, – відказувала стара, – на вибір їх не маю; коли хочете, беріть старшу. Люборацькі, с. 97.*

✍ *Отакъ не одынь богословъ зъ облызнямъ поїхавъ. Отакъ не одынь богословъ зъ облызнямъ поїхавъ. Лучылось и до Орыси, та старый звичай на завади стояв: – Въ мене вси дочки ривни, – видказувала стара, – на выбир їх не маю; коли хочете, берить старшу.*

ОБРАЗ

◆ **Не було свого образу на кому** – Хто-небудь змінюється на виду, стає дуже блідим від раптового сильного хвилювання, приступу хвороби і т. ін.

📖 *Тепер би подивитись на дитвору! На жодному не було свого образу: всі білі – аж зелені. Люборацькі, с. 118.*

✍ *Теперь бы подывытысь на дитвору! На жодному не було свого образа: вси били – ажъ зелени.*

ОГЛЯНУТИСЯ

◆ **І не оглянутися** – Мине дуже швидко (про час); пор.: [і] **не оглянутися** (не огледітися). Дуже швидко [ФСУМ, 2: 578].

📖 *Та де то – не вернулись! там і просиділи до самісінького обіду: говорили, різки плели, хльостали, плели верші з бруньок, – то час промайнув, що й не оглянулись. Люборацькі, с. 110.*

 *Та де-то не вернулись! тамъ и просыдили до самисенького обиду: говорылы, ризкы плелы, хлѣстала, плелы верши зъ брунекъ; то часть промайнувъ, що **й не оглянулись**.*

 *Минула ніч, що **й не оглянулись**, і сонечко підхопилося та так привітливо поглядає на сполосканий город; з землі відпар іде; по горах, як брильянти самоцвітні; капками роса бринить та мигонить. Люборацькі, с. 193.*

 *Мынула ничь, що **й не оглянулись**, и сонечко подхопылось та такъ прывитливо поглядає на сполосканий городъ; зъ земли видпаръ ѳде; по горахъ, якъ брыльянти самосвитни, капкамы роса брыныть та мыготыть.*

ОДИН

♦ **Як один** – Про виконання чогось разом, гуртом; пор.: **як одін**. 1. *перев.* 3 дієсл. Одностайно, дружно. 2. Без винятку, всі. 3. Чимсь схожі між собою (*перев.* Позитивними якостями, рисами); однакові [ФСУМ, 2: 579].

 *Всі, знаєте, хлопці ручі: чи в баштан, чи в яблука, чи вибити, чи випити – всі, **як один**. Люборацькі, с. 151.*

 *Вси, знаєте, хлопци ручи: чы въ баштанъ, чы въ яблука, чы выбиты, чы выпиты – вси, **якъ одынь**.*

ОКО¹

♦ **Дати на око кому** – Дати гроші на випивку.

 *Е! це вже не гарно, – каже Антосьо, – люди добрі зійшлись та насухо повинні виходити, чи що? – і **дав ще на око**. Люборацькі, с. 159.*

 *Э, це вже негарно, – каже Антосё, – люды добры зійшылысь та насухо повинны выходыты, чы що? – и **давъ ще на око**.*

ОКО²

♦ **Шанувати, як око в голові** – Про шанобливе ставлення до когось; пор.: **як (рідше мов, наче і т. ін.) [свогó] óка**, зі сл. берегті, доглядати і под. Дуже старанно, дбайливо і т. ін. **як [своє] óко; як**

[свої] **о́чі**, зі сл. берегти́, стерегти́ і т. ін. Так, як ніщо інше; ретельно, пильно і т. ін. // зі сл. доглядáти, пильнува́ти, хова́ти і т. ін. Дуже старанно, дбайливо і т. ін. [ФСУМ, 2: 582].

📖 **Шануватиму тебе, як око в голові**, зірочко моя ясна!... Люборацькі, с. 203.

✍️ **Шануватиму тебе, як око в голови**, зірочко моя ясна!..

♦ **Дивитися на все око на кого** – Пильно дивитися на кого-небудь.

📖 – Ти... – та й не докінчив: чудно йому стало, що **Мася дивилась** на його **на все око** і начеб аж плечима здвигнула, що ніколи цього не було, а тепер балака, наче не до ладу, – наче не те з губи вирвалось, що хотів сказати. Люборацькі, с. 33.

✍️ – Ты... тай не закінчивъ: чудно ёму стало, що **Мася дывылась** на ёго **на все око** и наче бъ ажъ плечыма здвыгнула, що николи цёго не було, а теперь балака, наче не доладу, наче не те зъ губи вырвалось, що хотивъ сказаты.

📖 **Галя на все око дивиться**, як хлопець пручається; а він вийняв здорову дулю червонобоку, обдуб, бо в тютюні була. Люборацькі, с. 141.

✍️ **Галя на все око дывытця**, як хлопець пручаетця; а винъ выйнявъ здорову дулю червонобоку, обдубъ, бо въ тютюни була.

♦ **Не показуватися на очі кому** – Не з'являтися, не приходить до кого-небудь; пор.: **пока́зуватися** / **показáтися на о́чі**. 1. З'являтися, приходить до кого-небудь, кудись і т. ін. 2. кому і без додатка. Зустрічатися з ким-небудь [ФСУМ, 2: 665].

📖 **Так мати і поїхала, що він і не показавсь їй на очі**. Люборацькі, с. 130.

✍️ **Такъ маты й поїхала, що винъ и не показавсь їй на очи**.

♦ **Оком виблискувати** – Перелякано дивитися.

📖 **Загуркотала богословія, стали в дві лави від стола до порога і кричать: “Вон, прісна душа! вон!” А Робусинський лиш оком виблискує**. Люборацькі, с. 194.

 Загуркотала богословія, стали вь дви лави видь стола до порога й кричать: – вонь, присна душа! вонь! А Робусинський лышь **окомь выiblyскуе.**

♦ **Що оком зглянути** – Дуже багато.

 Не витерпіла небога, щоб не подивитись; пошукала дірки в пелені і зглянула на світ божий, а там навкруг неї всякої нечисті, **що оком зглянеш.** Відьми..., с. 436.

 Не витерпіла небога, щобь не подивитись - пошукала дірки вь пелині и глянула на світ божий, а тамь навкруг неї всякої нечисті, **шо окомь зглянешь.**

♦ **Кинути (кидати) оком** на кого, що – Швидко, мимохідь оглянути кого-, що-небудь; час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь; дивитися, роздивлятися навколо, кругом себе; звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось; стерегти що-небудь; пор.: **кїдати / кїнути оком (очїма, пбгляд, зїр і т. ін.) на кого–що.** 1. Час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь. // *перев. док.* Швидко, мимохідь оглянути кого-, що-небудь. **докїнути очїма.** 2. Оглядати, роздивлятися навколо, кругом себе і т. ін. 3. на кого. Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось. 4. тільки док., рідко. Постерегти що-небудь [ФСУМ, 1: 370].

 Тим часом зближалась друга пречиста, а припадала в суботу; в п'ятницю ж у Люборацьких така колотня була в двірку, що й не сказати: паніматка ходила з заплаканими очима та бідкалась; Мася немовби плакати збиралась, а панотець тільки руки потирав, **кидаючи оком** на вузли, вузлики, вузлички, що рядком понаскладали, наче на край світа в дорогу збирались. Люборацькі, с. 60.

 Тымчасомь зблыжалась друга пречыста, а прыпадала вь суботу; вь пятницю жь у Люборацькыхь така колотня була вь двирку, що й не сказати: паниматка ходыла сь заплаканымы очыма та бидкалась; Мася не мовь бы плакати збыралась, а панотець тилькы руки потыравь, **кыдаючи окомь** на вузлы,

вузлыкы, вузлычкы, що рядкомъ понаскладалы, наче на-край-свита въ дорогу збиралысь.

 Кинув оком на свій похвальний лист, що лежав на столі, і каже: “Ось гроші!”, схопив його в руки і аж головою струснув та й побіг з хати. Люборацькі, с. 132.

 Кынувъ окомъ на свій пофальный лысть, що лежавъ на столи, и каже: “ось гроши!” – схопывъ ёго въ руки и ажъ головою струснувъ тай побигъ съ хаты.

 Кинула оком мати на його вбрання та й відвернулася, щоб на первім ступні не засміялись, і вийшла зараз; Маса зареготалась; Орыся тільки губи закусовала; Текля тож осмішувалась, бо вже й вона виросла за той час. Люборацькі, с. 122.

 Кинула окомъ маты на ёго вбрання, та й видвернуласть, щобъ на первимъ ступни не засміятысь, и выйшла заразъ; Маса зарыготалась; Орыся только губы закусовала; Текля тожъ осмишувалась, бо вже й вона выросла за той часъ.

 Кинув він оком і на камінці, що наче навмисне лежали порозкидані, та соромився підняти, і, щоб хутче збутись того глуму паничівського, не побіг би, полетів би, – так сором. Люборацькі, с. 152.

 Кынувъ винъ окомъ и на каминьци, що наче навмысне лежали пороскыдани, та соромывся пидняты и, щобъ хутче збутысь того глуму панычывського, не побигъ бы, полетивъ бы, – такъ соромъ.

♦ **Оком міряти** кого, що – Оцінюючи, оглядати кого-, що-небудь; пор.: **міряти очима (оком, поглядом) кого, що**. 1. Оглядати кого-, що-небудь, вдивляючись або оцінюючи. 2. **якими (яким)**. Дивитися-на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції [ФСУМ, 1: 494].

 А я сів уже на припічку і дивлюсь то на собаку, то на діда поглядаю, чи не видалось мені, що він вусом моргає, а він, може, ні, і **міряю оком**, чи далеко до дверей. Відьми..., с. 420.

 А я сівъ уже на припічку и дивлюсь то на собаку, то на діда поглядаю, чи не видалось міні, що вінъ вусомъ моргає, а вінъ може, ні; и **міряю окомъ**, чи далеко до дверей.

◆ **Щоб оком моргнути** – Не звертати уваги; пор.: **хоч би [тобі] бровію (вусом) моргнув**. Не звертає уваги хто-небудь, ніяк не реагує на щось; байдужий, спокійний [ФСУМ, 1: 505].

📖 *Здається, повинен би веселим бути, коли так, аж ніт: нахмурився і набік **щоб оком моргнув**. Люборацькі, с. 122.*

✍ *Здаеця, повиненъ бы веселымъ буты, колы такъ; ажъ нитъ: нахмурывся ѝ набикъ **шобъ окомъ моргнувъ**.*

◆ **Лізти в очі, як туман** – Набридати комусь чим-небудь; приставати, чіплятися.

📖 *Годі вже! ходім, браття, до ректора; скажем, що отець інспектор **лізе в очі, як туман**, що через його виплодків-донощиків нам просвіту нема. Люборацькі, с. 193.*

✍ *Годи вже! ходимъ, браття, до ректаря; скажемъ, що отець ынспектарь **лізе въ очи, якъ туманъ**, що черезъ ёго выплодкив-донощыкивъ намъ просвиту нема.*

◆ **Лупати очима** – Кліпаючи, мовчки дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не відповідати; пор.: **лупати очіма на кого-що і без додатка**. 1. Кліпаючи, мовчки дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не відповідати. **лупати банька́ми**, вульг. 2. Виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися. 3. *перед ким і без додатка*. Переживати почуття неприємності, сорому і т. ін. 4. Марно витратити час; сидіти без діла. 5. Не мати чого їсти; голодувати; бути голодним [ФСУМ, 1: 451].

📖 – *Чого ти наче чужий? – каже мати. **Лупнув** неборак **очима** і мовчить. – Антосю! чи чуєш? – заговорила Текля, веселенька та здоровенька, ласкаючись коло матері. Антосю лиш **очима лупнув** і почухався. – Чого ти мовчиш? – допитується Текля. А він все мовчить, лиш очима поведе. Люборацькі, с. 114.*

✍ – *Чого ты, наче чужый? – каже маты. **Лупнувъ** неборакъ **очыма** и мовчытъ. – Антосю! ты чуешь? – заговорила Текля, веселенька та здоровенька, ласкаючысь коло матери. Антосё лишь*

*очыма лупнувь и почухався. – Чого ты мовчышь? – допытуецця
Текля. А винь все мовчыть, льшь очыма поведе.*

*📖 Не озавсь Тимоха, лиш **очыма лупнув** та й скочив через тин у
свій город, там через другий у подвір'я і дома насів жінку: чому не
йшла боронити. Люборацькі, с. 189.*

*📝 Не озавсь Тымоха, льшь **очыма лупнувь** та й скочывь черезъ
тынъ у свій город, тамъ черезъ другый у подвирря, и дома насивъ
жинку, чому не йшла бороныты.*

♦ **Світити в очі кому** – Підлещуватися до кого-небудь; пор.:
світїти в бчі. Підлещуватися до кого-небудь [ФСУМ, 2: 786].

*📖 І Антосьо, бувши в реториці, хылявся, гнувся, **світив в очі**
богословам, як і кожен; та йому дуже тяжко було з старшого
попыхачем стати; то світив він, як той місяць, що світить, та не
гріє. Люборацькі, с. 155.*

*📝 И Антосё, бувши вь реторыци, хылявся, гнувся, **свитывь вь очи**
богословамъ, якъ и коженъ; та ёму дуже тяжко було зъ старшого
попыхачемъ статьи; то свитывь винь, якъ той мисяць, що свите,
та не гріє.*

♦ **Кинутися в очі** – Побачити, помітити що-, кого-небудь; пор.:
впадати (рідше падати) / впасти в око (в бчі, у вічі). 1. кому. Хто-
небудь помічає, бачить, звертає увагу на когось чи на щось. 2.
Бачити, помічати що-небудь. 3. Бути особливо помітним;
помічатися. 4. кому. Подобатися кому-небудь, привертати до себе
увагу. 5. **кїдатися / кїнутися в бчі (у вічі, в око)** [ФСУМ, 1: 146].

*📖 Як іти та йти, то **кинется в очі**, що вийдеш на пусте місто,
де ні однісїнької хати; а там ізнов починаютьса забудинки, і всі на
другий итиль: де двірок стоїть, де просто як сільська хата.
Люборацькі, с.40.*

*📝 Якъ йты та йты, то **кынетця вь очи**, що вийдеш на пусте
мисто, де ни однисынькои хаты; а тамъ ызновъ починаяцця
збудынкы, и вси на другый итиль: де двирокъ стоить, де просто
якъ сільська хата.*

♦ **Любо оком глянути** – Дуже гарно; пор.: **лю́бо о́ком гля́нути**, *перев. зі словоспол. такий, що. Гарний, привабливий* [ФСУМ, 1: 174].

📖 *А в грубі жар-жар, аж любо оком зглянути: то сам вуголь щирозлотий міниться, вишкіряється, моргає, як королік вусами; то синій полумінь червонястий біга, хлипа, никає по грубці; то підскочить, то присяде, то знов вигулькне... Люборацькі, с.172.*

🖋 *А въ груби жаръ-жаръ, ажъ любо окомъ зглянуты: то самъ вуголь щырозлатый минытця, вышкiryетця, моргає, якъ королыкъ вусамы; то сыній полумінь червонястый бига, хлыпа, никає по грубци; то підскаче, то прысяде, то зновъ выгулькне ...*

📖 *Дуби аж небо підпирають, липи порозростались, кленина, чорноклен, берест, грабина, низом ліщина, свидина, гордовина і всяке дрібне дерево. Аж любо оком глянути. Люборацькі, с.198.*

🖋 *Дубы ажъ небо підперають, лыпы порозросталысь, кленына, чорнокленъ, берестъ, грабына, нызомъ лыцына, свидына, гордовына и всяке дрыбне дерево. Ажъ любо окомъ глянуты.*

📖 *Гранки тепер помальовані що в сіре, що в зелене, – хоч по-китайськи, проте якое до смаку; а тоді були тільки в сіре помальовані. Любо оком глянуть на цю церкву! Люборацькі, с.41.*

🖋 *Гранкы теперъ помалёвани що въ сире, що въ зелене – хочъ по кытайськый, проте якое до смаку, а тоди булы только въ сире помалёвани. Любо окомъ глянуть на цю церкву!*

📖 *А прийдуть ті – повіддавані, аж любо оком зглянути; такі молодиці, що куди! і діточки, як квіточки, хороші, коло них звиваються та жибоняють любенько. Недоколисана, с. 386.*

🖋 *А прийдуть ті – повіддавані, ажъ любо окомъ зглянуты; такі молодиці, шо куди! и діточки, якъ квіточки, хороші, коло нихъ звиваютьця та жибоняють любенько.*

♦ **Перед очима хто, що** – Уявляти, згадувати когось; пор.: **пéред очíма**, *перев. чііми*. 1. Зовсім близько від когось, поряд. 2. Наяву, в дійсності. 3. у кого і без додатка. Уявляється, згадується щось кому-небудь [ФСУМ, 2: 594].

 З цього часу Антосьові й з голови не сходила дівчина: чи спить він, чи лежить – все **перед очима**. Люборацькі, с. 168.

 Зь цього часу Антосєви й зь голови не сходьла дивчына: чы спыть винь, чы лежыть – все **передь очыма**.

 Паничі було по першій частині без душі від неї: “Без жовчі, – кажуть, – дівчина! А очі! а брови! ой-ой-ой! і спиши, то вона **перед очима**”. Недоколисана, с. 386.

 Паничі, було, по першій гостині безь душі відь неї: безь жовчі, кажуть, дівчина! А очі! а брови! ой-ой-ой! и спиши, то вона **передь очима**.

◆ **Блиснути оком на кого** – Подивитися; пор.: **бліснути очіма** (о́ком) **на кого–що**. Глянути на кого-небудь з певним виразом (злості, докору, радості) [ФСУМ, 1: 35].

 А вона тут, сиза горлиця, танцює та, танцюючи, **блиснула оком** на Антося, – ще й так любенько; далі другий раз, там і третій. Люборацькі, с. 142.

 А вона тутъ, сыза горлыця, танцює – та танцюючи – блыснула окомъ на Антося, – ще й такъ любенько; далій другый разъ, тамъ и третій.

◆ **Бачили очі, що купували** – Хтось винен сам, нема на кого покласти провину.

 – А вы: “Ступай, Орысю! Теперь и плачьте; **видели очи, что покупали**”. Люборацькі, с. 165.

 – А вы: – “ступай, Орысю!” Теперь и плачьте; **видели очи, что покупали!**”

◆ **Не тим оком** – Дивитися (ставитися) до когось неприязно.

 Хоч світ тим часом багато відминився, на громаду стали позирать **не тим** уже **оком**, а він, було, ще й сам каже Антосьові: “Та ти пішов би між хлопці, погрався б! Чого нидієш в хаті!” Люборацькі, с. 48.

 Хочь свить тимчасомъ багато видминывся, на громаду стали позырать **не тымъ** уже **окомъ**, а винъ було ще й самъ каже Антосёви: “та ты пишовъ бы мизъ хлопци, погрався бь! Чого нудиешъ въ хати!”

♦ **Звідкіль оком засягти** – Дуже великий (про обсяг, площу); пор.: **скільки оком кінеш (кинъ, докінеш, захопиш і т. ін.)**. На просторі, який можна побачити; скрізь до самого обрію [ФСУМ, 2: 817].

 Задалеки видно Тернівку, а тернівський костьол, що за торговицею стоїть, **звідкіль оком засягти**, біліється. Люборацькі, с. 67.

 Задалеки выдно Тернивку, а тернивський костёл, що за торговицею стоїть, **звиткіль окомъ засягты**, билиетця.

♦ **Очі видивити** – З нетерпінням чекати на кого-небудь; пор.: **відивити (віглядіти) / діал. видівлювати [всі] о́чі**. 1. *перев. за ким*. Чекати з нетерпінням кого-небудь, перев. втративши надію на його прибуття, повернення і т. ін. **відивитися о́чі. вікна відивитися**. 2. Зіпсувати зір, виглядаючи кого-небудь, чекаючи чогось. 3. *тільки недок*. Напружено дивитися куди-небудь, на щось, придивлятися до чогось. // Спостерігати що-небудь, за чимсь. // Стежити за ким-небудь [ФСУМ, 1: 86].

 Там дівчина-зірка **очі видивила**, виглядаючи, – жде не діждеться, аж змарніла перепілочка. Люборацькі, с. 178.

 Тамъ дивчына-зірка **очи выдывила**, выглядаячы, – жде-недидждетця, ажъ змарнила перепилочка.

♦ **Очі запхати** – Відвертати увагу кого-небудь від чогось, спрямовуючи розмову на інше; вводити в оману, дурити когось.

 До міста ходили, – відкажуть і покажуть папір чи цизорик, що колись купили, аби старшому **очі запхати**. Люборацькі, с. 125.

 До миста ходылы, – видкажуть и покажуть папиръ чы цизорыкъ, що колысь купылы, абы старшому **очи запхаты**.

◆ **В очі сказати кому** – Говорити сміливо, відверто, нічого не приховуючи; пор.: **у вічі**. 1. з сл. говорити, казати і т. ін. Особисто, безпосередньо кому-небудь. 2. У присутності кого-небудь. 3. з сл. не бачити. Зовсім, ніколи [ФСУМ, 1: 133].

📖 *Хазяйка догадувалася, що щось-то воно є, та не сміла **сказати** ні старшому **в очі**, ні смотрителеві, бо як неправда, то буде їй лихий світ. Люборацькі, с. 130.*

📖 *Хазяйка догадувалася, що щось-то воно є, та не сміла **сказати** ни старшому **въ очи**, ни смотрителеви, бо якъ не правда, то буде їй лиха свить.*

◆ **У вічі (в очі) не знати (бачити) кого** – Зовсім когось не знати, ніколи не бачити; Зовсім про щось не знати; пор.: **у вічі**. 1. з сл. говорити, казати і т. ін. Особисто, безпосередньо кому-небудь. 2. У присутності кого-небудь. 3. з сл. не бачити. Зовсім, ніколи [ФСУМ, 1: 133].

📖 *Інспектор знав, що він такий митець, та не мав як причепитись, то було тільки перекривляється і то навмання, іноді навіть і не в тім класі, де Любораченко, бо і **в вічі** його **не знав**. Люборацькі, с. 164.*

📖 *Інспектаръ знавъ, що винъ такий митець, та не мавъ, якъ причепытысь, то, було, тилькы перекрывляетьця и то навмани, ыноди навіть и не въ тимъ класи, де Любораченко, бо и **въ вичи** ёго **не знавъ**.*

📖 *Тих високих наук і **в очі не бачив**, і чути про їх не чував, і слухать навіть не любив; а піди ж до хазяйства – хоч якого битого господаря перейде. Люборацькі, с.31.*

📖 *Тыхъ высокыхъ наукъ и **въ очи не бачывъ**, и чуты про ихъ не чувавъ, и слухать навіть не любывъ; а пиды жъ до хазяйства – хочъ якого бытого господаря перейде.*

◆ **Ні на очі** – Зовсім; категорично відмовлятися від чогось.

📖 *Дівчата-русначки заплітаються там в дрібниці, і в кожній сорочки з поликами, а шляхетські дівчата, чи просто шляхтянки –*

в дрібниці не заплітаються, а в ріжки, і поликів – ні на очі. Люборацькі, с. 29.

 Дивчата Русначкы заплитаютьця тамъ у дрібниці, и въ кождоу сорочка съ палыкамы, а шляхецьки дивчата, чы просто шляхтянкы, въ дрібниці не заплитаютьця, а въ рижкы, и полькивъ ни-на-очи.

◆ **Повитріщати очі** – Пильно, уважно або з цікавістю дивитися на кого-, що-небудь; пор.: **вітріщити** (вівалити, вірячити, вілупити і т. ін.) / **витріщати** (вивалювати, вирячати, вилуплювати і т. ін.) **очі** (банькі), *зневажл.* 1. Широко розкрити очі, виражаючи здивування, безтямність, гнів і т. ін. 2. на кого–що. Пильно, уважно або з цікавістю дивитися на кого-, що-небудь [ФСУМ, 1: 108].

 А ляшки й собі кинулись дивитись на образи, і один одного торкають: – Бач, – кажуть, – бач! ге! що то богослов! зараз і завважив! не ми, сліпота! – І на богослова **повитріщали очі**, що-то він іще скаже. Люборацькі, с. 93.

 А Ляшкы и соби кынулысь дывытысь на образы, и одынь одного торкають: – бачъ, кажуть, бачъ! ге! що то богослов! заразъ и завважывъ! не мы, слипота! – И на богослова **повытрищалы очи**, що то винь ыще скаже.

◆ **Очі замити кому** – Обдурити когось; пор.: **замілювати** (рідше мілити) / **замілити очі** кому і без додатка. Обдурювати когонебудь, хитрувати, приховуючи хиби, недоліки, справжній стан речей [ФСУМ, 1: 312].

 Та в мене є знакомі в консисторії, то так **очі замыю**, що й з свічкою його не знайти. Люборацькі, с. 185.

 Та въ мене е знакоми въ консысторіи, то такъ **очи замыю**, що й зъ свичкою ёго не знайти.

◆ **Як молотом між очі див. МОЛОТ**

♦ **Очі вивалити (вирячити)** – Дивитися здивовано; пор.: **ві́тріщити (ві́валити, ві́рячити, ві́лупити і т. ін.) / витрі́щати (вива́лювати, виряча́ти, вилу́плювати і т. ін.) о́чі (банькі), зневажл.** 1. Широко розкрити очі, виражаючи здивування, безтямність, гнів і т. ін 2. *на кого–що.* Пильно, уважно або з цікавістю дивитися на кого-, що-небудь [ФСУМ, 1: 81].

📖 *Чого-сь так **очі вивалила?** – гукнув тато. – Бери подушку та ськай! Люборацькі, с.33.*

✍ *Чого сь такь **очи вывалыла?** – гукнувь тато. – Беры подушку та ськай.*

📖 *Не одна відьма і **очі** на нього **вирячить**, а не бачить, хоч її в лоб вистріль. Відьми..., с. 439.*

✍ *Не одна відьма и **очі** на ёго **вирячить**, а не бачить, хочь її в лобъ вистріль.*

♦ **Мати на оці** – Пам'ятати, не забувати; пор.: **ма́ти на о́ці (рідше на о́чáх).** 1. *кого, що.* Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь; постійно бачити когось, щось, зважати на когось, що-небудь. 2. *кого, що.* Думати про кого-, що-небудь перед висловлюванням. 3. *кого, що.* Виявляти інтерес, приглядатися до кого-, чого-небудь. 4. *що.* Пам'ятати, не забувати, знати. 5. *що і без додатка.* Надіятися, сподіватися на щось, чекати чого-небудь, враховувати щось і т. ін. 6. *з інфін.* Виявляти намір, збиратися зробити, здійснити щось [ФСУМ, 1: 473].

📖 *Як виходили з класу, учитель наказав, хто поблизу живе коло Антося, щоб його **мав на оці** і конче привів у клас; то Антосьо прийшов і на другий день. Люборацькі, с. 113.*

✍ *Якъ выходылы зь класа, учитель наказавъ, хто поблизу живе коло Антося, шобъ ёго **мавь на оци** и конче прививь у класъ; то Антосё прыйшовъ и на другий день.*

📖 *А Явтуха **мали на оці**, аж поки від шлюбу не вертались. Люборацькі, с. 66.*

✍ *А Явтуха **малы на оци**, ажъ покы видъ шлюбу не вертальсь.*

◆ **Аж очі забігали** в кого, кому – Хтось поводить себе не так, як завжди; пор.: **о́чі бі́гають / забі́гали чії, у кого і без додатка**. 1. Хто, швидко змінюючи об'єкт спостереження, оглядає відразу багаточого-небудь. 2. Хтось виявляє неспокій, схвильованість, роздратування, провину і т. ін. [ФСУМ, 2: 598].

📖 *Поліз Антосьо до капиука, а той, другий чвертокласник, дивиться, і йому аж очі забігали. Люборацькі, с. 126.*

✍ *Полизь Антосё до капиука, а той другый чвертокласныкъ дывытця, и ёму ажъ очи забигали.*

◆ **Очі видерти** кому – Жорстоко покарати або побити кого-небудь, захищаючи себе, власні інтереси або заступаючись за когось; пор.: **видерти (повидирáти, відряпати, відрати) / видирáти (видря́пувати) о́чі (лайл. банькі́)**. 1. кому і без додатка. Жорстоко покарати або побити кого-небудь, захищаючи себе, власні інтереси або заступаючись за когось. 2. за що. Настирливо, не гребуючи жодними засобами, домогтися свого [ФСУМ, 1: 86].

📖 *О. Яким вже розсердився. В тій стороні українці себе не забувають і хоч що кажи, не розсердиш так, як словом хахол. За це слово готов очі видерти. Люборацькі, с. 138.*

✍ *О. Якім вже росердився. Въ тій сторони Украинци себе не забувають и що хоч кажы, не росердышь такъ, якъ словом хахоль. За це слово готивъ очи выдерты.*

◆ **Очі слізьми запливають** – Дуже плакати, ридати

📖 *Дайте лишень нової втну: про степи, про Запорожжя... про ті діти, що як квіти цвіли-процвітали; про ту волю, що на полі сонце забувала, ой то росла-розросталась – неба досягала; про той місяць срібно-злотий, як в Дніпрі купався; про козака-чорнобровця, як вірне кохався; як дівочі карі очі слізьми запливали, як козака край байрака в степу поховали. Відьми..., с. 413.*

✍ *Дайте лишень нової втну – про степи, про Запорожжє.. про ті діти, шо якъ квіти цвіли, процвітали; про ту волю, шо на полі сонце забувала, ой шо росла – розросталась – неба досягала; про*

той місяць срібно-злотий, якъ въ Дніпрі купався; про козака-чорнобровця, якъ вірно кохався; якъ дівочі карі **очі слізьми запливали**, якъ козака край байрака въ степу поховали.

♦ **Очей не зводити з кого** – Постійно спостерігати, наглядати за ким-, чим-небудь; пильно дивитися на кого-, що-небудь; пор.: **не відривати (не відводити) / не відірвати (не відвести) очей (погляду) від кого–чого**. Весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, стежити за кимсь або чимсь [ФСУМ, 1: 125].

📖 *А з єї ѝ **очей не зводить**, і серце йому так і розпливається; а в руках груша аж пом'якшала, так її наминає. Люборацькі, с. 142.*

✍ *А зъ єї ѝ **очей не зводе**, и серце ёму такъ и расплываеця; а въ рукахъ груша ажъ помнякшала, такъ її намынає.*

📖 *Під стіною коло вікон оперся Антосьо плечем і з неї **очей не зводить**: дивиться та ѝ дивиться. Люборацькі, с. 141.*

✍ *Пидъ стиною коло виконъ оперся Антосё плечемъ и зъ єї **очей не зводе**: дывытця тай дывытця.*

📖 *Вернувшись до хати, вже більше не сідав, а став коло комина гритись і **не зводжу очей** з покійника. Відьми..., с. 420.*

✍ *Вернувшись до хати, вже більше не сідавъ, а ставъ коло комина гритись, и **не звожу очей** съ покійника.*

♦ **Стати перед очима кому, в кого** – Привиджуватися, пригадуватися, пригадати когось; пор.: **ста́ти / ставати пе́ред я́сні́ о́чі чі́ї, кого, перев. ірон.** З'явитися постати перед ким-небудь, прийти до когось [ФСУМ, 2 : 859].

📖 *І наче тому півсуток, так все воскресло і **стало перед очима**. Люборацькі, с. 168.*

✍ *И наче тому пивъ сутокъ, такъ все воскресло и **стало передъ очыма**.*

📖 *То вже був забув її, а це разом воскресло прошле, і дівчина, як намальована, **стала перед очима** – і не вступається: чи чита Антосьо, чи пише – вона тут та ѝ тут. Люборацькі, с. 163.*

✍ То вже бувъ забувъ *и*, а це разомъ воскресло прошле, и дивчына, якъ намалёвана, **стала передъ очыма** и не вступаеця; чы чыта Антосё, чы пыше – вона тутъ тай тутъ.

♦ **Очі добрі** в кого – Про гарний зір.

📖 Може, подумаєте, що в нас очі погані? Ніт! **очі** в нас куди **добрі**, та ми стоїмо в сінях і голова наша над дверми, то й бачимо тільки до півхати згори та вниз клином. Люборацькі, с.42.

✍ Може подумаєте, що въ насъ очи погани? Нитъ, **очи** въ насъ куды-**добри**, та мы стоимо въ синяхъ, и голова наша надъ двермы, то й бачымо только до пивхати згоры та внызь клиномъ.

♦ **Очі погані** в кого – Про поганий зір.

📖 Може, подумаєте, що в нас **очі погані**? Ніт! очі в нас куди добрі, та ми стоїмо в сінях і голова наша над дверми, то й бачимо тільки до півхати згори та вниз клином. Люборацькі, с. 42.

✍ Може подумаєте, що въ насъ **очи погани**? Нитъ, **очи** въ насъ куды-добри, та мы стоимо въ синяхъ, и голова наша надъ двермы, то й бачымо только до пивхати згоры та внызь клиномъ.

♦ **Очі горять** – Чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття, емоції; пор.: **очі горять (палають)** у кого, чий. 1. Чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття. 2. *перев. чим.* Чий-небудь вигляд виражає якісь почуття (збудження, гнів, радість і т. ін.) [ФСУМ, 2: 598].

📖 Подивились би ви, яким огнем **горять очі** того дитяти, що каже комбратові: “Тобі підводу привів, сідай! їдь!” Люборацькі, с.51.

✍ Подывыльсь бы вы, якимъ огнемъ **горя очи** того дытяти, що каже камбратови: “тоби пидводу прывивъ; сидай! їдь!”

♦ **Очі світяться, як в kota** – Жадібно, пристрасно; пор.: **бчі** [так і] **світяться** у кого, чий. Чийсь погляд, вигляд передає радість,

задоволення тощо; хтось веселий, радісний, збуджений і т. ін. [ФСУМ, 2: 600].

 Як ось відчинились двері з другої кімнати і вийшов смотритель – стрижений, голений; ніс йому карлючкою, а очі **світяться, як у kota**, здається, от і кинеється, як кіт на мишу. Люборацькі, с.45.

 Якъ ось вичынылысь двері зъ другои кимнаты и выйшовъ смотритель – стрижений, голяний; нисъ ёму карлючкою, а **очи свитятця, якъ въ kota**, – здаецця, отъ и кынетця, якъ кит на мишу.

◆ **Очі (очиці) блищать / заблищали** – Чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття, емоції.

 Серце тьохнуло та й заціміло, в **очах заблищало**, замиготіло, і аж наче млости б'ють.

 Серце тѣхнуло таѣ заціміло, въ **очахъ заблещало**, замыгонило, и ажъ наче млости бьютъ.

 І Орісі **аж очиці блищать**, – так би й собі попросила; та вже соромилась за себе, то просила за Теклю: “Та дай їй, – каже, – в тебе ж багато”. Люборацькі, с.49.

 И Орыси **ажъ очици блыщатъ**, – такъ бый собі попросыла; та вже соромылась за себе, то просыла за Теклю: “та дай їй, – каже, – въ тебе жъ багато!”...

◆ **Аж очі позападали в кого, кому** – Про кволий, хворобливий вигляд.

 Поспускали носи дівчата і пішли; за ними і Антосьо потяг. – Чого ти такий мізерний? – поспитала його Маса. – Я? – каже Антосьо. – Я не мізерний. – Де тобі ні! **аж очі позападали!** Люборацькі, с.53.

 Поспускалы носы дивчата и пишлы; за ними й Антосё потягъ. – Чого ты такий мизерный? – поспытала ёго Маса. – Я? – каже Антосё. – Я не мизерный. – Де тоби ни, – **ажъ очи позападалы!**

◆ **Очі виколоти кому** – Висміяти

 Семінаристи не пишуть листів до панянок, бо раз, що товариство **очі викололо б** тим письмом, а друге – уряд... Люборацькі, с. 171.

 Семынарысты не пишуть лыстивъ до панянокъ, бо разъ, що товариство **очи викололо бъ** тымъ письмомъ, а друге – урядъ...

♦ **Оком провести кого** – Дивитися услід комусь; пор.: **провóдити / провéсти очіма (пóглядом) кого**. Довго, не відриваючись, дивитися на кого-небудь, услід комусь [ФСУМ, 2: 705].

 Богослов випровадив його аж за ворота, щоб гаразд **оком провести**, а в хаті дякували тому канцелярському, що потурбувався за них і спас від халепи, та раділи, що все так гладенько сплигло. Люборацькі, с. 162.

 Богословъ випровадывъ ёго ажъ за ворота, щобъ гараздъ **окомъ провесты**, а въ хати дякували тому канцелярскому, що потурбувався до нихъ и спасъ видъ халепы, та радилы, що все такъ гладенько сплыгло.

 Галя як вийшла за ним з хати, то так і стояла, **оком проводила**. Люборацькі, с. 169.

 Галя якъ выйшла за нымъ зъ хаты, то такъ и стояла, **окомъ проводыла**.

 Провела я її **очима** аж за ворота. Відьми..., с. 449.

 Провела я її **очима** ажъ за ворота.

♦ **Очей не спускати з кого, чого** – Пильно дивитися в очікуванні чогось, когось; пор.: **не спуска́ти / не спусті́ти óка (очéй) з кого–чого**. 1. Постійно пильно дивитися на кого-, що-небудь. 2. Милуватися ким-, чим-небудь, задивлятися на когось. 3. Постійно наглядати, стежити, спостерігати за ким-, чим-небудь. 4. Приділяти постійну увагу чому-небудь [ФСУМ, 1: 854].

 Хто-хто, а Ганна **очей не спускала** з тернівської дороги: коли-то покажуться? Як надвечір відчиняються ворота – їдуть вони! Люборацькі, с. 77.

✍ Хто-хто, а Ганна **очей** не **спускала** зь Тернівської дороги: коли-то покажуться? Якъ надъ вечиръ вичыняютья ворота: ідутъ вони!

♦ **В очі світити** кому – Підлещуватися до когось; пор.: **світіти в бічі**. Підлещуватися до кого-небудь [ФСУМ, 2: 786].

📖 Не знав неборак, що пан **тільки в очі світив**, що лучче було б, якби він **гудив**. Люборацькі, с. 79.

✍ Не знав неборак, що пан **тільки в очі світив**, що лучче було б, якби він **гудив**.

♦ **Іскри з очей скачуть див**. ІСКРА

♦ **Очі, як дві жаринки** – Чий-небудь погляд виражає якісь почуття, емоції.

📖 А **очі, як дві жаринки**, так і **горять**, так і **палають!** Люборацькі, с. 207.

✍ А **очи, якъ дви жарынкы**, такъ и **горя!** такъ и **палають!**

♦ **Очі заплющити** – Померти; пор.: **заплющувати** (закривати, замикати і т. ін.) / **заплющити** (закрити, замкнути і т. ін.) **очі**. без додатка. Умерти [ФСУМ, 1: 316].

📖 Але думає собі: “Треба ж таки його з лісу колись вивести, бо не сьогодні-взавтра **очі заплющу**, тоді що? З торбами піде, чи що? А села ж як?” Проти сили..., с. 383.

✍ Али думає собі: треба жъ таки его зь ліса колись вивести, бо не сегодня-взавтра **очі заплющу**, тоді що? сь торбами пійде чи що? А села жъ якъ?

ОКУНЬ

♦ **Окунем ставати** – Робити щось своє, не зважаючи на інших.

📖 Слуги плачуть, батько десь заховався, що й [зі] свічкою не знайти; мати також ген-ген, за десятий поріг забігла та сидить собі, співає, щоб того галасу не чути – всі, як поварені, наче на похороні, одна Маруся **окунем стає**. Недоколисана, с. 386.

 Слуги плачуть, батько десь заховався, що й свічкою незнайти; мати також гень-гень, за десятый порігъ забігла та сидить собі, співає, шобъ того галасу не чути – всі, якъ поварині, наче на похроні, одна Маруся **окунем стае**.

ОЛИВО

♦ **Наче оливом приварити** – Стояти непорушно, завмерти.

 Аж затрявся малюк на цю звістку, аж побілів і на хвилинку наче прикипів до місця, **наче його хто оливом приварив**, та тільки ж на хвилинку. Люборацькі, с.52.

 Ажъ затрявся малюкъ на цю звістку, ажъ побилівъ, и на хвылинку наче прыкытивъ до мисця, **наче ёго хто ольвомъ приварывъ**, та тільки жъ на хвылынку.

ОСА

♦ **Осою загодований (загодувати)** – Про людину, яка веде себе неадекватно.

 Да вона, – кажуть було, втікаючи настрімголів, – мабуть, не сповна розуму або **осою загодована**, що така безпардонна, – чи свій, чи чужий, так і тягне через лоб, не зважає ні на що. Недоколисана, с. 386.

 Да вона, кажуть, було, втікаючи на стрімъ голови, мабуть, не сповна розуму, або **осою загудована**, що така безпардонна, – чи свій, чи чужий, такъ и тягне черезъ лоб, не зважає ні на що.

 А пан каже: – Жінко! що це тобі такого! **осою тебе загодували**, чи що? Недоколисана, с. 389

 А пан каже: жінко! що це тобі такого! **осою тебе загодували** чи що?

ОСЕЛЕДЕЦЬ

♦ **Як оселедці в бочці** – Дуже багато когось, тісно десь (про велику кількість людей у якомусь приміщенні); пор.: **як оселедців у бочці**. Дуже багато когось, тісно десь (про велику кількість людей у якомусь приміщенні) [ФСУМ, 1: 47].

 Пішла кишнява в тій кімнатці, де одна на другій, як оселедці в бочці, спали панянки. Люборацькі, с. 74.

 Пішла кышнява въ тый кимнатци, де одна на другій, якъ оселедци въ бочци спалы панянки.

ОСЕЛЯ

♦ **Випровадити до нової оселі кого** – Провести в останню путь померлого.

 Всі любили покійного, то всі й вийшли **випровадить його до нової оселі**. Люборацькі, с. 89.

 Все любылы покійного, то все й выйшли **выпровадыть ёго до нової осели**.

ОСИРОТІТИ

♦ **Наче осиротіти** – Бути приголомшеним чимсь.

 Мася ходила сама не своя, **наче осиротіла**; і не їсть, а тільки лизне, аби з голоду не вмерти. Люборацькі, с. 79.

 Мася ходила сама-не-своя, **наче осыротила**; и не їсть, а тилько лызне, абы зь голоду не вмерты.

ОСТРАХ

♦ **Аж страх бере кого** – злякатися чогось; пор.: **о́страх берé** (обійма́с, охо́плює і т. ін.) / **узя́в** (обійня́в, охо́пив і т. ін.) *кого*. Стає неспокійно, страшно і т. ін. комусь [ФСУМ, 2: 854].

 Як побачить панянку, то **аж страх його візьме**, – і сказав би, і боїться; приступив би, і не сміє. Люборацькі, с. 93.

 Якъ побачыть панянку, то **ажъ страхъ ёго визьме**, – и сказавъ би, и боітьця; прыступывъ бы, и несміє.

ОХОТА

♦ **Не мати охоти в кого** – У кого-небудь зникає якість бажання, прагнення і т. ін., комусь не хочеться щось здійснити.

 – Почему ти в класс не ходил? – поспитав смотритель на экзамені. – Не было сапогов, – відказав Антосьо. Антосьо мовчав, то учитель каже сміючись: – **Не было охоты.** Люборацькі, с. 114.

 – Почему ты въ класс не ходилъ? – поспытавъ смотритель на угзамені. – Не было сапоговъ, – видказавъ Антосё. – А почему не учился? – поспытавъ той. Антосё мовчавъ, то учитель каже сміючысь: – **Не было охоты.**

 Була й друга дорога, та він **не мав охоти** шукать, та й часу не мав. Люборацькі, с. 143.

 Була й друга дорога, та вінъ **не мавъ охоты** шукать, та й часу не мавъ.

♦ **Піддати охоти кому** – Спонукаати кого-небудь до інтенсивнішої дії.

 – Так вот мы **поддадим ему охоты.** Взять его! – гукнув смотритель. Люборацькі, с. 114.

 – Такъ вот мы **поддадимъ ему охоты.** Взять его! – гукнувъ смотритель.

ОШИЙНИК

♦ **Ошійників брати** – Бути побитим, покараним.

 Так випровадили донощика аж до порога, що за кожним ступнем **брав по парі ошійників**: а там ті два, що вели, дали ще по одному, що аж носом заповров у синці. Люборацькі, с. 194.

 Такъ выпровадылы донощыка ажъ до порога, що за кожнымъ ступнѣмъ **бравъ по пари ошыйныкивъ**; а тамъ ти два, що вели, дали ще по одному, що ажъ носомъ заповровъ у синци.

П

ПАВИЧ

♦ **Як павич** – Одягатися у яскраве вбрання; пор.: **ходити павичём** (гоголем). Триматися поважно, гордовито, зарозуміло, зверхньо [ФСУМ, 1: 931].

📖 *Вбиралась, як павич; останню краплю крові, як то кажуть, тягла з матері та все садила на крами. Люборацькі, с. 91.*

🖋 *Вбыралась, якъ павычъ; останню каплю кровы, якъ то кажуть, тягла зъ матері та все садыла на крамы.*

📖 *Через кілька час панна сватача виглядає – причепурилась, прибралась, всякого фантя на себе начіпляла, брязкотання понавішувала і походжає, як павич, погойдуеться, наче її на ресори взяв – знать від усіх вона не віродилась була. Недоколисана, с. 388.*

🖋 *Черезъ кілька-часъ панна сватáча виглядає – причипурилась, прибралась, всякого фáнтя на себе начіпляла, бразкотиня понавiшувала, и походжає, якъ павичъ, погойдуетця, наче ii на ресори взявъ – знать відъ усіхъ вона не віродилась була.*

ПАВУК

♦ **Заплутати, як павук муху** – Підкоряти когось, ставлячи у скрутне або безвихідне становище; пор.: **обснóвувати** (обплітáти, оплітáти і т. ін.) / **обснувáти** (обплесті́, оплесті́ і т. ін.), **як (мов, ніби і т. ін.) паву́к кого**. Позбавляти кого-небудь свободи дій; поступово підкоряти когось, ставлячи у скрутне або безвихідне становище [ФСУМ, 2: 576].

📖 *Спроквола добираючысь, заплутав панотця, як павук муху. Люборацькі, с. 38.*

🖋 *Спровола добыраючысь, заплутавъ панотця, якъ павукъ муху.*

ПАГНІСТЬ

♦ **Ні на пагність** – Ніскільки, нітрохи, зовсім.

📖 *Тільки й добра, що-сь попада; та що з того, що одна в селі, коли добра ні на пагність, супокою ні на часиночку! Люборацькі, с. 185.*

*✍ Тилькы й добра, що сь попада; та що сь того, що одна вь сели, колы добра **ни на пагнисьть** (ниготь), супокою ни на часыночку!*

ПАЗУР

♦ **Пазури гострити** – Гніватися на когось; пор.: **випускати (розпускати) / випустити (розпустити) пазури (кігті)**. Виявляти ворожість, нетерпимість до кого-небудь або готовність дати відсіч комусь [ФСУМ, 1: 99].

*📖 Камбраття дивувались, яким побитом він всюди втрься; начальство хропло, **пазури гострило**, та не могло нічого вдіяти, бо не зловить; панотці тільки поцмоктували. Люборацькі, с.177.*

*✍ Камбраття дывувались, якымъ побытомъ винъ всюды втрьця; начальство хропло, **пазури гострыло**, та не могло ничого вдіяты, бо не злове; паноци тилькы поцмоктувалы.*

♦ Попалася мишка в котячі пазурі див. МИШКА

♦ **Наставляти пазурі на кого** – Виявляти ворожість, нетерпимість до кого-небудь; пор.: **випускати (розпускати) / випустити (розпустити) пазурі (кігті)**, *несхв.* Виявляти ворожість, нетерпимість до кого-небудь або готовність дати відсіч комусь [ФСУМ, 1: 99].

*📖 От умів підписатись та сяк-так по друкованому пролізе, то і вчений уже. Собою був парубок статний, багатий і добряча душа! То кожен батько, що мав дочок, **наставляв** на нього **пазури**. Проти сили..., с. 378.*

*✍ Отъ умівъ підписатись, та сякъ-такъ по друкованому пролізе, то і вчений уже. Собою бувъ парубокъ статній, багатий и добряча душа! То коженъ батько, що мавъ дочок, **наставлявъ** на ёго **пазюрі**.*

ПАЛЕЦЬ

♦ **Пальчики облизувати** – Захоплюватися ким-, чим-небудь надзвичайно привабливим, приємним, принадним і т. ін.; заздрісно дивитися на кого-, що-небудь; пор.: **пальчики (пальці) облизувати / облизати, жарт.** 1. Бути дуже задоволеним чим-небудь (перев. їжею, питвом). 2. Бути в захопленні від кого-, чого-небудь. 3. Заздрити кому-небудь [ФСУМ, 2: 571].

📖 *Аж тоді віддалася, як знайшовся такий гарний, такий гарний, як вона буде, – аж Росолинцанки **пальчики облизуватимуть.** Люборацькі, с.34.*

🖋 *Ажъ тоди виддалася, якъ знайшовся такий гарний, такий гарний, якъ вона буде, – ажъ Росолинцанкы **облызуватимуть.***

♦ **Аж пальці знати** – погано виконувати роботу; пор.: [аж] **пальці знати.** Що-небудь невправно, невміло зроблене, невдало приховане; відчутно, помітно [ФСУМ, 1: 341].

📖 *Викарій був немоцний, то мало не за кожною потребою мусили вдаватись до сусідських попів. А чужий панотець, як чужий пан, як дерне, то **аж пальці знати.** Люборацькі, с. 98.*

🖋 *Викарый бувъ немошный, то мало не за кожною потребою мусилы вдаватись до сусидзькыхъ попивъ. А чужый панотець, якъ чужый панъ, якъ дерне, то **ажъ пальци знаты.***

♦ **Як палець** – Один, одинокий; **як (мов, ніби і т. ін.) палець (перст).** 1. зі сл. одинокий, одін і под. Без сім'ї, без рідних, без близьких і т. ін. // Сам, наодинці, самотою; без нікого // Зовсім одинока, бездомна людина. 2. *рідко.* Уживається для підсилення якоїсь негативної ознаки, якості і т. ін.; зовсім [ФСУМ, 2: 604].

📖 *В Палестині чимало семінаристів живало, та ще не поз'їздились, то Антосьо сам був, **як палець** – ні розказати, ні розпитати. Люборацькі, с. 149.*

✍ *Въ Палестыни чымало семинарыстивъ жывало, та ще не позыздылысь, то Антосё самъ бувъ, якъ палець: ни розказаты, ни роспытаты.*

♦ **Й пальцем не кивнути** – Нічого не робити; пор.: [і (навіть)] **пальцем не кивну́ти (не ворухну́ти, не повороши́ти і т. ін.)**. Зовсім нічого не зробити для здійснення чого-небудь [ФСУМ, 1: 368].

*📖 Віддалась і найменша, вже й діточками кланяються; а найстарша все дівує – ніхто **й пальцем не кивнув**, ніхто й не крукнув; таку славу по собі пустила, що всі її обходили, як що лихого, нечистого. Недоколисана, с. 386.*

*✍ Віддалась и наименьча, вже й діточками кланяюця; а найстарша все дівує – ніхто **й пальцем не кивнувъ**, ніхто й не крукнувъ; таку славу по собі пустила, шо всі її обходили, якъ що лихого, нечистого.*

ПАЛЯ

♦ **Палю забивати** – Випивати.

*📖 Не часто траплялись такі оказії в Люборацьких, та все ж бували; тільки не за кожним разом таку **палю забивали**, хоча й насухо ніхто не виїжджав. Люборацькі, с. 60.*

*✍ Не часто траплялысь таки оказіи въ Люборацькихъ, та везежъ бувалы; тилько не за кожнымъ разомъ таку **палю забывалы**, хоча й насухо нихто не виїжджавъ.*

♦ **Дати в палю кому** – Побити, бити.

*📖 Ще це іноді вищує тільки сльози, що **в палю дадуть** або на коліна поставлять; а вже як приснитись заець, або весілля, або коні, то таких дадуть гарячих! Люборацькі, с. 118.*

*✍ Ще це ыноди вищує тилько слёзы, що **“въ палю дадуть”**, або на коліна поставля; а вже якъ прыснитця заець, або высилля, або кони, то такыхъ дадуть гарячих!*

ПАН

♦ **Видно пана по халявах** – Виявляти свою справжню сутність.

 – *Видно пана по халявах*, – сказала Маса і показала Антосєві на чоботи. Люборацькі, с. 87.

 – *Видно пана по халявахъ*, – сказала Маса и показала Антосєви на чоботы.

♦ **Рада б мама за пана, так пан не бере див. МАМА**

♦ **Тепер неправда з панами в світлиці див. НЕПРАВДА**

ПАНІ

♦ **Паню видно по носі, що рилась в горосі** – Про когось дуже брудного, замурзаного.

 А паню видно по носі, що рилась в горосі, – відказав Антосєо і показав їй на нїс, що як навмисне був чимось замазаний, і додав: – Рила моркву з петрушкою і вдавилась галушкою. Люборацькі, с. 87.

 А паню видно по носи, що рылась въ гороси, – відказавъ Антосє и показавъ їй на нисъ, що якъ навмысне бувъ чымось замазаний, и додавъ: рыла моркву зъ пытрушкою и вдавилась галушкою.

ПАХНУТИ

♦ **Там і пахло** – Хтось десь залишив по собі слід.

 Та що ти! Хїба ж би ми тебе, дурня, не пізнали! Тобою там і пахло! Відьми..., с. 424.

 Та що ти! хїба жъ би ми тебе, дурня, не пізнали! Тобою тамъ і не пахло!

ПЕКЛО

♦ **І в пеклі не знайти собі стільця** – І в потойбічному житті не мати спокою.

 Це дочка моя, а хто своїй дитині не жичить добра, той **і в** **пеклі не знайде стільця по собі**; да не годиться і чужих дітей кривдити. Недоколисана, с. 388.

 Це дочка моя, а хто свої дитині не жичить добра, той **и въ** **пеклі не знайде стільця по собі**; до не годитця и чужихъ дітей кривдити.

ПЕРЕБЕНДІ

♦ **Сходитися на перебенді** – Збиратися на розмову.

 Так марудно сидіти самому, чи панотцеві, чи панові, – **і** **сходились іноді на перебенді**. Люборацькі, с. 29.

 Такъ марудно съидиты самому, чы панотцевы чы пановы, – **и** **сходылысь ыноди на перебенди**.

ПЕРЕД

♦ **Його перед** – Бути завжди першим.

 Отак Антосьо жыючи, спізнавсь зо всіма хлопцями в селі і на всі штуки мав компанію; та ще що скаже: чи в коней, чи в баштана, чи в м'яча – як літом, – то хлопці й слухають; а як зимою, то без його сковзанка не втиралась; і всюди **його перед**. Люборацькі, с.49.

 Отакъ Антосё жыючи, спизнавсь зо всіма хлопцями въ селі й на вси штуки мавъ компанію, та ще що скаже – чы въ коней, чы въ баштана, чы въ мяча, якъ литомъ, – то хлопци й слухають; а якъ зимою, то бизъ ёго сковзанка не втыралась, и всюды **ёго перид**.

♦ **Перед водити** – Бути першим; пор.: **вести (водити) перёд**. 1. Керувати, верховодити ким-небудь або в чому-небудь; бути на чолі когось, чогось. 2. *перев. у чому*. Бути першим, передовим у боротьбі, змаганні тощо. 3. Заспівувати або виділятися голосом, витримуючи окремі високі ноти в груповій пісні довше, ніж інші [ФСУМ, 1: 75].

 Не було другого Ковинського, щоб стать вище Антося, то на друге літо вже він **перед водив**: ні горох, ні садок від його не

виховались, бо мав уже цілу компанію; а сам був хлопець ручний і на всі вигадки митець. Люборацькі, с. 116.

✍ Не було другого Ковиньського, щоб стать выше Антося, то на друге лито вже винь **передъ водивъ**: ни горохъ, ни садокъ видъ ёго не виховались, бо мавъ уже цілу компанію; а самъ бувъ хлопець ручый и на вси вигадкы митець.

ПЕРЕХРЕСТИТИСЯ

♦ **Аж перехреститися** – Хто-небудь зробив знак хреста над собою, виражаючи здивування, страх або радість, задоволення з приводу якоїсь події.

📖 І пан повеселішав, і паня інша ходить, а що слуги, як випроведили панну – чи то бак молоду паню за обійстя, то **аж перехрестились**. Недоколисана, с. 388.

✍ И панъ повеселійшавъ, и паня инкша ходитъ, а шо слуги, якъ випроведили панну – чи то бакъ молоду паню за обійстя, то **ажъ перехрестились**.

ПЕРСОНА

♦ **Важна персона** – Людина, яка займає високе становище в суспільстві й має вагу, великий вплив.

📖 Тимоха подався, притих; мати й взяла собі в голову, що Антося **важнюща персона**, коли й Тимоха проти його нічичирк; і думає, що Антосям можна залякати Тимоху, як плачуцу дитину дідом чи чим другим. Люборацькі, с. 186.

✍ Тимоха подався, прытыхъ; маты и взяла соби въ голову, що Антосё **важнюща парсона**, колы й Тимоха проты ёго ни чычыркъ; и думає, що Антосёмъ можна залякаты Тимоху, якъ плачуцу дытыну дидомъ, чы чыымъ другимъ.

ПЕЧІНКА

♦ **Доїдати (в'їстися) до живих печінок** – Дошкуляти; пор.: допікати (дошкуляти, діймати і т. ін.) / допекті (дошкүлити, дійняти і т. ін.) до живіх печінок (до живого, до [живого] серця і

т. ін.) кого і без додатка. Дуже зачіпати, боляче вражати кого-небудь, торкаючись чогось найболючішого [ФСУМ, 1: 262].

📖 “А бодай того панування ніхто не знав! – каже. – **Доїли** ж ви мені **до живих печінок!** – цебто на коси сварилась. – Не буду більше так заплітатся: хай йому цур! і все лихе! Тільки й роботи, що поправляйся”. Люборацькі, с.35.

📖 “А бодай того панування ніхто не знав! – каже. – **Доїли** жь вы мыни **жывыхъ печинок!** – Це бь то на косы сварылась. – Не буду больше такь заплитатьця: хай ему цурь! и все лыхе! Тільки й работы, що поправляйся”.

📖 Час був хоча й не зовсім вільний, бо Антосьо трохи спізнився, що й уроки почались, та кому те зубріння **не доїсть до живих печінок?** Люборацькі, с. 158.

📖 Чась бувь хочай не зовсимв вильный, бо Антосё трохы спизнився, що й “уроки” почалысь, та кому те зубриння **не доїсть до жывыхъ печинокъ?**

📖 “Годі вже нам терпіти! – озвався Люборацький, – вже-сьте в’їлись нам **до живих печінок**”. Люборацькі, с. 193.

📖 “Годи вже намъ терпимы! – озвався Люборацький, – вже съте вьїлысь намъ **до жывыхъ печинокъ**”.

ПИНХВА

♦ **Пинфу пустити** – Взяти паперу та бавовни, скрутити папір в дудочку; в один кінець завинути бавовну, запалити та пустити диму в ніс того, хто заснув; пор.: **давати (задавати, підносити) / дати (задати, піднести) пінхви** кому, *заст.* 1. Бити, карати кого-небудь. 2. Учиняти кому-небудь якусь каверзу, щось підступне, неприємне [ФСУМ, 1: 214].

📖 *Аби задрімав, то так і дасть в “кушку” або “пинфу” пустять...* Люборацькі, с.54.

📖 *Абы задримавъ, то такъ и дасть вь кушку, або пынфу пустя...*

ПИРИГ

♦ **Все одно – хліб і пиріг див.** ХЛІБ

ПИХА

♦ **Пихи набиратися** – Ставати зарозумілим, чванливим, надто гордим.

 Хто його зна, де та дитвора такої пихи набирається. Аби тільки в четвертий клас перейшов, то наче не той хлопець стане: задере носа, що куди! і з ким вчора горобці дер, сьогодні й поглянуть не хоче. Люборацькі, с. 120.

 Хто ёго зна, де та дитвора такої пыхы набыраецця. Аби тилько вь четвертый клась перейшовь, то наче не той хлопець стане: задере носа, що куды! и зь кимь вчора горобци дерь, сёгодня й поглянуть не хоче. Хто ёго зна, де та дитвора такої пыхы набыраецця.

♦ **Збити пиху кому, з кого** – Змусити стати кого-небудь скромнішим; позбавляти кого-небудь зарозумілості, чванливості, погордливості і т.ін.; пор.: **збивати / збити пиху кому, з кого**. Позбавляти кого-небудь можливості бути зарозумілим, чванливим, погордливим і т. ін. [ФСУМ, 1: 323].

 Все на ви, все делікатно, а не послухай, скажи: “Хай хто другий, бо я часу не маю”, – то так і гримне: “Бач його, горобець поганий! як розібрав! вже й послухати не хоче! Я тобі хутко зіб’ю цю пиху! Ось побачиш”... Люборацькі, с. 154.

 Все на вы, все деликатно, а не послухай, скажы: хай хто другый, бо я часу не маю! – то такь и грымне: “бач ёго, горобець поганий! якь розибравь! вже и послухаты не хоче. Я тоби хутко зибью цю пыху! Ось побачышь”.

ПІДГУЛЯТИ

♦ **Добре підгуляти** – Напитися.

 Коли ще до шлюбу підуть, а вже добре підгуляли; настала пора, що можна було ще лучче почванитись. Той молодик уже і розпустив губу. Відьми..., с. 433.

 Коли ще до шлюбу підуть! а вже **добре підгуляли**; настала пора, що можна було ще **лучче почванитись**. Той молодіцьк уже и **ропустивъ губу**.

ППП

◆ **Навчайте когось іншого, як попа заплітати** – Хтось не птребує чийхось **порад**.

 Ідїть отам свою **Теклюню навчайте, як попа заплітати**; а я обїйдусь і без вашої науки. Люборацькі, с. 184.

 Їдїть отамъ свою **Теклюню навчайте, якъ попа заплитаты**; а я обїйдусь и бизъ вашої науки.

ПТТ

◆ **Потом обливатися** – Дуже втомлюватися працюючи; пор.: **обливáтися** (рідше **умивáтися, обмивáтися і т. ін.**) / **облі́тися** (**вмі́тися, обмі́тися і т. ін.**) [**кривáвим (гіркíм, сьóвим і т. ін.)**] **пóтом**. Дуже важко працювати, дуже втомлюватися працюючи [ФСУМ, 2: 569].

 Наймицки аж повпрівали, бігаючи то з пекарні, то в пекарню; паніматка також **потом обливалась**, обв'язуючи, замотуючи; тільки Мася ні у віщо не входила. Люборацькі, с. 60.

 Наймычкы ажъ повпривалы, бигаючи то съ пекарни, то въ пекарню; паниматка такожъ **потомъ облывалась** обвязуючи, замотуючы; тільки Мася ни ви вищо не входыла.

◆ **Аж поти ллються** – Інтенсивно працювати; пор.: **обливáтися** (рідше **умивáтися, обмивáтися і т. ін.**) / **облі́тися** (**вмі́тися, обмі́тися і т. ін.**) [**кривáвим (гіркíм, сьóвим і т. ін.)**] **пóтом**. Дуже важко працювати, дуже втомлюватися працюючи [ФСУМ, 2: 569].

 То надворі так – холодно, зима! А в хаті Маруся гарячку поре, аж **поти ллються**, весь двір догори дном поставила, розходившись. Недоколисана, с. 386.

✍ То надворі так – холодно, зима! А в хаті Маруся гарачку поре, аж **пóти** ллютця, ввесь двір до гори дномъ поставила, росходившись.

ПІТИ

◆ **Піти по слизькому** – втратити правильний напрямок у житті, поведінці, діяльності; **ставáти (ступáти) / стáти (ступіти) на слизькій шлях (на слизьку́ дорóгу)**. Втрачати правильний напрямок у житті, поведінці, діяльності [ФСУМ, 2: 856].

📖 Любили старші Антося за його штуки, піддавали йому духу, а він і пішов та й **пiшов по слизькому**: все тільки штуки витворяв, а в книжку й не дивився. Люборацькі, с. 116.

✍ Любыли старши Антося за ёго штуки, пиддавали ёму духу, а винь и пишовъ та й **пишовъ по слызькому**: все тилько штуки витворявъ, а въ кныжку и не дывився.

ПЛЕЧЕ

◆ Підперти стіну плечем *див.* **СТІНА**

◆ Мороз пішов поза плечі *див.* **МОРОЗ**

◆ **З плечей злізти кому** – Переставати бути на чиемусь утриманні; пор.: **злázити (злізáти) / злізти з ший чиеї**. Переставати бути на чиемусь утриманні [ФСУМ, 1: 337].

📖 – Це вже як Бог дасть. Зате вам **із плечей злізе**. Люборацькі, с. 182.

✍ – Це вже якъ Бог дасть. Зате вамъ **изъ плечей злизе**.

◆ **На плечі сісти** – Бути на чиемусь утриманні, під чиеюсь опікою, обтяжуючи кого-небудь; пор.: **сідати / сісти на шию (на плечі) кому**. 1. Переходити на чиесь утримання, під чиеюсь опікою, матеріально обтяжуючи когось. 2. Використовувати кого-небудь у своїх інтересах; вести паразитичне життя, визискуючи кого-небудь [ФСУМ, 2: 808].

 *А що, – пита гість, – твоя біда – так Марусю величали – ще в тебе на карку чи вже кому другому **на плечі сіла**? Недоколисана, с. 387.*

 *А шо, пита гість, твоя біда – такъ Марусю величали – ще в тебе на карку чи вже кому другому **на плечі сіла**?*

ПЛІД

◆ **Ні роду, ні плоду не мати див. РІД**

ПЛЮВАТИ

◆ **І плюнуть не хотіти на когось, щось** – Про того, хто не вартий уваги.

 *Своя ж сестра ріднесенька на його **плюнуть не хоче**, то чого б я дувся? Люборацькі, с. 121.*

 *Своя жъ сестра риднесенька на ёго **плюнуть не хоче**, то чого бъ я дувся?*

ПОБИТ

◆ **Яким побитом?** – Як?, яким чином?; пор.: **яким побитом?** Як потрапив (потрапила) сюди, опинився (опинилася) тут? [ФСУМ, 2: 651].

 *Камбраття дивувались, **яким побитом** він всюди втреться; начальство хропло, пазури гострило, та не могло нічого вдіяти, бо не зловить; панотці тільки поцмоктували. Люборацькі, с.176.*

 *Камбраття дывувались, **якымъ побытомъ** винъ всюды втретця; начальство хропло, пазури гострыло, та не могло ничого вдіяти, бо не злове; паноци тилькы поцмоктували.*

ПОБИТИЙ

◆ **Спати, як побитий** – Міцно спати.

 *А в Печержинської всі **спали як побиті**, хоч повинось їх: діти, сказано – діти; а сама з панства покачувалась. Люборацькі, с. 74.*

 *А въ Печержынської вси **спалы, якъ побыти**, хочъ повинось ихъ: диты, сказано – диты; а сама съ паньства покачувалась.*

 Іноді бувало кажуть, що вони на моїм місці давно спали б **як побиті**, а мене то й сон не бере. Відьми..., с. 413.

 Іноді бувало, кажуть, що вони на моїм місці давно спали б **як побиті**, а мене то й сонь не бере.

ПОВИНОСИТИ

◆ **Хоч повинось** – Міцно спати.

 А в Печержинської всі спали як побиті, **хоч повинось** їх: діти, сказано – діти; а сама з панства покачувалась. Люборацькі, с. 74.

 А в Печержынської вси спалы, якъ побыты, **хочъ повинось** їхъ: диты, сказано – диты; а сама съ паньства покачувалась.

ПОГОВІР

◆ **Поговір пішов** – Поширювання відомостей про кого-, що-небудь

 Вже дяк був і за весілля набілів, Тетяна рушники вже вишивала, і по селі **пішов** такий **поговір**, що Тетяна буде дячихою. Відьми..., с. 437.

 Вже дякъ бувъ и за висілле набілівъ, Титяна рушники вже вишивала и по селі **пійшовъ** такий **поговіръ**, шо Титяна буде дячихою.

ПОДАВАТИ / ПОДАТИ

◆ **Тільки (лиш) подай (лиш подавай)** – Уживається для підкреслення чийого-небудь бажання, потреби робити щось; пор.: **тільки [так (і)] подавай / подай**. Уживається для підкреслення чиеї-небудь можливості, потреби, чийогось бажання робити щось [ФСУМ, 2: 658].

 Чи осміять кого, чи розказати що – **тільки подай**, то всі аж за боки беруться. Люборацькі, с. 92.

 Чы осміять кого, чы розказаты що – **тільки подай**, то вси ажъ за боки берутця.

 За другим разом зашуміло в голові, то вже **лиш подавай**. Люборацькі, с. 160.

 За другимъ разомъ зашумило въ голови, то вже **лышь подавай**.

ПОЖАР

♦ **Як на пожарі стеблинка** – Хтось залишився самотнім, самотнім.

📖 *Проїхав Іван раз, другий, третій поміж неприязне військо, і зостався чоловік, як на пожарі стеблинка: і ті царі трупом валяються, і все військо їх. Відьми..., с. 431.*

✍️ *Проїхавъ Іванъ разъ, другий, третій поміжъ неприязне військо, и зостався чоловікъ, якъ на пожарі стебелинка, - и ті царі трупомъ валяютьця и все військо їхъ.*

ПОКІЙ

♦ **Покою не давати кому** – Постійно спонукати до чогось; пор.: **не давати / не дати спокою (покою, супокію і под.) кому і без додатка.** Спонукати до постійної діяльності. // Спонукати до певних роздумів, дій; пам'ятати [ФСУМ, 1: 217].

📖 *А дівчині й покою не дають: тільки один пустить, то другий підхватить, і потрясла, аж вітер віє. Люборацькі, с. 142.*

✍️ *А дивчынi й покою не дають: тилько одынъ пусте, то другый підфате, и потрясла, ажъ витерь віє.*

♦ **Покій дати кому** – Не турбувати когось, залишити у спокою; пор.: **давати / дати спокій кому.** Не чіпати, не турбувати когонебудь; облишати [ФСУМ, 1: 211].

📖 *А вона повіялася із своїм чоловіком вже в другу хату вередувати, немовби каже: хай і ті ще хрону понюхають, і цим пора вже **покій дати**. Недоколисана, с. 389.*

✍️ *А вона повіялася изъ своїмъ чоловікомъ, вже въ другу хату вередувати, не мовъ би каже: хай и ті ще хрону понюхають, а цимъ пора вже **покій дати**.*

📖 – *А! який-такий ваш пан, – почала вона; а хлопці давай просити, що **дайте покій**, бо вже нічого не вдієте. Недоколисана, с. 393.*

✍️ – *А! сякий-такий ваш панъ, почала вона; а хлопці давай просити, шо **дайте покій**, бо вже нічого не вдієте.*

ПОКЛІН

♦ **Бити (вдарити) поклін (поклони)** – Вклонятися; схилятися перед образами; пор.: **біти** [низькі́ (глибо́кі)] **покло́ни**. 1. Шанобливо вклонятися, виражаючи почуття поваги. 2. *перед ким–чим*. Схилятися перед ким-, чим-небудь [ФСУМ, 1: 26].

📖 *Далі поставив гість чарку і **вдарив поклін**, а за ним і всі. Співають та **б'ють поклони**, а надворі вже старий день. Люборацькі, с. 59.*

✍ *Далій поставивъ гистъ чарку и **вдарывъ поклинъ**, а за нымъ и вси. Спивають та **бьють поклони**, а надвори вже старый день.*

📖 *Єсть і такі, що, ввійшовши в клас, **б'ють поклони**, щоб Господь помилував. Люборацькі, с. 118.*

✍ *Єсть и таки, що, ввійшовши въ класъ, **бьють поклони**, щобъ господъ помьлувавъ.*

📖 *– О, бач! – почав далі і поліз по кроваті, зняв образ, поставив на столі і почав **поклони бити**. Люборацькі, с. 127.*

✍ *– О, бачь! – почавъ дали й полизь по кровати, знявъ образъ, поставывъ на столи й почавъ **поклони быты**.*

ПОКУТА

♦ **Покуту винести** – Відбути яке-небудь покарання.

📖 *Як перечитали і всіх, хто був записаний в журнал, і яку **покуту виніс**, тоді зняли ноту з шиї і поставили на стіл, над його розіп'яли журнал і запалили. Люборацькі, с. 50.*

✍ *Якъ перечыталы и всихъ, хто бувъ запысанийъ въ журнал, и яку **покуту вынисъ**, тоди зняли ноту зъ шыи и поставылы на стиль, надъ ёго розиялы журналъ и запалылы.*

♦ **Покуту завдавати кому** – Карати кого-небудь якимсь способом за вчинений злочин, провину і т. ін.

📖 *Інспектор було тут ходить то взад, то вперед і ловить, хто спізниться до класу, записує і **покуту завдає**. Люборацькі, с. 174.*

✍ *Ынспектаръ, було, тутъ ходе то взадъ, то впередъ и лове, хто спизнытця до класа, запысуе и **покуту завдає**.*

ПОЛЕ

♦ **І в поле мене не бери, і дома мене не лишай** – Про невизначеність ситуації.

📖 *Вже більш тижня минуло, що Антосьо наче не солоний: і не спитьсья, й не лежитьсья; ні йти, ні сидіти – як то приповідають: **і в поле мене не бери, і дома мене не лишай.** Люборацькі, с. 167.*

✍ *Вже більш тижня мынуло, що Антосё наче не солоний: и не спытсья, й не лежытсья; ни йти, ни сьидиты – якъ то прыповидають: **и въ поле мене не бери, и дома мене не лышай.***

ПО́ЛИ

♦ **Тільки по́ли мають** – Швидко бігти, тікати.

📖 *Антосьові того й треба було, щоб брижі тільки визволить, то й чкурнув у пашні, аж засвистіло, **ті́льки поли мають.** Люборацькі, с. 107.*

✍ *Антосёви того й треба було, шобъ брыжи тилько вызволить, то й чкурнувъ у пашни, ажъ засвыстило, **тільки полы мають.***

ПОЛОВИНА

♦ **Бився-бився, а на половині втопився** – Про незавершеність справи.

📖 *А кому таке по серцю? **бився-бився, а на половині й втопився.** Люборацькі, с. 154.*

✍ *А кому таке по серцю? **бывся-бывся, а на половыни й втопывся!***

ПОЛУДА

♦ **Полуда опала кому** – Про правильне розуміння чогось раніше усвідомленого по-іншому; пор.: [як (мов, наче і т. ін.)] **полу́да** (рідше **лу́да**) з **очей спáла** (**опáла**, **спливла́** і т. ін.) у кого, кому і без додатка. Хтось правильно зрозумів, усвідомив що-небудь; прозрів [ФСУМ, 2: 671].

📖 *Літ скілька назад, як **опала полуда**, а я заплакав би, щоб сльози давно не висушли, що не можна вернутись назад і сісти на припічку*

в одній сорочині та по-дитячи слухати, як люди проміж себе гуторять, не зважаючи, що я там, а як розказують про опирів, відьом тощо та про всякі другі дива дивнії – чуда чуднії! Відьми..., с. 412.

 Літь скілька назадъ, якъ **опала полуда**, а я заплакавъ би, щобъ слѣзи давно не висушли, шо не можна вернутись назад и сісти на припічку въ одній сорочині та подитячий слухати, якъ люди промежъ себе гуторять, незважаючи, шо я тамъ, якъ розказують про опирівъ, відёмъ то-що та про всякі другі дива дивнії – чуда чуднії!

ПОМИЇ

♦ **Тільки помий не ллють на кого** – Не звинувачувати когось у чомусь; пор.: **випливати (літи) / вліти помій на кого**, грубо. Ганьбити, заплямовувати кого-небудь, звинувачуючи в чомусь осудливому [ФСУМ, 1: 93].

 Є такі пани, що на попа **тільки помий не ллють**, та єсть і попи, що луччого не варті. Люборацькі, с.29.

 Є такі пань, що на попа **тільки помый не ллють**, та єсть и попы, що луччого не варті.

ПОМИНАТИ

♦ **Поминай як звали** – Щось пропало; пор.: **поминай як звали кого і без додатка, жарт**. Хто-небудь швидко або безслідно зник [ФСУМ, 2: 671].

 Не так коли, як на случай паніматка нишком від панотця та одну-другу пляшечку оковитої підцобрить. **Поминай тоді, як звали:** наче батька ховають. Люборацькі, с.30.

 Не такъ колы, якъ на случай паниматка нышкомъ видъ панотця та одну-другу пляшечку оковитои подцобрыть. **Помынай тоди, якъ звали:** наче батька ховають.

 “Take! – подумала Ганна, – вже й до матері по-ляськи! **поминай же як звали**”. Люборацькі, с. 77.

 “Таке! – подумала Ганна, – вже й до матери поляський! **помынай же, якъ звали**”.

 Перше якийсь лицар визволив, а тепер **поминай, як батька звали!**.. Відьми..., с. 429.

 Перше якийсь лицаръ визволивъ, а теперъ **поминай, якъ батька звали!**..

ПОПАР

♦ **Не давати (дати) попару кому** – Не давати перепочинку, спокою кому-небудь; пор.: **не знаходити / не знайти по́пару**, *заст.* Не мати спокою, перепочинку; уживається також для вираження інтенсивності якоїсь дії [ФСУМ, 2: 342].

 Громада любила його, як свого сина, а дівчата від нього **не могли собі попару дати!** Відьми..., с. 436.

 Громада любила ёго, якъ свого сина, а дівчата відъ ёго **не могли собі по́пару дати!**

ПОПЛІ

♦ **Проти вітру попелом кидати див.** ВІТЕР

ПОРІГ

♦ **За десятий поріг забігти** – Заховатися.

 Слуги плачуть, батько десь заховався, що й [зі] свічкою не знайти; мати також ген-ген, **за десятий поріг забігла** та сидить собі, співає, щоб того галасу не чути – всі, як поварені, наче на похороні, одна Маруся окунем стає. Недоколисана, с. 386.

 Слуги плачуть, батько десь заховався, що й свічкою незнайти; мати також генъ-генъ, **за десятий порігъ забігла** та сидить собі, співає, щобъ того галасу не чути – всі, якъ поварині, наче на похроні, одна Маруся окунем стає.

ПОСИДЕНЬКИ

♦ **На посидінках бути** – Проводити час за пустими балачками; пор.: **справляти посиденьки** (рідко **сидні**) [та **походеньки**]. Нічого

не робити; бути нічим не зайнятим, уникати роботи [ФСУМ, 2: 853].

 *Ні Теклі, ні Масі на цю пору не було дома; Текля була в полі коло баштана, а Мася в оконома **на посидінках**. Люборацькі, с. 166.*

 *Ни Текли, ни Маси на цю пору не було дома: Текля була вь поли коло баштана, а Мася вь оконома **на посыдинкахъ**.*

ПОСІЯТИ

♦ **Де не посієш, там він і вродиться** – Хтось встигає скрізь побувати, когось можна скрізь зустріти, побачити, хтось уміє пристосуватися до будь-яких обставин у житті; пор.: **де [не] посій (посієш), там (то) [і] вродиться (вродить)**. 1. Кого-небудь скрізь можна зустріти, побачити. 2. *кого*. Хто-небудь може пристосуватись до будь-яких обставин [ФСУМ, 1: 151].

 *А вже ж бо! **Де не посієш, там він і вродиться!** Як відлежить, може, потихішає. Відьми..., с. 427.*

 *А вже жь бо! **де не посієшь, та вінъ и вродитця!** якъ відлежить, може потихійшає.*

ПОСТАВИТИ

♦ **На своєму поставити** – Зробити по-своєму; пор.: **стояти / стати на своєму (на своїм)**. Дотримуючись певних поглядів, думок, уперто відстоювати їх [ФСУМ, 2: 866].

 *Ця гонитва багато допомогла Антосьові, бо він, хоч і не дуже боявсь бійки, та постановив-таки **на своєму поставити**, щоб не вибили! Люборацькі, с. 120.*

 *Ця гонитва багато допомогла Антосёви; бо винь, хочь и не дуже боявсь бійкы, та постановывьь такы **на своёму поставыты**, шобь не выбылы!*

ПОТИЛИЦЯ

♦ **Чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить** *див. БОЛЯЧКА*

♦ **Пошкрябатися в потилицю** – Перебувати в нерішучості, не наважуватися діяти; пор.: **чухати / почухати потилицю** (рідше **голову, чуба, чуприну і т. ін.**). 1. Шкодувати, відчувати незадоволення, гіркоту відтого, що зроблено щось не так, як треба. 2. Замислюватися над чим-небудь, не знаючи, як вийти із скрутного становища. 3. Нічого не робити, бути нерішучим у чому-небудь [ФСУМ, 2: 960].

📖 *Пошкрібався я в потилицю, що трда холод, та що ж! Треба вдягатися; в чім зван, в тім пробувай! Відьми..., с. 419.*

📖 *Пошкрібався я въ потилицю, шо такий холодъ – та шо жъ! треа вдягатися - въ чім званъ, въ тімъ пробувай!*

ПОХОРОН

♦ **Наче на похороні** – Бути засмученим.

📖 *Слуги плачуть, батько десь заховався, що й [зі] свічкою не знайти; мати також ген-ген, за десятий поріг забігла та сидить собі, співає, щоб того галасу не чути – всі, як поварені, **наче на похороні**, одна Маруся окунем стає. Недоколисана, с. 386.*

📖 *Слуги плачуть, батько десь заховався, що й свічкою незнайти; мати також генъ-генъ, за десятий порігъ забігла та сидить собі, співає, шобъ того галасу не чути – всі, якъ поварині, **наче на похроні**, одна Маруся окунем стає.*

ПРАВДА

♦ **Що правда, то не гріх** – Можна, потрібно, дозволено.

📖 – *Та що правда, то не гріх, – одвітувано з гурту, – а як то тобі з панських подушок та на соломі спати? Люборацькі, с. 65.*

📖 – *Та що правда, то не грихъ, – одвитовано зъ гурту, – а якъ-то тобі зъ панськихъ подушокъ та на соломі спаты?*

♦ **До правди, як до сонця** – Дуже далеко.

📖 – *Та! їй-богу, та! – каже Антосьо. А цьому до правди, як людям до сонця. Люборацькі, с. 159.*

 – Та! їй богу, та! – каже Антосє. А цьому **до правды, якъ людямя до сонця.**

♦ **За правду стояти** – Відстоювати справедливість.

 – Не такий тепер світ, щоб **за правду стояти**. “Тепер неправда з панамы в світлиці” і всюди, а правди й зазором не видати, як торішнього Люборацькі, с. 186.

 – Не такий теперь свить, що **за правду стояты**. “Теперь неправда съ панамы въ свитлыци” и всюды, а правды й зазоромъ невыдаты, якъ торішнёго снугу.

 Пішов Антосьо, понурився: чи з гори вбитись, чи в воді втопитись?.. От і виграв, що вчывся, що **за правду стояв!** Люборацькі, с. 205.

 Пишовъ Антосє, понурився: чы зъ горы вбытысь, чы въ води втопытысь? Отъ и выгравъ, що вчывся, що **за правду стоявъ!**

ПРАВИТИ

♦ **Своє правити** – Настійливо дотримуватися тієї самої думки в розмові; пор.: **правити своє (свої)**. Відстоювати свій погляд, наполягати на чомусь [ФСУМ, 2: 687].

 – **Говори!** – озвавъ панотець, – ти все **своє правиш**. А подивись на благочинникову дочку! Хіба вона не в Печержынської вчитьсья? Такий уже світ настав. Люборацькі, с. 78.

 – **Говори!** – озвавъ панотець, – ты все **свое правишь**. А подывысь на благочынникову дочку! Хіба вона не въ Печержынської вчитця? Такий уже свить наставъ...

ПРАЦЯ

♦ **Без жодної праці** – Зовсім легко, без найменшого напруження.

 Різні спадки стародавнини, що старші від самого Києва, що пережили все – все пережили, що було, що минуло і чому вже не вертатись – різні примхи, забобони, примхливії оповідання тощо, що мимо них промигнула не одна сотня поколінь, достались мені, кажу, **без жодної праці**. Відьми..., с. 414.

 *Різні спадки стародавнини, що старші відь самого Києва, що пережили все – все пережили, що було, що минуло и чому вже не вертатись – різні примхи, забобони, примиливі оповідання тощо, що мимо нихъ промигнула не одна сотня поколіннь, достались міні, кажу, **безъ жадної праці**.*

ПРИВ'ЯЗЬ

♦ **Як на прив'язі** – Бути обмеженим у чомусь.

 – *Хіба там мало біди, зазнає, – озвалась мати, – недоїсть, недоп'є, недоспить – то й марніє. Якби дома, то побігав би, а там нидіє, **як на прив'язі**. Люборацькі, с. 53.*

 – *Хіба тамъ мало биды зазнає, – озвалась маты, – не доисть, не допье, не доспить, то й марние. Якъ бы дома, то побигавъ бы, а тамъ ныдіє, **якъ на привязи**.*

ПРИКЛЮЧКА

♦ **Знайти (чекати) приключку** – Обставина, з якої виникає підстава для чогось.

 ***Знайшов приключку** за якісь горшки перед парастасом – заплював її, нещасну, захаркав, що бідна мало утробы з себе не викидала. Люборацькі, с. 182.*

 ***Знайшовъ прыключку** за якісь горшкы передъ парастасомъ – заплювавъ її нещасну, захаркавъ, що бидна мало утробы зъ себе не выкидала.*

 *Всім бажалось викишкати його, і тільки **приключки чекали**. Люборацькі, с. 188.*

 *Всімъ бажалось выкышкаты ёго, й тилькы **прыключкы чекалы**.*

 *Як би до ладу не було зроблене, вона все-таки **приключку знайде** і торкоче, свариться, лається, а кого може, то й поб'є. Недоколисана, с. 385.*

 *Якъ би до ладу не було зроблене, вона все таки **прыключку знайде** и торкоче, сваритця, лаецця, а кого може, то й пібье.*

ПРИПЕКТИ

♦ **Наче припекли ззаду** – Швидко побігти; втекти.

 Далі як схопиться, то **наче його припiк ззаду**. Люборацькі, с.52.

 Далій якъ схопытця, то **наче ёго прыпикъ ззаду**...

ПРИРОДА

♦ **Природа скривдила кого** – Хтось від народження має своєрідну зовнішність, якісь особливі риси характеру, здібності і т. ін.

 Любивши Робусинського в семінарії, цей не цуравсь його й послі, і як став приставляти архирееві, що **природа його скривдила** тощо, то й витупкав йому добру парафію, – чуть не найлуччу на все Поділля. Люборацькі, с. 200.

 Любившы Робусинського въ семынаріи, цей не цуравсь ёго й послі, и якъ ставъ прыставляты архыреёви, що **природа ёго скрывдыла** то-що, то й витупкавъ ёму добру парафію – чуть не найлуччу на все Подиля.

ПРИЯЗНЬ

♦ **До приятні не доходити з ким** – Не приятелювати.

 Всі такі панотці бiду знали, виростали в громаді, то й шанували громаду і громада їх; та й панів не цурались, бо знали, що коло пана можна поживитись, – да такі більш того, що в панотцеві не пізнаєш, де лице, а де виворіт: з кожним зайде, а ні з ким **до приятні не доходить** – такі вже люди. Люборацькі, с.30.

 Все таки панотци биду знали, виросталы въ громади, то й шанувалы громаду и громада ихъ, та й панивъ не цуралысь, бо знали, що коло пана можна пожывытысь; да такы большъ того, що въ панотцеві не пизнаешъ, де лыце, а де выворотъ: зъ кожнымъ зайде, а нискымъ **до прыязни не доходе** – такі вже люди.

ПРОМОЛОТИТИСЯ

♦ **Наче промолотилися** – Ніби важко наробилися.

 Навіть хліб їли з таким смаком, наче промолотились. Люборацькі, с. 160.

 Навіть хлибъ їлы съ такимъ смакомъ, наче промолотылысь.

ПРОСВІТ

◆ **Просвіту немає кому** – Хто-небудь позбавлений спокійного життя, душевного спокою, перебуває в нестерпних умовах; **нема́ (нема́є, не було́) [і] про́сві́тку (просві́тлої годі́ни) кому**. 1. Хто-небудь дуже зайнятий чимсь, у когось зовсім маловільного часу. 2. Хто-небудь позбавлений спокійного життя, душевного спокою, перебуває в нестерпних умовах. 3. *без додатка*. Хто-небудь потрапив у скрутне, безвихідне становище [ФСУМ, 2: 544].

 *Годі вже! ходім, браття, до ректора; скажем, що отець інспектор лізе в очі, як туман, що через його виплодків-донощиків нам **просвіту нема**. Люборацькі, с. 193.*

 *Годи вже! ходимъ, браття, до ректаря; скажемъ, що отець ынспектарь лизе въ очи, якъ туманъ, що черезъ ёго выплодкив-донощыкивъ намъ **просвиту нема**.*

ПРОСЬБА

◆ **Вчинити просьбу чию** – Послухатися.

 *– То **вчиніть** же мою **просьбу**, – *просить*. Люборацькі, с. 133.*

 *– То **вченить** же мою **прозьбу**, – *просе*.*

ПРОХІД

◆ **Не давати (не дати) проходу кому** – Надокучати комусь залицянням; пор.: **не дава́ти / не да́ти прохóду кому і без додатка**. 1. Наполегливо, невідступно переслідувати кого-небудь (проханнями, розмовами, залицяннями і т. ін.). 2. Виводити кого-небудь з терпіння, з рівноваги, досаждаючи словами, діями [ФСУМ, 1: 216].

 Тоді, як хочеш, щоб хто тебе полюбив, то тими грабелями і пригорни його до себе стиха, як сидітимеш коло його абоцо, і він

так вчепиться до тебе, що **й проходу не дасть** – хвостом волочитиметься за тобою. Відьми..., с. 447.

 Тоді, як хочеш, щоб хто тебе полюбив, то тими грабельками и пригорни ёго до себе стиха, як сидітимеш коло ёго або шо - и він так вчепитця до тебе, шо **й проходу не дасть** – хвостом волочитиметця за тобою.

ПТАХ

◆ **Летіти, як птах** – Йти швидко, майже бігти.

 Зажарилась небога після цього і рушила садком, **як птах летить**. Люборацькі, с. 170.

 Зажарилась небога після цього и рушыла садком, **як птахъ летить**.

◆ **Ні вітер не навіс, ні птах не принесе див. ВІТЕР**

ПУСТКА

◆ **Як у пустці** – Самотньо, тихо.

 Іноді тут як в казані кипить, клекоче, і співи йдуть, і сварки, і так крик та буркіт; а іноді – **як у пустці**, лиш вітер гуде. Люборацькі, с. 149.

 Їноди тутъ, якъ въ казани кыпять, клекоче, и спивы йдуть и сваркы, и такъ крыкъ та буркитъ; а ыноди – **якъ у пущци**, лишъ витерьъ гуде.

ПУТТЯ

◆ **На пуття навести кого** – Корисними порадами, доброзичливими настановами скеровувати чий-небудь дії в правильному напрямку; пор.: **наставляти (направляти, напучувати і т. ін.) / наставити (направити, напутити і т. ін.) на [добр]у (праведну)] путь (дорóгу, стéжку) кого і без додатка**. Корисними порадами, доброзичливими настановами скеровувати чий-небудь дії в правильному напрямку; грати позитивну роль у професійному чи моральному становленні когось [ФСУМ, 2: 534].

 Віддала стара ключі, та не сіла руки склавши, а все-таки мішалась то в одно, то в друге, сказано: “Молоді хазяї, – думає, – чому й **на пуття не навести?**” Люборацькі, с. 164.

 Віддала стара ключи, та не сила, руки склавишы, а все такы мишалась то вь одно, то вь друге – сказано: **молоди хазяї, думає, чому й на пуття не навести?!**

◆ **До пуття довести кого** – Ростити, виховувати, допомагати кому-небудь досягти певного становища в суспільстві; пор.: **довбідити / довести до пуття**. 1. *що*. Здійснювати якусь роботу на належному рівні до її повного завершення. 2. *кого*. Ростити, виховуючи кого-небудь; допомагати комусь досягти певного становища в суспільстві [ФСУМ, 1: 256].

 Коли б ще хоч з годочок було прожити, щоб хоч одну дитину **до пуття довести**: все б удовиці легше було. Люборацькі, с. 82.

 Колы бь ще хочь зь годочокь було прожыты, шобь хочь одну дытыну **до путя довести**: все бь удовыци легше було.

◆ **Не довести до пуття кого** – Не змогли допомогти кому-небудь; пор.: **довбідити / довести до пуття**. 1. *що*. Здійснювати якусь роботу на належному рівні до її повного завершення. 2. *кого*. Ростити, виховуючи кого-небудь; допомагати комусь досягти певного становища в суспільстві [ФСУМ, 1: 256].

 Чи ти будеш прокліна ти мене, **що не довів до пуття?** Люборацькі, с. 82.

 Чы ты будешь прокльнаты мене, **що не довивь тебе до путя?**

П'ЯТА

◆ **Душа в п'яти посунулася див.** ДУША

◆ **П'яти лизати кому** – Підлабузнюватися до кого-небудь, принижуючи власну гідність; пор.: **лизати п'яти (п'ятки) кому, зневажл.** 1. Підлабузнюватися до когось, принижуючи власну

гідність; підлещуватися. 2. Служити комусь, працювати на чиюсь користь.

 *І на голову плюватимуть, як на що непотрібне, на голову тому самому, що колись його **п'яти** раді були **полизати**... Відьми..., с. 448.*

 *І на голову плюватимуть, як на що непотрібне, на голову тому самому, що колись його **пяти** раді були **полизати**...*

Р

РАДА

♦ **Раду радити** – Думати, міркувати, радитися.

 *От зібралась громада перед школою **раду радити**, і Тимоху попросили. Люборацькі, с. 188.*

 *Отъ зибралась громада передъ школою **раду радиты**, и Тимоху попросылы.*

РАЙ

♦ **Чистий рай** – Чудове, спокійне, щасливе життя.

 *Сохне, в'яне дитина, всі мізки йому висушать; то як настане та благословенна пора, той розпуск, – так що рай! тут рай! **чистий рай**, правдивий; само царство небесне не дасть такого блаженства! Люборацькі, с. 39.*

 *Сохне, вяне дытына, вси мизкы ёму высушать; то якъ настане та благословенна пора, той розпускъ, – такъ що рай! тутъ рай! **чыстый рай**, правдывый; само царство небесне не дасть такого блаженства!*

♦ **Знати куди до раю навпростець** – Знати як краще жити.

 *– А чого ж ти віриш в його, як турчин в місяць? Хіба він знає, **куди до раю навпростець**? Люборацькі, с.58.*

 *– А чого жъ ты вирышь въ ёго, якъ Турчынъ въ мисяць? хйба винъ знае, **куды до раю навпростець**?*

♦ **Як в божім раю** – Почуватися щасливим; пор.: **як** (мов, ніби і т. ін.) **у раю**, із сл. жити. 1. Безтурботно, спокійно, безпечно. 2. У злагоді [ФСУМ, 2: 732].

 *– І на душі легко та тихо та блаженно, **як в божім раю**. Люборацькі, с. 179.*

 *– И на души легко, та тыхо, та блаженно, **якъ въ божимъ раю**.*

♦ **Дай тобі, боже, і на цім світі рай див. БОГ**

РАК

♦ **Напекти раків на день і три ночі** – Почервоніти від сорому, почуватися ніяково; пор.: **пекті́ / спекті́ ра́ків (ра́ки, ра́ка)**. Червоніти перев. від сорому, ніяковіти і т. ін. [ФСУМ, 2: 611].

 *Що які вже витресовані оті скарбові підпанки, що якби не вмів брехати, та ще й гладко, то не мав би й рубця на плечах, не то сорочки, – і тих Мася в шуриу загаяла: не смій і рот роззявити, бо **напечеш раків на день і три ночі**. Люборацькі, с. 92.*

 *Що які вже витресовани оти скарбови підпанкы, що якъ бы не вмивъ брехаты, та щей гладко, то не мавъ бы й рубця на плечахъ, не то сорочки; и тыхъ Мася въ шуриу загаяла: не смій и ротъ роззявыты, бо **напечешь ракивъ на день и тры ночи**.*

♦ **Червоний, як рак** – Дуже червоний; пор.: **як (мов, наче і т. ін.) [печений (варений)] рак**. Дуже червоний (перев. від сорому) [ФСУМ, 2: 730].

 *Обтріпавсь гімназист та й пішов; а Антосьо вибравсь у Палестину та й глянув тоді на долоні, що пашили, наче в лапки грався, і **червоні** були, **як раки**. Люборацькі, с. 153.*

 *Обтрипавсь гымназыст та й пишов; а Антосё выбравсь у Палестыну та й глянувъ тоди на долони, що пашили наче въ ляпки грався, и **червони** булы, **якъ ракы**.*

♦ **Показати, де раки зимують** – Уживається як вираз погрози; пор.: **показати, де ра́ки зимують**. Провчити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей, прикрощів і т. ін. [ФСУМ, 2 : 663].

 *– Ну-ну! не мовчи тільки, то я і тобі покажу, де **раки зимують**, – озвалась Маруся. Недоколисана, с. 389.*

 *– Ну-ну! не мовчи тільки, то я и тобі покажу, де **раки зимують**, озвалась Маруся.*

РЕМІНЬ

♦ **Наче теля ремінь жвакає див. ТЕЛЯ**

РЕП'ЯХ

♦ **Вчепитися (держатися) як реп'ях (кожуха)** – Постійно перебувати поряд із кимось, не відходити від когось ні на крок; пор.: липнути, як (мов, ніби і т. ін.) [той] реп'ях до кого і без додатка, жарт. Набридливо виявляти свою приязнь, нав'язувати кому-небудь своє товариство [ФСУМ, 1: 424].

📖 До самого виїзду Антосьо державсь її, як реп'ях; а як виїжджала, то вийшов аж до брочки і стільки сміливості набрався, що підсадив. Люборацькі, с. 144.

📖 До самого выїзду Антосё державсь її, якъ рипляхъ; а якъ выїжджала, то вийшовъ ажъ до брычки и стилько смилывости набравсь, що підсадывъ.

📖 А Грицько вчепився, як реп'ях кожуха: йди читай! Та й годі. Відьми..., с. 438.

📖 А Грицько вчепився, якъ рипляхъ кожуха: ийди - читай! тай годі.

РИБА

♦ **Залягти, як риба на дощ** – Знайти та триматися вигідної посади.

📖 Нема того в семінаріях, щоб хто думав з науки, з книжок розуму набратись, – нема там цього; а вчаться, щоб скінчити курс; кінчають курс, щоб забратись на село; забираються на село, щоб залягти, як риба на дощ, що ні грім, ні туча з місця не зрушить. Люборацькі, с. 190.

📖 Нема того въ семынаріяхъ, щобъ хто думавъ зъ науки, зъ кныжокъ розуму набратись, – нема тамъ сёго; а вчатця, щобъ скинчыты курсъ; кинчають курсъ, щобъ забратись на село; забираютця на село, щобъ залягты, якъ рыба на дощъ, що ни гримъ, ни туча зъ мисця не зруше.

РИБКА

♦ **Як рибка на гачку** – Сильно трястися, кидатися, метатися, битися.

 *І землі під собою не чуєш, і світа перед собою не бачиш; тільки у вухах шумить та серце б'ється, як **рибка на гачку**. Люборацькі, с. 45.*

 *И земли пидъ собою не чуешь, и свита передъ собою не бачышь, тилько въ вухахъ шумить та серце бьетця, якъ **рыбка на гачку**.*

РІД

♦ **Ні роду, ні плоду в кого** – Бути самотнім; пор.: **ні рόδу ні плόδу (ні приплόδу)** у кого і без додатка. Хто-небудь зовсім одинокий, не має родичів [ФСУМ, 2: 743].

 *Вона плаче, що сором, а архирей каже: “Слезно просила” – і просила якого бідолаху, що ні кола, ні двора; **ні роду, ні плоду**. Люборацькі, с. 99.*

 *Вона плаче, що соромъ, а архырей каже: слезно просила, – и посыля якого бидолаху, що ни кола, ни двора, **ни роду, ни плоду**.*

 ***Ні роду, ні плоду** не мав старий, то й рад був, що жива душа є в хаті, а не знав, що та душа часник їла. Люборацькі, с.199.*

 ***Ни роду, ни плоду** не мавъ старый, то й радъ бувъ, що жыва душа є въ хати, а не знавъ, що та душа часникъ їла.*

 *При собі держав дівчину-сирітку, щоб було кому хату підмести тощо та щоб не тинялась в чужих людях, а більше – **ні роду, ні плоду**. Відьми..., с. 418.*

 *При собі державъ дівчину – сирітку, шобъ було кому хату підмести то що, та шобъ не тинялась въ чужихъ людяхъ – а більше – **ні роду, ні плоду**.*

♦ **Не вашого роду** – Не такий як ви, не схожий на вас.

 *– **Не вашого роду**, – каже, – щоб брехав. А не вірите, то й не силюю; мені все одно. – І почав учитись. Люборацькі, с. 176.*

 *– **Не вашого роду**, – каже, – щобъ брехавъ. А не вирите, то й не сылюю; мыни все одно. – И почавъ учытысь.*

РІДКО

♦ **Яких рідко** – Майже немає.

 А духовник був чоловік, **яких рідко**, то й набере для Антося повну бричку, що й сістїй нїде було. Люборацькі, с. 131.

 А духовныкъ бувъ чоловікъ, **якыхъ ридко**, то й набере для Антося повну бричку, що й систы ниде було.

РІЗКА

◆ **Різками дати кому** – Побити, покарати когось за щось.

 В духовних школах старші – а ще в давнину – мали велику власть, навіть мали право **різками дати**; то їх тіні боялась дїтвора і сидїла нишком, нічичирк. Люборацькі, с. 104.

 Въ духовныхъ школахъ старши – а ще въ давнину – малы велику власть, навіть малы право **ризками дати**; то ихъ тины боялась дитвора и сыдила нышкомъ, ни чычыркъ.

РІК

◆ **Довший за рік** – Дуже довгий, довготривалий.

 Одна верства зосталась і здалась йому милею; і та година, що пропала на переїзд тієї верстви, – **довша** була за весь **рік**. Люборацькі, с.52.

 Одна верста зосталась и здавалась ёму милею; и та година, що пропала на переїздъ тыеи верстви, **довша** була за весь **рикъ**.

РІПА

◆ **Хоч ріпу сій** – Дуже брудно.

 Все поперевертано, поперекидано, книжок купами по всій хаті, а з них коли одна знайдеться з палітурками, то ще хвалити бога. На столі лепу, **хоч ріпу сій**. Люборацькі, с. 43.

 Все поперевертано, поперекидыано, кныжокъ купамы по всій хати, а зъ ныхъ колы одна знайдетьця зъ палитуркамы, то ще фальты Бога. На столи лепу, **хочъ рипу сий**.

РІЧ

◆ **Пуста річ** – Марно, даремно.

 – Та **пуста річ** сказати: дурна, дурень. Ще я – ну! Хай і дурна, а

що мої татуньо покійні, то дуже розумні були. Люборацькі, с. 57.

 – Та **пуста ричь** сказаты: дурна, дурень. Ще я – ну! Хай і дурна, а що мои татунё покій ни, то дуже розумни були.

РОБОТА

♦ **Робота аж горить** – Швидко й успішно робити що-небудь.

 От і пішла вона роздумувать, як-то ходитиме чепурно-чепурно! А кругом

робота аж горить, бо вона має час доглянути. Орисі тоді їй не треба – все наймичка поробить. Люборацькі, с. 34.

 От и пишла вона роздумувать, якъ то ходытыме чепурно-чепурно! А кругомъ **робота ажъ горить**, бо вона має часъ доглянуты. Орыси тоди їй не треба – все наймичка поробля.

♦ **Пішла робота поза вуха** – Їсти з великим апетитом, жадібно; пор.: **аж за (пóза) вўхами** (рідше ушáми) **лящїть**, зі сл. їсти, рідше уминáти, убирáти і под., *жарт.* Жадібно, з великим апетитом; швидко [ФСУМ, 1: 457].

 Молчать, хазяйка! – озвався він; а тим часом хурман вніс мішок з гоїрками і горицьк з ягідь ми. **Пішла робота поза вуха.** Люборацькі, с. 51.

 Молчать, хазяйка! – озвався винь; а тымчасомъ хурманъ вніс мишокъ зъ гоиркамы и горицькъ зъ ягидьмы. – **Пішла робота поза вуха.**

РОЗМОВА

♦ **Стати до розмови з ким** – Говорити із кимось.

 – **Біда!** – каже Ганна. – Тоді вже **не станете** зо мною **до розмови**, як тепер; тоді вже, може, битимете, як і подивлюсь на вас; тоді... Люборацькі, с. 61.

 – **Біда!** – каже Ганна. – Тоді вже **не станете** зо мною **до розмовы**, якъ теперь; тоди вже, може, бытымете, якъ и подывлюсь на вас, тоди...

♦ **Вести розмову** – Говорити, розмовляти.

 *Ще б, може, **розмова велась**, та вже зборня відчинилась. Люборацькі, с. 64.*

 *Ще бъ, може, **розмова велась**, та вже зборня виччинылась.*

♦ **Вмішатись в розмову** – Долучитися до розмови, починати говорити з ким-небудь.

 *Поки мати то за жнива з нею поготорила, то за спасівку, відійшли Антосьові зашпори, то й він **вмішався в розмову**. Люборацькі, с. 167.*

 *Поки маты то за жныва зъ нею поготорыла, то за спасивку, відійшлы Антосёви зашпори, то й винь **вмишався въ розмову**.*

РОЗПУКА

♦ **Реготатися до розпуки** – Дуже сильно сміятися, насміхатися.

 *Згадала дівчина, що тільки сама так прибиралась і, може, саме в ту пору, як він конав, **реготалась до розпуку** – та й сум її взяв. Люборацькі, с. 89.*

 *Згадала дивчына, що тільки сама такъ прыбыралась, и може, саме въ ту пору, якъ винъ конавъ, **реготалась до роспуку** – тай сумъ її взявъ.*

РОЗУМ

♦ **Другий розум в голові в кого** – Поводитися не так, як завжди.

 *Приїхали кравці; Антосьо як не той – тихий, смирний, що куди. Так і до Крутих поїхав, що наче **другий розум вступив йому в голову**. Люборацькі, с. 124.*

 *Приїхалы кравцы; Антосё якъ не той – тыхий, смирный, що куды. Такъ и до Крутыхъ поїхавъ, що наче **другый розумъ вступивъ ёму въ голову**.*

♦ **Мати розум (добрий розум)** – Бути розумним (дуже розумним); пор.: **ма́ти ро́зум [у голові]**. Бути кмітливим, розумним,

розважливим і т. ін. // Не робити необдуманих вчинків [ФСУМ, 1: 474].

 *Та поїдеш ти і верхом, пішки коло палички, як стара **матиме розум** та нічого не пришло; або й пришло, як до других сирит присилають, підводу з торбинкою на плечах, щоб дорогою не боявсь. Люборацькі, с. 131.*

 *Та поїдешь ты й верхомъ, пишки коло палички, якъ стара **матыме розумъ** та ничого не прышло; або й пришло, якъ до другыхъ сырить прысылають, пидводу съ торбынкою на плечахъ, шобъ дорогою не боявсь.*

 *На те вчиться, – озветься панотець, – щоб **мала добрий розум**; а Печержинська не що-небудь такого, щоб не вміла на дорогу навести. Люборацькі, с. 79.*

 *На те вчытця, – озветця панотець, – шобъ **мала добрый розумъ**; а Печержынська не що-небудь такого, шобъ не вміла на дорогу навесты.*

◆ Дав Бог розум добрий див. БОГ

◆ **Свій розум мати** – Знати, що робити без підказки інших; пор.: **ма́ти свій ро́зум [у голові́]**. 1. Діяти по-своєму, на власний розсуд, незалежно від інших. 2. для чого і без додатка. Приймати самостійно рішення, вважаючи їх правильними [ФСУМ, 1: 475].

 *Годі вам мене вчити! – озвалась доня, – я вже й **свій розум маю**. Люборацькі, с. 183.*

 Годи вамъ мене вчыты! – озвалась доня, – я вже свий розумъ маю.

 *Недаремне вигадали, що людей слухай, а **свій розум май**, бо люди, як мухи: доти губи лижуть, поки солодкі, а як гіркі стануть, то ще й полином присиплять! Відьми..., с. 448.*

 *Недаремне вигадали, шо людей слухай, а **свій розумъ май**; бо люди, якъ мухи: доти губи лижуть, поки солодкі; а якъ гіркі стануть, то ще й полиномъ присиплять!*

♦ **Дошолопатися у розумі** – Зрозуміти, усвідомити; пор.: **брати / взяти [собі] на ум (на рбзум)** що і без додатка. Уважно сприйняти, усвідомити що-небудь [ФСУМ, 1: 54].

 Не зразу опам'ятався хлопець, а таки **дошолопавсь у розумі**, що його ведмедем назвали; то й постановив собі конче вивчитись всяких танців і всього, що треба, щоб не бути ведмедем. Люборацькі, с. 163.

 Не зразу опамнятався хлопець, а такы **дошалопавсь у розуми**, що ёго ведмедемъ назвали; то й постановивъ соби конче вывчытысь всякыхъ танцивъ и всёго, що треба, щобъ не быты видмедемъ.

♦ **Розуму набратися** – Вчитися, поповнювати свої знання, набувати життєвого досвіду; пор.: **набиратися / набратися рбзуму (умá, умý-рбзуму)**. Поповнювати свої знання, набувати життєвого досвіду [ФСУМ, 1: 518].

 Нема того в семінаріях, щоб хто думав з науки, з книжок **розуму набратись**, – нема там цього; а вчатсья, щоб скінчити курс; кінчають курс, щоб забратись на село; забираються на село, щоб залягти, як риба на дощ, що ні грім, ні туча з місця не зрушить. Люборацькі, с. 190.

 Нема того въ семинаріяхъ, щобъ хто думавъ зъ науки, зъ кныжокъ **розуму набратись**, – нема тамъ сёго; а вчатця, щобъ скинчыты курсъ; кинчають курсъ, щобъ забратысь на село; забыраютця на село, щобъ залягты, якъ рыба на дощъ, що ни гримъ, ни туча зъ мисця не зруше.

 – А! дочко, – озвалась мати, – якого ж ти поганого **розуму набралась!** Люборацькі, с. 86.

 – А! дочко, – озвалась маты, якого жъ ты поганого **розуму набралась!**

♦ **Дівочий розум у кого** – Про інший склад мислення.

 – Чи то ви тільки силою віддали свою дочку? Та же воно мало що не завжди так буває! Ге, якби зважати на **дівочий розум!**.. Люборацькі, с. 208.

 – Чы то вы тількы сылою виддали свою дочку! Та-же воно почты завжди такъ буває! Ге, якбы зважаты на **дивочый розум!**..

♦ **До розуму подоводити кого** – Виховати, виростити (про дітей); пор.: **доводити / довести до рбзуму (до ума, до глўзду)**. 1. *кого і без додатка*. Виховувати, ростити (про дітей). 2. *що*. Здійснювати, успішно виконувати що-небудь, справлятися з чимсь. 3. *кого*. Наставляти, повчати кого-небудь [ФСУМ, 1: 256].

 Вона, – кажуть, – в такого-то пана і ключницею була, і дітей вчила, і **до розуму їх подоводила**. Люборацькі, с. 67.

 Вона, кажуть, вь такого-то пана и ключницею була, и детей вчила и **до розуму ихъ подоводила**.

♦ **До розуму не довести** – Не виховати, не виростити (про дітей); пор.: **доводити / довести до рбзуму (до ума, до глўзду)**. 1. *кого і без додатка*. Виховувати, ростити (про дітей). 2. *що*. Здійснювати, успішно виконувати що-небудь, справлятися з чимсь. 3. *кого*. Наставляти, повчати кого-небудь [ФСУМ, 1: 256].

 – Діточки мої! ні **до розуму я вас не довів**, ні маєтків вам не оставляю. Люборацькі, с. 84.

 – Диточки мої! ни **до розуму я васъ не довивь**, ни маєткивъ вамъ не оставляю.

♦ **Розуму не мати** – Дурний.

 – Чого ти людей розгониш? чому **розуму не маєш?** – почала мати. Люборацькі, с. 97.

 – Чого ты людей розгонишь? чому **розуму не маєшь?** – почала маты.

♦ **Молодий розум у кого** – Бути недосвідченим.

 А дивлячись на те золото, я думав молодим розумом: як це золото наче тече, капає, так капав кровавий [піт] з тих людей, що на його панцину робили! Люборацькі, с.41.

 А дывлячысь на те золото, я думавъ молодымъ розумом: якъ це золота наче тече, капає – такъ капавъ кровавий зъ тыхъ людей, що на ёго панцину робылы!..

♦ **Стає розуму кому** – Додуматися.

 *Щоб не було тісно, Тр вони головами лягають одні до образів, а други до порога і вночі один другому очі підбивають. Це невдивовижу. І **стає розуму** в батьків сажать дітей по стільки в одну хату! Люборацькі, с.43.*

 *Щобъ не було тисно, то вони головами лягають одни до образивъ, а други до порога, и вночи одынъ другому очи підбивають. Це не въ дывовыжу. И **стає розуму** въ батькивъ сажать дитей по стильки въ одну хату!*

♦ **На розум не навчити** – Не змогли навчити когось не робити поганих вчинків; пор.: **наводити (навертати) / навесті (навернуті) на рбзум (на ум)** кого і без додатка. Навчати когось не робити безглузких вчинків, діяти розважливо, обдуманно; наставляти [ФСУМ, 1: 520].

 *– Лайдак-лайдак Антосьо спіймав Масю в горосі, покликав Степана, відвели до пана; били-били, волочили, а **на розум не навчили** й відвели до тата, бо ляшка проклята – гу!.. Люборацькі, с. 87.*

 *– Лайдак-лайдакъ Антосё спійнявъ Масю въ гороси, поклыкавъ Степана, видвели до пана; былы-былы, волочылы, а **на розумъ не навчылы**, и видвели до тата, бо ляшка проклята – гу!..*

♦ **Сповна розуму** – Мати розум; уживається при вираженні здивування, застереження, коли хтось діє необачно, необдуманно; пор.: **сповна розуму**. Уживається для вираження здивування,

застереження, коли хтось діє необачно, необдуманно [ФСУМ, 2: 851].

 Опам'ятайся! Що тобі таке? – казала мати. – Чи ти сповна розуму? Люборацькі, с. 90.

 Опамнятайся! Що тобі таке? – казала мати. – Чы ты сповна розуму?

♦ **Не сповна розуму** – Дурний.

 Да вона, – кажуть було, втікаючи настрімголів, – мабуть, не сповна розуму або осою загодована, що така безпардонна, – чи свій, чи чужий, так і тягне через лоб, не зважає ні на що. Недоколисана, с. 386.

 Да вона, кажуть, було, втікаючи на стрімь голови, мабуть, не сповна розуму, або осою загудована, що така безпардонна, – чи свій, чи чужий, такъ и тягне через лоб, не зважає ні на що.

♦ **Плакати на свій дурний розум** – Нарікати на самого себе.

 – Ей, доню! будеш плакати на свій дурний розум. – Аби ви не плакали, а за мене не журіться! Як ви не бачили більш печі та коцюби, то думаете, що тільки й світа, що в вікні! Я вже виросла з цих. Люборацькі, с. 91.

 – Эй, доню! будеш плакаты на свій дурный розум! – Аби вы не плакалы, а за мене не журітця! Якъ вы не бачылы більшь печи та коцюби, то думаете, що только й свита, що въ викни! Я вже выросла съ цыхъ.

♦ **На розум не збуває кому** – Хтось не позбавлений розуму, при пам'яті.

 У Люборацької був брат панотець – людина добра і на розум йому не збувало. Люборацькі, с. 99.

 У Люборацької бувъ брат панотець – людына добра и на розумъ ёму не збувало.

РОТ

♦ **Аж рот роззявити** – Дуже уважно слухати; з цікавістю, з великим захопленням.

📖 *Зітхнув Митро, бо слухав, аж рот роззявив, – і так подивився, що цацматка їй здогадалась, що він хотів щось сказати, і запитала. Люборацькі, с. 71.*

📖 *Зидхнувъ Мытро, бо слухавъ, ажъ рить роззявывъ, и такъ подывывся, що паниматка їй здогадалась, що винъ хотивъ щось сказаты, и запытала.*

♦ **Рот роззявити** – Говорити; пор.: **роззявляти (розкривати) / роззявити (розкрити) рот (рота)**. 1. Починати говорити, висловлювати якесь бажання. 2. на кого і без додатка, грубо. Починати ляяти кого-небудь, кричати на когось. 3. Виявляти велике зацікавлення, захоплення чи здивування, слухаючи когось або розглядаючи щось. 4. Бути неухважним, неквапливим. 5. на що і без додатка. 6. Просити їсти, голодувати. **пороззявляти роті** (про всіх або багатьох). 7. Рватися, зношуватися (про взуття), жарт [ФСУМ, 2: 749].

📖 *Не смій і рот роззявити: так зразу і зацабанить або ще й поб'є добре, аби лиш подужала. Люборацькі, с. 92.*

📖 *Не смий и ротъ роззявыты: такъ зразу и зацабаныть, або ще й побье, добре, абы лишь подужала.*

📖 *Що яки вже витресовані оті скарбові підпанки, що якби не вмів брехати, та ще й гладко, то не мав би їй рубця на плечах, не то сорочки, – і тих Мася в шуриу загаяля: не смій і рот роззявити, бо напечеш раків на день і три ночі. Люборацькі, с. 92.*

📖 *Що яки вже вытресовани оти скарбови пидпанкы, що якъ бы не вмивъ брехаты, та шей гладко, то не мавъ бы ѣ рубця на плечахъ, не то сорочки; и тыхъ Мася въ шуриу загаяля: не смій и ротъ роззявыты, бо напечешъ ракивъ на день и тры ночи.*

♦ **Рот як у голого вороняти** – Дуже великий.

📖 *Одного з них, що дуже був брехливий, прозивали Карман*

Іванович: Карман – ніби собака, як Бровко; другого прозивали Гава, бо **рот** мав, **як у голого вороняти**, від вуха до вуха, хоч кулак всади. Люборацькі, с. 104.

✍ *Одного з нихъ, що дуже бувъ брехливый, прозивали Карманъ Івановичъ: карманъ – нібы собака, якъ бровко; другого прозивавъ џава, бо **ритъ мавъ, якъ у голого вороняты**, видъ вуха до вуха, хоч кулакъ всады.*

РУКА

◆ **Великої руки хто** – Особа, що займає високу посаду або має великий вплив; впливова, поважна особа.

📖 *Як ідуть повз цей дім мищани, – а вони в Кам'янці все **великої руки**, до носа й віником не дістанеш: все їмосці та йогомосці.* Люборацькі, с. 149.

✍ *Якъ ыдуть позъ цей димъ мищане, – а вони въ Камянці все велької руки, до носа и винькомъ не достанешъ: все имосци, та игомосци.*

◆ **Руки трясуться кому** – Хтось дуже хвилюється.

📖 *От і постєбнував він через хату і сів непоодаль від неї на стільці; а **душа аж тремтить**, аж руки трясуться.* Люборацькі, с. 141.

✍ *Отъ и постєбнувавъ винъ черезъ хату и сивъ непоодаль видъ еї на стильци; а **душа ажъ трымтить**, ажъ руки трясуться.*

◆ **На руку кому** – Вигідно, зручно кому-небудь; пор.: **на рúку** (заст. **руч**). 1. кому. Вигідний, зручний для кого-небудь. 2. для кого, кому. Вигідно, зручно кому-небудь. 3. *чию, зі сл.* схилятися, переходити і т. ін. На чийсь бік, на чию-небудь сторону [ФСУМ, 2: 774].

📖 *Росолинський був щедрий пан, то панотцеві й **на руку**: то нивку візьме до “жувосіа”, то який куль муки марамонської на проскури, то хуру-другу дров із лісу тощо... Люборацькі, с.30.*

 Росолинський бувъ щедрый панъ, то панотцеви й **на руку**: то нывку визьме до “żywocia”, то який куль муки марамонської (Пеклѣваною чы по подолянськый такожъ пытлѣваною) на проскуры, то хуру-другу дровъ изъ лиса, тощо...

 – Ну! ще місяць пождемо, однак тепер роботи надходять; а там – о! бог свідок, що подамо супліку до архирея, таки до самого архирея. А до жнив він, кажуть, і в нас буде? – Та буде ж. – От нам і **на руку**.

 – Ну! ще мисяць пождемо, однак теперь работы надходя; а тамъ – о! Богъ свидокъ, що подамо суплику до архырея, таки до самого архирея. А до жнывъ винъ, кажуть, и въ нас буде? – Та буде жь. – Отъ намъ и **на руку**.

♦ **Права рука в кого** – Найкращий помічник у чому-небудь; **права рука́** чия. Найнадійніший, найкращий помічник у кого-небудь [ФСУМ, 2: 764].

 – А доїть моя дочка корови, і вівці навіть доїть, і їсти варить. Ге! – додав: – Ви не знаєте, мосціпане, що моя дочка **права рука** в попаді! Навіть і за мене інде справиться. Люборацькі, с.37.

 – А доить моя дочка коровы, и вивци навить доїть, и їсты варить... Ге! – додавъ – вы не знаете, мосци-пане, що моя дочка **права рука** въ попади!

♦ **Махнути рукою** – Відмовитися від чого-небудь суттєвого, залишити щось у такому стані, як є; пор.: **махну́ти** / рідше **махати рукою́**. 1. *на кого–що і без додатка*. Перестати займатися ким-, чим-небудь, турбуватися про когось, щось, збайдужити до когось, чогось. 2. *на кого*. Не турбувати, не чіпати когось. 3. *на що і без додатка*. Перестати сподіватися на щось, чекати чогось [ФСУМ, 1: 479].

 Поки ж батьки жили та сестра, то Явтух для їх притулку державсь своєї панії-жінки, хоч і сміялись з його на все село; а як Господь прийняв їх до себе, то, побивши Фрузину на всі боки, що

качалась з московський місяць, **махнув рукою** і пішов на Басарабію і слід загубив, наче снігом замело. Люборацькі, с. 92.

✍ Поки жь батькы жылы та сестра, то Явтухъ для ихъ прытулку державсь своєї панії жинкы, хочь и сміялысь зь ёго на все село; а якъ Господь прыйнявъ ихъ до себе, то побывшы Хрузыну на вси боки, що качалась зь московський мисяць, **махнувь рукою** и пійшовъ на Басарабію* (по тамошнѣму: пійты на Бесарабію – тежъ саме, що въ ливобицькій України: въ забродѣ) и слидъ загубывъ, наче снигомъ замело.

♦ **Руки скласти** – Сидіти без роботи, нічого не робити; пор.: **склāvши** (згорнўвши, спустївши і т. ін.) **рўки**. 1. Нічого не роблячи, не працюючи; без діла. 2. Не вживаючи ніяких заходів, бути осторонь чого-небудь [ФСУМ, 2: 817].

📖 Віддала стара ключі, та не сіла **руки склавши**, а все-таки мішалась то в одно, то в друге, сказано: “Молоді хазяї, – думає, – чому й на пуття не навести?” Люборацькі, с. 164.

✍ Віддала стара ключи, та не сила, **руки склавши**, а все такы мишалась то въ одно, то въ друге – сказано: *молоди хазяї, думає, чому й на пуття не навесты?!*

♦ **Закласти руки у кишені** – Нічого не робити.

📖 Розбіглися вони, котрий за ким попав – той за столяром, той за ковалем, пан ходить, заклав руки у кишені, а пані не сміється, ні, – аж духу пускається. Недоколисана, с. 389.

✍ Розбіглися вони, котрий за кимъ попавъ – той за столяромъ, той за ковалемъ, панъ ходить, заклавъ руки у кишені, а пані не сміється, ні, – ажъ духу пускається.

♦ **Коли хочеш алілуї, то руку вгобзи див. АЛІЛУЯ**

♦ **З рук не спускати кого** – Весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь, дуже пильно, дбайливо доглядати, пестити; пор.: **не**

спускати з рук. Дбайливо доглядати, пестити кого-небудь (перев. дитину) [ФСУМ, 2: 854].

 *А справившись там, пішов паніматку вговоряти, щоб не зважала на старшу, а як лучаться люди до меншої, **хай з рук не спускає**. Люборацькі, с. 99.*

 *А справывшысь тамъ, пишовъ паниматку вговоряти, щобъ не зважала на старшу, а якъ лучатця люды до меньшої, **хай зъ рукъ не спускає**.*

♦ **Руки погріти** – Мати вигоду; пор.: **грѣти** (рідше **нагрівати**) / **нагрѣти** (погрѣти) **ру́ки**. 1. на (в) чому, при чому, біля (побіля) чого і без додатка. Нечесно, незаконно збагачуватися; наживатися. 2. перев. на чому. Мати вигоду [ФСУМ, 1: 198].

 *Якби всі за одною! можна б **руки погріти**! Давай лиш папір! – кричать зо всіх боків. Люборацькі, с. 101.*

 *Якбы вси за одною, можна бъ **руку погриты**! Давай льшь папиръ! – кричатъ зо всихъ бокивъ.*

♦ **Прибрати в свої руки кого** – Підкоряти собі кого-небудь, примушувати слухатися, пор: **прибирати** / **прибрати до [своїх] рук**. 1. кого. Ставити когось у залежність від себе, примушувати слухатися, підкорятися іт. ін. 2. що. Захоплювати, забирати щось, заволодівати чим-небудь [ФСУМ, 2: 688].

 *Як пізнала його натуру, що м'який собі чоловік, то й **прибрала в свої руки**, а сама гайда по садку з паничами. Проти сили..., с. 378.*

 *Якъ пізнала его натуру, шо мягкий собі чоловікъ, то й **прибрала въ свої руки**, а сама гайда по садку съ паничами!*

♦ **Рукам волю давати** – Битися; пор.: **давати** / **дати волю рука́м**. 1. Битися. 2. Не стримуючись, обіймати кого-небудь, виражаючи почуття симпатії, дружби і т. ін. [ФСУМ, 1: 204].

 *Пашов! – озвався той і каже: – Язиком мели, що хоч, а **рукам волі не давай**! Люборацькі, с. 151.*

*✍ Пашовъ! – озвавсь той и каже: – языкомъ мели, що хочь, а
рукамъ воли не давай!*

♦ **Руку підняти** – на кого–що – Бити кого-небудь; пор. **піднімати** (підіймати, підводити, знімати і т. ін.) / **підняти** (підійняти, підвесті, зняти і т. ін.) **ру́ку** (**ру́ки**) на кого. 1. Бити кого-небудь. 2. зі сл. на себе. Кінчати життя самогубством. 3. Чинити замах на кого-небудь, намагатися убити когось. 4. Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь, засуджувати, ганьбити і т. ін. когось за щось [ФСУМ, 2: 636].

*📖 Як же тебе бити? Як на тебе **руку підняти**, коли ти така ж людина, як і я, і обоє рівні? Недоколисана, с. 390.*

*✍ Якъ же тебе бити? Якъ на тебе **руку підняти**, коли ти така жь людина, якъ и я, и обоє рівні?*

♦ **Руками й ногами відхрещуватися** – Рішуче відмовлятися від чого-небудь; **відбива́тися** (**відма́хуватися**, **відхре́щуватися**) / **відбі́тися** (**відмахну́тися**, **відхресті́тися**) **рука́ми й нога́ми від** кого. Рішуче відмовлятися від кого-, чого-небудь [ФСУМ, 1: 127].

*📖 Хтось таки поспитав його: “Чи не ти языка присолодив?” – та він **руками й ногами вихрестюється**. Люборацькі, с. 151.*

*✍ Хтось-такы поспитавъ ёго: “чы не ты языка прысолодыв?” – та винь **рукамы й ногамы видхрыстюеця**.*

♦ **З голими руками і не приступай (і не підходь)** – Без нічого; пор.: з го́лими (з поро́жніми, з пу́стими) **рука́ми**. 1. Без нічого, не маючи нічого при собі. 2. зі сл. поверну́тися, прийті і под. Без нічого, ні з чим; нічого не діставши, не придбавши. 3. Не маючи засобів для існування, необхідних знарядь господарювання і т. ін. 4. *тільки з часткою* не. Маючи певний досвід, якісь знання, знаряддя і т. ін. [ФСУМ, 2: 676–677].

*📖 Господи-господи! – подумала мати, – попереучували моїх діток на один бік: з тієї ляховка вийшла та така, що з **голими руками й не приступай**; а цей москалем став. Люборацькі, с. 165.*

✍ *Господы-господы! – подумала маты, – попереучували моихъ дитокъ на одынъ бикъ: зъ тіеи Ляховка выйшла та така, що зъ голымы руками й не прыступай; а цей москалемъ ставъ.*

📖 *Отаке-то прошення написали й послали вибірних з громади в Кам'янець до самого архирея: може, йому гостинця треба купити – гуску абощо, – от як справникові або становому, що й картоплю неси або міток рядовини, тільки з **голыми руками** не підходь, – так щоб було кому купити, бо само ж прошення не піде по місті за гостинцем на підмаслок. Люборацькі, с. 189.*

✍ *Оттоке-то прошення напысалы, пислалы выбирныхъ зъ громады въ Камнянець до самого архирея: може ёму гостынця треба купыты – гуску або що, – отъ якъ справныкови, або становому, що й картоплю несы, або митокъ рядовыны, тилькы зъ **голыми руками не пидходь**, – такъ щобъ було кому купыты, бо само жъ прошення не пиде по мисти за гостынцемъ на пидаслокъ.*

♦ **Горнути на свою руку** – Схиляти на свій бік у переконаннях, вчинках, діях і т. ін.

📖 *Хлопець шурнув у двері, а пан почав далі щось там городити та все **на свою руку горне**. Проти сили..., с. 383.*

✍ *Хлопець шурнув у двері, а панъ почавъ далій щось тамъ городити та все **на свою руку горне**.*

♦ **Як рукою відняло** – Що-небудь раптово і безслідно зникло; пор.: **як** (мов, **немóв і т. ін.**) **руко́ю зняло́ що, безос.** Дуже швидко, раптово минуло, зникло щось [ФСУМ, 1: 343].

📖 *І справді, спасибі їй, – каже титарка, – з того часу **як рукою відняло**. Відьми..., с. 454.*

✍ *І справді, спаси бі її, каже титарка, съ того часу **якъ рукою відняло**.*

РУКАВ

♦ **Мов (наче) з рукава – Багато; як (мов, ніби і т. ін.) із рукава́.**

1. *зі сл. сіпати, сіпатися і под.* Дуже багато, у великій кількості [ФСУМ, 2: 860].

📖 Цим реченець по п'ятнадцяте серпня, та й посипались, **мов з рукава їх вив'язав**; а старшим по перше вересня, то ті ще дома гуляли. Люборацькі, с. 148.

✍ Цымь реченець по п'ятнадцяте серпня, то й посыпалысь, **мовъ зъ рукава ихъ выв'язавъ**; а старшимъ по перше вресня, то ти ще дома гулялы.

📖 То панства й висоталось на місто, **наче з рукава його висипав**. Проти сили..., с. 384.

✍ То панства й висоталось на місто, **наче зъ рукава ёго висипавъ**.

РУШНИК

♦ **На рушник (рушники) ставати – Одружуватися; ста́ти / ставати на рушнику́, перев. з ким.** Взяти шлюб, одружитися. **на рушничку́ ста́ти; на рушникі́ ста́ти** [ФСУМ, 2: 860].

📖 Хто бачив її на Різдво та на Великдень, якби подививсь тепер, то жодним побитом не пізнав би: виросла, що з якого боку не зайти, дівчина на всю губу, хоч зараз **на рушник ставай**, а тоді була – от! підліток собі. Люборацькі, с. 85.

✍ Хто бачывъ її на риздво та на велькдень, якбы подывывъсь теперь, то жаднымъ побытомъ не пизнавъ бы: виросла, що зъ якого боку ни зайды, дивчына на всю губу, хочъ заразъ **на рушныкы ставай**, а тоди була – отъ! пидлитокъ собі.

📖 Хто її доставе – **на рушник стане!** Відьми..., с. 423.

✍ Хто її доставе – **на рушникъ стане!**

♦ **Рушники вишивати – Готуватися до заміжжя.**

📖 Вже дяк був і за весілля набілів, Тетяна **рушники вже вишивала**, і по селі пішов такий поговор, що Тетяна буде дячихою. Відьми..., с. 437.

✍ Вже дякъ бувъ и за висілле набіливъ, Титяна **рушники вже вишивала** и по селі пійшовъ такий поговіръ, шо Титяна буде дячихою.

РУШНИЦЯ

◆ **Набитий, як рушниця** – Бути готовим до того, щоб раптово втрачати витримку, самовладання, контроль над собою, не мати сили стримати себе.

📖 Не проминув ректор і цього; зараз же приставив архиресві, а цей вже **набитий був, як рушниця**, треба було тільки Антосьові появитись, щоб і вистрілило з його, як з гармати. Люборацькі, с. 205.

✍ Не проминувъ ректаръ и цёго: заразъ же прыставывъ архыреёви, а цей вже **набитый бувъ, якъ рушниця**; треа було тільки Антосёви появытысь, щобъ и выстрилыло въ ёго, якъ зъ гарматы.

С

САМ

♦ **Сам не свій** – Втратити душевну рівновагу, самовладання; пор.: [як (мов, ніби і т. ін.)] **сам не свій**. Хто-небудь втратив душевний спокій, дуже схвилюваний, приголомшений чимсь [ФСУМ, 2: 779].

📖 *Мася ходила **сама не своя**, наче осиротіла; і не їсть, а тільки лизне, аби з голоду не вмерти. Люборацькі, с. 79.*

✍ *Мася ходила **сама-не-своя**, наче осыротила; и не їсть, а тільки лызне, аби з голоду не вмерты.*

📖 *“От тобі й вивчив! – дума собі тато, – пропав хлопець, та й годі...” І ходить **сам не свій**, мало не плаче, а син все своє та й своє: “Купить, папонька, покусу...” Проти сили..., с. 385.*

✍ *Мати плаче, аж заходиться, що покарав бог такою донечкою; батько ходить **сам не свій**, наче гроші загубив або наче йому остання худобина відійшла –зсахарив господь Марусю. Недоколисана, с. 386.*

📖 *І сама царівна гуляти пішла; а перше ходила **сама не своя**. Відьми..., с. 434.*

✍ *И сама царівна гуляти пійшла; а перше ходила **сама не своя**.*

САТАНА

♦ **Опугав сатана** кого – Уживається при поясненні помилкового, необдуманого вчинку.

📖 *Мала мені надія на його: таке ледаче вдалось, що тільки лежить та свище або грає і ніколи людяного слова не скаже, а все по-московськи та по-московськи... Колись-то не знали ні тих наук, нічого, а хліб, проте, їли. Що б то й довіку хай би так було! Ні вже, **опугав сатана!**.. Люборацькі, с. 182.*

✍ *Мала мыни надія на ёго: таке ледаче вдалось, що тільки лежыть та свыще, або грає, и николы людяного слова не скаже, а все помосковськый... Колысь-то не знали ни тыхъ наукъ, ни чога; а хлибъ проте їлы. Щобъ то й до вику хай бы такъ було! Ни вже, **опугавъ сатана!**..*

СВИНЯ

♦ **Свиня знає своє стійло** – Поводитися відповідно до свого становища; пор.: **знáти своє місце**. Поводитися, діяти згідно зі своїм становищем [ФСУМ, 1: 341].

 Кому-кому, а Теклі доставалось. Та й піде плачучи: – Мамуню, – скаржиться, – а Мася б'ється! То мати й прийде: – Чого ти, дочко, б'єшся? тільки й чуєш, що скарги на тебе. – Нехай свиня знає своє стійло, – відкаже Мася. Люборацькі, с. 92.

 Кому-кому, а Теклі доставалось. Та й піде плачучи: “мамуню, – скаржытця, – а Мася бьетця!” – То маты й прыйде: – “чого ты, дочко, бьесся? тилько й чуеш, що скаргы на тебе”. – Нехай свыня знае свое стійло, – видкаже Мася.

СВІЙ

♦ **На свому поставити** – Зробити по-своєму.

[ФСУМ,].

 Антосьо любив почванитись і, де треба було, на своєму поставити, то сочине і забожиться. Люборацькі, с. 159.

 Антосё любывъ почванытысь и де треа було на свому поставыты, то сочыне и забожытця.

СВІТ

♦ **На той світ перебратися** – Померти; пор.: **іті (переходити) / піті (перейті) на той світ**. Умирати [ФСУМ, 1: 353].

 Скоро весілля скоїлось, та не забарилось і лихо: Фрузина панства не кидалась, а свекор і свекруха, не діждавшись добра від невістки, з журби та з лиха так і покотились. За ними й калика на той світ перебралась. Люборацькі, с. 66.

 Скоро высилля скоїлось, та не забарылось лыхо: Хрузына панства не кыдалась, а свекорь и свекруха, не диждавшысь добра видь неvistкы, зь журби та зь лыха такь и покотылысь. За нымы й калика на той свит перебралась.

 І таки діждались тієї доби, що остались на самоті: о. Олександр, Галин батько, пішов на тік, бо снопи привезли;

паніматка до льоху пішла по гоірки для робітника на полудень, а о. духовник вже другий місяць на сході був, як, зневаживши цей світ, **на той перебрався**. Оставсь Антосьо з Галею – самі-самісінькі. Люборацькі, с. 179.

 И такы диждалысь тыеи добы, що осталысь на самоти: о. Олександръ, Галинь батько, пишовъ на тикъ, бо снопы привезлы; паніматка до лёху пишла по огиркы для робитныка на полудень, а о. духовныкъ – вже другий мисяць на сходи бувъ, якъ зневажывши цей свитъ, **на той перебрався**. Оставсь Антосё зъ Галею – сами-самисеньки...

◆ Бере Бог з цього світу **див. БОГ**

◆ **Збиратися на той світ** – Помирати; пор.: **іті** (переходити) / **піті** (перейті) **на той світ**. Умирати [ФСУМ, 1: 353].

 Так лучилось і з сиротами о. Гervasія: приход пішов за ними; паніматка згодила собі вікарого, старого-старезного вдівця панотця, що нічого не потребував, лиш притулку та хліба шматка; нічого не бажав, тільки молився Богу, – в дорогу, значить, **збирався** – в далеку! **аж на той світ**, до Бога! Люборацькі, с. 90.

 Такъ лучылось и зъ сыротами о. Гervasыя: прыходъ пійшовъ за нымы; паніматка згодила соби викарого, старого-старезного вдивця панотця, що ничого не потребувавъ, лишьъ прытулку та хлиба шматка; ничого не бажавъ, тилько мольвися Богу, – въ дорогу, значыть, **збырався** – въ далеку! **ажъ на той свитъ**, до Бога!

◆ **Трохи молодший за світ** – Дуже старий.

 Встряг старий в солому по самі пахви; вона спинається, дубала стає, смітить по дорозі, а йому, **трохи молодшому за світ**, хоч коза з вовком вінчайся. Люборацькі, с. 197.

*✍ Встрягъ старый въ солому по сами пахвы; вона спынаетця, дубала стае, смитыть по дорози, а ёму, **трохы молодчому за свить**, хочь коза зъ вовкомъ винчайся.*

♦ **Не знати більше світа, що в вікні** – Не знати про інше місце, окрім свого не бачити і не знати.

*📖 О. Гервасій вчивсь по псалтирі і вийшов панотцем простим, людяним, почувався українцем і держався старосвітчини; та **не знав більше світа, що у вікні**. Люборацькі, с.36.*

*✍ О. Гервасій вчивсь по псалтыри и вийшовъ панотцемъ простымъ, людянымъ, почувався украинцемъ и держався старосвиччины; та **не знавъ бильше свита, що викни**.*

*📖 Як ви не бачили більш печі та коцюби, то думаєте, що **тільки й світа, що у вікні!** Люборацькі, с. 91.*

*✍ Якъ вы не бачылы бильшь печи та коцюби, то думаєте, що **тилько й свита, що въ викни!***

♦ **Світу перед собою не бачити** – Бути збудженим, схвильованим чим-небудь; пор.: **не бачити світу (світа)** [білого (Божого)].

1. Тяжко страждати, мучитися, переживати і т. ін. 2. Бути ув'язненим, перебувати у неволі. 3. *за чим*. Бути дуже заклопотаним, зайнятим чим-небудь; не мати часу відпочити [ФСУМ, 1: 20–21].

*📖 І землі під собою не чуєш, і **світа перед собою не бачиш**; тільки у вухах шумить та серце б'ється, як рибка на гачку. Люборацькі, с.45.*

*✍ И земли пидъ собою не чуешь, и **свита передъ собою не бачышь**, тилько въ вухахъ шумить та серце бьетця, якъ рыбка на гачку.*

♦ **Світу божого не видати** – Про негоду надворі.

*📖 Надворі зима – хуртовина, що й **світу божого не видати** – мете, крутить, гуде, аж палац здвигається, та мороз-мороз! аж голки скачуть. Недоколисана, с. 386.*

 Надворі зима – хуртовина, що й світу божого невидати – мете, крутить, гуде, аж палаць здвигаетця, та морозь-морозь! аж голки скачуть.

♦ **На край світа** – Дуже далеко; пор.: [аж (хоч, геть)] **на край світу (світа)**, зі сл. *заслати, піти, заїхати і т. ін.* 1. Дуже далеко. 2. зі сл. *далеко та словоспол.* як можна далі. Дуже, надзвичайно (далеко). 3. *з ким, за ким, зі сл. піті, іті і под.* Будь-куди, куди завгодно [ФСУМ, 1: 392–393].

 Тим часом зближалась друга пречиста, а припадала в суботу; в п'ятницю ж у Люборацьких така колотня була в двірку, що й не сказати: паніматка ходила з заплаканими очима та бідкалась; Мася немовби плакать збиралась, а панотець тільки руки потирав, кидаючи оком на вузли, вузлики, вузлички, що рядком понаскладали, **наче на край світа** в дорогу збирались. Люборацькі, с. 60.

 Тымчасомъ зблыжалась друга пречыста, а прыпадала въ суботу; въ пятницю жъ у Люборацькыхъ така колотня була въ двирку, що й не сказати: паниматка ходыла съ заплаканымы очыма та бидкалась; Мася не мовъ бы плакатъ збыралась, а панотець тилькы руки потыравъ, кыдаючи окомъ на вузлы, вузлыкы, вузлычкы, що рядкомъ понаскладалы, **наче на-край-свита** въ дорогу збиралысь.

♦ **На світ і не заводилось** – Ще не світало; пор.: **займатися / зайнятися на світ (на зорю, на день і т. ін.)**. Світати, розвиднятися [ФСУМ, 1: 305].

 В селі як в барабан вдарив, що Явтух на зборні сидить; **ще на світ і не заводилось**, як дійшла ця чутка і до отця-неньки, і, чуть на зорю, вони вдарились до панотця та лямцем йому до ніг: “Панотченьку! добродісчку! визвольте наше дитя! Хай матимем хоч під старість на допомогу, – хоч з торбами підемо, та прейма матимем, де зиму зимувати”. Люборацькі, с. 65.

 Въ сели якъ въ барабанъ вдарывъ, що Явтухъ на зборни сыдытъ; **ще на свить и не заводылось**, якъ дийшла ця чутка й до отця-

неньки и, чуть на зору, вони вдарылись до панотця та лямцемъ ёму до нигъ: панотченьку! добродіечку! вызвольте наше дытя!

♦ **Лиш йому світ вільний** – Поводитися так, ніби навколо немає нікого.

 Любив неборак і яку квартинку в горлянку вилить; то ввійде в корчму, і наче **лиш йому світ вільний**: ходить, руками розмахує; “Водки!” – крикне, – і все ходить, аж луна йде; та все поглядає, чи дивляться на його люди, і дума: мабуть, пізнають, що я не що-небудь, а четвертокласник. Люборацькі, с. 121.

 Любивъ неборакъ и яку квартирку въ горлянку вылить; то ввійде въ коршму, и наче **лышь ёму свить вильный**: ходе, рукамы розмахуе; “водкы!” – крыкне, – и все ходе, ажъ луна йде; та все поглядае, чы дывлятця на ёго люды; и дума: мабуть пизнають, що я не що небудъ, а четвертокласныкъ.

♦ **Чималий світ** – Дуже далеко.

 Від Тернівки до Тульчина таки **чималий світ**, то в Уманцину й чутка не дійшла прб дивне життя теперішньої п[ані] Печержинської. Люборацькі, с. 67.

 Видъ Тернивкы до Тульчына такы **чымалый свить**, то въ Гуманицыну и чутка не дійшла про дывне жытя теперишинї п. Печержынської.

♦ **Світ розпізнати** – Вникаючи в суть, деталі чого-небудь, доходити до розуміння чогось.

 А вони мають час **світ розпізнати**, – не те, що ми, хлібороби: ніколи і в голову попікрібатись – не знаєм світові ладу. Люборацькі, с. 73.

 А вони мають час **свить роспизнаты**, – не те, що мы, хлиборобы: николы и въ голову пошкрибатись – не знаемъ свитови ладу.

◆ **Чуть світ** – Дуже рано, на світанку; пор.: **чуть** (ледь, чим, як, рідше **скоро** і т. ін.) **світ**. Дуже рано, на світанку [ФСУМ, 2: 785].

📖 Я вже й на булки розчинила на вечір, і оброку наготовила, щоб завтра **чуть світ** і висилати. Люборацькі, с. 81.

✍ Я вже й на булки роцныла на вечиръ, и оброку наготовыла, шобъ взавтра **чуть свить** и высылаты.

◆ **Хоч з світу втікай** – Нема сили терпіти щось, нестерпно; пор.: **хоч з хати тікай**. Немає сили витримувати, терпіти що-небудь [ФСУМ, 2: 884].

📖 Йому наказали, щоб не лякав дитини, бо ще, Боже борони, як заслабне, то **хоч з світа втікай**: із одним непорадна година, а з двома й не кажи. Люборацькі, с.84.

✍ Ёму наказалы, шобъ не лякавъ дытыны, бо ще, Боже бороны, якъ заслабне, то **хочъ зъ свита втикай**: и зъ однимъ непорадна годына, а зъ двома й не кажы.

◆ **Наче другий світ почався** – Не так, як раніше, по-іншому.

📖 Мовби й садок не так зеленів для Галі, і півні не так почали співати, мовби й собаки не так загавкали в Кукілівці після Антося – без його для Галі **наче другий світ почавсь**, і все на йому споганіло. Люборацькі, с. 170.

✍ Мовъ бы й садокъ не такъ зеленивъ для Гали, и пивни не такъ почалы спиваты, мовъ бы и собаки не такъ загавкалы въ Кукуливици писле Антося – бизъ ёго для Гали **наче другый свить почавсь**, и все на ёму споганило.

◆ **Буде лихий світ кому** – Сваритимуть, лаятимуть.

📖 Хазяйка догадувалася, що щось-то воно є, та не сміла сказати ні старшому в очі, ні смотрителеві, бо як неправда, то **буде їй лихий світ**. Люборацькі, с. 130.

✍ Хазяйка догадувалась, що щось-то воно є, та не сміла сказаты ни старшому въ очи, ни смотрытелеви, бо якъ не правда, то **буде їй лиха свить**.

◆ **Дай тобі, боже, і на цім світі рай див. БОГ**

◆ **Світом нудити** – Перебувати в стані апатії, бездіяльності; почувати нехіть, відразу до життя; пор.: **нудіти / занудіти [білим] світом**. 1. Перебувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності; нудьгувати. 2. *по кому, за ким, без кого–чого і без додатка*. Перебувати в стані тривоги, неспокою, втомлюватися від журби, туги за ким-, чим-небудь, без когось, чогось. 3. Жити в тяжких умовах, не відчуваючи сенсу життя; животіти. 4. Бути незадоволеним життям, відчувати нехіть до життя [ФСУМ, 2: 559–560].

 *Перевелись тепер такі штуки в семінаріях; перевелись Люборацькі, та не перевелись другі. Душа потребує простору, жада волі, рветься, та, не знаючи куди, різні штуки витворює. Згляньте на семінариста! Заплісніле, змарніле, залякане, обличчя йому пісне, мертвенне, і життя не життя, а наче повинність. І сам не знає, чого **світом нудить**. Люборацькі, с. 192.*

 *Перевелысь теперь такие штуки въ семинаріяхъ, перевелысь Люборацьки, та не перевелись други. Душа потребує простору, жада воли, рветця, та не знаючы куды, ризни штуки витворює. Згляньте на семинариста! Записниле, змарниле, залякане, обличчя ёму писне, мертвенне, и жыття не жыття, а наче повинність. И самъ не знає, чого **свитомъ нуде**.*

◆ **Прийми з цього світу кого** – Уживається як звертання до Бога з проханням про чиюсь смерть.

 – *Боже, Боже! – почала Орыся крізь сльози, – або його **прийми з цього світу**, або мені віку вкороти! Люборацькі, с. 196.*

 – *Боже, боже! – почала Орыся крізь слёзы, – або ёго **прийми зь цёго свита**, або мыни вику вкороты.*

◆ **Не знати світові ладу** – Не розумітися у чомусь.

 А вони мають час світ розпізнати, – не те, що ми, хлібороби: ніколи і в голову пошкрібатись – **не знаєм світові ладу**. Люборацькі, с. 73.

 А вони мають час світ розпізнати, – не те, що ми, хлібороби: ніколи і в голову пошкрібатись – **не знаєм світові ладу**.

 – Коли б ще і в вас такий був (розум), – відказала доня, – то чого б ви хотіли! А коли **не знаєте світові ладу**, то не мішайтеся. Люборацькі, с. 90.

 – Коли б ще і в вас такий був, – відказала доня, – то чого б ви хотіли! А коли **не знаєте світові ладу**, то не мішайтеся.

♦ **І світові не рад** – Остогидло; бути у відчай.

 А той і любиться, а жениться, то **й світові не рад**. Проти сили..., с. 378.

 А той і любиться, а женитця, то **й світові не радъ**.

♦ **Пускатися у світ** – Ставати дорослим, самостійним.

 А я вірив і з, такими солоденькими сподіванками на добро та на правду **пускався у світ!**.. Відьми..., с. 412.

 А я вірив і з такими солодесенькими сподіванками на добро та на правду **пускався увъ світ!**..

♦ **Душа на той світ перейшла див. ДУША**

СВІТЛИЦЯ

♦ **Тепер неправда з панамі в світлиці див. НЕПРАВДА**

СВІТЛО

♦ **Лізти на світло, як тьма** – Намагатися знайти кращу долю (життя).

 Ні до кого не пристає так ота приповідь “знайся кін з конем, віл з волем”, як до подолян; там як їздять в гостину, то ніп до попа, дяк до дяка, пан до пана; липі оті скарбові лушпайки **лізуть**

на світло, як тьма. Люборацькі, с. 140.

✍ Ни до кого не прыстае такъ ота прыповість: “знайся кинь съ конемъ, виль зъ волом”, якъ до подолян: тамъ якъ іздя въ гостыну, то пипъ до попа, дякъ до дяка, панъ до пана; лышь оти скарбови лушпайкы лизуть на свитло, якъ тьма.

СВІЧКА

♦ **Як свічка** – 1. Нерухомо; 2. Дуже рівний; пор.: **як (мов, наче і т. ін.) свічка**. 1. зі сл. рівний, стрункій і под. Дуже. 2. зі сл. горіти, палати і под. Рівним, високим, яскравим полум'ям; яскраво [ФСУМ, 2: 788].

*📖 – Ви чого **стоїте, як свічки?** І ти, корово, стала? – цебто до Масі. – Гайда мені шиеницю вибирати! Люборацькі, с. 48.*

*✍ – Вы чого **стоите, якъ свичкы?** И ты, корово, стала? – цебъ-то до Маси. – Гайда мыни шиеньцю выбыраты! Вы чого стоите, якъ свичкы?*

*📖 А справа і зліва ліс чорний та темний, грабина, **як свічки**, та ясенина, та всяке дерево – одно в одно рівне та високе. Люборацькі, с. 145.*

*А справа и злива лись чорный та темный, грабына, **якъ свичкы**, та ясенина, та всяке дерево – одно въ одно ривне та високе.*

♦ **Зі свічкою не знайти кого** – Неможливо розшукати кого-, щонебудь, навіть докладаючи великих зусиль; пор.: [вдень] з вогнем (зі свічкою, зі свічками) не знайти кого, чого. 1. Важко чи неможливо щось відшукати. 2. Що-небудь дуже рідкісне, виняткове [ФСУМ, 1: 340].

📖 Та в мене є знакомі в консисторії, то так очі замию, що й з свічкою його не знайти. Люборацькі, с. 185.

✍ Та въ мене е знакоми въ консисторіи, то такъ очи замыю, що й зъ свичкою ёго не знайти.

📖 Слуги плачуть, батько десь заховався, що й [зі] свічкою не знайти; мати також ген-ген, за десятий поріг забігла та сидить

собі, співає, щоб того галасу не чути – всі, як поварені, наче на похороні, одна Маруся окунем стає. Недоколисана, с. 386.

 Слуги плачуть, батько десь заховався, **що й свічкою незнайти**; мати також гень-гень, за десятий поріг забігла та сидить собі, співає, щоб того галасу не чути – всі, як поварині, наче на похороні, одна Маруся окунем стає.

◆ **Погаснути, як свічка на водосвяті** – Померти.

 Не докінчив, голуб сизий, хлипнув та й **погас, як свічка на водосвяті...** Люборацькі, с. 208.

 Не докончывъ голубъ сызый, хлыпнувъ тай **погась, якъ свичка на водосвятти.**

СВЯТИЙ

◆ **Було б сорок святих і Юра** – Хто-небудь може буде покараний за якусь провину.

 Та й те неабищо, що ще не певна річ, то її батько якби постеріг, то **було б бідній сорок святих і Юра**, аж попадалась шкура. Люборацькі, с. 171.

 Та й те не абы-що, що ще не певна ричь, то іи батько, якбы постеригъ, то **було бь бидній сорокъ святихъ и Юра**, ажъ попадалась шкура.

СЕ

◆ **Ні се, ні те** – Ніякий; посередня людина, яка нічим не виділяється; пор.: **ні се ні те**. 1. Який нічим не виділяється, посередній (про людину). 2. Що-небудь непевне, невиразне, непримітне. 3. Непевно, невизначено [ФСУМ, 2: 790].

 Пан Кулинський був собі шляхтич з тієї дрібної нешеретованої шляхти, що скрізь щаблі вилітає; не то п'яничка, не то ні, а так собі, **ні се ні те**; мав децю худобини і два сини. Люборацькі, с. 181.

 Панъ Кулинський бувъ соби шляхтычъ зъ тыеи дрибної нешеретованои шляхты, що кризь щабли вылітае, не то пьяничка,

не то ни, а такъ соби **ни се, ни те**; мавъ децо худобыни и два сыны.

СЕБЕ

♦ **Ні за собою, ні перед собою** – Який нічим не виділяється, посередній (про людину).

📖 **Ні за собою, ні перед собою** – дарма тільки батьки кошти несуть... Люборацькі, с. 31.

✍️ **Ни за собою, ни передъ собою** – дарма тільки батьки кошти несуть...

СЕЛО

♦ **На все село** – Дуже голосно.

📖 Поки ж батьки жили та сестра, то Явтух для їх притулку державсь своєї панії-жінки, хоч і сміялись з його **на все село** ... Люборацькі, с. 66.

✍️ Поки жь батькы жылы та сестра, то Явтухъ для ихъ притулку державсь своєї панії жинкы, хочь и сміялысь зь ёго на все село ...

СЕРДЕНЬКО

♦ **Серденько нїє (тріпочеться)** – 1. Приємно, радісно комусь від почуття закоханості. 2. Кого-небудь охопило відчуття жалю, тривоги, туги за кимсь, чимсь; пор.: **сёрце нїє (мліє, тліє і т. ін.); душá нїє (мліє, тліє і т. ін.) чїє (чия)**, у кого і без додатка. Хто-небудь дуже переживає, страждає [ФСУМ, 2: 794–795]

📖 **І жартують, і кепкують, а серденько нїє**, що голову змїє, як приїде, хоч і в гості, та байдуже. Недоколисана, с. 394.

✍️ **И жартують, и кепкують, а серденько ние**, шо голову змие, як приїде, хочь и вь гості, та байдуже.

📖 Галя ж бігла та долонями лице холодила, що горіло, як жар, і **серденько так тріпочеться**, і так гарно на душі, м'якесенько; а він дибав, похитуючись, і в самора- доцах насвистував московську: "Ты душа ль моя"... Люборацькі, с. 170.

✍ Галя жъ бигла та долонями лице холодила, що горило, як жаръ, и **серденько** такъ **трипочетця**, й такъ гарно на души, мякесенько; а винъ дыбавъ, похытуючысь, и въ саморадощахъ насвыстувавъ “Ты душа ль моя”...

♦ **Серденько б’ється** – Хтось дуже хвилюється, переживає (з переляку, від захоплення, тривоги і т. ін.).

📖 Сміливіший боягуз і крикне: “Ага!” Перехреститься баба, ахнуть дівчата і я за гуртом – і в грудях похолоне, і так **заб’ється серденько**, як уже не битися йому по гроб життя, по вік-віка... Відьми..., с. 413.

✍ Сміливіший боягузь и крикне: ага! Перехреститця баба, ахнуть дівчата и я за гуртомъ – и въ грудях похолоне и такъ **заб’ється серденько**, якъ уже не битця ёму по гробъ життя, по вік-віка...

СЕРЦЕ

♦ **Серце рветься (розривається)** кому – 1. Дуже переживати за щось; дуже мучиться, страждає хто-небудь, 2. Дуже хотіти чогось. пор.: **душá (сёрце) рвётся**. 1.чия (чие), у кого і без додатка. Хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось [ФСУМ, 2: 797]

📖 **Серце рветься**, та воно ж і мліє, як тільки подумає хлопець, що треба підійти, завербувати; а там ще й дивитимуться всі. Люборацькі, с. 143.

✍ **Серце рветця**, та воно жъ и мліє, якъ тільки подумає хлопець, що треба підійти, завербувати; а тамъ ще й дивытымутьця вси.

📖 Та сам Антосьо вже не такий був: вже **не рвалось** йому **серце** додому, не кипіла кров до отця-неньки, не тягло на баштан, не манили до себе ті білі хатки в зелених садочках, ні та убога дерев’яна церква, що понуро стояла серед села, од свята до свята на всі замки позамикана. Люборацькі, с. 200.

✍ Та самъ Антосё вже не такийъ бувъ: вже **не рвалось** ёму **серце** додому, не кыпила кровъ до оця-ненькы, не тягло на баштанъ, не

маньлы до себе ти били хаткы въ зеленыхъ садочкахъ, ни та убога деревяна церква, що понуро стояла середъ села одъ свята до свята на вси замкы позамыкана.

📖 Да нема на ню ні шлюбу, ні згуби – звивається перед очима, цоконить, б'ється; то, замість веселості, **серце розривається**, що сплодили таке диво собі на лихо, людям на наругу. Недоколисана, с. 386.

📖 Да нема на ню ні шлюбу, ні згуби – звивається перед очима, цоконить, б'ється; то замість веселости, **серце розривається**, шо сплодили таке диво собі на лихо, людямъ на наругу.

♦ **Серце розпливається** кому, в кого і без додатка – Приємно, спокійно, радісно комусь.

📖 На зелені свята в кожній хаті повинно бути, як в гаю: в кожнім кутку гілляка зелена, на кожнім гвіздочку кленина або липина; долівку травою вистелять та татарським зіллям (гайвір) – **серце розпливається**. Люборацькі, с. 179.

📖 На Зелени Свята въ кожний хати повинно буты, якъ въ гаю: въ кажнимъ кутку гыляка зелена, на кажнимъ гвиздочку кленына або лыпына; доливку травою выстеля та татарськимъ зиллемъ (гайвиръ) – **серце расплывається**.

📖 А з єї й очей не зводить, і **серце** йому так і **розпливається**; а в руках груша аж пом'якшала, так її наминає. Люборацькі, с. 142.

📖 А зъ еї й очей не зводе, и **серце** ёму такъ и **расплывається**; а въ рукахъ груша ажъ помнякшала, такъ її наминае.

♦ **І в голову не забродило, і на серце не заходило див. ГОЛОВА**

♦ **Лекшає на серці** кому – Про поліпшення самопочуття, зменшення горя і т. ін.

📖 От вже й греблю проїхали і до хати повернули, а сумно Антосьові: не прояснювалось, **не лекшало на серці**, ні разу не вдарилось як інакше, що от-от материн голос почує... Люборацькі, с. 201.

 Отъ вже й греблю проїхали й до хаты повернули, а сумно Антосєви не прояснювалось, не лекшало на серци, ни разу не вдарылось якъ ынакше, що отъ-отъ матерынъ голос почуе...

♦ **Стискає за серце** *чиє, у кого* – Хто-небудь переживає, хвилюється за щось, охоплений почуттям жалю, туги і т. ін.; **стиска́ти (сті́скувати) / сті́снути се́рце кому.** Хвилювати, непокоїти кого-небудь. **сті́снути за се́рце кого. сті́снути ко́ло се́рця кого** [ФСУМ, 2: 862]; **се́рце стиска́ється (сті́скується) / сті́слося (сті́снулося)** *у кого, чиє, кому і без додатка.* Хто-небудь тривожиться, хвилюється, відчуває неспокій за когось [ФСУМ, 2: 797].

 Давно Антосьо був на цім дворищі, і за серце його стиснуло, що від усього пустокою відгонить. Люборацькі, с. 201.

 Давно вже Антосє бувъ на цимъ дворищи, и за серце ёго стыснуло, що видъ усёго пустокою видгонить...

 А Галя вийде собі на те місце, де прощалась, і думає не надумається: “Що там мій філософ поробляє, мій сокіл ясний? Чи жив-здоров, чи нездужає? а чи, може, вже й у гробі краса моя нев’януца, сонце моє незахіднее?..” І стисне єї за серце від таких думок. Люборацькі, с. 171.

 А Галя вийде собі на те місце, де прощались, и думає – не надумається: що тамъ мій фылософъ поробляє, мій сокиль ясний? чы жывъ-здоровъ, чы нездужає? а чы може вже й у гроби краса моя невянуца, сонце мое незахіднее?.. И стысне іи за серце видъ такыхъ думокъ.

 Справді, на душі в о. Гервасія, як у казані, клекотіло; думка думку випереджала, а більш того, що жодної не було, тільки за серце стиснуло. Люборацькі, с.33.

 Справди на души въ о. Гервасыя, якъ въ казани клыкотило, думка думку выпереджала, а больше того, що жодной не було, только за серце стыснуло.

 Як громом прибило Масю, так цими словами: їй не жаль було за о. Гервасієм, як за батьком – ні слова; та якось за серце стиснуло,

що смерть ухватила людину, та ще й попа і саме тоді, як вона реготалась і попа преставляла. Люборацькі, с. 88.

 Якъ громомъ прыбыло Масю, такъ цымы словами: їй не жаль було за о. Гервасиемъ, якъ за батькомъ – ни слова: та якось **за серце стыснуло**, що смерть ухватила людину, та ще й попа и саме тоди, якъ вона реготалась и попа прыставляла.

♦ **Серце занило** – Кого-небудь охопило відчуття жалю, тривоги, туги за кимсь, чимсь; пор.: **сёрце нїє** (мліє, тліє і т. ін.); **душá нїє** (мліє, тліє і т. ін.) *чиє* (чия), у кого і без додатка. Хто-небудь дуже переживає, страждає [ФСУМ, 2: 862]

 Тоді оглянувсь, чи нема інспектора, і взявсь за ручку, щоб двері відчинити, і разом **серце так занило**, наче хто тонкою ниткою перев'язав або волосінню. Люборацькі, с. 172.

 Тоди оглянувсь, чы нема ынспектаря, и взявсь за ручку, щобъ двери вичыныты, и разомъ **серце такъ заныло**, наче хто тонкою ныткою перевязавъ або волосинню.

♦ **Серце мліє** – Переживати за щось; пор.: **сёрце нїє** (мліє, тліє і т. ін.); **душá нїє** (мліє, тліє і т. ін.) *чиє* (чия), у кого і без додатка. Хто-небудь дуже переживає, страждає [ФСУМ, 2: 862].

 Серце рветься, та воно ж і **мліє**, як тільки подумає хлопець, що треба підійти, завербувати; а там ще й дивитимуться всі. Люборацькі, с. 143.

 Серце рветця, та воно жъ и **мліє**, якъ тильки подумає хлопець, що треба пидійты, завербуваты; а тамъ ще й дывытымутьця вси.

 Дивилась паніматка, куди показував старий; дивилась і Мася, а **серце їй так і мліло**: “Що то буде?” – думала вона. Люборацькі, с. 70.

 Дывылась паниматка, куды показувавъ старый; дывылась и Мася, а **серце їй такъ и млило**: що-то буде? – думала вона.

♦ **Серце тьохкає** у кого – 1. Хтось закохався; 2. Переживати за щось; пор.: **тьохкає серце** *чис, у кого, рідше до кого і без додатка*. Хтось сповнений почуттям кохання [ФСУМ, 2: 908].

📖 **Серце тьохнуло** *та й зацілювало, в очах заблищало, замиготіло, і аж наче млости б'ють*.

🖋️ **Серце тѣхнуло** *тай зацілювало, в очах заблищало, замиготіло, і аж наче млости б'ють*.

📖 І так поцілював, як тільки міг, щиро-найщиріше; дівчині аж наче якийсь мороз пішов поза плечі, і мовби вітер повіяв у грудях, і **серце тьохнуло**. Люборацькі, с. 178.

🖋️ І так поцілював, як тільки міг щире-найщиріше; дивчини аж наче якийсь мороз пішов по-за плечі, і мов би вітер повіяв в грудях, і **серце тѣхнуло**.

📖 І Антося, паличкою вимахуючи, поважно пішов з компанією через місто, начеб на ту магалу, ще й Кромберові, що на рундуці ходив, вклонився, думаючи: “Оставайся здоров з похвальним листом, а я за якусь копійку з твоїх карбованчиків ще й на дорозі десь вип'ю за твоє здоров'я!”. **Серце** йому **тьохкало**, та аби за місто. Люборацькі, с. 133.

🖋️ І Антося, паличкою вимахуючи, поважно пішов з компанією через місто, начеб “на ту магалу”, ще й Кромберови, що на рундуці ходив, вклонився, думаючи: “оставайся здоров з пофальным листом, а я за якусь копійку з твоїх карбованчиків ще й на дорозі десь вип'ю за твоє здоров'я!” – **Серце** йому **тѣхкало**, та аби за місто.

♦ **Серце зацілювало** – Хтось дуже хвилюється, переживає (з переляку, від захоплення, тривоги і т. ін.).

📖 **Серце тьохнуло** *та й зацілювало, в очах заблищало, замиготіло, і аж наче млости б'ють*.

🖋️ **Серце тѣхнуло** *тай зацілювало, в очах заблищало, замиготіло, і аж наче млости б'ють*.

♦ **Серце тріпочеться** кому, у кого і без додатка – Приємно, радісно комусь від почуття закоханості.

📖 *А серце так дрібненько та любенько **тріпочеться**, що бодай і до смерті, то не жалкував би. Люборацькі, с. 168.*

✍️ *А **серце** такъ дрибненько та любенько **типочетця**, що бодай и до смерты, то не жалкувавъ бы.*

♦ **Колупнуло за серце** кого – Відчувати образу за щось; пор.: **колупати дүшу (серце)** кому. Викликати у кого-небудь душевний біль, страждання, переживання [ФСУМ, 1: 387].

📖 ***Колупнуло Антося за серце**: як-таки – я, богослов, і гірше баби! Люборацькі, с. 186.*

✍️ ***Колупнуло Антося за серце**: якъ такы – я, богословъ, и гирие бабы!*

📖 *Був би він попас, та ось що трапилось: прислали нового учителя. На первий же клас він спросив Антося, а цей ні в зуб. – Аж мені встидно! – каже учитель. – Сідай та й не кажи нікому, що тебе спрашували. **Колупнуло Антося за серце**, аж заплакав. Люборацькі, с. 117.*

✍️ *Бувъ бы винъ попасъ, та ось що трапылось: прыслалы нового учителя. На первый же клас винъ спросывъ Антося, а цей ни въ зубъ. – Ажъ мыни встыдно! – каже учитель. – Сидай та й не кажы никому, що тебе “спрашувалы”. **Колупнуло Антося за серце**, ажъ заплакавъ.*

♦ **Туга на серці див.** ТУГА

♦ **До самого серця добрати** – Завдавати прикрощів, дуже дошкуляти.

📖 *Вони в класі старшинують, і їм ніхто нічого, бо кожен боїться: ану ж, дума, розсердю, то відразу **до самого серця добре!** Люборацькі, с. 119.*

✍ Вони вь класи старшынують, и имь нихто ничого, бо кожень боітця: анужь, дума, розсердю, то видь разу до самого серця добере!

◆ **По серцю кому** – Комусь щось до вподоби; пор.: пор.: **по сёрцю; до сёрця кому**. Кому-небудь хтось або щось подобається, підходить [ФСУМ, 2: 799].

📖 А кому таке **по серцю?** бився-бився, а на половині й втопився. Люборацькі, с. 154.

✍ А кому таке **по серцю?** бився-бився, а на половини й втопився!

◆ **Відійшло (відлягло) на (від) серці (серця) кому, в кого** – Хто-небудь відчув полегшення, спокій, перестав тривожитися, хвилюватися; пор.: **відлягло́ (відійшло́) від сёрця (від душі, на сёрці, на душі)** у кого, кому і без додатка. Хто-небудь відчув полегшення, спокій, перестав тривожитися, хвилюватися [ФСУМ, 1: 123].

📖 Вертаєся було, то наче ззаду чорт доганяє, – так помикаєш. Аж тоді трохи **відійде на серці**, як за ворота вийдеш та оглянешся, що нема нікого за тобою. Люборацькі, с. 45.

✍ Вертаєся, було, то наче ззаду чортъ доганяє, – так помыкаєшь. Ажь тоди трохы **видійде на серци**, якъ за ворота вийдешъ та оглянешя, що нема никого за тобою.

📖 Трохи вже мені **відлягло від серця**; аж нас дві душі не спить і собака третій. Відьми..., с. 420.

✍ Трохи вже мині **відлягло відь серця**; ажъ насъ дві душі не спить и собака третій.

◆ **Із серцем** – Сердито, з гнівом, зі злістю; **з сёрцем**, зі сл. сказати, зробити і т. ін. Сердито, з гнівом, зі злістю [ФСУМ, 2: 799].

📖 – **Ет! кому що, а курці просо!** – заговорив панотець **із серцем**, і аж сплюнув. Люборацькі, с. 58.

✍ – **Эт! кому що, а курци просо!** – заговоривъ панотець **изъ серцемъ**, и ажъ сплюнувь.

♦ **Добре серце** – Про людину лагідну, добродушну, доброзичливу, незлу; пор.: **дóбре сéрце** у кого. Лагідний характер [ФСУМ, 2: 793].

📖 *Вирісши між простими дівчатами, хоч не в розкошах, та й без нужди, Мася надивилась на горе гіркеє і викохала **добре серце**; бо й своє лихо навчало і чуже. Люборацькі, с. 61.*

✍ *Выросшы мизь простымы дивчатамы, хочь не въ роскошахъ та й безъ нужды, Мася надывылась на горе гиркеє и выкохала **добре серце**, бо й свое лыхо навчало и чуже.*

♦ **До серця дійшло** – Глибоко зворушувати кого-небудь; знаходити відгук; пор.: **дохóдити / дійті до сéрця** (до душі) кому, чийого (чисі) і без додатка. Хвилювати, зворушувати, боляче вражати, тривожити кого-небудь [ФСУМ, 1: 267].

📖 *Нікому і в голову не приходило, чого то панна Фрузина у вікні сидить – сумна та невесела; матінки плачуть, сестри побиваються; то думали, що й їй **до серця дійшло**. Люборацькі, с. 63.*

✍ *Никому й въ голову не прыходыло, чого то панна Хрузына въ викни сыдыть – сумна та невесела: матинкы плачуть, сестры побываютьця; то думалыи, що й їй **до серця дійшло**.*

♦ **Серце як не вискочить** – Дуже часто, сильно б'ється серце від переляку, напруження і т. ін.; пор.: **сéрце як** (лédве, мáло, трóхи і т. ін.) **не віскочить** [з грудéй] у кого, чие і без додатка. Хто-небудь відчуває сильне серцебиття від хвилювання, страху і т. ін. **сéрденько трóхи з гру́дей не віскочить. сéрце лáдне віскочити з гру́дей** [ФСУМ, 2: 797].

📖 *Опустивсь Любораченко на кріселко, і сам не знає, що з ним діється, тільки **серце як не вискочить**. Люборацькі, с. 172.*

✍ *Опустывсь Любораченко на криселко и самъ не знає, що зъ нымъ дієтця, тилькы **серце якъ не выскоче**.*

📖 *От і постъобав неборак, понурившись, а **серце йому як не вискочить**. Люборацькі, с. 152.*

Отъ и постѣбавъ неборакъ, понурывшысь, а сердце ёму якъ не вискоче.

♦ **Серце задріботіло** кому – Кого-небудь охоплює якість почуття.

*Куди ж вони їдуть, молоді лицарі? Просто дорогою за Антосьом. І як він повертав у подвір'я, хлопці гукали: – А чи вийдеш? – Побачу, – відказав той, і **серце** йому **задріботіло** в грудях, як тільки в такому віку й може. Люборацькі, с.55.*

*Куди жь вони їдуть, молоді лицари? Просто дорогою за Антосёмъ. И якъ винь повертавъ у подвирря, хлопци гукали: – А чы выйдешъ? – Побачу, – видказавъ той, и **серце** ёму **задрьботило** въ грудяхъ, якъ только въ такомъ вику й може.*

♦ **Серце лежить до кого, до чого** – Бути прихильним до когось, хтось або щось подобається; пор.: **душá (сёрце) не лежить чия (чие), до кого–чого і без додатка**. Хто-небудь не має інтересу, не відчуває прихильності, симпатії і т. ін. до кого-, чого-небудь; хтось або щось не подобається [ФСУМ, 1: 279].

*Усі такі панотці, як о. Гервасій, росли, мовляв, у громаді, і хоч вийде на попа, а **серце** йому все-таки **лежить** до гурту. Люборацькі, с.48.*

*Вси таки панотци, якъ о.Гервасый, росли, мовлявъ, въ громади, и хочъ выйде на попа, а **серце** ёму все такы **лежыть** до гурту.*

♦ **Серце віщує чие, у кого** – Передчувати.

*А **серце** йому так і тьохка, наче яке лихо **віщує**. Люборацькі, с.37.*

*А **серце** ёму такъ и тѣхка, наче яке лыхо вищує.*

♦ **Мати серце в грудях** – Бути добрим; пор.: **ма́ти сёрце**. 1. Бути чуйним, добрим, доброзичливим, порядним і т. ін. 2. *на кого–що*. Бути незадоволеним ким-, чим-небудь [ФСУМ, 1: 475].

 Інспектор був добрий чоловік, хоч і він бив, бо там кожен б'є і це не йде за зле в людині, та **мав серце в грудях**: не катував, а найбільше десять давав. Люборацькі, с. 106.

 Інспектарь бувъ добрый чоловікъ, хочъ и винъ бывъ, бо тамъ коженъ бьє и це не йде за зле въ людини, та **мавъ серце въ грудяхъ**: не катувавъ, а найбільше десять дававъ; смотритель же то и по сорокъ, и по сто липивъ.

♦ **Серце завмирає чие**, у кого – Хто-небудь дуже хвилюється від захоплення, переляку, тривоги і т. ін.; пор.: **сёрце мре (завмирає, замирає) / завмёрло (замёрло)** у кого, чие і без додатка. Хто-небудь дуже хвилюється, відчуває раптовий переляк, страх, тривогу і т. ін. [ФСУМ, 2: 795].

 І аж **серце** хлопцеві **завмирало**, аж волосся їжилось, аж мало не крикне неборак, як хто схибнеться, а ті скачуть, як дикі кози, і гадки собі не мають. Люборацькі, с. 149.

 И ажъ **серце** хлопцеві **завмырало**, ажъ волося їжылось, ажъ мало не крыкне неборакъ, якъ хто схибнетця, а ти скачуть, якъ дыки козы, и гадкы соби не мають.

♦ **Дати серцю волю** – Не обмежуватися у виявленні почуттів, не стримувати своїх почуттів; пор.: **давати / дати волю сёрцю**. 1. Дозволяти собі розчулюватися, віддаватися своїм почуттям. 2. Не стримувати свого гніву; обурюватися [ФСУМ, 1: 204].

 І Антосьо само собою забув би її й тепер, як в реториці забув, якби не надало йому оту молитву видумати; молившись, щораз згадував дівчину і **дав серцю волю**, – то закохання росло та й росло і годі не знало. Люборацькі, с. 178.

 И Антосё само-собою забувъ би ии, и теперь, якъ въ реторыци забувъ, якъ бы не надало ёму оту мольтву выдуматы: мольвышысь, що разъ згадувавъ дивчыну, и **давъ серцю волю**, – то закохання росло та й росло и годи не знало.

♦ **Сплювувати з серця** – Дуже шкодувати за чимось

 З тим і вернувся, тільки *спльовує з серця*, що такий звірок з-під носа умкнув. Люборацькі, с. 176.

 Зь тымъ и вернувся, тилько *сплѣвує зъ серця*, що такийъ звирокъ зь-пидъ носа умкнувъ.

◆ Немов камінь на серці *див.* КАМІНЬ

СІЛЬ

◆ Хлібом-сіллю *див.* ХЛІБ

СИДІТИ

◆ **Сидіти і не рунтатися** – Нічого не робити, ні за що–кого переживати; пор.: **сиді́ти, [і] не рі́патися**. 1. Нікуди не виходити; перебувати де-небудь безвідлучно. 2. Не втручатися в що-небудь, бути бездіяльним [ФСУМ, 2: 736].

 Так і хурман: аби коням добре, то й *сидів би і не рунтався*. Люборацькі, с. 96.

 Такъ и хурманъ: абы конямъ добре, то й *сыдивъ бы и не рунтався*.

◆ **Сидіти нишком** – Поводитися чемно, тихо, непомітно; пор.: **сиді́ти ті́хо (тихэнько)**. Нічим себе не виявляти, намагатися бути непомітним [ФСУМ, 2: 802].

 В духовних школах старші – а ще в давнину – мали велику власть, навіть мали право різками дати; то їх тіні боялась дитвора і *сиділа нишком*, нічичирк. Люборацькі, с. 104.

 Въ духовныхъ школахъ старши – а ще въ давныну – малы велику власть, навить малы право ризкамы даты; то ихъ тины боялась дитвора и *сыдила нышкомъ*, ни чычыркъ.

СИЛА

◆ **Почуватися в силі** – 1. Бути при силі, здоров'ї , 2. Мати здатність робити що-небудь.

 Справна була! ніхто з нею не справлявся – та й не думав, бо не почувався в силі. Люборацькі, с. 92.

 Справна була! ніхто з нею не справлявся – та й не думавъ, бо не почувався въ слыи.

♦ **Силу почути** – Відчувати здатність зробити щось, що здається неможливим.

 *Зашуміло йому в вухах і в ногах таку **силу почув**, що покатав, як на поштарських конях. Люборацькі, с. 169.*

 *Зашумило ёму въ вухахъ и въ ногахъ таку **сылу почувъ**, що покатавъ, якъ на поштарськихъ коняхъ.*

СИЛЬЦЕ

♦ **Сильця наставити на кого** – Навмисне влаштувати обставини, виявити хитрощі, щоб спрямувати кого-небудь на певні дії, вчинки, спіймати або скомпрометувати його на чомусь; пастка; пор.: **наставляти (розкида́ти, розста́вляти, плесті́ і т. ін.) / на́ставити (розкі́нути, розста́вити і т. ін.) [сво́ї] тенета́ (сі́ті, пасткі́, сі́льця і т. ін.) на кого і без додатка, із спол.** щоб. Підступними діями, хитрощами, лестощами і т. ін. намагатися підкоритисобі кого-небудь, заволодіти кимсь, домогтися свого [ФСУМ, 2: 535].

 *Хіба старі панотці свого не цураються, та й на них добрі **сильця понаставляли**, ще не так на самих, як на їх дітей. Люборацькі, с.36.*

 *Хиба стари панотци своего не цураютця; тай на ныхъ добри **сильця понаставлялы**; ще не такъ на самыхъ, якъ на ихъ детей.*

СИРОТА

♦ **Над сиротою Бог з калитою** – Мати від когось допомогу.

 *Любіте її, шануйте її, не нарікайте на Бога, що бере мене з цього світа, – замість мене він буде вам за батька; **над сиротою**, кажуть люди, **Бог з калитою**. Люборацькі, с. 84.*

 Любите її, шануйте її, не нарикайте на Бога, що бере мене з цього свита, – замість мене, Винь буде вамъ за батька: **надъ сырою**, кажуть люды, **Бог съ калытою**.

 – Коли б мені хоч тих безщасницъ притулити, а Антосьо і сам собі дорогу проб'є. – **Над сиротою Бог з калытою**, приказують люди, – озвавсь о. Антоній. – Не тужіть! Люборацькі, с. 98.

 – Колы бь мыни хочь тыхъ безщасныцъ прытулиты, а Антосё и самъ соби дорогу пробьє. – **Надъ сырою Богъ зъ калытою**, прыказують люды, – озвавсь о. Антоній. – Не тужить!

♦ **Як сирота під тинню** – Хтось (щось) має вигляд убогий, одинокий.

 Каменюка нависла, вкуріла, а хатина тулиться під нею, **як сирота під тинню**. Люборацькі, с. 147.

 Каминюка нависла, вкуріла, а хатына тулытця пидь нею, **якъ сырота пидь тынню**.

СИЧ

♦ **Надутися, як сич на сльоту** – Хто-небудь дуже похмурий, невдоволений, гордовитий; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) сич**, зі сл. надутися, надутий і т. ін. 1. Дуже, надзвичайно. 2. зі сл. ходіти, б́ути і т. ін. Невеселий, похмурий [ФСУМ, 2: 807].

 Надворі мороз, аж голки скачуть, а вони сидять, позакутувані мамашиними хустками, в батьківських бекешах, **понадувались, як сичі на сльоту**, і кожен так позира на людей, наче сам куди вищий від сонця, а всі – пилінка на дорозі, що вітер подме – і де вона ділась? де відиукати? Люборацькі, с. 155.

 На двори морозъ, ажъ голкы скачуть, а воны сьдя, позакутувани мамышенымы хусткамы, въ батькивськихъ бекешахъ, **понадувались, якъ сычи на слѣту**, ѝ коженъ такъ поэра на людей, наче самъ куды выщій видъ сонця, а вси – пылынка на дорози, що витерьъ подме, – и де вона дилась, де видиукаты?

СКАЗАТИ

♦ **Що й не сказати** – Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чого-небудь; пор.: **й не сказа́ти** [слова́ми], *перев. зі словоспол. такий, що; так, що.* Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чого-небудь [ФСУМ, 2: 812].

📖 *Та вже хто його зна – чого, а чогось страшно, **що й не сказати.** Люборацькі, с.45.*

🖋 *Та вже хто ёго зна чого, а чогось страшно, **що й не сказаты.***

📖 *Голос їй дренчить, а очі так і забігали, і якийсь вогонь в них зайнявся, – такий вогонь, **що й не сказати:** зраділа, що не дарма оцет пила, що не дарма морила себе голодом, а дійшла, чого хотіла. Люборацькі, с. 85.*

🖋 *Голось їй дренчыть, а очи такь й забигалы, и якийсь вогонь въ ныхъ зайнявся, – такий вогонь, **що й не сказаты:** зрадила, що не дарма оцетъ пыла, що не дарма морыла себе голодомъ, а дійшла чого хтила.*

📖 *Тим часом зближалась друга пречиста, а припадала в суботу; в п'ятницю ж у Люборацьких така колотня була в двірку, **що й не сказати:** паніматка ходила з заплаканими очима та бідкалась; Мася немовби плакати збиралась, а панотець тільки руки потирав, кидаючи оком на вузли, вузлики, вузлички, що рядком понаскладали, наче на край світа в дорогу збирались. Люборацькі, с. 60.*

🖋 *Тымчасомъ зблыжалась друга пречыста, а прыпадала въ суботу; въ пятницю жь у Люборацькихъ така колотня була въ двирку, **що й не сказати:** паниматка ходыла съ заплаканымы очыма та бидкалась; Мася не мовь бы плакати збыралась, а панотець тилькы руки потыравъ, кыдаючи окомъ на вузлы, вузлыкы, вузлычкы, що рядкомъ понаскладалы, наче на-край-свита въ дорогу збиралысь.*

📖 *А в хаті зайдня, колотнечі: содома піднялась, **що й не сказати.** Люборацькі, с. 183.*

🖋 *А въ хати зайдня, колотнечы: Содома пиднялась, **що й не сказаты.***

СЛАВА

♦ **На славу** – Дуже добре; пор.: **на славу**. 1. Для прославлення кого-, чого-небудь. 2. Дуже хороший; чудовий. 3. Дуже добре. 4. Дуже [ФСУМ, 2: 824].

 *І потишили вони біду свою **на славу**; а ніхто й гадки не мав, що до вечора дибки позлітають, – що пан тільки таку штуку вдер, аби парубків полякати і віддати Фрузину. Люборацькі, с. 66.*

 *І потишали вони свою биду **на славу**; а ніхто и гадки не мавъ, що до вечира дыбки позлітають, – що панъ тилько таку штуку вдеръ, абы парубкивъ полякати и виддати Хрузину.*

 *Отже, з Печержинської й справді учителька **на славу**, – говорив раз панотець Гервасій своїй жінці, – бач, як витресувала нашу небогу! Люборацькі, с. 78.*

 *Отъ же зъ Печержынської и справди учытелька **на славу**, – говорывъ разъ панотець Гервасый своїй жинци; – бачъ, якъ вытресувала нашу небогу!*

♦ **Слава ходить (пiде)** – Поширювання відомостей про кого-, що-небудь

 *Хто щebetав, як дівчина, – став баса говорити; кому ноту прив'язували – тепер другим прив'язує; хто для всіх був попихачем – тепер став другими попихати; а давні, хто попихався другими, і слід загубили, тільки **слава ходила**, що були та й загули. Люборацькі, с. 103.*

 *Хто щebetавъ, якъ дивчина, ставъ баса говорыты; кому ноту привязувалы, теперъ другимъ привязуе; хто для всихъ бувъ попыхачемъ, теперъ ставъ другимы попыхаты; а давны, хто попыхався другимы, и слидъ загубылы, тилько **слава ходыла**, що булы та й загулы.*

 – *То постій же тепер! – каже, – дам же я свому синові науку, що **пiде слава** на весь світ, такий щасливий буде! Проти сили..., с. 381.*

 – *То постій же тепер! – каже, дам же я свому синові науку, шо **пiйде слава** на весь світъ, такий щасливий буде!*

♦ **Славу пустити** – Ославляти, знеславлювати, ганьбити кого-небудь.

📖 Віддалась і найменша, вже й діточками кланяються; а найстарша все дівує – ніхто й пальцем не кивнув, ніхто й не крукнув; таку **славу** по собі **пустила**, що всі її обходили, як що лихого, нечистого. Недоколисана, с. 386.

🖋 Віддалась и найменьча, вже й діточками кланяюця; а найстарша все дівує – ніхто й пальцем не кивнувь, ніхто й не крукнувь; таку **славу** по собі **пустила**, шо всі її обходили, якъ що лихого, нечистого.

♦ **Ввійти в славу** – Знеславитися, зганьбитися.

📖 Снують речі недобрії, лиходзвонять по всім селі, і в цілій околиці майорівни **ввійшли в славу**. Відьми..., с. 449.

🖋 Снують речі недобрії, лихо дзвонять по всімъ селі и въ цілій околиці маєрівни **ввійшли въ славу**.

СЛИНКА

♦ **Слинку ковтати** – Заздрісно дивитися на кого-, що-небудь; пор.: **ковтати сліну** (**слінку**). 1. Заздрісно, пожадливо, дивитися на кого-, що-небудь. 2. Заздрити кому-небудь у чомусь. **ковтати слінки**. 3. З жадобою дивитися на щось їстівне, дуже бажаючи його з'їсти [ФСУМ, 1: 383].

📖 Думав-думав Антосьо та й почав досадувати, що не вміє танцювать. “От, – дума, – й шепнув би їй на ухо, танцюючи: “Вийдіть, я щось скажу”, – а так що? Другий третья коло неї, а я **слинку ковтаю**”. Люборацькі, с. 142.

🖋 Думавь-думавь Антосё тай почавъ досадувать, що не вміє танцювать. Отъ дума, й шепнувь бы їй на вухо, танцюючи: “війдить, я щось скажу”, – а такъ що? другій третця коло еї, а я **слынку ковтаю**.

СЛІД

♦ **I слід загубити** – Безслідно зникнути; пор.: [i] **слід захо́лону́в** (захо́лoв, засти́г, загу́в, прохоло́нув, прохоло́в, проча́х і т. ін.) за ким, рідко по кому, кого, чий і без додатка. Хто-небудь утік, безслідно зник [ФСУМ, 2: 826].

📖 *Поки ж батьки жили та сестра, то Явтух для їх притулку державсь своєї панії-жінки, хоч і сміялись з його на все село; а як Господь прийняв їх до себе, то, побивши Фрузину на всі боки, що качалась з московський місяць, махнув рукою і пішов на Басарабію і **слід загубив**, наче снігом замело. Люборацькі, с. 66.*

📖 *Поки жь батькы жылы та сестра, то Явтухъ для ихъ притулку державсь своєї панії жинкы, хочъ и сміялысь зъ ёго на все село; а якъ Господь прыйнявъ ихъ до себе, то побывшы Хрузыну на вси боки, що качалась зъ московськый мисяць, махнувъ рукою и пійшовъ на Басарабію* (по тамошнѣму: пійты на Бесарабію – тежъ саме, що въ ливобицькій України: въ забродѣ) и **слідъ загубывъ**, наче снигомъ замело.*

📖 *Старша вийшла за ляха і **слід загубила**, менша була за кацапом – за попом-таки – із його рук пожила смерті. Люборацькі, с. 208.*

📖 *Старша вийшла за ляха и **слідъ загубыла**; меньча була за кацапомъ – за попомъ такы – и зъ ёго рукъ пожыла смерты.*

📖 *Хто щибетав, як дівчина, – став баса говорити; кому ноту прив'язували – тепер другим прив'язує; хто для всіх був попихачем – тепер став другими попихати; а давні, хто попихався другими, і **слід загубили**, тільки слава ходила, що були та й загули. Люборацькі, с. 103.*

📖 *Хто щибетавъ, якъ дивчина, ставъ баса говорыты; кому ноту привязувалы, теперъ другимъ привязує; хто для всихъ бувъ попыхачемъ, теперъ ставъ другимы попыхаты; а давни, хто попыхався другимы, и **слідъ загубылы**, тилько слава ходыла, що булы та и загулы.*

♦ **І на слід не плюнути** – Не звертати ні на кого уваги.

 *Повибігали надвір і челядь, і своя сім'я; всі раді, кожне щече, що на язик набіжить. А Мася злізла, опугана, і наче чужа, незнайома пішла, нікому **ї на слід не плюнула**. Люборацькі, с. 77.*

 *Повыбігали на двирь ѥ челядь, и своя симня; вси ради, кожне щече, що на языкъ набижыть. А Мася злизла, опугана, и наче чужа, незнакома пійшла, никому **ї на слидь не плюнула**.*

♦ **І сліду не знайти (не було)** – Пропасти, зникнути; пор.: **і сліду не лишилося (не залишилося, не зосталося і т. ін.)**. 1. чого, від чого. Щось безслідно зникло, назавжди забулося і т. ін. 2. від кого. Хтось безслідно зник, загинув, пропав [ФСУМ, 1: 433].

 *Говори! ми його приймем, що **ї сліду не знайти**. Люборацькі, с. 126.*

 *Говоры! мы ёго прыймемъ, що **ї слиду не знайти**.*

 *Через місяць уже співали Антосьові “Ісаїє, ликуй”; через другий **і сліду його не було** вже в Кам'яниці; на парафію поїхав з своєю жінкою-красою... Люборацькі, с. 206.*

 *Черезъ мисяць уже вдруге спивалы Антосёви: “Ысаіе лыкуй”; черезъ другый **и слиду ёго не було** вже въ Камняниці: на парафію поїхавъ зъ своєю жинкою красою.*

♦ **Тільки сліди знати** – Хтось швидко втік.

 *Бач, цуценя! **тільки сліди знати!** – почав молдованин, позираючи на дорогу, то на рукави, що від сліз аж мокрі були. Люборацькі, с. 107.*

 *Бачъ цуцыня! **тільки слиди знаты!** – почавъ молдованъ, позыраючи на дорогу, то на рукавы, що видъ слизъ ажъ мокри булы.*

СЛОВО

♦ **Здержати слово** – Виконати обіцяне; пор.: **держати (тримати) / здержати (стримати) слово**. 1. Бути послідовним у своїх діях, вчинках; виконувати свої обіцянки. 2. тільки **держати, до кого**,

перед ким і без додатка, заст. Виступати, промовляти перед ким-небудь [ФСУМ, 1: 228–229].

 Пан Росолінський здержав слово: був на спаса в Тернівці, бачивсь з Печержинською і привіз панотецеві звістку, що в неї аж одинадцятро дітей вчиться. Люборацькі, с. 56.

 Пан Росолінський здержав слово: був на Спаса в Тернівці, бачивсь з Печержинською і привіз панотецеві звістку, що в неї аж одинадцятро дітей вчитця.

◆ **Не вартий доброго слова** – Хтось не заслуговує на позитивну оцінку, на схвальний відгук.

 *І знов подякував панотець за добротинність і пішов додому, твердо вірячи, що всі предки його були хамство, дурні; не знали добра і **не варті доброго слова**, – що попівна, як не вміє по-ляськи, то не варт і того, щоб на ню сонце світило. Люборацькі, с. 38.*

 *І знов подякував панотець за добротинність и пишов до дому, твердо вірючы, що вси предкы его були хамство, дурни: не знали добра и **не варты доброго слова**; що попівна, як не вміє по-ляськый, то не варт и того, щоб на ню сонце світило.*

◆ **Згадати добрим совом** – Хтось заслуговує на позитивну оцінку, на схвальний відгук.

 *Та це що другого, – відказали ті. – Чи нас, чи дітей наших заберуть, то громада **добрим словом згадає**; а тебе, ледачого, здамо, то й на молебень дамо. Люборацькі, с. 64.*

 *Та це що другого, – відказали ти. – Чы насъ, чы дитей нашихъ заберуть, то громада **добрымъ словомъ згадає**; а тебе ледачого здамо, то й на молебень дамо.*

◆ **Слово по слову** – Поступово, мало-помалу говорячи, розговорившись або розпитуючи; пор.: **слово за словом**; слово **по слову**. Поступово, мало-помалу говорячи, розговорившись або розпитуючи [ФСУМ, 2: 829].

 Та почне відговорюватись, то **слово по слову** та й до товчеників доходить. Люборацькі, с. 185.

 Та пичне відговорюватись, то **слово по слову** тай до товчеників доходе.

 Слово по слову, вона й розказала, що дев'ять місяців, чи що, вона бідувала за насланням... Відьми..., с. 453.

 Слово-по-слову, вона й розказала, що девять місяців чи що, вона бідувала за насланємь...

♦ **Ні слова, ні півслова** – Не говорити нічого; пор.: **ні слова, ні півслова**, зі сл. не говорити, не сказати і под. Зовсім нічого [ФСУМ, 2: 828].

 Хіба ти не знаєш попів, що б'є, аж розкривавить, і йому ніхто **ні слова, ні півслова**. Люборацькі, с. 186.

 Хіба ты не знаєшь попивъ, що бье, ажъ розкрываве, и ёму нихто **ни слова, ни пивслова**.

♦ **Слова немає** – Неможливо висловитися.

 Оряся зітхнула на цю мову, а **слова немає**: їй і сумно було і весело, і жаль і радісно. Люборацькі, с. 195.

 Оряся зидхнула на цю мову, а **слова немає**: їй и сумно було и весело, и жаль и радисно.

СЛУЧАЙ

♦ **Про всякий случай** – Передбачаючи якусь випадковість.

 Взяли їй грошей з громади по три шаги з душі **про всякий случай** і посланців вирядили у дорогу. Люборацькі, с. 190.

 Взялы їй грошей зъ громады по тры шагы зъ души **про всякий случай** и посланцивъ вирядылы у дорогу.

СЛЬОЗА

♦ **Сльози річками течуть** – Хтось дуже сильно плаче; пор.: **сльози течуть річками** у кого і без додатка. Хтось невтішно плаче [ФСУМ, 1: 280].

📖 Градом **сльози** котились Масі з очей і **річками** по грудях **текли**, аж ставочок став на помості, що і в дві ложки не забрати. Люборацькі, с. 74.

✍ Градомъ **слѣзы** котылысь Маси изъ очей и **ричками** по грудяхъ **текли**, ажъ ставочокъ ставъ на помости, що и въ дви ложки не забраты.

♦ **Заливатись (обливатися) слізьми** – Дуже плакати; пор.: **облива́тися** (рідше **залива́тися**, **обсипа́тися** і т. ін.) / **облі́тися** (рідше **залі́тися**, **обсїпати́ся** і т. ін.) [гіркіми (гарячими, буйніми і т. ін.)] **слізьмі** (сльозами). Гірко, невтішно плакати. **облива́тися (облі́тися) слізоньками. залі́тися гіркіми. мі́тися сльозо́ю** [ФСУМ, 2: 569].

📖 Орыся щось хотіла відказать, та **залилась слізьми**, що й голос завмер.. Люборацькі, с. 145.

✍ Орыся щось хотила видказать, та **зальылась слизьмы**, що й голось завмеръ.

📖 На маму дивлячысь, і дочки **слізьми заливались**. Люборацькі, с.32.

На маму дывлячысь, и дочки **слизьмы заливались**.

📖 Та як **залетється** зразу **слізьми**, то аж жаль було б дивитись, якби хто побачив: сльози такі дорідливі, як дощ перед градом, одна за другою й покапали на поміст, наче горохом посипав. Люборацькі, с. 82.

✍ Та якъ **залетѣця** зразу **слизьмы**, то ажъ жаль було бъ дывытысь, якбы хто побачывъ: слѣзи таки доридлывы, якъ дощъ передъ градомъ, одна за другою й покапали на помистъ, наче горохомъ посытавъ.

📖 Довго ніхто не міг допитатись, чого це так; а далі Мася і призналась одній товарищі і **облилась слізьми**. Люборацькі, с. 79.

✍ Довго нихто не мигъ допытатысь, чого це такъ; а далій Мася и призналась одній товарищи и **облылась слизьмы**.

♦ **Очі слізьми запливають див. ОКО**

♦ **Покотились сльози (як горох)** – 1.Заплакати. 2. Про великий плач, ридання; пор.: **котяться (линуть) / покотилися дрібні (рясні, пекучі і т. ін.) сльози у кого і без додатка**. Хтось плаче гірко, невтішно. [ФСУМ, 2: 831].

 *Стукнуло колесо на ямку, а старий носом у коліно, аж бриль на очі насунувся і з очей **сльози покотились**, та й зашавкав: – Вражого сина ямка! Люборацькі, с. 196.*

 *Стукнуло колесо на ямку, а старый носомъ у колино, ажъ бриль на очи насунувся и зъ очей **слёзы покотылись**, та й зашавкавъ: – Вражого сына ямка!*

 *То, маєте, так: як завважить старший, хто жупчики ловить, то й моргне на кого-небудь, а той візьме перо за два кінці, вигне та підведе до самої кушки і пусте; то так вчисте, аж **сльози покотяться**. Люборацькі, с.54.*

 *То, маєте, такъ: якъ завважытъ старшый, хто жупчыкы ловытъ, той моргне на кого-небудь, а той визьме перо за два кинци, выгне та пидведе до самои кушкы й пусте, то такъ вчысте, ажъ **слёзы покотятця**.*

 *Та чи є ж пекло гірше, як з кацапом жити! – промовила Орыся, і **покотились сльози, як горох**. Люборацькі, с. 196.*

 *Та чы е жъ пекло гирше, якъ зъ кацапомъ жыты! – промовыла Орыся и **покотылысь слёзы, якъ горохъ**.*

♦ **Сльози градом** – Дуже плакати, ридати; пор.: **сльози градом у кого і без додатка**. Хтось плаче гірко, невтішно. [ФСУМ, 2: 831].

 ***Градом сльози** котились Масі з очей і річками по грудях текли, аж ставочок став на помості, що і в дві ложки не забрати. Люборацькі, с. 75.*

 ***Градомъ слёзы** котылысь Маси изъ очей и ричкамы по грудяхъ теклы, ажъ ставочокъ ставъ на помости, що и въ дви ложки не забраты.*

♦ **Сльози вицідити з кого** – Примусити плакати.

 Потопи цих нових фараонів в тих сльозах, господи милосердний, що вони вицідили з очей вдовичих та сирітських, батьківських та материнських – і не тайно серед ночі, а явно. Люборацькі, с. 196.

 Потопы сыхъ новыхъ фараонивъ! – въ тыхъ слёзахъ, господы мылосерднѣй, що вони выцидылы зъ очей вдовычыхъ та сыритськихъ, батькивськихъ та матерынськихъ – и не тайно середъ ночи, а явно.

◆ Сльози наче зав'язали – Не могли плакати

 Орися й плакала б, та не могла: за серце стиснуло, аж мову замкнуло, і сльози наче зав'язав, наче камінням їх приклав у грудях, хоч би одна навернулась – так ніт. Люборацькі, с. 89.

 Орыся ѣ плакала бѣ, та не могла: за серце стыснуло, ажъ мову замкнуло, и слёзы наче завязавъ, наче каминямъ ихъ прыклавъ у грудяхъ, хочъ бы одна навернулась – такъ нитѣ.

СМАК

◆ **Дійшло до смаку кому** – Сподобалося; пор.: до смаку. 1. кому і без додатка. Подобається, імпонує кому-небудь. 2. Гарно, вишукано. 3. кому і без додатка. Відповідно до чиїхось уподобань [ФСУМ, 2: 832].

 Дійшло до смаку панотцеві, він і озвався: – Та й Мартин Задека пише багато, Він каже, що Москва взойдець на височайший градус; що духовное владеніє прийдець во ізможденіє і закони ослабіють. Люборацькі, с. 58.

 Дійшло до смаку панотцеви, винъ и озвався: – Та й Мартынъ Задека пыше багато. Винъ каже, що Москва взойдець на высочайший градусъ, що духовное владиные прийдець во ызмождиныє, и закони ослабіють.

◆ **Не до смаку кому** – Не подобається.

 Антосьо ѣ почав, як машина, що торкнули, і смокче, хоч воно вже ѣ не до смаку йому було. Люборацькі, с. 173.

 Антосє й почавъ, якъ машина, що торкнулы, и смокче, хочъ воно вже й не до смаку ёму було.

СМЕРТЬ

♦ **Смерть зближається** – Хто-небудь може померти, близький до кончини, загибелі.

 Він і не лежав, лиш трохи, а все кахикав та й кахикав. Всяких бабів паніматка звозила, в коморі муки не ставало, що кожній то мисчину, то дві; а панотцеві все гірше та й гірше. Видимо, **смерть зближалась**. Люборацькі, с. 81.

 Винъ и не лежавъ, лишь трохи, а все кахыкавъ тай кахыкавъ. Всякихъ бабивъ паниматка звозыла, въ комори муки не ставало, що кожній то мыщину, то дви; а панотцеви все гирише тай гирише. Выдымо **смерть зблыжалась**.

♦ **Смерть ухватила кого** – Хто-небудь помер; **смерть узяла (забрала, прибрала і т. ін.)** кого. Хто-небудь помер чи загинув [ФСУМ, 2: 834].

 Як громом прибило Масю, так цими словами: їй не жаль було за о. Гервасієм, як за батьком – ні слова; та якось за серце стиснуло, що **смерть ухватила людину**, та ще й попа і саме тоді, як вона реготалась і попа преставляла. Люборацькі, с. 88.

 Якъ громомъ прыбыло Масю, такъ цымы словами: їй не жаль було за о. Гервасыемъ, якъ за батькомъ – ни слова: та якось за серце стыснуло, що **смерть ухватила** людыну, та ще й попа и саме тоди, якъ вона реготалась и попа прыставляла.

♦ **Як смерть тебе не мине** – Не уникнути комусь чого-небудь (переважно небажаного).

 То як-таки цуратись такого чоловіка? а ще коли там, **як смерть тебе не мине**, так не минеш спекуляторських рук. Люборацькі, с. 119.

 То якъ такы цуратись такого чоловіка? а ще колы тамъ, **якъ смерть тебе не мыне**, такъ не мынешь спекуляторськихъ рукъ.

♦ **Як смерть – не відпросишся, не відмолишся** – Про щось неминуче

 Чолом муру не проб'єш! воля владики як смерть – ні відпросишся, ні відмолишся. Люборацькі, с. 138.

 Чоломъ муру не пробьєшь! воля владыкы, якъ смерть, ни видпросысса, ни видмолысса!..

♦ **Пожити смерті від кого** – Насильницька смерть; пор.: **пожити смерті, діал.** Померти [ФСУМ, 2: 661].

 Старша вийшла за ляха і слід загубила, менша була за кацапом – за попом-таки – із його рук **пожила смерті**. Люборацькі, с. 208.

 Старша выйшла за ляха и следъ загубыла; меньча була за кацапомъ – за попомъ такы – и зъ ёго рукъ **пожыла смерты**.

СМІЛИВІСТЬ

♦ **Сміливості не стає кому** – Бути несміливим, нерішучим; не осмілюватися зробити що-небудь.

 Другий на його місці пішов би, попросив, то покуту й зменшили б, бо там люблять тих, що кланяються; а Антосьо сидить, журисться. Може, й він пішов би, та **сміливості не ставало**. Люборацькі, с. 173.

 Другый на ёго мисци пишовъ бы, попросивъ, то покуту й зменьшылы бъ, бо тамъ любля тыхъ, що кланяютця; а Антосё сыдыть, журытця. Може й винъ пишовъ бы, та **смилывости не ставало**.

СМІХ

♦ **На сміх** – 1. Для насмішки, для посміху. 2. Заради жарту; пор.: **хоч би (хоча б, хоть би, коли б) на сміх; і [й] на сміх**. Уживається для вираження вказівки на найменшу кількість чого-небудь або найменшу міру ознаки, виявлення і т. ін. чогось [ФСУМ, 2: 835].

 Ми себе забули, а ляхи не забули, що ми були; то мовби на знак, що поконали козацьку волю, – що по їх сталося, – двірських служак

звуть козаками і зодягають їх начеб по-козацьки, тільки все **на сміх**. Люборацькі, с.62.

 Мы себе забулы, а Ляхы не забулы, що мы були; то мовь бы на знаць, що поконалы козацьку волю, що по ихъ сталося, двирськыхъ служакаъ звуть козакамы, и зодягають ихъ наче бь по козацькый, только все **на смихъ**.

 – Чим же я, каже, скреготатиму, коли в мене не то зуба – жоднісенького пенька нема! Хоч би тобі один **на сміх** остався! Люборацькі, с. 196.

 – Чымъ же я, каже, скреготатыму, колы въ мене не то зуба – жоднисенького пенька нема! Хочь бы тоби одынъ **на смихъ** остався!

♦ **Аж покочуватися від сміху** – Дуже сміятися, реготати; **мáло** (ледь, лёдвe і т. ін.) **не лóпнути** (не покотітис^я [пóкотом], не пáдати і т. ін.) від (зі) сміху (від реготу). Дуже сміятися; реготати [ФСУМ, 1: 449].

 – I почали приставлять, як він хрестився, як сідав, роззувався, прибирався – та **аж покачуютьс^я від сміху**. Люборацькі, с. 137.

 – И почалы прыставлять, якъ винь хрестився, якъ сидавъ, роззувався, прыбырався – та **ажъ покачуют^я видъ смиху**.

СМІЯТИСЯ

♦ **Наче слабій смієтьс^я** – Незначний силою, ступенем вияву.

 Ненадовго воно, а все ж надворі – сказано, без пори – **наче слабій смієтьс^я**, а сонечко гріє, як мачуха голубить. Люборацькі, с. 80.

 Не надовго воно, а все жъ на двори – сказано, безъ поры – **наче слабый сміет^я**, а сонечко гріє, якъ мачуха голубить.

СМОЛА

♦ **Наче смолою губи заліпити** – Мовчати, нічого не говорити.

 Наче йому смолою губи заліпив, так Антоцьо змовчав. Люборацькі, с. 123.

 Наче ёму смолою губы залипывъ, такъ Антосё змовчавъ.

СНИТИСЯ

◆ **І не снилось кому** – Не сподіватися на щось; пор.: [в сні] **не сніться (не присніться) кому і без додатка**. 1. Хто-небудь навіть уявити собі не може чогось. 2. Хто-небудь зовсім не сподівається, не розраховує на щось [ФСУМ, 2: 836].

 І почав їсти її сам, та ще й з таким смаком з'їв, який Галі й не снівся. Люборацькі, с. 143.

 И почавъ їсты її самъ – та ще й съ такимъ смакомъ изивъ, який Гали й не снівся.

СНІГ

◆ **Наче снігом замело** – Пропасти, зникнути безслідно.

 *Поки ж батьки жили та сестра, то Явтух для їх притулку державсь своєї пані-жінки, хоч і сміялись з його на все село; а як Господь прийняв їх до себе, то, побивши Фрузину на всі боки, що качалась з московський місяць, махнув рукою і пішов на Басарабію і слід загубив, **наче снігом замело**. Люборацькі, с. 66.*

 Поки жъ батькы жылы та сестра, то Явтухъ для ихъ притулку державсь своєї пані жінкы, хочъ и сміялысь зъ ёго на все село; а якъ Господь прыйнявъ ихъ до себе, то побывшы Хрузыну на вси боки, що качалась зъ московський мисяць, махнувъ рукою и пійшовъ на Басарабію (по тамошньому: пійты на Бесарабію – тежъ саме, що въ ливобицькій України: въ забродъ) и слідъ загубывъ, **наче снигомъ замело**.*

◆ **Не видати, як торішнього снігу** – Немає чогось, когось; пор.: **як торішній (позаторішній) сніг, зі сл. потрібен, впливати і под., ірон.** Уживається для повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (потрібен, впливати) [ФСУМ, 1: 837].

 – *Не такий тепер світ, щоб за правду стояти. “Тепер неправда з панамі в світлиці” і всюди, а правди й зазором **не видати, як торішнього снігу**. Люборацькі, с. 186.*

 – Не такий тепер свить, що за правду стояты. “Тепер неправда съ панамы въ свитлыци” и всюды, а правды й зазоромъ невыдаты, якъ торишнёго снигу.

СОБАКА

♦ Жити, як кіт з собакою див. КІТ

СОДОМА

♦ Содома піднялась (пішла) в кого, де – Метушня, шум, бійка.

 А в хаті зайдня, колотнечі: **содома піднялась**, що й не сказати. Люборацькі, с. 183.

 А въ хати зайдня, колотнечы: **Содома пиднялась**, що й не сказаты.

 Сьогодні кавалір буде, а ти таку **содому підняла**, – заговорила мати. Недоколисана, с. 388.

 Сёгодня кавалірь буде, а ти таку **содому підняла**, заговорила мати.

 На ранок, чуть зоря забриніла, **пішла содома** у дворі; і панові поспати не дала, і вартівників познаходила, курей навіть пополохала! не то що. Недоколисана, с. 390.

 На ранокъ, чуть зора забреніла, **пішла содома** у дворі; и панові поспати не дала, и вартівниківъ познаходила, курей навіть пополохала! не то що.

СОКИРА

♦ Хоч сокирою теши – Про щось дуже міцне, велике.

 І так звані старші між дитворою хоча би й не повинні вже малиться, бо **вуса мали, хоч сокирою теши**, проте не відрізнялись від дітей; і шалили, як діти, тільки гірше; і ласоцивъ забагали, і все. Люборацькі, с. 103.

 И такъ звані старши мизъ дитворою хочай бы й не повинни вже мольтця, бо **вуса малы, хоч сокирою теши**, проте не видрижнялысь видъ дитей: и шалилы, якъ диты, тильки гирише; и ласоцивъ забагали, и все.

♦ **Піти, як сокира на дно** – Потонути; пор.: **піти [на дно] раків (раки) ловити**. Утопитися [ФСУМ, 2: 643].

 Кажуть, чиста душа була, бо як спустили на воду, вона і не плюснулась, і не потопала – **пішла, як сокира, на дно**. Відьми..., с. 415.

 Кажуть, чиста душа була, бо якъ спустили на воду, вона и не плюснулась и не потапала – **пішла, якъ сокира, на дно**.

СОКІЛ

♦ **Впустили сокола, то й цяцькайтесь** – Виявляти надмірну турботу, приділяти надто багато уваги чомусь

 Впустили сокола, то й цяцькайтесь. Тепер все його, коли не зазначили, що даєте, а чого ні. Люборацькі, с. 164.

 Впустылы сокола, то й цяцькайтесь. Теперь все ёго, колы не зазначыли, що даете, а чого ни.

СОЛОВЕЙКО

♦ **Співати, як соловейко** – Пишномовно висловлюватися, гарно говорити про що-небудь.

 Як балака, то наче бісером сипле; **співа, як соловейко**; хороша, як схід сонця, а добра-добра, як янгол! Люборацькі, с. 178.

 Якъ балака, то наче бысиромъ сыпле; **спива, якъ соловейко**; хороша, якъ схидъ сонця, а добра-добра, якъ янголь!

♦ **Й соловейка глушити** – Про людину, яка дуже гарно співає.

 Поверх всього ще й сама сяде перед льохом на дзиглику та й виспівує – та ще так гарно, що **й соловейка глушить!** да все таких підбирає, щоб йшли проти чоловіка, що він назапєрті, а жінка на своїй волі дознає всякої долі. Проти сили..., с. 379.

 Поверхъ всёго ще й сама сяде передъ лёхом на дзиглику та й виспівує – та ще такъ гарно, шо **й соловейка глушить!** да все такихъ підбирає, щобъ йшли проти чоловіка, що вінъ назапєрті, а жінка на своїй волі дознає всякої долі.

СОЛОНІЙ

♦ **Наче не солоний** – Який не має душевного спокою.

📖 *Вже більш тижня минуло, що Антосьо **наче не солоний**: і не спитьсья, й не лежытьсья; ні йти, ні сидіти – як то приповідають: і в поле мене не бери, і дома мене не лишай. Люборацькі, с. 167.*

✍ *Вже більшь тыжня мынуло, що Антосё **наче не солоний**: и не спытця, й не лежытця; ни йти, ни сьидиты – якъ то прыповидають: и въ поле мене не беры, и дома мене не лышай.*

СОН

♦ **Сон не бере (не взяв) кого** – Не спитьсья; пор.: **сон не берé / не взяв кого і без додатка**. Кому-небудь не спитьсья. **не берéтьсья сон** [ФСУМ, 2: 843].

📖 *І Антосьо вийшов, – і **сон його не бере**, – став на порозі, взявся в боки. Люборацькі, с. 145.*

✍ *И Антосё вийшовъ, – и **сонъ ёго не бере**, – ставъ на пороzi, взявся въ боки.*

📖 *Само собою, коли починається думати, то **сон уже не возьме**. Люборацькі, с. 204.*

✍ *Само собою, колы почынаетця думаты, то **сонъ уже не возьме**.*

📖 *Іноді бувало кажуть, що вони на моім місці давно спали б як побиті, а мене то й **сон не бере**. Відьми..., с. 413.*

✍ *Іноді бувало, кажуть, шо вони на моімъ місці давно спали бъ якъ побиті, а мене то й **сонъ не бере**.*

СОНЦЕ

♦ **Що ясне сонце** – Дуже гордовито.

📖 *А в громаду **вийде, що ясне сонце**, високо-високо! як не вклонись, не доглядить. Люборацькі, с. 52.*

✍ *А въ громаду **вийде, що ясне сонце** – високо-высоко: якъ не вклонись, не догледыть.*

♦ **Вищий від сонця** – Дуже гордовитий.

📖 *Надворі мороз, аж голки скачуть, а вони сидять, позакутувані*

мамашиними хустками, в батьківських бекешах, понадувались, як сичі на сльоту, і кожен так позира на людей, наче сам куди **вищий від сонця**, а всі – пилінка на дорозі, що вітер подме – і де вона ділась? Люборацькі, с. 155.

 На двори морозъ, ажъ голкы скачуть, а вони сядя, позакутувани мамышенымы хусткамы, въ батькивськихъ бекешахъ, понадувалысь, якъ сычи на слѣту, й коженъ такъ позира на людей, наче самъ куды **выщый видъ сонця**, а вси – пылынка на дорози, що витерьъ подме, – и де вона дилась, де видишукаты?

♦ До правди, як людям до сонця **див. ПРАВДА**

♦ Хороша, як схід сонця **див. СХІД**

СОПТИ

♦ **Лиш сопіти** – Важко дихати, переважно носом.

 А на його бендюги надійшли, – спустив носа, як індик, губу відквасив, голову повісив та й сидить, **лиш сопє**. Люборацькі, с. 127.

 А на ёго беднюгы надійшы, – спустивъ носа, якъ гындыкъ, губу видквасывъ, голову повисывъ та й сыдыть, **лишь сопє**.

СОРОМ

♦ **Наробити сорому** – Зганьбити когось, знеславити.

 Тоді стала вона докучать панові: “Віддайте мене, бо собі **сорома наробите**; де же мені дітсья з малим сиротою?” Люборацькі, с. 63.

 Тоди стала вона докучать панови: виддайте мене, бо соби **сорома наробыте**: де жъ мыни дитця зъ малымъ сыротою?

 Тим і гостей не запрошали, щоб **сорома не наробила**. Недоколисана, с. 394.

 Тимъ и гостей не запрошали, шобъ **сорома не наробила**.

♦ **Знати сором** – Соромитися.

 І Мася вернулась, обітерши очі, бо вже знала сором, а мати поїхала, думаючи сама собі: “Бідна дитина! не матиме добра в цій школі, бо недаремне ж покійні татуньо кажуть було, що будуть не ученики, а мученики”. Люборацькі, с. 74.

 І Мася вернулась, обітерши очі, бо вже знала сором, а мати поїхала, думаючи сама собі: бідна дитина! не матиме добра в цій школі, бо недаремне ж покійні татуньо кажуть-було, що будуть не ученьки, а мученьки...

♦ **Сорому нема кому** – Хто-небудь дуже безсоромний; не соромно.

 І сорому тобі нема, – озвалась мати, – тато от-от духу пуститься, а тобі гульки в голові!.. – і заплакала. Люборацькі, с. 87.

 І сорома тобі нема, – озвалась мати, – тато от-от духу пуститься, а тобі гульки в голові!.. – І заплакала.

 – Та їдь уже, – кажуть комбраття, – тут сорома жодного нема; хто знатиме дорогою, що то Люборацький їде, той самий, що на колясу засідав? Люборацькі, с. 132.

 – Та їдь уже, – кажуть комбраття. – Тут сорома жадного нема; хто знатиме дорогою, що то Люборацький їде – той самий, що на колясу засідав?

♦ **Сорому набратися** – Зробити що-небудь осудливе, осоромитися.

 – Тільки сорома наберешся, – додала мати, – бо ти гірш другої баби. Люборацькі, с. 186.

 – Тільки сорома набереся, – додала мати, – бо ти гірш другої баби.

СПАТИ

♦ **І не спиться, і не лежиться** – Почувати себе ніяково, розгублено або відчувати незручність.

 Вже більш тижня минуло, що Антосьо наче не солоний: і не спиться, й не лежиться; ні йти, ні сидіти – як то приповідають: і в поле мене не бери, і дома мене не лишай. Люборацькі, с. 167.

✍ Вже більшь тыжня мынуло, що Антосё наче не солоний: **и не спытця, й не лежытця**; ни йти, ни сыдиты – якъ то прыповидають: и въ поле мене не беры, и дома мене не лышай.

СПЛИВАТИ

◆ **Гладенько спливл**о – Легко, без ускладнень і труднощів.

📖 Богослов випровадив його аж за ворота, щоб гаразд оком провести, а в хаті дякували тому канцелярському, що потурбувався за них і спас від халеги, та раділи, що все так **гладенько спливл**о. Люборацькі, с. 162.

✍ Богословъ випровадывъ ёго ажъ за ворота, щобъ гараздъ окомъ провесты, а въ хати дякували тому канцелярскому, що потурбувався до ныхъ и спасъ видъ халеги, та радилы, що все такъ **гладенько спливл**о.

СПОКІЙ

◆ **Спокою не давати кому**– Турбувати, тривожити, переслідувати кого-небудь; пор.: **не давати / не дати спокою (покою, супокою і под.)** кому і без додатка. Спонукаати до постійної діяльності. // Спонукаати до певних роздумів, дій; пам'ятати [ФСУМ, 1: 217].

📖 Якби не жнива, то Маса давно б уже була в Печержинської, тим більшь що дідич **спокою не давав**; та жнива були на заваді. Люборацькі, с.56.

✍ Якъ бы не жнива, то Маса давно бъ уже була въ Печержинскои, тымъ билишь, що дидычъ **спокою не дававъ**; та жныва были на завади.

СПРАВКА

◆ **Справки навести** – Дізнаватися, довідуватися про кого-, що-небудь.

📖 – Та ні! – озвався Решітник, – то треба **справки навести!** ходи сюди! Люборацькі, с. 101.

 – *Та ни! – озвався решитныкъ, – то треба справкы навести! ходы цюды!*

СТАВИТИ

♦ **Себе високо ставити** – Зазнаватися, поводитися зарозуміло; пор.: **вісоко нестіся**. Поводитись зарозуміло, погордливо, зверхньо, зневажливо ставлячись до інших [ФСУМ, 2: 548].

 Ніт, тільки така горда та пишна і себе так високо ставила, що всі проти єї, як горошина проти скали якої. Люборацькі, с. 92.

 Нитъ, только така горда та пышна, и себе такъ высоко ставыла, що вси проты єї, якъ горошына проты скалы якої.

СТАН

♦ **На стану стати** – Вирости; пор.: **на стану стати**, заст. 1. Вирости, змужніти. 2. Дівувати, думати про заміжжя. 3. Набратися сил, поліпшити здоров'я, відновити колишнє самопочуття [ФСУМ, 2: 859].

 Поки ж була меншенька, то ще було слухає; а як на стану стала, то вже й батькам таки ніяково було, а то й сама таки не подавалась, та ще як визвіриться бувало, то й не рад, що зачепив, хоч в мишачу дірку ховайся. Недоколисана, с. 385.

 Поки жъ була меншенька, то ще, було, слухає; а як на стану стала, то вже й батькамъ таки ніяково було, а то й сама таки не подавалась, та ше як визвіритця бувало, то й нерадъ, шо зачепивъ, хочъ в мишачу дірку ховайся.

СТАРИНА

♦ **Держатися старини** – Дотримуватися традицій.

 Ще пани хай би собі вигадували, – на те вони багаті; а таким, як ми – бог з ним! – лучче б держатись старини, то й на душі легше було б, і в скринях повніше. Люборацькі, с. 78.

 Ще паны хай бы соби вигадувалы, на те вони багати: а такымъ, якъ мы – Богъ зъ нымъ! – луче бъ держатысь старыны, то й на душі легше було бъ, и въ скрыняхъ повнійше.

СТАТИ

♦ **Стати проти кого** – Загострити взаємини з ким-небудь.

 І з цього часу явно став проти Тимохи: чи вдома, чи в гостях; чи прилюдно, чи на самоті – просто й ріже. Люборацькі, с. 186.

 И съ цѣго часу явно ставъ проты Тыхохы, чы вдома, чы въ гостяхъ; чы прылюдне, чы на самоти – просто й рижє.

СТАТУЯ

♦ **Як статуя** – Нерухомо.

 “Горе ж нам!” – подумай кожен третьокласник, та жоден жодною міною цього не показав; всі повнурювались в книжку і нічичирк; щоб котрий або плечем здвигнув, або що; як статуї сидять. Люборацькі, с. 118.

 Горе жъ намъ! подумавъ коженъ третёкласныкъ, та жодень жодною миною цѣго не показавъ; вси повнурювались въ кныжку и ни-чычыркъ; шобъ котрый або плечемъ здвыгнувъ, або що: – якъ статуи сидя.

СТІЙЛО

♦ **Свиня знає своє стійло див. СВИНЯ**

СТІЛ

♦ **Видно, як на столі** – Дуже добре видно.

 Все видно, як на столі – де птах снує понад пашині, і те видно. Люборацькі, с. 104.

 Все выдно, якъ на столи – де птахъ снує понадъ пашини, и те выдно.

СТІЛЕЦЬ

♦ **І в пеклі не знайти собі стільця див. ПЕКЛЮ**

СТІНА

♦ **Підперти стіну плечем** – Спиратися спиною (плечима) об щонебудь; пор.: Не мати певного заняття; стояти, намагаючись не

заважати комусь, не привертати чиеїсь уваги, перев. з певною метою.

 Засумований, став він під хатою в себе, **підпер стіну плечем** та й думає: “От які попи! от який з них ужиток для пастви!” Люборацькі, с. 167.

 Засумований ставъ винъ пидъ хатою въ себе, **пидперъ стину плечемъ** та й думає: – отъ які попы! отъ який зъ ныхъ ужытокъ для паствы!

СТОВП

♦ **Стояти стовпом (як стовп)** – Нерухомо; пор.: **ста́ти / сто́яти стовпо́м**. 1. Зависнути в повітрі (про пил, кіптяву, дим тощо). 2. *тільки док. ста́ти стовпо́м*. Раптово застигнути нерухомо (від здивування, збентеження і т. ін.) [ФСУМ, 2: 861].

 Діти стояли як повкопувані; *ще Антосьо не так, а що той, то як стовп* – щоб поворухнувся! Люборацькі, с. 45.

 Диты стоялы, якъ повкопуваны; *ще Антосё не такъ, а що той, то якъ стовпъ* – щобъ поворухнувся!

 А як долічились через дванадцять апостолів, чотирнадцять посланій Павлових та зближались до сорока святих, то й самі **стовпами поставали**. Люборацькі, с. 59.

 А якъ долычылысь черезъ дванадцять апостоливъ, чотырнадцять посланнивъ Павловыхъ та зблыжалысь до сорока святыхъ, то й сами **стовпаны поставалы**.

 Поки ми опам'ятались, то той пес таки добре її попомучив, можна було б, здається, зо три рази помилуй мя, боже, зговорити, так довго ми стояли, наче нас **стовпом поставило**, а її все качає клубком та наминає. Відьми..., с. 450.

 Поки ми опамняталысь, то той песь такы добре її попомучывъ, можна було бъ, здаецця, зо три разы помилуй мя, Боже, - зговорити, такъ довго мы стоялы, наче насъ **стовпомъ поставило**, а її все качае клубкомъ та наминае.

♦ **Дим стовпом стоїть див. ДИМ**

СТОЯТИ

♦ **Стояти, як вкопаний** – Нерухомо, непорушно, застигши на місці; пор.: **як (мов, неначе і т. ін.) укóпаний, зі сл. стояти, ставати і под.** Нерухомо, непорушно, застигши на місці [ФСУМ, 2: 913].

📖 *Діти **стояли як повкопувані**; ще Антосьо не так, а що той, то як стовп – щоб поворухнувся! Люборацькі, с.45.*

📖 *Диты **стоялы, якъ повкопувани**; ще Антосё не такъ, а що той, то якъ стовпъ – щобъ поворухнувся!*

📖 *Зібрав і мене страх! Читаю – боюсь замовчати, але й читати боюся, а голосом все підношу та в вікно поглядаю на місяць, на сніг й знов у книжку – аж в'язи мені затерпли, що **стояв як вкопаний!** Відьми..., с. 419.*

📖 *Зібравъ и мене страхъ! – Читаю – боюся замовчати, али й читати боюся, а голосомъ все підношу та въ вікно поглядаю на місяць, на снігъ – и зновъ у книжку – ажъ вязи міні затерпли, шо **стоявъ якъ вкопаний!***

📖 *А він **стоїть як вкопаний**, – не то живий, не то вмерлий, і очі зажмуририв, бо по очах, каже, побачили б. Відьми..., с. 439.*

📖 *А вінъ **стоїть, якъ вкопаний** – не то живий, не то вмерлий, и очі зажмуриривъ, бо по очахъ, каже, побачили бъ.*

📖 *Вклонивсь хлопець, та ще з таким подригусом, аж долівку здер, шарнувши ногою, та й **став як вкопаний**, стоїть, руки потирає. Люборацькі, с. 167.*

📖 *Вклонивсь хлопець та ще съ такимъ подригусомъ, ажъ долівку здеръ, шарнувши ногою, таї **ставъ, якъ вкопаний**, стоїть, руки потырає.*

СТРАХ

♦ **Страху завдати** – Налякати когось.

📖 *Люборацька те ж зробила, і двері, тихо відчинившись, ще більш **страху завдали**. Люборацькі, с.45.*

📖 *Люборацька те жъ зробыла, и двери, тыхо вичынывшысь, ще бильш **страху завдали**.*

 Антосьо щодня слухав добрі орації від Ковинського і рад був, що познакомивсь; а то у тієї Волоської всі прилежні були, то й йому **страху завдавали**. Люборацькі, с. 110.

 Антосє що-дня слухавь добри орації видь Ковиньського и радъ бувь, що познакомивсь; ато у тіеи Волоської вси прылежни булы, то й ёму **страху завдалы**.

♦ **Страху набратися** – Злякатися; пор.: **ма́ти страх** [на душі]. Відчувати тривогу, неспокій; хвилюватися, переживати. Боятися, побоюватися кого-, чого-небудь [ФСУМ, 1: 476].

 Від жнив аж до Різдва бідував Антосьо у Крутих, і **страху** не раз **набрався**, аж крізь сон жахався, і голодом не раз намлівся, і всякої нужди натерпівся, і чого не було? Люборацькі, с. 47.

 Видь жнивь ажъ до риздва бидувавь Антосє у Крутыхъ: и **страху** не-разъ **набрався**, ажъ кривъ сонъ жахався, и голодомъ не разъ намлився, и всякои нужды натерпився, и чого не було?

СТУПИР

♦ **З-під ступиря викрутитися** – Знайти вихід зі скрутного становища.

 Як всюди по школах, так і в духовних, і в самій богословії кожен має своє прізвище; і був там один, що його прозвали Малтою, швидкий та верткий, що й **з-під ступиря викрутиться**. Люборацькі, с. 101.

 Якъ всюды по школахъ, такъ и въ духовныхъ – и въ самій богословіи – коженъ має свое прывище; и бувъ тамъ одынъ, що ёго проzywали Малпою, швидкый та верткий, що й **зъ-пидъ ступиря выкрутытця**.

СТУСАНИ

♦ **Гріти стусанами кого** – Бити; **давати / дати стусанів** (буханів, штовханів) кому і без додатка. Бити, боляче штовхаючи когонебудь [ФСУМ, 1: 211].

 Обіруч уп'ялась теца зятеві в бороду, кров леться, аж по землі стигне – всі груди обом окровавила; а зять розведе руки, що

сили стає, і що сили має – так і **гріє стусанами** під ребра. Люборацькі, с. 187.

✍ Обиручъ упялась теца зятеви въ бороду, кровъ летиця, ажъ по земли стыгне – вси груды обомъ окровавила; а зять розведе руки, що сыла стає, и що сылы має – такъ и **гріє стусанамы** пидъ ребра.

СУД

♦ **Ні суда, ні розправи** – Нічого; безкарно.

📖 А правобічане до цього вже узвичаїлись, і тільки махне рукою або й так поїде, а то ще й зляють, як останнього – і **ні суда, ні розправи** нема. Люборацькі, с. 70.

✍ А правобичане до цього вже узвичаїлись, и тилько махне рукою, або й такъ поїде; а то ще й зляють, якъ останнього – и **ни суда, ни росправи** нема.

СУМ

♦ **Сум взяв кого** – Хтось сумує, переживає, тужить; пор.: **обгортати (огортати) / обгорнути (огорнути) душу (серце) тугою (сму́тком, су́мом і т. ін.)**. Викликати переживання, душевністраждання, неспокій і т. ін. [ФСУМ, 2: 564].

📖 Згадала дівчина, що тільки сама так прибиралась і, може, саме в ту пору, як він конав, реготалась до розпуку – та й **сум її взяв**. Люборацькі, с. 89.

✍ Згадала дивчына, що тилько сама такъ прыбыралась, и може, саме въ ту пору, якъ винъ конавъ, реготалась до роспуку – та й **сумъ її взявъ**.

СУМЛІННЯ

♦ **Сумління шамряє в кого** – Хто-небудь відчуває гризоту, сором за свою провину, несправедливість і т. ін.

📖 Радіють всі, хіба той мовчав, в кого **сумління шамряло**, бо тряся, що й йому, може, доведеться. Люборацькі, с. 194.

✍ Радіють вси, хіба той мовчавъ, въ кого **сумлинния шамряло**, бо тряся, що й ёму, може, доведетьця.

СУПОКІЙ

♦ **Супокою ні на часиночку** – Хто-небудь зазнає турбот, клопотів, прикростей, тривоги і т. ін.; пор.: **не давати / не дати спокою** (рідко **покою, супокою, упокою**) *кому і без додатка*. 1. Дуже турбувати, тривожити, хвилювати кого-небудь. 2. Спонукаати до постійної діяльності [ФСУМ, 1: 217].

 Тільки й добра, що-сь попада; та що з того, що одна в селі, коли добра ні на пагність, **супокою ні на часиночку!** – І залеться гіркими сльозами. Люборацькі, с. 185.

 Тільки й добра, що сь попада; та що сь того, що одна в селі, колы добра ни на панисть (ниготь), **супокою ни на часиночку!**

СУХИЙ

♦ **По сухому** – Без випивки; пор.: **на суху́**. Без випивки [ФСУМ, 2: 871].

 Що ж, подумає, і другим часом зійдемоь, коли-небудь **по-сухому...** Люборацькі, с. 191.

 Що жь, подумає, й другимъ часомъ зійдемоь, колы nebudeь **по сухому.**

СХІД

♦ **Хороша, як схід сонця** – Дуже гарна

 Як балака, то наче бісером сипле; співа, як соловейко; **хороша, як схід сонця**, а добра-добра, як янгол! Люборацькі, с. 178.

 Якъ балака, то наче бысиромъ сыпле; спива, якъ соловейко; **хороша, якъ схидъ сонця**, а добра-добра, якъ янголь!

СЯКИЙ

♦ **Сякий да такий** – Про непорядну, погану людину; пор.: **сякій, такий; [і] сякій і такий**. 1. Непорядний, не такий, як інші люди // Поганий. 2. Який відзначається позитивними якостями, дібностями і т. п. [ФСУМ, 2: 873].

 *От матери і ускаржалась перед Антосьом, що **сякий да такий** наш зяченько. Люборацькі, с. 164.*

 *От маты й ускаржалась передъ Антосёмъ, що **сякый та такий** наш зятинько.*

Т

ТАКИЙ

♦ **Такий, що ну!** – Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чого-небудь.

 *Ждуть хлопці вечора, а тим часом почало хмаритись; за горою, чути, грім гогоче, а тут лиш земля движить, дзижчать вікна; незабаром і дощ ушкварив **такий, що ну!** Люборацькі, с. 191.*

 *Ждуть хлопці вечира, а тымчасомъ почало хмарытысь; за горою чуты, гримъ гогоче, а тут льшь земля двыжыть, дзызчатъ вкна; незабаромъ и дощъ ушкварывъ **такий, що ну!***

ТАРІЛКА

♦ **Видно, як на тарілці** – Дуже добре видно; пор.: **як на тарілочці** (**тарілці**). 1. Дуже детально, до дрібниць, нічого не приховуючи (розказати щось). 2. Дуже добре, чітко видно щось [ФСУМ, 2: 878].

 *Село стояло на косогорі, то все **видно, як на тарілці.** Люборацькі, с. 29.*

 *Село стояло на косогори, то все **видно, якъ на тарилци.***

ТАТАРВА

♦ **Як після татарви** – Спустошено.

 *Вже й того сумно було в хаті, що zostались без Масі тільки вдвойзі – мати з дочкою, та ще й разом після весільного гомону, після її цокотні; а то ще й осталося після відданиці, **як після татарви;** то й плакати б уже. Люборацькі, с. 184.*

 *Вже й того сумно було въ хати, що zostалысь бизъ Маси тильки вдвози – маты зъ дочкою, та ще й разомъ пился высильного гомону, пился ии цокотни; а то ще й осталося пился видданыци, **якъ пился Татарвы;** то й плакаты бъ уже.*

ТЕЛЯ

♦ **Наче теля ремінь жвакає** – Говорити тихо, невизразно; бурмотіти.

 Не так, як за нових, що мимрить-мимрить, наче теля ремінь жвакає, та ще й на московське; а ти в церкві стоїш, і спати хочеться, або таки дримаєш. Люборацькі, с.31.

 Не такъ, якъ за новихъ, що мымрыть-мымрыть, наче теля реминь жвакає, та ще й на московське, а ты въ церквѣ стоишь, и спати хочеться, або такы дримаєшь.

ТЕРЕВЕНІ

♦ Почати теревені – Розпочати розмову, балачку; пор.: теревені прівити (рідше розвѣдити, розпускати і т. ін.) / розвести (розпустити), зневажл. 1. Говорити дурниці, нісенітниці; базікати. 2. про що і без додатка. Розмовляти про щось незначне, дріб'язкове і т. ін., марнуючи час; займатися балаканиною. // Багато, довго говорити (здебільшого про те саме). // про що. Говорити, поширювати чутки і т. ін. про що-небудь, згадувати щось [ФСУМ, 2: 687].

 Антосьо, відома річ, пристав до крутян, та не мав чим горла захвати, то й почав теревені: чи вспів, чи не вспів він розказати, як вакаціювалось, як до Кам'янця доїхав, де живе, – як щось іде – таке нечвидне, що й глянути гидко: на одно око сліпе, вид йому покрутило та повертіло; згорблене і все плечима зносить, наче що вбралось, мовляв, межѣ воші та й гризуть. Люборацькі, с. 150.

 Антосѣ, видома ричъ, прыставъ до Крутянь, та не мавъ чымъ горла захваты, то й почавъ теревени: чы вспивъ, чы не вспивъ винъ розказаты, якъ вакаціювалось, якъ до Камнянця доїхавъ, де жыє – якъ щось ыде – таке нечвидне, що й глянуты гыдко: на одно око сліпе, выдъ ёму покрутыло та повертыло; згорбляне и все плечыма зносе, наче що вбралось, мовлявъ, мыже воши тай гризе. Йшло воно просто до гурту.

ТЕРН

♦ Терном вросла битая доріженька – Хто-небудь відцурався когось, перестав заходити в гості; пор.: шлях заріє терном

(**тёрнами**), нар.-поет. Неможливо піти, поїхати куди-небудь або досягти чогось бажаного [ФСУМ, 2: 966].

 *Мало що **терном не вросла** колись **битая доріженька** до о. Гервасія. Люборацькі, с. 98.*

 *Мало що **терномъ не вросла** колысь **бытая доріженька** до о. Гервасія.*

ТІЛО

♦ **Тіла набратися** – Похорошіти, погладшати; пор.: **вбивáтися / вбítися в тіло** (зневажл. в сáло). Ставати товстим, гладким; поправлятися, гладшати [ФСУМ, 1: 70].

 *Тоди й виймуть її з вогню, викинуть на вітер; обвіє нещасливу, і вона знов відійде, **тіла набереться** та краси. Люборацькі, с. 195.*

 *Тоди й виймуть її з вогню, выкинуть на витеръ; обвіє нещаслыву, и вона зновъ видійде, **тила наберетьця** та красы.*

ТІНЬ

♦ **Тіні боятися чиеї** – Дуже боятися; пор.: **бо́ятися своєї́ (влáсної) ті́ні**. Дуже боятися; бути занадто боязким, лякливим [ФСУМ, 1: 47].

 *В духовних школах старші – а ще в давнину – мали велику власть, навіть мали право різками дати; то їх **тіні боялась** дитвора і сиділа нишком, нічичирк. Люборацькі, с. 104.*

 *Въ духовныхъ школахъ старши – а ще въ давныну – малы велику власть, навіть малы право ризкамы даты; то ихъ **тины боялась** дитвора и сыдила нышкомъ, ни чычыркъ.*

♦ **Тінь ходить чия** – Хтось дуже виснажився, схуд, зблід; пор.: **одна́ (ті́льки) тінь залиши́лася (зоста́лася) від кого**. Хто-небудь дуже змарнів, схуд, має змучений, виснажений вигляд [ФСУМ, 2: 885].

 *До того дотовкся, що вже не Орыся жила, а **тінь її ходила**, що на лаву та руки зложи, то від мерця не розпізнаеш. Люборацькі, с. 185.*

 *До того дотовкся, що вже не Орыся жила, а **тинь її ходыла**, що на лаву, та руки зложы, то видъ мерця не распознаешъ.*

ТОВЧЕНИК

◆ До товчеників доходить – До бійки доходить.

 Та почне відговорюватись, то слово по слову та й до товчеників доходить. Люборацькі, с. 185.

 Та пичне відговорюватись, то слово по слову тай до товченикивь доходе.

ТОЙ

◆ Хай тому тяжко, кому невесело – Уживається для вираження побажання кому-небудь.

 То ж бо то! От пийте-но! Хай тому тяжко, кому невесело. Люборацькі, с. 182.

 То жь бо то! Отъ пыйте-но! Хай тому тяжко, кому не весело!

ТОРБА

◆ З торбами піти – Збідніти, залишитися без нічого; пор.: іті (ходити) / піті з торба́ми (з то́рбою). Жебрати, просити милостиню [ФСУМ, 1: 356].

 В селі як в барабан вдарив, що Явтух на зборні сидить; ще на світ і не заводилось, як дійшла ця чутка і до отця-неньки, і, чуть на зору, вони вдарились до панотця та лямцем йому до ніг: “Панотченьку! добродієчку! визвольте наше дитя! Хай матимем хоч під старість на помогу, – хоч з **торбами підемо**, та прейма матимем, де зиму зимувати”. Люборацькі, с. 65.

 Вь сели якъ вь барабанъ вдарывъ, що Явтухъ на зборни сыдытъ; ще на свить и не заводылось, якъ дийшла ця чутка й до отця-ненькы и, чуть на зору, вони вдарылысь до панотця та лямцемъ ёму до нигъ: панотченьку! добродієчку! вызвольте наше дытя! Хай матымемъ хоч пидъ старистъ на помогу. Хочь съ **торбамы пидемо**, та прейма матымемъ, де зиму зимуваты.

 Але думає собі: “Треба ж таки його з лісу колись вивести, бо не сьогодні-взавтра очі заплющу, тоді що? **З торбами піде**, чи що? А села ж як?” Проти сили..., с. 383.

✍ Али думає собі: треба жь таки его зь ліса колись вивести, бо не сегодня-взавтра очі заплющу, тоді що? сь торбами пійде чи що? А села жь якь?

♦ **Набрати, як убогий в торбу** – Бути покараним.

*📖 I Боже сохрани помилитись: в той день, як після обід писати, як роздаватимуть тетраді, **набереш, як убогий в торбу.** Люборацькі, с. 117.*

*✍ И боже сохрани помылытысь: въ той день, якъ після обидьъ писаты, якъ роздаватимуть тетради, **наберешь, якъ убогий въ торбу.***

ТОРГ

♦ **Ні на торг, ні в гості** – Нікуди.

*📖 Тепер не той світ настав: тепер, як по-польськи не вмієш, то куди? **Ні на торг, ні в гості.** Люборацькі, с.37.*

*✍ Теперь не той свить наставъ: теперь якъ по польськый не вміешь, то куды? **Ни на торгъ, ни въ гости...***

ТОЧКА

♦ **Точка в точку** – 1. Однаковий або дуже схожий. 2. Абсолютно точно; пор.: **точка в точку.** Абсолютно точно, саме так [ФСУМ, 2: 893].

*📖 – А це, панно Маріє, богородиця, – показав, – **точка в точку** ваш портрет! Люборацькі, с. 94.*

*✍ – А це, панно Маріє, Богородыця, – показавъ, – **точка въ точку** ваш портретъ!*

*📖 – Єй-ей! то як дивлюсь на вас, панно Маріє, то наче на той образ; а як на образ дивлюсь, то наче на вас – їй-богу!.. **Точка в точку!** Люборацькі, с. 94.*

*✍ – Ей-ей! отъ якъ дывлюсь на васъ, панно Маріє, то наче на той образъ; а якъ на образъ дывлюсь, то наче на васъ – ей Богу!.. **Точка въ точку!***

 *А в грубі жар-жар, аж любо оком зглянути: то сам вуголь щирозлотий міниться, вишикіряється, моргає, як королик вусами; то синій полумінь червонястий біга, хлипа, никає по грубці; то підскачить, то присяде, то знов вигулькне, і знов нема – **точка в точку**, як дитина в траві, лиш не чути “куку”. Люборацькі, с. 172.*

 *А въ груби жаръ-жаръ, ажъ любо окомъ зглянуты: то самъ вуголь щырозлатый минытця, вышикиряетця, моргае, якъ королькъ вусамы; то сынїй полуминь червонястый бига, хлыпа, ныкае по грубци; то пидскаче, то прысяде, то зновь выгулькне, ызновь нема – **точка въ точку**, якъ дытына въ трави, лышь не чути “куку”.*

ТРАВА

♦ **Хилитися, як трава за вітром** – Дотримуватися тих принципів, чий вплив сильніший; пор.: **валітися (падати) від вітру**. Бути знесиленим, дуже виснаженим, слабим. **так від вітру і валиться. хилітися од вітру** [ФСУМ, 1: 66].

 То реторва й хилиться, як трава за вітром, та ще й не шелестить. Люборацькі, с. 154.

 То ретарва й хылытця, якъ трава за витромъ, та ще й не шелестытъ.

ТРЕБА

♦ **Як треба** – Як заплановано, належним чином, як потрібно, як слід; пор.: **як треба**. Належним чином, добре [ФСУМ, 2: 894].

 Усе йшло як треба; по косовиці жнива наставали, як і щороку. Люборацькі, с. 39.

 Все йшло, якъ треба, по косовыци жныва наставалы, якъ и щороку.

ТРОПАК

♦ **Вдарити тропака** – Завзято танцювати; пор.: **вибивати тропака (гопака)**. Завзято танцювати [ФСУМ, 1: 79].

 *Такий старий був, аж жовтий волос мав, не то сивий; а як де бувало **вдарить тропака**, то аж земля стогне – у старовину все*

кріпкі люди бували! – та такий червоний ходив, як півень. Відьми..., с. 418.

 Такий старий був, аж жовтий волось мав, не то сивий; а як де, бувало, **вдарить тропака**, то аж земля стогне - ув старовину все кріпкі люди бували! – та такий червоний ходив, як півень.

ТУГА

♦ **Туга в його душу завітала** – Сумувати, журитися.

 То всі зараз і пізнали, що немала **туга в його душу завітала**. Люборацькі, с.32.

 То всі заразъ и пизнали, що не мала **туга въ ёго душу завытала**.

Туга на серці в кого – Сумувати, тужити, страждати; пор.: **туга на серці у кого**. Хто-небудь мучиться, страждає [ФСУМ, 2: 902].

 Зацемить бідненьке, заб'ється, і ні в кого порадоньки попрохати, лиш сльози – та божя роса – сполощуть його трохи, і все пройде, мовби не **туга на серці**, а полова поналипала. Люборацькі, с. 171.

 Защимыть, бидненьке, забьетця, и ни въ кого порадонькы попрохаты, лышь слёзи – та Божя роса – сполощуть ёго трохы, й все пройде, мовь бы не **туга на серци**, а полова поналыпала.

♦ **Тугу розігнати** – Переставати думати про те, що хвилює, турбує і т. ін.

 Не мігши зігнати злість, Мася здумала **тугу розігнати** й почала збиратись. Люборацькі, с. 87.

 Не мигшы зигнаты злисть, Мася здумала **тугу розигнаты** и почала збыратысь.

♦ **Тугу розважити** – Відвертати увагу від якихось думок, переживань і т. ін.

 Один одним духовник о. Антоній їх не цурався і доріженьку протирав. Цей було приїде **тугу розважити**. Люборацькі, с. 98.

 *Одынъ однимъ духовникъ о. Антоній їх не цурався и дориженьку протыравъ. Цей було прыіде **тугу розважыты**.*

♦ **Тугу виливати** – Виявляти свої почуття, переживання.

 *Щаслива в бога та людина, що має сльози **тугу виливати**, та та щасливіша, що має серце серцю до розмови, що має пару собі до любові! що долю й недолю має з ким ділити, – що болить одного, й другого болить. Люборацькі, с. 179.*

 *Щаслива въ Бога та людына, що має слёзы **тугу выливаты**, та та щаслывійша, що має серце серцю до розмовы, що має пару соби до любови; що долю й недолю має съ кымъ дилыты, – що больть одного, й другого больть.*

ТУМАН

♦ **Тумана перти** – Говорити що-небудь неправдиве або невизразне, малозрозуміле, щоб приховати істину чи заплутати щось; робити що-небудь заплутаним, неясним; пор.: **пуща́ти / пусти́ти тумáн (туману́) [у вічі]** кому. Навмисне заплутувати, перебільшувати, перебріхувати що-небудь; **пёрти туманá в óчі** [ФСУМ, 2: 718].

 *От так він говорить, а сам собі дума: “Добре перед жінкою й **тумана перти**, бо не поправе”. Люборацькі, с. 124.*

 *От такъ винъ говоритъ, а самъ соби дума: – Добре передъ жинкою й **тумана перты**, бо не поправе.*

 *Підіть же, де треба вимотатись, то такого **туману впре**, що й наймудрішого німця одурить, – і то не думаючи, не гадаючи. Люборацькі, с. 174.*

 *Пидить же де треба вимотатись, то такого **тумана впре**, що й наймудрищого нимця одурить, – и то недумаючи, негадаючи!*

♦ **Лізти в очі, як туман див. ОКО**

ТУРЧИН

♦ **Вірити, як турчин в місяць** – Сліпо вірити.

 Так помаленьку і піддався, і **вірив** у пана, як турчин у місяць, і ходив до нього, як додому. Люборацькі, с.30.

 Такъ помаленько и піддався, и **вирывъ** въ пана, якъ Турчынъ въ мисяць, и ходывъ до ёго, якъ додому.

ТУТ

◆ **Тут та й тут** – Постійно бути в чийсь уяві.

 То вже був забув її, а це разом воскресло прошле, і дівчина, як намальована, стала перед очима – і не вступається: чи чита Антосьо, чи пише – **вона тут та й тут**. Люборацькі, с. 163.

 То вже бувъ забувъ її, а це разомъ воскресло прошле, и дивчына, якъ намалёвана, стала передъ очыма и не вступаеця; чы чыта Антосё, чы пыше – вона **тутъ тай тутъ**.

ТУЧА

◆ **Як надворі перед тучею** – Тимчасове заспокоєння.

 На другого – то притих би, як **надворі перед тучею**; а Тимосі й байдуже. Люборацькі, с. 188.

 На другого – то прытыхъ бы, якъ на двори передъ тучою; а Тымоси й байдуже.

ТЬМА

◆ **Лізти на світло, як тьма див. СВІТЛО**

ТЯМА

◆ **Тями не мати** – Не розумітися на чомусь; не мати здібностей, хисту, уміння до чого-небудь; пор.: **мати тямку (тямку) [в голові]**.

1. Бути розумним, здібним, розсудливим. 2. до чого. Розумітися на чому-небудь, розбиратися в чомусь [ФСУМ, 1: 476].

 Лівобіцька і правобіцька Україна – то все один край, одні люди і одна лиха доля; та хто не був по цей бік Дніпра, жодної **тями не має** про цьогобіцьку Україну; хто не був по той бік, не зна України тогобіцької. Люборацькі, с.40.

✍ Ливобицька и правобицька Украина – то все одынь край, одни люды и одна льха доля; та хто не бувъ по цей бикъ Днипра, жадной тямы не мае про цѣбицьку Україну; хто не бувъ по той бикъ, не зна Украины тогобицькою.

ТЯМИТИСЯ

◆ **Аж не тямиться** – Бути в стані дуже сильного збудження, хвилювання і т. ін.; **[аж] не тямитися від чого**. Бути в стані надзвичайного збудження, хвилювання і т. ін.; втратити витримку, врівноваженість під впливом дуже сильних почуттів [ФСУМ, 2: 908].

📖 Та дарма: Антосьо вже починав бояться різки і вчився, аж не тямився. Люборацькі, с. 119.

✍ Та дарма: Антосѣ вже почынавъ бояця ризкы и учывся, ажъ не тямывся.

ТЯМКА

◆ **Вдалось втямки кому** – Запам'ятати, зрозуміти; пор.: **взяти / брати втямкі**. Усвідомити, збагнути, зрозуміти що-небудь [ФСУМ, 1: 77].

📖 Тільки вже на колесо Антосьо не сїдав; бо вдалось йому в тямки: раз сїв та злетїв і розбив собі чоло над бровою, ще й нахрест. Люборацькі, с. 49.

✍ Тилько вже на колесо Антосѣ не сидавъ, бо вдалось ёму втямки: разъ сивъ та злетивъ и розбывъ собі чоло надъ бровою, ще й навхрестъ.

У

УЛЬГА

◆ **Не знайти ульги** – Не мати розради.

📖 Не знайшла мати ульги в розмові з сином, не знайшла поради; і нім пройшов той рік, що він приїхав на вакації, ще й нажилась в комірнім: викидав Тимоха з подвір'я, і вона найняла собі хатчину в посполитака, так і жила. Люборацькі, с. 165.

📖 Не знайшла мати ульги в розмові з сыномъ, не знайшла поради; и нимъ пройшовъ той рикъ, що винъ приїхавъ на вакаціи, ще й нажылысь в комирнимъ: выкыдавъ Тъмоха зъ подвирря, и вона найняла соби хатыну въ посполи, такъ и жыла.

УМ

◆ **В своїм умі не виходити** – Не могли самостійно осмислювати, усвідомлювати що-небудь.

📖 Звідсіль жодна блоха консисторська в своїм умі не виходила. Сюди-то й обіцяв о. Яким кого-не-кого повести на консоліяцію – цебто попросту на могорич. Люборацькі, с. 102.

📖 Звицьель жодна блоха консьторська вь своїмъ уми не выходыла. Цюды-то й обіцявъ о. Якымъ кого-не-кого повесты на консоліяцію, це-бъ-то по просту на могорычь.

◆ **Ума не мати** – Бути нерозумним, дурним.

📖 – Піди ти до біса із своїм паном! Що він, чи тепер здурів, чи зроду ума не має. Недоколисана, с. 395.

📖 – Пійди ти до біса изъ своїмъ паномъ! Що вінъ чи теперъ здурівъ, чи зроду ума не має.

УСТІЛКА

◆ **Й устілки його не варт** – Недостойний кого-небудь, нікчемний у порівнянні з іншим; пор.: **не вартий** (варт) [і] [ламаного] **гроша** (карбованця, [щербатої] **копійки**, **шага**, **шеляга**, **п'ятака**) [в базарний день]. 1. Нікчемний, зовсім поганий, ні на що не здатний

(про людину). 2. Який не має ніякої цінності або втратив своє значення [ФСУМ, 1: 68].

 Та ви й устілки його не варт з цілим своїм родом кацапським, різацьким гніздом, поганцю іден ходиш! Люборацькі, с. 186.

 Та вы й устилкы ёго не вартъ зъ цылымъ своимъ родомъ кацапськимъ, ризацькимъ гниздомъ, поганцю ідень ходышь!

Ф

ФЕ

♦ **Що аж фе** – Дуже негарний, гидкий.

📖 *Ти ж, небоже, не гнівайся, а бігме такий-єсь вдався, **що аж фе!**
Гидко і спогадати! Люборацькі, с. 198.*

🖋 *Ты ж, небоже, не гнивайся, а бигме такий-єсь вдався, **що ажъ фе!** Гыдко ѝ спогадаты!*

ФРАНТ

♦ **Тікай, морозе, бо франт їде див. МОРОЗ**

ФУРДИГА

♦ **Вирватися з фурдиги** – Переборюючи перешкоди, труднощі, звільнитися звідки-небудь, від чогось.

📖 *Вкороти, господи, цих чотири роки на штири дні, щоб мені **вирватись з цієї фурдиги!** Люборацькі, с. 171.*

🖋 *Вкороты, господа, цыхъ штыре рокы на штыре дни, щобъ мыни **вырватись зъ цыеи фурдыгы!***

♦ **Гірше, як в фурдизі** – Почуватися дуже погано.

📖 *То з її норомом в колисці **гірш, як в фурдизі, та ще ѝ зв'язана!..**
Недоколисана, с. 393.*

🖋 *То зъ її норомом въ колисці **гіршь, як въ фурдидзі, та ще ѝ**
связана!..*

Х

ХАТА

♦ **Хати не триматись** – Часто не бувати у школі або вдома.

 Вже й кози, як звали второкласників тощо, поназ'їжджались, та ще класи не починались, не було й журналу в стації, то дівтора й хати не держалась – розбрелись, хто куди попав. Люборацькі, с. 125.

 Вже й “kozy”, як звали второкласників то що, понадз'їжджались, та ще класи не починались, не було й журналу в стації, то дитвора й хаты не держалась – розбрьлысь, хто куды попавъ.

♦ **Хати глядіти** – Бути вдома, займатися домашніми справами; пор.: **держатися (триматися) хати**. Сидіти вдома, нікуди не ходити; займатися домашніми справами [ФСУМ, 1: 231].

 Антосьо тільки прийде до хати: – Дайте мені що із'їсти! – та й потягне за ворота, аби дома не сидіти; або ляже на соломі в клуні та й валяється; або сяде на колесах, що також в клуні стояли, та й виграє на скрипочку. Пограє-пограє, награється та й гойдається на колесі, задумавшись, і щоб за холодну воду взявся. – Ти б хоч хати глядів, – каже йому мати. Люборацькі, с. 167.

 Антосё тільки прийде до хаты: – дайте мыни що йзисты! – тай потягне за ворота, абы дома не сьидиты; або ляже на соломі вь клуни тай валяетця; або сяде на колесахъ, що такожъ вь клуни стоялы, той выграе на скрыпочку. Пограе-пограе, награетця тай гойдаетця на колеси, задумавшысь, и шобъ за холодну воду взявся! Ты бь хочъ хаты глядивъ, – каже ёму маты.

♦ **Немов дух святий хату перелетів див.** ДУХ

ХЛІБ

♦ **Даремне у Бога хліб їсти** – Не давати ніякої користі, витрачаючи марно харчі, корм; пор.: [дурно (дарёмно, марно і т. ін.)] хліб

(харч) **переводити (їсти)**. Не приносити ніякої користі [ФСУМ, 2: 614].

 І Антосьо, бувши в реториці, хылявся, гнувся, світив в очі богословам, як і кожен; та йому дуже тяжко було з старшого попыхачем стати; то світив він, як той місяць, що світить, та не гріє. – Даремне, мовляв циган, у бога хліб їсть. Люборацькі, с. 155.

 И Антосё, бувши въ реторыци, хылявся, гнувся, свитывъ въ очи богословамъ, якъ и коженъ; та ёму дуже тяжко було зъ старшого попыхачемъ стати; то свитывъ винъ, якъ той мисяць, що свите, та не гріє, – даремне, мовлявъ цыганъ, у Бога хлибъ їсть.

◆ **Хліб їсти** – Мати все, що потрібно для життя; пор.: **їсти хліб**.

1. Мати все необхідне для життя. 2. чий. Бути на чиемусь утриманні, забезпеченні.

 – *Господи-господи! – заговорила паніматка, уздыхаючи. – Колись-то не знали ні тих наук, нічого, а хліб, протє, їли. Що б то й довіку хай би так було! Ні вжє, опутав сатана!.. Люборацькі, с. 182.*

 – *Господы-господы! – заговорыла паниматка, уздыхаючи. – Колысь-то не знали ни тыхъ наукъ, ни чого; а хлибъ протє їлы. Щобъ то й до выку хай бы такъ було! Ни вжє, опутавъ сатана!..*

 – *Поганий же він – цей світ теперішній, – озвалась паніматка. – Я ж не знаю жодних гаптів, а хліб, слава богу, їмо з тобою. І мати моя не знала, а протє хліб їла, ще й других годувала. Та й твоя мати така ж була.*

 – *Поганый же винъ, цей свить теперішній, – озвалась паниматка. – Я жъ не знаю жєадныхъ гаптивъ, а хлибъ, слава Богу, їмо съ тобою. И маты моя не знала, а протє хлибъ їла, ще й другихъ годувала. Та й твоя маты така жъ була.*

◆ **Не їсти хліба** – Не жити.

 Відоме діло, що синій шинелі не їсти було хліба після цієї штуки. Люборацькі, с. 176.

 Видомє дило, що сынїй не їсты було хлиба пїсля цыей штукуы.

♦ **Хліб (хліба) відіслати** – Відмовити тому, хто сватається.

 Не пообіщала стара, та й хліба не відіслала. Люборацькі, с. 181.

 Не пообищала стара, та й хлиба не видислала.

♦ **Хлібом-сіллю** – З почестями.

 Випровадили її хлібом-сіллю аж за ворота і довго дивились на ту куряву, що стовпом ставилась за бричкою. Люборацькі, с. 184.

 Выпрвадылы іі хлибомъ-силлю ажъ за ворота, и довго дывылысь на ту куряву, що стовпомъ ставылась за брычкою.

♦ **Щоб був (була) велична, як хліб святий!** – Уживається як побажання бути шанованим та поважаним.

 І почне молитись: – Дай їй, боже, щоб була багата, як земля; здорова, як вода; велична, як хліб святий! Люборацькі, с. 184.

 И почне молытысь: – дай іи, Боже, шобъ була багата, якъ земля; здорова, якъ вода; вельчна, якъ хлибъ святий!

♦ **На хліб заробляти** – Тяжко працювати.

 Ходила вона по чужих городах, по чужих нивах – на хліб заробляла, а дочки вдома росли, як лобода. Відьми..., с. 448.

 Ходила вона по чужихъ городахъ, по чужихъ нивахъ – на хлібъ заробляла, а дочки вдома росли, якъ лобода.

♦ **Жадний на шматок хліба див. ШМАТОК**

♦ **Без шматка хліба див. ШМАТОК**

ХМАРА

♦ **Як хмари восени** – Дуже багато.

 Надійшло чужого війська неприязного, як хмари восени – може, там двоє або й троє царства докупи зійшлося, аби таки збити цього царя і його дочку силою віддати заміж за якогось там

царевича горбатого, чи що, а може, за німця, а вона німця не хотіла. Відьми..., с. 431.

 Надійшло чужого війська неприязного **як хмари восени**, може тамь двоє або й трое царствъ докупи зійшлося, аби таки збити цього царя и ёго дочку силою віддати заміжъ за якомь там царевича горбатого чи шо – а може, за німця; а вона німця не хотіла...

ХОДИТИ

♦ **Ходити, як додому** – Часто ходити до когось у гості.

 Так помаленьку і піддався, і вірив у пана, як турчин у місяць, і **ходив до нього, як додому**. Люборацькі, с.30.

 Такъ помаленько и піддався, и виривъ въ пана, якъ Турчынъ въ мисяць, и **ходивъ до ёго, якъ додому**.

ХОЛОД

♦ **Нагнати холоду кому** – Насварити, налякати завдавати неприємностей; пор.: **наганя́ти (наго́нити) / нагна́ти хо́лоду кому, на кого**. Виклика́ти страх, переляк, занепокоєння і т. ін. у когось з певною метою [ФСУМ, 2: 521].

 Наймички аж повпрівали, бігаючи то з пекарні, то в пекарню; паніматка також потом обливалась, обв'язуючи, замотуючи; тільки Мася ні в віщо не входила. Чому ж це так? Чому паніматка **не нажене їй холоду?** Ге! Вона вже останні години добуває вдома – в науку поїде, то хай погуля. Люборацькі, с.60.

 Наймычкы ажъ повпривалы, бигаючи то съ пекарни, то въ пекарню; паниматка такожъ потомъ обливалась обвязуючи, замотуючы; тилько Мася ни ви вищо не входыла. Чому жъ це такъ? Чому паниматка **не нажене їй холоду?** Ге! Вона вже останни годыны добуває дома – въ науку поїде, то хай погуля.

♦ **Як гусак на холод див. ГУСАК**

ХОРТ

♦ **І з хортами не доженеш кого** – Хтось дуже швидко біжить, тікає.

 – А ти кров собача! – гукнула Маса і зірвалась на ноги та й кинулась до Антося, а він чкурнув, що й з хортами не доженеш. Люборацькі, с. 87.

 – А ты кровь собача! – гукнула Маса и зирвалась на ноги та й кинулась до Антося, а він чкурнув, що й з хортами не доженешь.

♦ **Тремтіти, як хорт надворі восени** – Тремтіти від страху.

 І ще гупорили; Антосяо тремтів спочатку, як хорт надворі восени, і далі душа й на мірі стала. Люборацькі, с. 106.

 Ище гупорылы; Антося тремтивъ спочатку, якъ хиртъ на двори въ осены, а далій душа й на мири стала.

ХРІН

♦ **Гірш хрону в носі** – Хтось дуже неприємний, не подобається комусь.

 – Немовби й не знаєш, що хрону й собака не нюхає. А вона гірш хрону в носі. Недоколисана, с. 387.

 – Немовъ би й не знаєшь, шо хрону й собака не нюхає. А вона гіршь хрону в носі.

♦ **Хрону понюхати** – Зазнати неприємностей, прикроців.

 А вона повіялася із своїм чоловіком вже в другу хату вередувати, немовби каже: хай і ті ще хрону понюхають, і цим пора вже покій дати. Недоколисана, с. 389.

 А вона повіялася изъ своїмъ чоловікомъ, вже въ другу хату вередувати, не мовъ би каже: хай и ті ще хрону понюхають, а цимъ пора вже покій дати.

Ц

ЦАРСТВУВАТИ

♦ **Хай там царствує** – Побажання померлому райського життя, життя в царстві небесному; пор.: **нехай (хай) царствує, заст.** Уживається для вираження побажання померлому, коли про нього згадують, загробного життя в раю [ФСУМ, 2: 939].

 Ще й за твого батька покійного – хай там царствує – я й коло женців, я й коло косарів, я й коло пасіки, і всюди я, всюди я; і воно – та моя кривавиця – не моє, не моє? Люборацькі, с. 164.

 Ще й за твого батька покійного – хай тамъ царствує, – я й коло жинцивъ, я й коло косаривъ, я й коло пасики, и всюды я, всюды я и воно – та моя кривавыця – не мое, не мое?

ЦВИНТАР

♦ **Як на цвинтар** – Прощатися із кимось ніби назавжди.

 Оце ми випровадили товаришку, як на цвинтар, – і говорили дівчата, вертаючись в село. – Вже вона не вернеться для нас, пропала; запаніє, злукавіє, то все одно, що і вмерла Люборацькі, с.62.

 Оце мы випровадылы товаришку, якъ на цвынтарь, – говорылы дивчата, вертаючысь въ село. – Вже вона не вернытця для нас, пропала; запаніє, злукавіє, то все одно, що и вмерла.

ЦВІСТИ

♦ **Моє цвіте, а твоє гние** – Хтось перемиг когось.

 – Бач, – каже другому, – таки моє цвіте, а твоє гниє. Люборацькі, с. 126.

 – Бачь, – каже другому, – такы мое цвите, а твое гние.

ЦВІТ

♦ **Як маків цвіт** – Дуже швидко минає; як маків цвіт. 1. Гарний, вродливий. 2. Прекрасний. 3. Дуже, надто [ФСУМ, 2: 939].

 Щастя-щастя! Та що не минає?.. А вік – як маків цвіт. Люборацькі, с.52.

✍ Щастє-щастє! Та що не мынає?.. А вик якъ маківъ цвितъ...

ЦП (ЦПКИ)

♦ **Ціпи в'язати з ким** – Сваритися.

*📖 А ми з нею, небіжкою, господи прости їй і мені, того ж самого дня, так коло полудня, таки добре **ціпки пов'язали!** Відьми..., с. 450.*

*✍ А ми з нею, небіжкою, господи прости її и міні, того жь самого дня, такъ коло полудня, таки добре **ціпкі повязали!***

ЦИГАНКА

♦ **Ходити, як циганка** – Бути неохайним.

*📖 – Чого **ходиши, як циганка?** чому не приберешся? – почав панотець, поклавши голову на подушку. Люборацькі, с.34.*

*✍ – Чого **ходьшиъ, якъ цыганка?** Чому не прыбыресся? – почавъ панотець, поклавшы голову на подушку.*

ЦУЦИК

♦ **Як цуцик** – Виявляти почуття відданості, любові, невідступно ходити, іти за кимсь; пор.: **як цуцик**, зі сл. бігати. Невідступно [ФСУМ, 2: 942].

*📖 Раз сиділа Маса у себе в хаті, сама втішалась і других потішала; два ляхи цілували її в руки, третій, **як цуцик**, служив перед нею. Люборацькі, с. 92.*

*✍ Разъ съдидла Маса у себе въ хати, сама втишалась и другыхъ потишала: два Ляхы цілували її въ руки; третій, **якъ цуцыкъ**, служывъ передъ ею.*

Ч

ЧАПЛЯ

♦ **Як чапля** – Про людину з тонкими ногами.

 Миленько Ганна подивлялась на панянку, отут пораючись коло її одежини, – бажалось поспитати, чи все гаразд її збулось, що балакали перед виїздом; та Маса мовчить, то й вона мовчить, лиш погляда, що стоїть панна під грубою – на тонких ніжках, **як чапля** або журавель; і все коло єї напижене, віддулось. Люборацькі, с. 77.

 Мыленько Ганна подывлялась на панянку, оттуть пораючысь коло її одежныны, – бажалось поспытаты, чы все гараздъ збулось, що балакалы передъ виїздомъ; та Маса мовчыть, то й вона мовчыть, лишь погляда, що стоїть панна пидъ грубою, на тонкыхъ ніжкахъ, **якъ чапля**, або журавель; и все коло еї напыжане, виддулось. Якъ виходе мати зъ валькира.

ЧАС

♦ **Часу не згаяти** – Витрачати марно, марнувати.

 Выїжджала Маса на саму другу Пречисту; вибрала мати свято, щоб **часу не згаяти**. Люборацькі, с. 62.

 Выїжджала Маса на саму другу Пречысту: выбрала маты свято, щобъ **часу не згаіты**.

♦ **Немалий час** – Дуже довго.

 Думава-думава та й нічого не видумава, хоч думава, може, й **немалий час**; то взяв та й питає в хлопця: “А ти, чуєш, не знаєш, звідкіль я взявся?” Проти сили..., с. 382.

 Думаваь -думаваь тай нічого не видумаваь, хочь думаваь, може й **не малий часъ**; то взяваь тай питає вь хлопця: а ти, чуешь, не знаєшь, звіткіль я взявся?

ЧАСНИК

Душа часник їла див. ДУША

ЧАШЕЧКА

♦ **Як чашечка в меду** – Дуже добре, жити в достатку і без турбот.

📖 *От, для взору, жив собі пан в селі, як чашечка в меду, ні горя, ні біди не знав, а був собі панич. Проти сили..., с. 378.*

✍️ *Отъ, для взору, живъ собі панъ въ селі, якъ чашечка въ меду, ні гора, ні біди не знавъ, а бувъ собі паничъ.*

ЧЕРГА

♦ **Черга зайшла** – Настає час для чогось.

📖 *І на його зайшла черга! – озвався дяк. – А я думав: на тім світі вже забули твого дідуся! Відьми..., с. 419.*

✍️ *И на ёго зайшла черга! озвався дякъ, – а я думавъ: на тімъ світі вже забули твого дідуся! та, бачу, ні.*

ЧОЛО

♦ **Чолом муру не проб'єш** – Про неможливість виконання, здійснення чогось.

📖 *Стало б його на те, щоб не губить своєї дитини; та чолом муру не проб'єш: не своя воля тут грає, а смотрительська. Люборацькі, с. 43.*

✍️ *Стало бъ ёго на те, шобъ не губить своеи дытыны; та чоломъ муру не пробьешь: не своя воля тутъ грае, а смотрительська.*

📖 *Та ба! Чолом муру не проб'єш! воля владики як смерть – ні відпросишся, ні відмолишся. Люборацькі, с. 138.*

✍️ *Та ба! Чоломъ муру не пробьешь! воля владыкы, якъ смерть, ни видпросышся, ни видмолышся!..*

ЧОРТ

♦ **Наче заду чорт доганяє** – Дуже швидко бігти, тікати.

📖 *Вертаєшся було, то наче заду чорт доганяє, – так помикаєш. Люборацькі, с. 45.*

✍️ *Вертаеся, було, то наче заду чортъ доганяе, – такъ помыкаешь.*

♦ **Хай йому сто (сім) чортів** – Уживається як вияв гніву, обурення; пор.: **хай (нехай) йому (їй, тобі, їм і т. ін.) чорт (сім чортів, гаспид), лайл.** Уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, перев. із втратою інтересу до нього [ФСУМ, 2: 952].

 – *А що, – каже Ковинський, – як тобі здається, добре ходити в клас? – Та хай йому сто чортів! Люборацькі, с. 113.*

 – *А що, – каже Ковинський, – якъ тобі здаеця, добре ходыты въ класъ? – Та хай ёму сто чортивъ!*

 – *Та хай йому сім чортів і все лихе; чи я ж проклинаю? І чого ви вчепились? Люборацькі, с. 97.*

 – *Та хай ёму симъ чортивъ и все лыхе; чы яжъ проклынаю? И чого вы вчепылись?*

♦ **Чорта з'їсти** – Зазнати поразки, відмови.

 – *Я вийду до його, – каже Маса, – але чорта з'їсть, що за його вийду! Люборацькі, с. 137.*

 – *Я выйду до ёго, – каже Маса, – алы чорта йзистъ, що за ёго выйду!*

 – *Я піду, – каже Антосьо, – але й ти чорта з'їси, що будеш в Солодьках! Люборацькі, с. 166.*

 – *Я пиду, – каже Антосё, – алы й ты чорта йзысы, що будешъ въ Солодьках!..*

 – *Як і не піти? як би-м не пішла, то так бисьте і пороз їжджались; а пішла, то чорта з'їсте – не білет возьмете. Люборацькі, с. 50.*

 – *Якъ и не питы? Якъ бы мъ не пишла, то такъ бы съте и порозъїджалысь; а пишла, то чорта йзысте – не билетъ возьмете.*

♦ **Чорт його зна** – Уживається при вираженні захоплення, здивування, незадоволення і т. ін.; пор.: **чорт (гаспид, сатанá) [його (тебé, їх і т. ін.)] знає (зна), грубо.** 1. Невідомо, незрозуміло.

2. Уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чого-небудь, сумніву, досади з приводу чогось [ФСУМ, 2: 952–953].

 *Тьху! **чорт його зна!** А такий же семінарист, як і кожен... Люборацькі, с. 176.*

 *Тьху! **чортъ ёго зна!** А такий же семынарысть, якъ и коженъ.*

♦ **Чорт його бери (побери)** – Про зневажливе, байдуже ставлення до того, про кого або що йде мова, обурення або захоплення; пор.: **чорт (біс) [його (вас і т. ін.) бери (забирай) / візьми (побери, забери і т. ін.)**. 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення, досади з приводу чогось. 2. Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь [ФСУМ, 2: 952].

 – *Добре каже, – озвався Антосьо, – бо яке ж вам діло до його хазяйства? **Чорт його бери!** Люборацькі, с. 164.*

 – *Добре каже, – озвався Антосё, – бо яке жъ вамъ дило до ёго хазяйства?.. **Чортъ ёго беры!***

 – ***Чорт його побери!** – подумав Антосьо. – Не я первий пропаду, не я й останній. Люборацькі, с. 206.*

 – ***Чорт ёго поберы!** – подумавъ Антосё, – не я первый пропаду, не я й останній.*

ЧОРТЯКА

♦ **Чортяка приніс кого** – Прийшов, приїхав хто-небудь (несхвально); пор.: **чорт (дідько, нечистий і т. ін.) несé / приніс (поніс); нечїста [сіла] / несé принесла (понесла) кого, грубо.** Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-небудь десь або неприємних наслідків чийогось приходу кудись [ФСУМ, 2: 953].

 *Ти волоцюга, приبلуда. Чого тебе **чортяка приніс** сюди? Люборацькі, с. 166.*

 *Ты волоцюга, приبلуда! Чого тебе **чортяка прынисъ** цюды!*

ЧУБ

◆ **Чуб аж тріщить у кого** – Когось б'ють, карають; хтось зазнає неприємностей; пор.: [аж] **чубі тріщатъ**. 1. Дуже сильно битися. 2. *у кого*. Хто-небудь зазнає знущань, неприємностей і т. ін. через чийсь дії, вчинки, страждає від чогось. 3. *тільки аж чубі тріщатъ*. З великим запалом, завзяттям [ФСУМ, 2: 957].

 Втік би або вихитрував, та за вуха держать цупко і чуб аж тріщить. Люборацькі, с. 234.

 Втикъ бы, або выхитрувавъ, та за вуха держа цупко и чубъ ажъ трищытъ.

◆ **Аж чуби милом стали** – Впріти від якоїсь роботи.

 Сміються хлопці, регочуться і все вповивають – муцуються, аж чуби милом стали, а пані дригає, та й годі. Недоколисана, с. 390.

 Сміютця хлопці, регочутця и все вповивають – муцуютця, аж чуби милом стали, а пані дригає тай годі.

ЧУДО

◆ **Восьме чудо в світі** – Про щось, що вирізняється з-поміж інших.

 Люборацький щоб не був там, де грають! Та це буде восьме чудо в світі! Люборацькі, с. 191.

 Люборацький шобъ не бувъ тамъ, де грають! Та це буде восьме чудо въ свити!

ЧУТИ

◆ **І чути не чував про що, когось** – Зовсім не знати про щось.

 Тих високих наук і в очі не бачив, і чути про їх не чував, і слухать навіть не любив; а піди ж до хазяйства – хоч якого битого господаря перейде. Люборацькі, с.31.

 Тыхъ высокыхъ наукъ и въ очи не бачывъ, и чуты про ихъ не чувавъ, и слухать навить не любывъ; а пиды жъ до хазяйства – хочъ якого бытого господаря перейде.

ЧУТКА

♦ Дійшла чутка – Хтось довідався про щось; пор.: пішла, (пройшла, поширилася, рознеслася і т. ін.). Що-небудь стає відомим комусь [ФСУМ, 2: 960].

📖 В селі як в барабан вдарив, що Явтух на зборні сидить; ще на світ і не заводилось, як **дійшла** ця **чутка** і до отця-неньки, і, чуть на зорю, вони вдарились до панотця та лямцем йому до ніг: “Панотченьку! добродієчку! визвольте наше дитя! Хай матимем хоч під старість на допомогу, – хоч з торбами підемо, та прейма матимем, де зиму зимувати”. Люборацькі, с. 65.

📖 Вь сели якъ вь барабанъ вдарывъ, що Явтухъ на зборни сыдытъ; ще на свить и не заводылось, якъ **дійшла** ця **чутка** й до отця-ненькы и, чуть на зору, вони вдарылысь до панотця та лямцем ёму до нигъ: панотченьку! добродієчку! визвольте наше дытя!

📖 Доки він буде згнуцатись над тією безчасницею? доки збиткуватись? – гула громада, та тільки в оренді або де на самоті, щоб до попа й **чутка не дійшла**, бо попотупкаєшся коло нього на случай якої оказії та й кишеню потрясеш. Люборацькі, с. 185.

📖 Доки винъ буде знуцатись надъ тыєю бещасньцею? докы збиткуватись? – гула громада, та тилькы вь оренди або де на самоти, щобъ до попа й **чутка не дійшла**, бо попотупкаеся коло нёго на случай якои оказіи та й кышеню потрясешъ.

📖 Від Тернівки до Тульчина таки чималий світ, то в Уманцину й **чутка не дійшла** про дивне життя теперішньої п[ані] Печержинської. Люборацькі, с. 67.

📖 Видъ Тернивкы до Тульчына такы чымальый свить, то вь Гуманцыну й **чутка не дійшла** про дывне жытя теперишнєй п. Печержынської.

📖 Через кілька місяців чи, може, й літ **дійшла** до цих трьох братів **чутка**, що з того ж царства царівна хоче заміж вийти. Відьми..., с. 422.

 Через кілька місяців чи може й літ **дійшла** до цих трох браття **чутка**, що сь того жь царства царівна хоче заміж вийти.

◆ **Чутки немає про кого** – Хто-небудь зник, пропав безслідно; про когось нічого невідомо; пор.: **нема (немає) і чутки про кого**. Хто-небудь зник, пропав безслідно; нічого невідомо про кого-неудь [ФСУМ, 2: 542].

 А від милого жодної чутки немає – ні вітер не навіє, ні птах не принесе... Люборацькі, с. 171.

 А видь милого жодної чутки немає – ни витерь не навіє, ни птахъ не прынесе.

 Згадав я Масю... Де вона? І **чутки нема**... Люборацькі, с. 202.

 Згадавъ я Масю... Де вона? – И **чуткы нема**...

Ш

ШАЛЕНИЙ

♦ **Як шалений** – У стані надзвичайного збудження, хвилювання; пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) шалений**. Дуже швидко, з великою енергією, з великим завзяттям [ФСУМ, 2: 961].

 І Антосьо брикав за гуртом, як шалений, приїхавши з дому та попромований в богословію. Люборацькі, с. 190.

 И Антосё брыкавъ за гуртомъ, якъ шаленый, прыїхавшы зъ дому та попромуваный въ богословію.

ШАПКА

♦ **Шапку зняти** – Виразати свою повагу до кого-, чого-небудь; складати шану комусь або чомусь, визнаючи великі заслуги, особливо цінуючи когось, щось; пор.: **скидати (здіймати) / скинути (здійняти) шапку (капелюх, бриль і т. ін.) перед ким, рідше перед чим і без додатка**. Цінувати когось, щось [ФСУМ, 2: 815].

 *Товариство – товариша в китайку обвили і могилу насипали і хрест становили, щоб прохожий, проїжджачий – хто могилу, хрест зобачить, **ізняв шапку** й помолився за козацьку вільну душу, що за волю, за спокій ні собі, ні другим, ні в полі, ні дома не давали спокою – під землею ворога вишукували! Відьми..., с. 413.*

 *Товариство товариша въ китайку обвили и могилу насипали и хрестъ становили, шобъ прохожий, проїзжачий - хто могилу, хрестъ забачить, **изнявъ шапку** й помолився за козацьку вільну душу, шо за волю, за спокій ні собі, ні другимъ, ні въ полі, ні дома не давали спокою - підъ землею ворога вишукували!*

ШВАЙКА

♦ **Загострений, як швайка** – Про високу та худу людину.

 *А вона перебирає: той поганій – рудий, той погано зветься – який-небудь Чупрійдас, або Череванський, або Тиририри! той **загострений, як швайка**; той круглий, як качан. Люборацькі, с.34.*

 А вона перебирає: той поганый – рудый; той погано зветця – який нибудь Чуприйдас, або Череванський, або Тыры-рыры! Той загострыный, якъ швайка; той круглый, якъ качань...

ШЕБЕРХНУТИ

◆ **Ні шеберх** – Сидіти мовчки і не ворухитися.

 Тоді хлопці посідали і **ні шеберх**, – тільки сидять собі, як коло дитини, та поколисують, як пані поворухнеться. Недоколисана, с. 391.

 Тоді хлопці посідали і **ні шеберхъ**, – тільки сидять собі, як коло дитини, та поколисують, як пані поворухнетьця.

ШЕВСТВО

◆ **Знай своє шевство, а в кравецтво не мішайсь див. КРАВЕЦТВО**

ШЕРСТЬ

◆ **Гладити проти шерсті кого** – Робити або говорити кому-небудь неприємне; пор.: **гладити (стригти) прóти шéрсті кого і без додатка**. Не погоджуватися з ким-небудь, перечити комусь [ФСУМ, 1: 172].

 Такого вже **гладять, і все проти шерсті**. Люборацькі, с. 109.

 Такого вже **гладя, и все проты шерсты**.

ШИЯ

◆ **На свою шию** – Брати на себе важкий тягар, непосильну ношу, зайвий клопіт.

 – **Може, ти не знаєш моєї дочки, – каже пан, – може, ти лакомишся на її багатство, а не знаєш, яку біду береш на свою шию?** Недоколисана, с. 388.

 – **Можи, ти не знаєшь мої дочки, каже пань, можи ти лакомишся на її багацтво, а не знаєшь, яку біду берешь на свою шию?**

ШКУРА

♦ **Тремтіти за свою шкуру** – Дуже переживати, турбуватися за своє життя, благополуччя тощо, незважаючи на обставини, долю інших людей; пор.: **тремтіти (трусїтися) за своєю (власну) шкуру, грубо**. Дбати лише про себе, про особисті інтереси, нехтуючи іншими [ФСУМ, 1: 894].

 *Ковинський дав їм знати, що молдован спіймав Антося і повів; то всі знали куди і **тремтіли за свою шкуру**. Люборацькі, с. 106.*

 *Ковинський дав їм знати, що молдовань спіймав Антося і повів; то всі знали куди і **тремтіли за свою шкуру**.*

♦ **Аж до шкури прикипіти** – Змерзнути.

 *Поки до санок дійшов, підрясник козубом став, **аж до шкури прикипів**. Люборацькі, с.81.*

 *Поки до санок дійшов, підрясник козубом став, **аж до шкури прихыпів**.*

♦ **В шкуру не зміщатися** – Дуже товстий; пор.: [аж] **шкура репає / репне в кого, на кому–чому**. Хто-небудь дуже товстий або щось дуже товсте [ФСУМ, 2: 965].

 *То такі у вас мізерні? де то я мізерна, коли **у свою шкуру не зміщаюся**. Люборацькі, с. 85.*

 *То такі в вас мізерні? де то я не мізерна, коли **в свою шкуру не зміщаюся!***

♦ **В шкуру вратись** – Перевітлюватися в кого-небудь; пор.: **влізати (влізати) / влізти в шкуру чю, кого**. Ставати ким-небудь, виконувати чийсь обов'язки, функції [ФСУМ, 1: 137].

 *Нічого розказувати, як зустріли вони нашу попівну: **вміли в таку шкуру вратись**, як черепаха, що й сокирою до живого не доколунаєшся. Люборацькі, с. 88.*

 *Нічого розказувати, як зустріли вони нашу попівну: **вміли в таку шкуру вратись**, як черепаха, що й сокирою до живого не доколунаєшся!*

♦ **Якби не шкура, то й кістки розсипались би** – Дуже худий.

📖 Люборацька за п'ять літ з гожої молодиці, повновидої, рум'яної – такою шкорбою стала, **що якби не шкура, то й кістки розсипались би**. Люборацькі, с. 103.

✍ Люборацька за п'ять літ з гожої молодиці, повновидої, рум'яної, такою шкорбою стала, **то якъ бы не шкура, то й кисткы росыпалысь бы**.

♦ **Аж попадалась шкура в кого** – Бути покараним за якусь провину.

📖 Та й те неабищо, що ще не певна річ, то її батько якби постеріг, то було б бідній сорок святих і Юра, **аж попадалась шкура**. Люборацькі, с. 171.

✍ Та й те не абы-що, що ще не певна річъ, то іи батько, якбы постеригъ, то було бъ бидній сорокъ святихъ и Юра, **ажъ попадалась шкура**.

ШКУРЛАТ

♦ **Дметься, як шкурлат на жару** – Про пихатий, незадоволений вигляд [ФСУМ, ???].

📖 “Чого воно їжитья? чого **дметься, як шкурлат на жару?**” – думав собі хурман. Люборацькі, с. 121.

✍ “Чого воно їжытця? чого **дметця, якъ шкурлат на жару?**” – думавъ соби хурман.

ШЛЮБ

♦ **До шлюбу стати** – Одружитися, вийти заміж; пор.: **виряджати до шлюбу кого**. Одружувати чи видавати заміж [ФСУМ, 1: 102].

📖 Я ж догадуюсь, чого їй **забагається**: вона хоче з ним **до шлюбу стати**. Люборацькі, с. 66.

✍ Я жъ догадуюсь, чого їй **забыгаецця**: вона хоче зъ нымъ **до шлюбу стати**.

ШМАТОК

♦ **Жадний на шматок хліба** – Дуже жадібний, скупий.

📖 *То я ж їх обох знав; та нема вже обох: він умер, а вона заризалась – більш того що з голоду, бо жадна була й на шматок хліба.* Люборацькі, с. 208.

✍️ *То я жъ ихъ обоихъ знавъ; та нема вже обоихъ: винъ умеръ, а вона заризалась – бишь того, що зъ голоду, бо жадна була й на шматокъ хлиба.*

📖 *А в Крутих не те, що дома: там і на шматок хліба жаден.* Люборацькі, с.49.

✍️ *А въ Крутыхъ не те, що дома: тамъ и на шматокъ хлиба жаденъ.*

♦ **Без шматка хліба** – Залишитися без нічого.

📖 *І так весь вік перекалантачив, намножив дітей і вмер собі спокійно, а вдову свою покинув без шматка хліба з трьома дочками.* Відьми..., с. 448.

✍️ *И такъ весь вікъ перекалантачивъ – намноживъ дітей и вмеръ собі спокійно, а вдову свою покинувъ безъ шматка хліба – съ трома дочками.*

ШПИЛЬКА

♦ **Як на шпильки посадив кого** – Поставити когось у нескрутне становище; пор.: **пускати / пустити шпильку (шпильки)**. Говорити кому-небудь щось дошкульне, неприємне; робити ущипливе зауваження і т. ін. [ФСУМ 2, : 721].

📖 *Як на шпильки посадив бідного панотця; зчервонів неборак і каже: – А доїть моя дочка корови, і вівці навіть доїть, і їсти варить.* Люборацькі, с.37.

✍️ *Якъ на шпылькы посадывъ бидного панотця; зчервонивъ неборакъ и каже: – А доить моя дочка коровы, и вивци навіть доїть, и їсти варыть...*

ШТИЛЬ

♦ **На другий штиль** – Зовсім по-іншому.

📖 *Як ти та йти, то кинеться в очі, що вийдеш на пусте місто, де ні однісінької хати; а там ізнов починаються забудинки, і всі **на другий штиль**: де двірок стоїть, де просто як сільська хата. Люборацькі, с.40.*

✍ *Якь ійти та ійти, то кынетця вь очи, що выйдеш на пусте мисто, де ни однисынькои хаты; а тамъ ызновъ почынаютця забудынкы, и вси **на другый штыль**: де двирокъ стоить, де просто якъ сильська хата.*

ШТУКА

♦ **На всі штуки** – Бути здатним на щось несподіване, незвичайне; пор.: **майстер (мастак) на всякі (всі) штуки; на всі шту́ки**. Здібний, вигадливий; здатний до всього [ФСУМ, 2: 969].

📖 *Отак Антосьо жыючи, спізнавсь зо всіма хлопцями в селі і **на всі штуки** мав компанію; та ще що скаже: чи в коней, чи в баштана, чи в м'яча – як літом, – то хлопці й слухають; а як зимою, то без його сковзанка не втиралась; і всюди його перед. Люборацькі, с.49.*

✍ *Отакъ Антосѣ жыючи, спизнавсь зо всима хлопцями вь сели й **на вси штуки** мавъ компанію, та ще що скаже – чы вь коней, чи вь баштана, чы вь мяча, якъ литомъ, – то хлопци й слухають; а якъ зимою, то бизь ёго сковзанка не втыралась, и всюды ёго перид.*

📖 *З Антося ж був хлопець **на всі штуки**, та ще й прудко бігав, і ні рив, ані тин його не спиняли, та був хитрий, як лисиця. Люборацькі, с. 103.*

✍ *Зь Антося жь бувъ хлопець **на вси штуки**, та ще й прудко бигавъ, и ни ривъ, ани тынь ёго не спынялы, та бувъ хытрый, якъ лысыця.*

♦ **Штуку вдерти (витворяти)** – Зробити щось несподіване, незвичайне або недоречне; пор.: **удёрти (удра́ти) шту́ку**. Зробити що-небудь несподіване, незвичайне [ФСУМ, 2: 911–912].

📖 І потішили вони біду свою на славу; а ніхто й гадки не мав, що до вечора дибки позлітають, – що пан тільки таку **штуку вдер**, аби парубків полякати і віддати Фрузину. Люборацькі, с. 66.

✍️ И потишались вони свою биду на славу; а никто и гадки не мавъ, що до вечира дыбки позлітають, – що панъ тільки таку **штуку вдеръ**, абы парубкивъ полякати и виддати Хрузыну.

📖 Любили старші Антося за його штуки, піддавали йому духу, а він і пішов та й пішов по слизькому: все тільки **штуки витворяв**, а в книжку й не дивився. Люборацькі, с. 116.

✍️ Любыли стариши Антося за ёго штуки, пиддавали ёму духу, а винъ и пишовъ та й пишовъ по слызькому: все только **штуки витворявъ**, а въ кныжку и не дывывся.

📖 Душа потребує простору, жада волі, рветься, та, не знаючи куди, різні **штуки витворяє**. Люборацькі, с. 192.

✍️ Душа потребуе простору, жада воли, рветця, та не знаючы куды, ризни **штуки витворяе**.

ШУЛЯК

♦ Як курчата від шуляка див. КУРЧА

ШУРША

♦ В шурушу заганяти – Створювати кому-небудь труднощі, ставити когось у скрутне становище; пор.: **заганяти в шурушу кого**. Ставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище. [ФСУМ, 1: 302].

📖 Що які вже витресовані оті скарбові підпанки, що якби не вмів брехати, та ще й гладко, то не мав би й рубця на плечах, не то сорочки, – і тих **Мася в шурушу заганяла**: не смій і рот роззявити, бо напечеш раків на день і три ночі. Люборацькі, с. 92.

✍️ Що які вже вытресовани оти скарбови пидпанкы, що якъ бы не вмивъ брехаты, та шей гладко, то не мавъ бы й рубця на плечахъ, не то сорочки; и тыхъ **Мася въ шурушу заганяла**: не смій и ротъ роззявыты, бо напечешъ ракивъ на день и тры ночи.

 І тепер всіх на гурт, скільки нас тут є, вона в шуришу всіх зажене. Відьми..., с. 440.

 И теперь всіх на гуртъ, скільки насъ тутъ е, – вона въ шуришу всіх зажене.

Щ

ЩАБЛІ

♦ **Крізь шаблі вилітати** – Бути незначним, непомітним.

 Пан Кулинський був собі шляхтич з тієї дрібної нешеретованої шляхти, що **скрізь шаблі вилітає**; не то п'яничка, не то ні, а так собі, ні се ні те; мав децю худобини і два сини. Люборацькі, с. 181.

 Панъ Кулинський бувъ собі шляхтычъ зъ тыеи дрибної нешеретованои шляхты, що **кризь шабли вылитае**, не то пьянычка, не то ни, а такъ соби ни се, ни те; мавъ децю худобыни и два сыны.

ЩЕПА

♦ **Гризти книжку, як заєць щепи див.** КНИЖКА

Я

ЯГІДКА

♦ **Як ягідка** – Дуже гарна

📖 *Одного тільки не хвалив, що Мاسя рум'яна була, як ягідка. Люборацькі, с. 79.*

✍️ *Одного тільки не фалывъ, що Мася румяна була, якъ ягидка.*

📖 *Ти ж, доню, така була, як ягідка, – додала мати. Люборацькі, с. 85.*

✍️ *Ты жъ, доню, така була, якъ ягидка, – додала маты.*

📖 *Незабаром Орыся похорошила, як ягідка; ходила, як зірочка; покачувалась, як квіточка. Люборацькі, с. 195.*

✍️ *Незабаромъ Орыся похорошила, якъ ягидка; ходыла, якъ зирочка; покачувалась, якъ квиточка.*

📖 *Та все такі повбирані – куди-куди! І панянок гурточок іде – хороші, як ягідки, да перецеплені, як оса, на стану погойдуються. Проти сили..., с. 384.*

✍️ *Та все такі повбирані – куди-куди! И панянокъ гурточокъ ийде – хороші, якъ ягидки, да переціпляні якъ оса, на стану погойдуюця.*

📖 *Входжу до хати, молодиця, як ягідка, діжу місить, повна, хороша, що куди! Відьми..., с. 452.*

✍️ *Вхожу до хати, молодиця, якъ ягидка, діжу місить, повна, хороша, шо куди!*

ЯЗИК

♦ **Язиком молоти** – Говорити; пор.: **молóти язикóм, зневажл.** 1. Говорити, висловлюватися, розбалакувати. 2. Вести несерйозні розмови, займатися пустими балачками; базікати. 3. Говорити швидко, безупинно і т. ін. [ФСУМ, 1: 504].

📖 *– Пашов! – озвавсь той і каже: – Язиком мели, що хоч, а рукам волі не давай! Люборацькі, с. 151.*

✍️ *– Пашовъ! – озвавсь той и каже: – языкомъ мелы, що хочъ, а рукамъ воли не давай!*

 *А которий так не служе, не щиро праве, а тільки **язиком меле**, тому язык висітима аж до пояса, та такий чорний! Люборацькі, с. 57.*

 *А которий такъ не служе, не щиро праве, а тільки **языкомъ меле**, тому языкъ выситима ажъ до пояса, та такий чорный!*

◆ **Язык наче не свій / твій** – Хто-небудь говорить невиразно або через силу (про п'яного, хворого і т. ін.).

 *Отак і день до вечора прокуликають, як свято; а як будень та робота, що нема часу, то тільки полуднуючи та підвечіркуючи – і то небагато, аби, знаєте, горло прополоскати, щоб смачніше з'їлось. Що очиці посоловіють, то це так собі, – хто його знає, чого їй було... “Оце диво! і не пила, і **язик наче не свій!** Хто його зна, чого! Спасибі вам, мамуню! дай вам, боже, і нарік мати, а нам у вас робить діждати!” Люборацькі, с.30.*

 *Оттакъ и день до вечера прокулыкають, якъ свято; а якъ будень та робота, що нема чому, то тільки полуднаючи та підвечіркуючи, и то не багато, – абы, знаєте, горло прополоскаты, шобъ смачнише изилось. Що очици посоловіють, то це такъ соби, – хто ёго знає, чого їй боло. Оце дыво! и не пыла, и **языкъ наче не твій!** Хто ёго зна чого! Спасыбі вамъ, мамуню! дай вамъ, Боже, и на рикъ маты, а намъ у вас робыть диждаты!*

◆ **Язык розв'язався кому** – Хто-небудь дуже багато говорить; **язик розв'язується / розв'язався у кого, кому, чий**. Хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим [ФСУМ, 2: 977].

 *І **язик розв'язався**, що гомонять та й гомонять; вже й не грали, тільки гуртом співали і церковних, і всяких. Люборацькі, с. 160.*

 *И **языкъ розъязався**, що гомоня тай гомоня; вже й не гралы, тилькы гуртомъ спивалы й церковныхъ и всякыхъ.*

◆ **Щебетати, що на язык набіжить** – Що-небудь говорити, розмовляти дуже швидко, жваво про несуттєве.

 *Повыбігали надвір і челядь, і своя сім'я; всі раді, кожне **щобече, що на язык набіжить**. Люборацькі, с. 77.*

 *Повыбігали на двирь ѡ челядь, и своя симня; вси ради, кожне **щобече, що на языкъ набижить**.*

◆ **Язык присолодити** – Зводити наклеп на кого-небудь; пор.: **присолодити / присолоджувати языка**, *заст.* Звести наклеп на кого-небудь [ФСУМ, 2: 698].

 *Хтось таки поспитав його: “Чи не ти **языка присолодив?**” – та він руками ѡ ногами вихрестюється. Люборацькі, с. 151.*

 *Хтось-такы поспитавъ ёго: “чы не ты **языка прысолодыв?** ” – та винь рукамы ѡ ногамы видхрыстюетця.*

◆ **Під язык підскачить хто, що** – Говорити, що спаде на думку про побачене.

 *А Антосьо сповагом подибав здовж селом до матері, проклинаючи всіх і все, хто і що **під язык підскачить**. Люборацькі, с. 167.*

 *А Антосё сповагомъ подыбавъ здовжъ селомъ до матери, прокльынаючи всихъ и все, хто и що **пидъ языкъ пидскаче**.*

◆ **На кінці языка задержалось у кого** – Утримуватися від бажання сказати щось.

 *Не раз збирався і признатись: **от-от!** – та ѡ **на кінці языка задержиться**, мовби йому мову замкне, тільки серце б'ється-б'ється, і так хочеться поцілувати. Люборацькі, с. 169.*

 *Не разъ збыравсь и признатись: **отъ-отъ!** – таѡ **на кинци языка задержытця**, мовъ бы ёму мову замкне, тільки серце бьетця-бьетця, и такъ хочетця поцилуваты!*

◆ **Язык висолопити** – Дуже втомитися, задихатися; пор.: **язык (языка) висолопити (вивалити)**, *зневажл.* Дуже задихатися, захекатися від швидкого бігу, напруженої роботи [ФСУМ, 1: 105].

 А браття лиш язики повисолоплювало та й дихає. Відьми..., с. 428.

 А браття лишъ язики повисолоплювало тай дихає.

ЯЙЦЕ

◆ Носитися, що курка з яйцем *див. КУРКА*

ЯНГОЛ

◆ **Добрий, як янгол** – Хтось дуже добрий.

 Як балака, то наче бісером сипле; співа, як соловейко; хороша, як схід сонця, а добра-добра, як янгол! Люборацькі, с. 178.

 Якъ балака, то наче бысиромъ сыпле; спива, якъ соловейко; хороша, якъ схидъ сонця, а добра-добра, якъ янголь!

ЯРМО

◆ **В ярмі ходити** – Бути експлуатованим, гнобленим; пор.: у **ярмі ходіти**. Тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від когонебудь [ФСУМ, 2: 930].

 Добре він казав, – подумав Антосьо, – що ми раби; в ярмі ходимо і не знаєм, що й без ярма можна... Люборацькі, с. 173.

 Добре винъ казавъ, – подумавъ Антосё, – що мы рабы; въ ярми ходымо и не знаемъ, що й безъ ярма можна...

◆ **У ярмо лізти** – Потрапляти в економічну залежність від когонебудь, працювати на когось.

 І як у ярмо лізти, так йому на порон не хотілося, наче його душа вже чула. Проти сили..., с. 380.

 И якъ у ярмо лізти так ёму на поронъ не хотілося, наче ёго душа вже чула.

ЯСНА

◆ **Вирвати як зуб з ясен див. ЗУБ**

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Укладачі:

КОВАЛЕНКО Борис Олексійович, кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету української філології та журналістики;

КОВАЛЕНКО Наталія Дмитрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ІДІОСТИЛІ

АНАТОЛІЯ СВИДНИЦЬКОГО

СЛОВНИК

Підписано до друку 24.04.2019 р.

Формат 60x84\16

Гарнітура Times New Roman.

Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 21,16.

Тираж 300 прим.

Замовлення № 279.

Віддруковано ТОВ «Друкарня «Рута»
(свід. Серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Руслана Коношенка, 1
тел. 0 38 494 22 50, drukruta@ukr.net